

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

TANZİMAT SONRASI ERZİNCAN'DA EĞİTİM

Hacı Hasan İÇLİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Galip EKEN

Sivas

EYLÜL 2013

TANZİMAT SONRASI ERZİNCAN'DA EĞİTİM

Hacı Hasan İÇLİ

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

SİVAS
EYLÜL 2013

KABUL VE ONAY

Hacı Hasan İÇLİ'nin hazırlamış olduğu “**Tanzimat Sonrası Erzincan'da Eğitim**” başlıklı bu çalışma, 14.06.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından “**Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı**”nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Galip EKEN (Başkan) (Danışman) :

Prof. Dr. Ömer DEMİREL (Üye) :

Prof. Dr. Adnan GÜRBÜZ (Üye) :

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim görevlilerine ait olduğunu onaylım./..../....

Prof. Dr. Alim YILDIZ

Enstitü Müdürü

ÖZET

İÇLİ, Hacı Hasan, Tanzimat Sonrasında Erzincan'da Eğitim, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2013.

Bu tez çalışmasında, Osmanlı Devleti'nin son asrında Erzincan ili ve ilçelerindeki örgün eğitim-öğretim faaliyetlerinin ana kaynaklar ışığında açığa çıkarılması, eski ve yeni eğitim kurumlarının tanıtılması hedeflenmiştir.

Bu çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından meydana gelmiştir. Giriş kısmında; Erzincan Tarihi, Erzincan ve ilçelerinin Osmanlı dönemi idari yapısı, Tanzimat öncesi Erzincan'da eğitim, Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nde sıbyan mektepleri ve medreseler, Tanzimat sonrasında Osmanlı maarif teşkilatında meydana gelen değişiklikler ile eski ve yeni eğitim kurumları ana hatlarıyla açıklanarak Osmanlı eğitim sistemi özetlenmiştir.

Birinci bölümde, Erzincan ili merkezi ve merkeze bağlı yerleşim yerlerinde yapılan eğitim faaliyetleri ve eğitim kurumlarından bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, halen Erzincan iline bağlı ilçelerde yapılan eğitim faaliyetleri ile eğitim kurumlarından bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde, maarif teşkilatı, maarifin ekonomik kaynakları ve Erzincan'daki kütüphaneler üzerinde durulmuştur.

Sonuç kısmında ise, bütün maddi zorluklara ve coğrafi engellere rağmen Osmanlı Devleti'nin, Erzincan ve ilçelerinde eğitimin yayılması ve okulların yaygınlaşması için özel çabalar sarf ettiği görülmektedir. Erzincan ve ilçelerinde gittikçe artan bu faaliyetler aslında padişah II. Abdülhamit dönemine denk gelmektedir. XX. yüzyılın başında başta kaza merkezleri olmak üzere hemen her nahiyede ibtidai mektepleri açılmış ve temel eğitim güçlendirilmiştir. Askeri açıdan önem kazanan Erzincan şehrinde ise orta ve yüksek sivil-askeri öğretim kurumları açılarak eğitim yüksek bir seviyeye çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzincan, Osmanlı Devleti, Eğitim, 4. Ordu.

ABSTRACT

İÇLİ, Hacı Hasan, The Education in Erzincan After Tanzimat Period, Sivas, 2013.

The study of this thesis aimed revealing educational activities in Erzincan and its boroughs by using main sources and presenting old and new education institutions in the last century of Ottoman Empire.

This study consists of introduction, three parts and conclusion. In the introduction part; by explaining the history of Erzincan, Erzincan's and its boroughs' administrative structure during Ottoman time, education in Erzincan before Tanzimat period, sibyan schools and Moslem theological schools before Tanzimat period, variations in the public instruction of Ottoman after Tanzimat period and new and old education institutions, educational system of Ottoman Empire is summerized.

In the first part; it is mentioned about educational activities in Erzincan city centre and close settlement places affiliated to the city centre and educational institutions.

In the second part; it is mentioned about educational activities and education institutions in the boroughs which are stil affiliated to Erzincan.

In the third part; public instruction, public instruction's economic sources and libraries in Erzincan are explained.

In the conclusion part; it is seen that Ottoman Empire struggles about be coming education and schools wide spread in Erzincan and its boroughs in spite of all monetary difficulties and geographical obstacles. All these increasing activities in Erzincan and its boroughs ocur during the time of Sultan Second Abdülhamit. At the beginning of the twentieth century, ibtidai schools are opened and main education is strenghtened in all borougs, especially in borough centres. In Erzincan city which gained importance about military, by opening secondary schools and high civillian military schools, education is increased to a high level.

Keywords: Erzincan, The Ottoman Empire, Education, 4th Army.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
TABLolar DİZİNİ	x
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1
A. Tezin Amacı	1
B. Tezin Metodu.....	1
C. Tezin Konusu Ve Önemi	1
Ç. Erzincan Tarihi	2
D. Erzincan ve İlçelerinin Osmanlı Devleti Dönemi İdari Yapısı	18
E. Tanzimat Öncesi Osmanlı Devleti'nde Eğitim.....	20
1. Sıbyan Mektepleri	21
2. Medreseler.....	22
F. Tanzimat Öncesi Erzincan'da Eğitim	30
I. BÖLÜM.....	33
ERZİNCAN'DA EĞİTİM	33
A. İlköğretim	41
1. Sıbyan Mektepleri	44
2. İbtidai Mektepleri.....	44
3. Gayr-ı Müslim Sıbyan Mektepleri	52
B. Ortaöğretim.....	56
1. Rüşdiyeler	56

a. Erzincan Mülki Rüşdiye Mektebi	61
b. Erzincan Askeri Rüşdiye Mektebi	74
c. Erzincan İnas RüşdiyesiMektebi	80
ç. Keterban Ermeni Rüşdiyesi.....	82
d. Ermeni Rüşdiyesi	82
e. Ermeni Şirket Mektebi	82
2. İdadiler	83
a. Erzincan Mülki İdadiMektebi	86
b. Erzincan Askeri İdadi Mektebi	111
3. Erzincan Askeri Sanayi Mektebi.....	114
4. Medreseler.....	116
a. Abdülkerim Buk'ası	119
b. Gazi İftiharuddin Medresesi.....	120
c. Gerek Gerek Medresesi	121
ç. Hacı Ali Bey Medresesi	121
d. Halilullah Dairesi Medresesi.....	121
e. Melik Fahreddin Gazi Medresesi	121
f. Molla Ali Medresesi	123
g. Molla Güzel Medresesi	123
h. Es-seyyid El-hac Müftü Abdullah Efendi Medresesi.....	123
ı. Pervane Bey Medresesi.....	124
i. Silahşör Osman Ağa Medresesi	125
j. Yeni Daire Medresesi.....	126
k. Daru'l-ilim (Dar-ı İlim) Medresesi	126
l. Uğurlu Mehmet Bey Buk'ası	127

m.Ayna Bey Buk'ası	128
n. Mutahharten (Tahartan) Medresesi	129
o. Atabey ve Nizamiye Medresesi	131
ö. Ahmediye Buk'ası.....	133
p. Karatuş Ahmediye Medresesi	134
r. Nasuh Bey Medresesi	134
s. Es-seyyid El-hac Müftü Abdurrahman Efendi Medresesi.....	135
ş. Gülabi Bey Medresesi	135
C. Yükseköğretim	137
1. Erzincan Harbiye-i Şahane Mektebi	137
2. Erzincan Darulmuallimin-i Sıbyan Mektebi	144
II. BÖLÜM.....	147
ERZİNCAN'IN İLÇELERİNDE EĞİTİM.....	147
A. Üzümlü (Cimin)	147
1. Cimin (Üzümlü) Hamidi İbtidai Mektebi	147
2. Selepür (Ocakbaşı) Nahiyesi İbtidai Mektebi	147
3. Es-seyyid Hacı Abdülbaki Ağa Sıbyan Mektebi ve Medresesi	149
B. Kemah	149
1. Kemah Maarif Komisyonu.....	150
2. Sıbyan Mektepleri	150
3. İbtidai Mektepleri.....	151
4. Medreseler.....	152
5. Kemah Mülki Rüşdiye Mektebi.....	154
6. Gülabi Bey Kütüphanesi	156
C. İliç.....	157

1. Sıbyan Mektepleri	157
2. İbtidai Mektepleri.....	158
3. Gayrimüslim İbtidai Mektepleri.....	160
D. Kemaliye (Eğın)	160
1. Müslüman Sıbyan Mektepleri	162
2. İbtidai Mektepleri.....	162
3. Medreseler.....	164
4. Rüşdiyeler	166
5. Gayrimüslim Mektepleri	170
6. Maarif Meclisi ve Maarif Komisyonu.....	172
7. Maarifi Geliştirme Gayretleri.....	173
E. Refahiye	175
1. İbtidai Mektepleri.....	176
2. Rüşdiye Mektebi Açma Gayretleri.....	177
F. Tercan	183
1. Tercan Hamidi İbtidai Mektebi.....	184
2. Tercan Mülki Rüşdiye Mektebi	184
G. Çayırılı (Mans)	186
1. Mans Hamidi İbtidai Mektebi	186
2. Başköy İbtidai Mektebi.....	187
H. Otlukbeli (Karakulak)	187
III. BÖLÜM	189
MAARİF TEŞKİLATI, MAARİFİN MALİ KAYNAKLARI VE ERZİNCAN KÜTÜPHANELERİ	189
A. Maarif İdaresi	189
1. Erzurum Vilayeti Maarif Müdürlüğü.....	189

2. Erzincan Sancağı Maarif Meclisi	190
3. Erzincan Sancağı Maarif Komisyonu	192
4. Erzincan Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişliği	193
B. Maarifin Mali Kaynakları	194
1. Maarif Nezareti'nin Mali Kaynakları	194
2. Erzurum Vilayeti Maarif Bütçesi	195
3. Vakıflar	196
4. Maarifin Gelirlerini Artırma Çalışmaları	201
C. Erzincan Merkez Kütüphaneleri	207
1. Erzincan Umumi Kütüphanesi	207
2. Es-seyyid El-hac Müftü Hacı Abdullah Efendi Kütüphanesi	208
3. Hacı Ali Bey Kütüphanesi	208
4. Es-seyyid El-hac Müftü Abdurrahman Efendi Kütüphanesi	209
4. Hacı İzzet Paşa Kütüphanesi	209
SONUÇ	210
KAYNAKÇA	212
EKLER	218

KISALTMALAR DİZİNİ

A. MKT. MHM.	: Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
bak.	: Bakınız
BEO	: Bâbîâli Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. MRF.	: Cevdet Maarif
C..EV..	:Cevdet Evkaf
çev.	: Çeviren
DH. MKT.	:Dâhiliye NezâretiMektûbî Kalemî
DH. TMIK. S..	:Dâhiliye Nezareti Teşrî-i Muâmelat ve Islahât Komisyonu
DH.EUM.	:Dâhiliye NezaretiEmniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH.MUİ.	:Dâhiliye NezaretiMuhaberât-ı Umumiye İdaresi
edt.	: Editör
EV.d	:Evkaf Defteri
EV.HMH.d	:Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İ. AS.	:İradeler Askeri
İ. DH.	:İradeler Defter-i Hakani
İ. MVL.	:İrâde Meclis-i Vâlâ
İA	: İslam Ansiklopedisi
km.	: Kilometre

M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MF.MKT	:Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
öl.	: Ölümü
R.	: Rumi
SNMU	: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye
TA	: Türkler Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
Y. A. HUS.	:Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı
Y. EE.	:Yıldız Esas Ve Sadrazam Kâmil Paşa
Y. MTV.	:Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı
Y. PRK. BŞK	:Yıldız Perakende Başkitâbet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. MF.	:Yıldız Perâkende Evrakı Maarif Nezâreti Maruzatı
Y.PRK.MYD	:Yıldız Perakende EvrakıYaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi

TABLolar DİZİNİ

- Tablo 1 : Erzincan'da 1550-2000 Yılları Arası Meydana Gelen Depremlerin Listesi
- Tablo 2 : Şehir İbtidaiyeleri Ders Dağıtım Cetveli
- Tablo 3 : Köy İbtidaiyeleri Ders Dağıtım Cetveli
- Tablo 4 : 1897 Yılında Erzincan Erkek İbtidai Mektepleri
- Tablo 5 : 1883-1884 Ders Yılında Şam Rüşdiyesi Ders Dağıtım Cetveli
- Tablo 6 : 1904 senesi Hınıs Mülki Rüşdiye Mektebi'nde Sınıflara Göre Dersler
- Tablo 7 : Askeri Rüşdiyelerde Okutulan Dersler
- Tablo 8 : Erzincan Askeri Rüşdiyesi 1892 Senesi Personeli
- Tablo 9 : Erzincan Askeri Rüşdiyesindeki Personel Adedi
- Tablo 10 : Erzincan Askeri Rüşdiyesi 1891-1901 Yılları Arası Talebe Mevcutları
- Tablo 11 : Askeri İdadi Mektepleri Ders Cetveli
- Tablo 12 : Erzincan Mülki Rüşdiyesi'nin İdadiye Dönüşümü
- Tablo 13 : Erzincan Mülki İdadisi Mektep Giderleri
- Tablo 14 : Erzincan Askeri İdadi Talebe Sayısı
- Tablo 15 : Maarif Nezareti Salnamesine Göre Erzincan Medreselerinde Okuyan Talebe Adedi
- Tablo 16 : 1908 Yılı Erzincan Harbiye Mektebi Personeli
- Tablo 17 : Harbiye Mektebi Dersleri

- Tablo 18 : Açılacak Mekteplerdeki Uygulama Dersi Materyali İhtiyacını Gösteren Tablo
- Tablo 19 : Erzincan Harbiye Mektebi'nin Son Sınıfından Mülazım-ı Sanilikle Mezun Olacak Piyade Ve Süvari Zabıtları Listesi
- Tablo 20 : Kemah Medreselerinin 1898-1903 Yılları Arası Talebe Durumu
- Tablo 21 : Maarif Salnamelerine Göre Kemah Mülki Rüşdiyesi Personeli
- Tablo 22 : Rüşdiye Mektebinin Tamirat Giderleri
- Tablo 23 : Maarif Salnamelerinde Eğin Mülki Rüşdiyesi Memurları
- Tablo 24 : Kemaliye'de Bulunan Ermeni Rüşdiye Mektepleri
- Tablo 25 : Eğin Rüşdiye Muallim-i Evvelliğinden Vürud Eden Hesap Pusulası
- Tablo 26 : Yıllara Göre Tercan Rüşdiyesi'nin Personel ve Talebe Durumu
- Tablo 27 : Erzincan Ve İlçelerindeki Mektepler ve Adetleri
- Tablo 28 : 1896 Yılı Erzurum Vilayeti Maarif Gelirleri

ÖNSÖZ

Erzincan, Doğu Anadolu'nun en batısında kalan ova içinde kurulmuş bir Anadolu şehridir. Şehirde birçok Türk devleti hüküm sürmüştür. Çevresi birçok savaşa sahne olmuştur. Bugüne kadar birçok deprem yaşanmıştır. XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki Rus istilas ve Ermeni tahribatı şehirde birçok yıkımlara sebep olmuştur. Erzincan'da geçmişten kalmabirkaç tarihi eser vardır. 1939 depremi ile tamamen yıkılmış, şehrin kurulduğu alan değiştirilmiştir. Şehir adeta hafızasını kaybetmiştir.

Tarih için “geçmişte yaşanmış fakat unutulmuş bir rüyanın yeniden hatırlanması” denir. Tarih biliminin gerçek rolü bu olmalıdır. Geçmişte çok ciddi hadiseler sahne olmuş, uğrunda birçok mücadelelere girilmiş ve tarihi eserlerini kaybetmiş bir şehrin geçmişini bize yeniden hatırlatmak.

Eğitim, eskiden beri milletimizin önem verdiği bir konudur. Tanzimat sonrası başlayan süreçte Osmanlı Devleti değişen dünyanın hızına ayak uydurabilmek için eğitim noktasında birçok yeni atılım yapmıştır. Atalarımızın bu husustaki gayretleri Erzincan özelinde yaptığımız bu çalışma ile bir daha ortaya çıkmıştır.

Erzincan'ınCumhuriyet öncesi döneme kadar eğitimi ile ilgili bilinenler birkaç sayfayı geçmeyecek durumda idi. Birçok eğitim kurumlarının adı dahi bilinmemekteydi. Hem eğitimci hem tarihçi olmam hasebiyle tarihe ve eğitime dair bu çalışmayı yapmış olmaktan mutluluk duymaktayım.

Çalışma süresince benden desteğini esirgemeyen kıymetli eşime teşekkür ederim. Bizi anlayışla karşılayarak çalışmalarımıza destek veren çok değerli danışmanım Doç. Dr. Galip EKEN'e saygılarımı sunarım.

GİRİŞ

A. Tezin Amacı

Bu tezde Tanzimat sonrası Osmanlı döneminde Erzincan ve ilçelerinin örgün eğitim durumugözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Halen Erzincan ili sınırları içinde bulunan mahallerdeki eğitim kurumları, eğitim kurumlarındaki eğitim şekli, eğitimin mali kaynakları, eğitimde kullanılan araç-gereçler, eğitim kurumlarında görev yapan muallimler, kütüphaneler vb. şeklinde sıralayabileceğimiz eğitimi ilgilendiren yapılanma incelenmiştir. Bu çalışma ile Erzincan ilinin günümüzden 100-120 yıl önceki eğitim durumu fotoğraflanmaya çalışılmıştır.

B. Tezin Metodu

Konu ile ilgili en önemli kaynağımız Başbakanlık Osmanlı Arşivi'dir. Bu arşivdeki çok fazla sayıda belgeden faydalanılmıştır. Belgelerin bazıları müsvedde ve tekrar mahiyetinde olduğu için bilgiyi mukayese ederek en doğru suretle yazmak mümkün olmuştur. Çoğu zaman belgedeki bilgiler üzerinden konu işlenmiştir. İkinci önemli kaynağımız salnamelerdir. Çalışmamızda ana konu ile ilgili bilgiler bu iki kaynaktan yararlanılmıştır.

Arşiv belgeleri ve salnameler haricinde ana konu ile ilgili bize bilgi veren ikinci elden kaynakların adedi fazla olmadığı gibi bilgi miktarı da azdır. Çalışma tablo ve fotoğraflarla daha somut hale getirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın giriş kısmında konu ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Ana konu ile ilgili kısımlara zemin hazırlanmıştır. Birinci, ikinci ve üçüncü kısımlarda ise konu takdim edilmiştir. Sonuç kısmında ise sentez yapılmıştır.

C. Tezin Konusu Ve Önemi

Çalışmanın konusu eğitimidir. Erzincan küçük bir şehir olmasına karşı Osmanlı devletinin son döneminde önemini artırmıştır. Bunun üzerine devlet Erzincan'a askeri ve sivil bir eğitim kurumu kurarak eğitim alanında çok büyük yatırımlar yapmıştır.

Bu çalışma bir noktada günümüz Erzincan ilinin eğitimini geçmişle mukayese etme imkânı sağlamaktadır. Bu çalışma geçmişte büyük gayretlerle eğitim ve ilmi yaymak için çalışan ecdadımızın kıymetini takdir noktasında bir vefa borcudur.

Ç. Erzincan Tarihi

Erzincan, tarih boyunca birçok siyasi mücadelenin meydana geldiği ve son bin senede çok defalar haritadan silinen bir Anadolu şehridir. Şehir doğu-batı istikametinde uzanan bir ovanın ortasına kurulmuştur. Tarihe bir göz atıldığında Erzincan şehrinin stratejik konumu ona çok büyük önem kazandırmıştır.

Erzincan adının Strabon'un İlkçağ'da bu bölgede bulunduğunu belirttiği Eriza şehrinde geldiği söylenir; yine bu bölgeden bahseden Grek kaynaklarında Aziris adıyla gösterilen şehrin de Erzincan olması mümkündür. Şehrin adı Ermeni kaynaklarında Erez, Erzng ve Erznga; Bizans kaynaklarında Aringam (Aringan), Arsingan, Erzingan; Arap kaynaklarında ise Erzencân şeklinde geçer. Türk fetihlerinden sonra şehrin adı önce Erzingân, Ezirgân olarak söylenmiş, ardından da bugünkü şeklini almıştır.¹

Erzincan milâttan önce II. binyılda Erzincan Hurri-Mitanni İmparatorluğu'nun idaresi altında bulunmaktaydı. Yöre M.Ö. 1380'e doğru uzunca bir süredir buraya çeşitli seferlerde bulunan Hititlerin hâkimiyetine girdi. Hitit kaynaklarında Hayaşa, Asur kaynaklarında Suhmi denilen bölge, II. Argiştı devrinde (M.Ö. 714-685) Urartu Devleti'ne katılarak batı sınırında güçlü bir eyalet haline getirildi. Bu dönemde, günümüzdeki şehrin 15-20 km. doğusundaki Altıntepe mevkiinde bir yerleşim yeri ve kale bulunmaktaydı.²

Asurlara karşı büyük mücadeleler veren Urartular, Medlerin Anadolu'yu istilas sırasında M.Ö. 600 yıllarında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra bu yöreler M.Ö.550 tarihlerinde Perslerin eline geçmiştir. Bu bölge Pers Kralı I.

¹ İsmet Miroğlu, İA Erzincan maddesi, İstanbul 1995, c. 11 s. 318. Süleyman Öztürk, Erzincan, Erzincan 1977, s. 34.

² İsmet Miroğlu, age, s. 318

Dareios'un yeniden teşkil ettiği Armina/Arminiya Satraplığı'na yani XIII. Satraplık bölgesine dâhil edilmiştir.³

Pers hükümdarı III. Dara'nın Makedon Kralı Büyük İskender ile İskenderun yakınlarında yaptığı İssos Savaşı (M.Ö. 333) sonunda Persliler mağlup oldu ve böylece Anadolu Makedonyalıların yani Helen medeniyetinin eline geçmiştir.⁴

Önce Pontuslarla daha sonra Partlarla mücadele eden Roma İmparatorluğu bölgeyi M.Ö. I. yüzyılda ele geçirmeyi başarmıştır. M.S. III. yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanlıkla tanışan bölge, Kavimler Göçü sonrası Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma'nın diğer adıyla Bizans İmparatorluğu'nun payına düştü. Roma'daki eyalet sistemi korunarak Erzincan ve çevresi Armenia Prima eyaletinde kalmıştır.⁵

Sasani ile Bizans arasında VI. asırdan itibaren savaflara sahne olan Erzincan ve yöresi devamlı olarak tahkim edilmiş⁶ ve Bizans imparatoru Heraklius'un 627 tarihinde Sasanilerle yaptığı Ninova Savaşı ile geri alınmıştır. Müslümanlarla yapılan Nihavend Savaşı ile Sasani devletinin yıkılması Bizans'a rahat bir nefes aldirmiştir. Fakat Bizans'ı çok yakında yeni bir sıkıntı beklemektedir.

Sasani'yi yıkan Müslüman Araplar Erzincan ve çevresine ilk defa Hz. Ömer döneminde akınlarda bulundular. El-Cezire fatihi İyaz bin Ganem bu fetihleri yönetti.⁷ Eski çağlarda bu bölgenin adı Armenia-Ermeniye şeklinde ifade edilir. Hz. Osman döneminde Habib bin Mesleme bizzat halife tarafından Ermeniye'ye gönderildi. Bölge halkıyla barış imzalayan Mesleme fetihlere devam ederek Tiflis'e kadar ilerledi.⁸

Hz. Ali döneminde iç karışıklıklar sebebiyle Araplar geri çekilmek durumunda kalmıştır. Bölge tekrar Bizans'ın eline geçmiş, daha sonra Emevi hükümdarı Abdülmelik döneminde tekrar Arap hâkimiyeti altına girmiştir. Erzincan

³ İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası s. 2-3, Ankara 1990.

⁴ Ali Kemali; Erzincan Tarihi, İstanbul 1932, s. 14-15.

⁵ Üzümlü Halk Eğitim Müdürlüğü, Üzümlü (Cimin), Erzincan 2004, s. 11.

⁶ Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, Erzincan 1987, c.1 s.110.

⁷ Ali Kemali; age,s. 25.

⁸ İsmet Miroğlu, age, s. 3.

havalisi ve Doğu Anadolu Hz. Ömer döneminden Türk akınlarından yaklaşık 100-150 yıl öncesine kadar daimi bir surette Bizans-Arap çekişmesine sahne olmuş, farklı yıllarda İslam hâkimiyeti altında kalmış, en son Abbasilerin zayıflaması ile bölge tekrar Bizans'ın eline geçmiştir.⁹

Müslüman Arapların başlattığı mücadeleyi XI. yüzyılda Türkler devam ettirdiler. 1015 yılında Çağrı Bey ile başta Doğu Anadolu olmak üzere Bizans üzerine Selçuklu akınları başladı.¹⁰ Erzincan ve çevresi 1054, 1057-1058 ve ilerleyen zamanlarda bu akınlardan nasibini aldı.¹¹ Bu akınlara ve Selçuklu tehlikesine bir son vermek isteyen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes büyük bir ordu doğuya sefere çıktı. 1071 yılında Malazgirt Ovası'nda yaptığı savaşı kaybetti.¹² Alparslan ile bir barış antlaşması¹³ imzalayan Diogenes tahttan indirildi ve yerine Mihael Dukas getirildi.

Barış Antlaşmasının uygulanmaması üzerine Alparslan, Anadolu'nun fethini emretti ve Anadolu'ya ordular sevk etti.¹⁴ Alparslan, Karasu ve Çaltı nehirleri vadilerinin fethine Malazgirt Savaşı'na da katılan Mengücek Ahmet Gazi'yi görevlendirdi ve bu havalıyı ona ikta olarak verdi.¹⁵

Alparslan'ın komutanlarından olan Mengücek Ahmet Gazi, Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar yörelerini hâkimiyeti altına aldı. Kemah'ı merkez yaptı. Ahmet Gazi'nin ölümünden kısa süre sonra Kemah ve Divriği Mengüceklileri olmak üzere ikiye ayrıldı. Kemah Mengüceklilerinin hükümdarı olan Fahrettin Behramşah zamanında Mengücek Beyliği tekrar güçlenmiştir.¹⁶

⁹ Ali Kemali; age, s. 27-30.

¹⁰ İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, İstanbul 1992, s. 11. Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1993, s. 33. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul 1998, s. 119.

¹¹ Mehmet Altay Köymen, age, s. 250-254.

¹² İbrahim Kafesoğlu, age, s. 36-39. Mehmet Altay Köymen, age, s. 272-273. Osman Turan, age, s. 184-185.

¹³ Mehmet Altay Köymen, Alparslan ve Zamanı, İstanbul 1995, s. 54. İbrahim Kafesoğlu, age, s.39. Ali Kemali; age, s. 35. age, s. 185.

¹⁴ Osman Turan, age, s. 188-189.

¹⁵ Osman Turan, age, s. 55. Faruk Sümer, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beylikleri, Ankara 1998, s. 2. Ali Kemali; age, s. 35. Mehmet Altay Köymen, age, s. 141.

¹⁶ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1980, s. 61.

Behramşah zamanında, Erzincan çok ilerlemiş, ticaret ve sanayi gelişmiş ve bu havalı altın çağını yaşamıştır.¹⁷ Behramşah 1225 tarihinde Erzincan'da ölmüş ve bu dönem sona ermiştir. Behramşah ölünce yerine oğlu Davut Şah geçmiştir. Davut Şah'ın ikiyüzlü tavırları yüzünden 1228 tarihinde Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat Erzincan ve Kemah'ı fethederek Mengücek Beyliği'ne son vermiştir.¹⁸

Alâeddin Keykubat ile Celalettin Harzemşah arasında Erzincan yakınlarında, Yassıçemen denilen yerde 1230 tarihinde savaş olmuş ve Celalettin Harzemşah yenilmiştir.¹⁹ Alâeddin Keykubat oğlu II. Gıyaseddin Keyhusrev'i melik olarak Erzincan'a tayin etmiş ve Er-Tokuş'u atabey olarak atamıştır.²⁰ Alâeddin Keykubat Moğol tehlikesine karşılık Erzincan, Malatya, Amasya vesaire Anadolu şehirlerinin kale ve surları inşa ve tahkim ettirmiştir.²¹ Alâeddin Keykubat'ın ölümü (1237) üzerine, yerine oğlu II. Gıyasettin Keyhusrev geçmiştir. Onun zamanında devlet Moğolların istilasına uğramıştır. 1240 tarihinde Erzurum'u işgal eden Moğollar Erzincan'ı geçerek 1243 tarihinde Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Devleti'ni hezimete uğratmıştır.

Sivas'ı ve Kayseri'yi yağmalayan Moğollar Erzincan'a dönmüştür. Şehrin karşısına ordugâh kuran Moğollar haber göndererek eşraftan altın istemişler. Fakat istedikleri olmayınca mancınıklar kurup şehrin surlarını yıkarak zorla içeri girmişler. Tamamen yağma ve tahrip edilen şehirde pek çok insanı öldürmüşlerdir.²² Böylece Erzincan ve yöresi Moğol İlhanlıların eline geçmiştir.

Eretnalıların zuhuruna kadar bütün Anadolu'da tesirleri gittikçe artan İlhanlı valileri hükmetti.²³ Celayirli (Büyük) Şeyh Hasan İlhanlı tahtını elde edince Eretna

¹⁷ Faruk Sümer, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beylikleri, Ankara 1998, s. 7.

¹⁸ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1980, s. 65. Osman Turan, age, s. 355.

¹⁹ İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, İstanbul 1992, s. 67. Osman Turan, age, s. 371-372.

²⁰ Tahir Erdoğan Şahin, age, c. 1, s. 246. Ali Kemali; age, s. 43. İbrahim Kafesoğlu, age, s. 67. Osman Turan, age, s. 357.

²¹ Osman Turan, age, s. 333.

²² Tahir Erdoğan Şahin, age, c. 1, s. 243. Osman Turan, age, s. 439-442.

²³ Ali Kemali; age, s. 51.

Bey Şeyh Hasan'a bağlılığını bildirdi. İlhanlı tahtındaki karışıklıktan istifade eden Eretna Bey Anadolu'daki idareyi ele aldı.²⁴

1379 yılında ölünce, Erzincan Emirliği Eretna oğullarından Mutahharten (Taharten)'in eline geçti. Mutahharten, emir olur olmaz Erzurum, Çemişkezek, İspir, Bayburt, Tercan, Kemah ve Şebinkarahisar (Şarkî-Karahisar) şehirlerini idaresi altına aldı.²⁵

Kemah ve havalisi, bir müddet, Erzincan Emiri Mutahharten ile Kadı Burhaneddin Ahmet (öl. 1398) arasındaki mücadelelere sahne olmuştur.²⁶

Sivas'ı Osmanlı ülkesine katan Yıldırım Bayezid, Timur hâkimiyetini kabul etmiş bulunan Erzincan Emiri Mutahharten'in kendisine tâbi olmasını istedi.²⁷ Sivas'ı zapt ve tahrip eden Timur, Osmanlılara ilk darbeyi indirdikten sonra daha ileriye gitmedi. Fakat şehrin elden çıkması ve halkın uğradığı felakete üzülen Bayezid, Timur'un Anadolu'dan ayrılıp Suriye üzerine yürümesinden dolayı harekete geçerek, önce Sivas'ı Timurlulardan geri aldı. Ardından Erzincan ile Kemah'ı Timur'un müttefiki ve aralarının açılma sebeplerinden biri olan Mutahharten'in elinden aldı.²⁸(1401)ve kendisinin hâkimiyetini tanınması şartıyla Erzincan'ı tekrar ona verdiyse de, Kemah kalesini iade etmeyerek buraya muhafız koydu; Mutahharten'in ailesini de rehine olarak Bursa'ya gönderdi. Fakat çok geçmeden Ankara Savaşı sonrası bölge tekrar Timur'un himayesindeki Mutahharten'in eline geçti. (1402)²⁹

Mutahharten'in ölümü sonrası Erzincan ve çevresi 1410'da Karakoyunluların eline geçmiştir.³⁰ Kemah ve Erzincan civarı, bundan sonra, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın 1467'de Karakoyunlu devletini ortadan kaldırarak buraları hâkimiyeti altına almasına kadar geçen devrede, birbirlerine rakip bu iki Türkmen topluluğu arasında sık sık el değiştirmiştir. Bunların birbirleriyle olan amansız mücadeleleri

²⁴ Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, Ankara 1991, s. 6-7.

²⁵ İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası, Ankara 1990, s. 5.

²⁶ Yaşar Yücel, age, s. 281-282.

²⁷ İsmet Miroğlu, age, s. 6.

²⁸ Aşıkpaşazade, Aşıkpaşazade Tarihi, (Haz. Atsız), İstanbul 1992, s.65-66. Aşıkpaşazade Tarihi'nde Mutahharten'in Yıldırım Bayezid'e itaat ettiği fakat bu itaatini Timur'a iltica ederek bozduğu da yazılıdır.

²⁹ Aka İsmail; Timur ve Devleti, s. 26 Ankara 1991.

³⁰ Yaşar Yücel, age, s. 300.

yüzünden başta Erzurum, Erzincan, Tercan ve Bayburt olmak üzere Doğu Anadolu'nun birçok şehir, köy ve kasabaları, büyük ölçüde tahribata uğramıştır. Bu bölgeler ancak Uzun Hasan (1453-1478) zamanında istikrar ve huzura kavuşabilmiştir.³¹

Bölge Fatih Sultan Mehmet ile Uzun Hasan arasında çıkan Otlukbeli Savaşı'na kadar (11 Ağustos 1473)³² Akkoyunluların elinden kaldı. Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Erzincan ikinci kez Osmanlı hâkimiyeti altına girdi.

Türkmen boy ve uluslarını etrafına toplayarak Safevi devletini kuran Şah İsmail, 1500'de Azerbaycan, 1507'de Diyarbakır, nihayet 1508'de Bağdat'ı alıp zayıflayan Akkoyunlu Türkmen devletine son verdi. Bu arada bütün Akkoyunlu şehir ve kaleleri gibi çok müstahkem olduğu bilinen Kemah kalesi 1503'ten itibaren Safevilerin emrine girdi. Öyle anlaşılıyor ki, bu tarihten itibaren kale ve civarında bulunan Akkoyunlu Türkmenleri şuraya buraya veya Osmanlı ülkesine sığınmış, yerlerine Safevi taraftan Türkmenler yerleştirilmiştir.³³

Çaldıran Savaşı'na gidilirken 14 Temmuz 1514'te Refahiye yakınlarında Erzincan kethüdası Gülgen Bey Yavuz Sultan Selim'e gelerek bağlılığını bildirmiştir. Erzincan'a uğrayarak Çaldıran'a giden Yavuz Sultan Selim Safevileri 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Savaşı'yla mağlubiyete uğrattınca, Erzincan tekrar ve kesin bir surette Osmanlıların yönetimine geçti.³⁴

Yavuz Sultan Selim tarafından üçüncü defa fethedilen Erzincan ve çevresi artık tamamen Osmanlı hâkimiyetine girdi. 1514'te Erzincan Vilayeti kurularak Erzincan merkez, Trabzon, Bayburt, Şebinkarahisar, Gümüşhane, Kemah ve Tercan bu vilayete bağlandı. İspir de bir müddet sonra buraya bağlandı. Bu eyaletin başına eski Akkoyunlu Beylerinden 1507 tarihinde Osmanlı hizmetine girmiş olan Bıyıklı Mehmet Paşa tayin edildi. Bir süre Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlanan

³¹ İsmet Miroğlu, age, s. 6.

³² Aşıkpaşazade, age, s.153.

³³ İsmet Miroğlu, age, s. 2-3.

³⁴ Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, Erzincan 1987, c. 2, s. 13-16.

Erzincan,Kanunî döneminde Erzurum eyaletinin kurulması ile 1536'da onun bir sancağı konumuna düştü.³⁵

Kanuni Sultan Süleyman 1535'te Tebriz Seferi ve 1548'da İran Seferi³⁶ sırasında Erzincan'a uğramıştır. Bundan sonra doğu yönüne sefere çıkan Osmanlı ordularının geçiş ve konaklama yeri Erzincan'dır.

Erzincan askeri seferler açısından bir uğrak yeri olduğu gibi aynı zamanda ticari açıdan da kervanların uğrak yeriydi. Ortaçağ'da Türkistan ve İran'dan gelen büyük kervan yolu Erzurum'dan Erzincan, Sivas, Kayseri ve Konya merkezlerine uğrayarak Akdeniz limanlarına ulaşıyordu.³⁷ Bu büyük kervan yolu iktisadi ve medeni yükselişi artırıyordu. Bununla beraber Erzincan, bu dönemlerde şehir topraklarının zengin ve sulak olması, meyve ve bağlarının bol, ticaret ve sanayinin gelişmiş olması ve madencilikle ilerlemiş olması ile tarihinin altın dönemlerini yaşadı. Erzincan'ın 1336 yılı İlhanlı Devleti bütçesine alınan vergi sıralamasında Anadolu şehirlerinden ikinci sırada olması bu şehir için İpek Yolu'nun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.³⁸

İpek Yolu'nun önemli geçiş noktalarından biri olan Erzincan, coğrafi keşifler sebebiyle İpek Yolu'nun önem kaybetmesi üzerine birçok açıdan geriledi. İpek Yolu üzerindeki bütün Asya şehirleri bu olaydan etkilenerek yeni bir sürece girdi. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sebeplerinden biri olarak gösterilen İpek Yolu'nun önemini kaybetmesi şehirlerin ekonomik anlamda gerilemesini beraberinde getirdi. Âdeta bu olay, Osmanlı Devleti'nin altın yumurtlayan tavuğunu kaybetmesi gibiydi.

Bilhassa Hint Deniz Yolunun bulunmasından sonra kervan yolları üzerinde bulunan Semerkant, Herat gibi eski büyük şehirlerin nasıl küçülmeye başladıkları

³⁵ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1979, c.13 s.280-285; Tahir Erdoğan Şahin, age, c. 2, s. 40.

³⁶ Tahir Erdoğan Şahin, age, c. 2, s. 33-34.

³⁷ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 31 İstanbul 1980.

³⁸ Tahir Erdoğan Şahin, age, c. 1, s. 249.

tetkike şayan bir meseledir. Ancak bu kervan ticareti birden bire durmamış eski faaliyet gittikçe azalmıştır.³⁹

Neticede Erzincan ve havalisi İpek Yolu'nun önemini kaybetmesi ile sadece bulunduğu coğrafyada öneme haiz bir şehir haline geldi. Diğer Anadolu şehirleri gibi bundan sonra kendi kaderine terk edilecek ve bütün Asya şehirleri gibi gerileyiş içine girecektir. Bu aslında Dünya tarihinde meydana gelen bir değişimin tecellisinden başka bir şey değildir.

XIX. yüzyıla değin ordular için bir konaklama yeri olan Erzincan, askeri açıdan Erzurum'un gerisinde bir direniş ve ilerleme noktası olarak düşünölmüştür. Daimi ordu teşkilini müteakip, Erzincan ilinintarihi gelişim içerisinde değışik büyüklükteki birlikler konuşlandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde giderek artan Rus tehdidi Erzincan şehrinin önemini artırmıştır. Özellikle XIX. yüzyılda Gürcistan'ın Rus Çarlığı'nın himayesine girmesi ve daha sonra Rus ileri hatlarının Çıldır eyaletinin yarısını işgal etmesi, bu bölgeyi ön plana çıkarmıştır. Rus sınırının giderek yaklaşması ve Erzurum'a dayanması Erzincan'ın askeri açıdan önemini artırmıştır.⁴⁰

Ruslar XVIII. yüzyılda Kırım'ı aldıktan sonra Kafkasya'ya yönelmişlerdir. Kafkasya Anadolu'nun kapısıdır. Önce Güney Kafkasya'daki Gürcistan'ı himayesi altına alan Ruslar daha sonra İran aleyhine Azerbaycan Hanlıklarını istila etmiştir.⁴¹

Gürcistan ile yaptığı antlaşma (5 Aralık 1799) sonrası verdiği sözlere aykırı olarak Tiflis'i işgalde (1801) gecikmeyen Rusya⁴², Türkmençayı Antlaşması ile de İran'ı saf dışı bırakmıştır. Rusya, Yunan Meselesinde Osmanlı'yasavaş açarak Anapa, Ahıska, Kars ve Erzurum'u ele geçirmiş ve Tercan'ı da işgal etmiştir.⁴³ 1829 Edirne Antlaşması ile Rusya Anadolu'dan çekildiyse de Anapa ve Ahıska'yı işgal

³⁹Fuad Köprölü, İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara 2004, s. 221.

⁴⁰ Ahmet Rifat Efendi, Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, İstanbul 1309, s. 457.

⁴¹Wassan-Giray Cabağı, Kafkas-Rus Çatışması, İstanbul 1995, s. 32-50.

⁴²Wassan-Giray Cabağı, age, s. 41.

⁴³ Mehmet Saray, Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi, İstanbul 1998, s. 115. Tercan Kaymakamlığı Komisyon, Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan, Ankara 1998, s. 136-137.

ederek bize bir adım daha yaklaşmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Kafkasya'daki bütün haklarından vazgeçmiştir.⁴⁴

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar Gazi Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki askerlerimizin yapmış olduğu üstün müdafaaya rağmen Batum, Ardahan, Kars ve Doğu Bayezit'i ele geçirmişlerdir. Ruslar Erzurum Tabyalarında zor durdurulmuştur. 1878 Berlin Antlaşması ile Elviye-i Selase adı verilen üç liva Kars, Ardahan ve Batum Ruslara terk edilmiş ve sınır bir adım daha yaklaşmıştır.⁴⁵

Erzincan şehrinin önemini artıran diğer bir hadise yeni kurulan IV. Ordu'nun karargâhı olmasıdır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanını müteakip 1843 yılında tam anlamı ile Avrupa usulünde bir ordunun kurulmasına başlanılmıştır. İmparatorluk ihtiyaca göre askeri bölgelere bölünmüş, askerlik vatani görev olmuş ve her bir askeri bölgede birer ordu merkezi kurulmuştur.⁴⁶ Bu teşkilatlanmada Fransa ve Prusya ordularının teşkilatı göz önüne alınmıştır.⁴⁷

Daha sonraki yıllardaki düzenlemeler neticesinde kara kuvvetleri yedi Ordu-yı Hümayun'a ayrılmıştır. 1. Ordu'nun merkezi İstanbul'da, 2. Ordu'nun merkezi Edirne'de, 3. Ordu'nun merkezi Selanik'te, 4. Ordu'nun merkezi Harput'ta, 5. Ordu'nun merkezi Şam'da, 6. Ordu'nun merkezi Bağdat'ta, 7. Ordu'nun merkezi Sana'da kurulmuştur.⁴⁸

IV. Ordu Anadolu Ordusu Karargâhı 1843-1848 yılları arasında Harput (Elazığ)'da, 1848-1869 yılları arasında Erzincan'da, 1869-1878 yılları arasında Erzurum'da, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasında hudutlar geriye alındığından 1878 yılından itibaren 1910 yılına kadar tekrar Erzincan'da konuşlandırılmıştır. 1910 yılında IV. Ordu, karargâhı ile Bağdat'ta görevlendirilirken Selanik'teki III. Ordu karargâhı da Erzincan'a intikal ettirilmiştir.⁴⁹

⁴⁴ Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri, Ankara 1997, s. 44.

⁴⁵ Mehmet Saray, age, s. 156-160.

⁴⁶ Mehmet Özel, 2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu, Ankara 1999, s. 77.

⁴⁷ Hasan Ali Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul 1970, s. 199. , Yusuf Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Ankara 1991, s. 24.

⁴⁸ Yılmaz Öztuna, Büyük Tarih Ansiklopedisi, Ankara 1992, c. 2 s. 521.

⁴⁹ Metin Mahitapoğlu, Erzincan İlindeki Kışla ve Askeri Binaların Tarihçesi, Ankara 1991, s. 1.

Bu ordunun asker aldığı merkezler; Erzurum, Trabzon, Sivas, Amasya, Samsun, Van, Muş, Mamuratü'l-Aziz ile bu merkezlere bağlı yerleşim birimleridir.⁵⁰

1. Dünya Savaşı sırasında Sarıkamış Harekâtı'na katılan III. Ordu çok büyük zayıflar vermiştir. Kafkasya Cephesi'nden sorumlu olan III. Ordu 1915 yılına gelindiğinde yok denecek kadar azaldığından II. Ordu ile takviye edilmiştir. Bu harekât sonrası başlayan Rus hücumu karşısında tutunamayan askeri birlikler 13 Temmuz 1916 tarihinde Erzincan'ı terk ederek batıdaki Kemah ve Çardaklı Boğazı'na çekilerek Rus hücumunu burada durdurmayı başarmışlardır. I. Dünya Savaşı'nda işgal sebebiyle III. Ordu merkezi Sivas-Suşehri'ne nakledilmiştir.⁵¹ Böylece Erzincan, 1925 yılına kadar III. Ordu merkezi olma vasfını kaybetmiştir.

Ordu merkezi, Erzincan'da olduğu dönemde Erzincan'a birçok askeri bina yapılmıştır. Bunlar; Bab-ı Müşiri (Ordu Merkez Komutanlığı), Aziziye Kışlası (1866), Hamidiye Kışlası (1891), Askeri Aba (Şayak) Fabrikası (1882), Askeri Rüşdiye ve İdadi Mektebi(1904), Telgraf Bölüğü Binası (1905), Askeri Hastane (1864), Askeri Arşiv Binası (Mahzen-i Evrak), Jandarma Mektebi, Askeri Ordu Müfettişliği (1850), Askeri Sanayi Mektebi (1892), Hamidiye Karakolhanesi (1895), Merkez Piyade Kışlası, Kale Kışlası, Askeri İmalathane-Tabakhane, Köprü Birlikleri Kışlası, Süvari, İstihkâm ve Nakliye Kışlalarıdır.⁵²

XIX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan Ermeni hadiseleri Erzincan ve civarını ciddi olarak tehdit etmiştir. Ermeniler bu dönemde İngiliz ve Rusların tahrikiyle Osmanlı Devleti'ne başkaldırmışlardır. Ermeni ihtilalcileri zaman zaman isyan hareketlerine girişmişler ve batılı devletlerin bu bölgelere müdahale etmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu dönemde Erzincan bölgesinde yine bazı Ermeniler çeteleşerek dağa çekilmişlerdir. Bu dönemde Erzincan'ın hemen her bölgesinde

⁵⁰ Milli Savunma Bakanlığı, Osmanlı Ordu Teşkilatı, 1999 Ankara, s. 161.

⁵¹ Kazım Karabekir, Erzincan - Erzurum'un Kurtuluşu, İstanbul 1939, s. 73. Mehmet Özel, age, s. 124.

⁵² Metin Mahitapoğlu, age, Ankara 1991; İ. Hakkı Akansel, Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar, Erzincan 1999.

Ermeni isyanları göze çarpmaktadır. Bu süreç I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.⁵³

Erzincan, I. Dünya Savaşı sırasında çok önemli olaylara ve gelişmelere sahne olacaktır. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı başladığı sırada Almanya ile ittifak yaparak Üçlü İttifak grubunda yerini almıştı. Bu sırada savaşın Almanya'nın düşündüğü ve planladığı gibi bir gelişme göstermemesi ve dolayısıyla Almanya ile müttefiki Avusturya'nın Avrupa'da sıkışması üzerine, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi önem kazandı. Bu sebeple Almanya, kendisi ile ittifak yapmış olan Osmanlı Devletine savaşa girmesi için baskı yapmağa başladı. Bu ortamda Osmanlı Devleti, bir takım bahanelerle savaşa girmeyi bir müddet geciktirdiyse de sonuçta, 29-30 Ekim 1914 gecesi Alman Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı Donanmasının Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde Karadeniz'de Odesa ve Sivastopol gibi Rus Limanlarını bombalamasıyla savaşa katıldı.⁵⁴

Bu şekilde savaşa katılan Osmanlı Devletinin savaş planında, 93 Harbinde Rusya'nın eline geçmiş bulunan Kars, Ardahan ve Batum gibi yerleri geri almak da vardı. Bunun yanı sıra Avrupa'da sıkışmış bulunan müttefiklerini de rahatlatmış olacaktı. Bu çerçevede Rusya'ya bir darbe vurmak için Güney Kafkasya ile Kuzey İran'a girip Rusların arkasını çevirmek üzere Başkomutan Enver Paşa bizzat bölgeye gelip komutayı devralarak, 22 Aralık 1914'te bölgedeki ordu birliklerine Sarıkamış-Urumiye istikametinde taarruz emri verdi.⁵⁵

Esasında daha Kasım 1914'ten itibaren çatışmaların başladığı bölgede Rusların iyi tahkim edilmiş, yüksek tepelere hâkim 160 bin askeri bulunmaktaydı. Buna karşılık bölgede yeterli kış donanımı da bulunmayan 150 bin Türk askeri vardı.

Bu ortamda Türk kuvvetlerince başlatılan taarruz harekâtı planlanan bir şekilde gerçekleştirilemedi. Türk birlikleri henüz doğru dürüst haritası bile

⁵³ Geniş bilgi için bak. Ali Kemali; age, s. 109-116.

⁵⁴ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995 Cilt: 1-2, İstanbul 2000, s. 110.

⁵⁵ Fahir Armaoğlu, age, İstanbul 2000, s. 112. N. Fahri Taş, Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk, Ankara 1995, s. 8.

çıkarılmamış olan 960 km. uzunluğunda, 480 km. eninde askeri ya da ikmal malzemesini ulaştıracak demiryolu olmayan çok geniş bir arazide yayılmıştı. En yakın demiryolu cepheden 960 km. uzaktaydı. Arazide yalnızca dar ve dik birkaç karayolu vardı. Hiç bakım görmeyen köprülerin neredeyse tümü çökmüş olduğundan ırmaklar ancak sığ yerlerden yürünerek geçilebiliyordu. Bu durumda cephe ve diğer malzemenin deve kollarıyla getirilmesi gerekiyordu. Bu da altı haftalık bir yol demektir. Bunun yanı sıra bu zor şartları içeren ikmal yolları Ermeni komitacıların tehdidi altındaydı. Yani onlar tarafından vurulmaktaydı. Diğer taraftan bölgenin büyük bir kısmında yerleşim yoktu. Ayrıca taarruz harekâtı başladığı sıralarda bastırılmış olan kış ve kar fırtınaları bölgenin büyük bir bölümünü geçilmez bir hale getirmişti. İşte böyle bir lojistik ortamda gerçekleştirilmeye çalışılan Kafkas harekâtı sırasında Türk Ordusu karın derin olması yüzünden toplarını geride bıraktı. Askerler, -20 derece soğukta ve çadırsız olarak ordugâh kurmak zorunda kaldılar. Harekât sırasında askerlerin yiyecekleri tükendi. Ayrıca askerler kar fırtınalarının kapattığı karmaşık dağ geçitlerinde yollarını kaybettiler. Bunların yanı sıra asker arasında tifüs salgını başladı. İşte böyle bir olumsuz ortamda birbirleriyle ilişkileri kopan Türk birlikleri Rus cephelerine koordineli bir harekât ve baskın gerçekleştiremedi. Rus cephelerine ulaşabilenler de mevzilerinde bulunan Rus birliklerince imha edildiler. Bu şekilde 1915 yılı Ocak ayına gelindiğinde soğuktan, hastalıktan ve çarpışmalardan Türk birliklerinin % 90'a yakın kısmı hayatını kaybetti.

Bu gelişme sonunda tabii ki cephedeki üstünlük Rusların eline geçti. Bilahare 27 Mart 1915'te Artvin'i ele geçiren Ruslar bundan sonra 15 Nisan 1915'te Van'daki Ermenilerin ayaklanarak Van'ı ele geçirip yakmasından da istifadeyle güneye Malazgirt ve Van bölgesine sarkarak buraları işgal ettiler. Buna mukabil Doğu Cephesinde asıl Rus faaliyeti, Çar'ın 1915 kış mevsiminde bütün Rus Orduları Başkumandanlığı'nı fiili olarak üstlenip, Kafkas Valiliğine de Grandük Nikola Nikolayeviç'in getirilmesinden ve özellikle Çanakkale Cephesi'ndeki İtilaf Devletlerinin başarısızlığı sonrasında bunu örtmek gayesiyle olacak Rusların 1916 yılı başlarında tekrar taarruza geçmesiyle başladı. Bu taarruz sonucu Ruslar, bölgede zayıf durumda bulunan Türk kuvvetlerine karşı kısa zamanda üstünlüğü ele alarak, 11 Ocak 1916'da III. Ordu cephesini yardılar. Bundan sonra Ruslar sırasıyla 1916

yılı 16 Şubatında Erzurum ve Muş'u, 3 Mart'ta Bitlis'i, 8 Mart'ta Rize'yi, Nisan'ın 19'unda Trabzon'u, Temmuz ayında da Gümüşhane, Kelkit ve Erzincan'ı işgal ettiler. Böylece Erzincan 25 Temmuz 1916'dan itibaren Rus işgali altına girmiş oluyordu.

Bu arada Rusya'da 1917 Şubat ayında bir ihtilal meydana geldi. Bu durum Rus Ordusunda bir gevşeme meydana getirdi. Bu ortamda Rusya'da ihtilalden sonra işbaşına gelmiş olan yeni yönetim ile Osmanlı Devleti arasında mütareke teklifleri oldu. Bu arada Rusya'da Ekim 1917'de ikinci bir ihtilal meydana geldi. Bu ihtilalden sonra iktidara gelmiş olan Bolşevik yönetimi 1. Dünya Savaşı'ndan toptan çekilme kararı aldı. Bolşevik ihtilalini gerçekleştiren yeni Rus yönetimi, savaştan çekilme kararının yanında; Çarlık Rusya'sının tüm gizli antlaşmalarını da dünya kamuoyuna açıkladı. Bu açıklama ile Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını öngören antlaşmalar da ortaya çıkmış oldu.

Bilahare Rusya savaştan çekilme kararı doğrultusunda 21 Kasım 1917'de Müttefik elçilerine verdiği notalarla bütün cephelerde mütareke yapılması teklifinde bulundu. Bu isteğe Almanya 27 Kasım'da cevap verdi. Mütareke görüşmelerine 29 Kasım'da Doğu Cephesi Genel Kumandanlığı'nın karargâhı olan Brest-Litowsk'da Doğu Cephesi Erkan-ı Harbiye Reisi General Hoffmann başkanlığında başlandı. Görüşmelere Osmanlı Devleti adına Berlin Askeri Ataşesi Zeki Paşa katıldı. Görüşmelerden uzun süre bir sonuç alınmadı. Görüşmeler kesilince Almanlar saldırıya geçtiler. Bunun üzerine Ruslar görüşmelere yeniden başlamak zorunda kaldılar. Görüşmeler 15 Aralık 1917'de tamamlandı ve Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mütareke imzalandı.

Bu sırada 15 Aralık'ta Erzincan-Refahiye yolu üzerinde her iki taraf hatları arasında Türk ve Rus delegelerinin buluşup Erzincan'da görüşme yapmaları da karara bağlandı. Bunun üzerine Erzincan'da, 3. Ordu Kurmay Başkanı Kurmay Albay Ömer Lütfü Bey'in başkanlığında bir heyet ile Rus heyeti arasında üç gün

süren görüşmeler sonunda 18 Aralık'ta 14 maddelik Erzincan Mütarekesi imzalandı.⁵⁶ Böylece Kafkas Cephesi'nde savaş sona ermekteydi.

Bu gelişmenin arkasından 20 Aralık'ta Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan ile Bolşevik Rusya arasında Brest-Litowsk'ta barış görüşmelerine de başlandı. Sonuçta 3 Mart 1918'de Brest-Litowsk Barış Antlaşması imzalandı.⁵⁷ Bu antlaşma sonucunda Rusya ile savaş sona erdi. Rusya, Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerler ile Ardahan, Kars ve Batum'dan hemen çekildi.⁵⁸

Ermeni komitacıları I. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı günlerde hiç boş durmamışlardır. Bu dönemde Ermenilerin süratli bir surette silahlandıkları ve teşkilatlandıkları görülmektedir. Seferberlik ilanı ve savaşın başlaması ile Ermeniler Osmanlı ordusuna katılmayarak askerlikten kaçmışlardır. Bir kısım Ermeniler Rus ordusuna katılarak Osmanlı devletine karşı savaşmıştır. Yetişkin erkeklerin askere gitmesini fırsat bilen Hınçak komitesine mensup Ermeniler Müslüman köyleri basmaya, katliamlara ve her türlü zulmü ifaya başlamışlardır.⁵⁹

Ermenilerin dörtte üçü savaşta Kafkas Cephesi'nde Rus ordusunda görev aldıkları gibi bir taraftan öncülük yaparak bölgenin coğrafyası hakkında bilgi vermişlerdir.⁶⁰ Ermeni çeteleri Tercan, Erzincan ve çevresinin Rusların eline geçmesi ile bölgede çok büyük zulümler icra etmeye başlamışlardır. Ruslar da bu zulümlere ortak oldular. Ruslar hem zulüm yapmış hem de Ermeni zulümlerine göz yummuşlardır. Erzincan'ın işgalinin ilk günlerinde ve devamında Rus askerleri de yağma ve talan yapmışlardır.⁶¹ Tercan ve çevresindeki Ermeni zulümleri ise akıl almaz derecelere varmıştır.⁶² Rusların mütareke ile bölgeden çekilmeleri üzerine Ermeni zulümleri fazlaşmıştır.

⁵⁶ Ali Kemali; age, s. 133.

⁵⁷ Fahir Armaoğlu, age, İstanbul 2000, s. 140.

⁵⁸ N. Fahri Taş, Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk, Ankara 1995, s. 52.

⁵⁹ Enver Konukçu, Büyük Güçler ve Ermeni Kışkıracısındaki Erzincan'ın Albayrağımıza Kavuşması, Ankara 2001, s. 75-77.

⁶⁰ Hüseyin Bulut, Milli Mücadelede Erzincan, Erzincan 1997, s. 27.

⁶¹ Ali Kemali; age, s. 119. Hüseyin Bulut, Milli Mücadelede Erzincan, Erzincan 1997, s. 40.

⁶² Tercan Kaymakamlığı Komisyon, Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan, Ankara 1998, s. 157-159.

Erzincan'ın kurtuluşu sonrası Ermeni mezalimi Ruslar ve diğer yabancılar tarafından teyit edilmiştir.⁶³ Erzincan düşman işgalinden kurtulduktan sonra şehri ziyaret eden Ahmet Refik Bey Ermeni zulmünün boyutlarını hatıratında bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.⁶⁴

Bolşevik İhtilali sonrası Erzincan'dan Rusların çekildiği, kalan Ermeni taburunun artan zulümleri karşısında harekât aciliyet kazanmış⁶⁵ ve II. Kafkas Kolordusu komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın emriyle Erzincan ve Erzurum'un kurtarılması için 12 Şubat'ta ileri harekete geçilmiştir. 1332 (1916) yılının Temmuzunda haftasında Rusların eline düşen Erzincan kasabası, bir buçuk yıllık esaretinden 13 Şubat 1334 (1918) Çarşamba günü kurtulmuştur.⁶⁶

Kâzım Karabekir, Erzincan'daki işleri yoluna koymak için bazı tedbirler aldı. Mutasarrıflık ve komutanlık görevini Recep Bey'e verdi. Bu kişi Cumhuriyet tarihinden çok iyi tanıdığımız Recep Peker idi. Recep Bey, kısa müddet zarfında Erzincan'daki hayatı normale döndürdü. Recep Peker, bakanlık ve başbakanlık görevlerini yapmıştır.⁶⁷

Daha sonra 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Erzincan'la yakından ilgili olan maddesi şudur:

Madde 24- Altı Ermeni ilinde (Vilâyat-ı Sitte – Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Elaziz) karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutarlar.⁶⁸ Bu madde anlaşma devletlerinin Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurma projelerinin en önemli göstergesidir. Bu vilayetlerden birisi Erzurum Vilayeti idi. Erzincan Sancağı Erzurum Vilayeti'ne bağlı idi.

⁶³ Hüseyin Bulut, age, s. 51.

⁶⁴ Ahmet Refik, Kafkas Yollarında, İstanbul 1919, s. 26-31.

⁶⁵ Ali Kemali; age, s. 133. Hüseyin Bulut, age, s. 45.

⁶⁶ Kazım Karabekir, Erzincan - Erzurum'un Kurtuluşu, İstanbul 1939, s. 84-95.

⁶⁷ Enver Konukçu, Büyük Güçler ve Ermeni Kıskaçındaki Erzincan'ın Albayrağımıza Kavuşması, Ankara 2001, s.153. Hüseyin Bulut, age, s. 51.

⁶⁸ <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=246>

10 Ağustos 1920'de imza edilen Sevr Barış Antlaşması'nda Erzincan ve Doğu Anadolu ile yakından ilgili olan maddeleri şunlardır:

Madde 88- Türkiye Ermenistan'ı düvel-i müttefika misillü hür ve müstakil bir devlet olarak tanıdığını beyan eder.

Madde 89- Devlet-i Osmaniye ile Ermenistan ve diğer düvel-i müteakide Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki hududun tayini Cemahir-i Müttehida-i Amerika Reisicumhurunun hakemliğine havale ve bunun vereceği kararı ve Ermenistan'ın mahreci bahrisine ve mezkûr hududa mücavir Osmanlı arazisi üzerinde tertibat-ı askeriyenin ilgasına (demilitarizasyon) müteallik olmak üzere tayin edeceği bilcümle ahkâmını kabul etmeği kararlaştırmışlardır.⁶⁹

Bu antlaşma ile Osmanlı Ermenistan Cumhuriyeti'ni tanıyacak; Türk-Ermeni sınırını hakem sıfatıyla ABD Başkanı belirleyecekti. Başkan Wilson 22 Kasım 1920'de verdiği kararla Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerini Ermenistan'a verdi.⁷⁰ Şu an sınırlarımız içinde olan Rize, Trabzon, Gümüşhane, Artvin, Kars, Ağrı, Van, Bitlis, Muş, Bingöl, Erzincan ve Erzurum Ermenilere bırakılacaktı.

Bütün bu olumsuz gelişmeler karşısında Doğu Anadolu şehirleri Ermeni isteklerine karşı kendi haklarını savunmak için 2 Aralık 1918'de merkezi İstanbul'da Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni kurdular. Bu cemiyetin şubelerinden biri olarak aynı maksatlar için çalışan Erzincan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 30 Mayıs 1919'da kurulmuştur.⁷¹

Hacı Rauf Beyzade Halil Bey (Belediye Reisi), Hacı Mehmet Beyzade Sami Bey, Müftü Osman Fevzi Efendi ve Mahfuz Beylerin faaliyetleri sonucunda Erzincan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Erzincan Müdâfâa-i Hukuk Cemiyeti kısa zamanda merkez ve kazalarıyla birlikte teşkilatlanarak, beraber hareket etmeye başlamışlar, zamanla cemiyet işgallere karşı duyarlılığını mitingler düzenleyerek, protesto telgrafları çekerek hissettirmeye çalışmıştır. Erzincan'a bağlı Kemah,

⁶⁹ <http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/ktpbelge/antlasmalar/sevr.pdf>

⁷⁰ http://tr.wikipedia.org/wiki/Sevr_Antlaşması

⁷¹ Hüseyin Bulut, age, s. 83.

Kuruçay ve Refahiye’de de Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin şubeleri kısa zamanda açılmıştır.

Rus ve ayrılıkçı Ermeni yıkımından ve katliamından canlarını ve mal varlıklarının hemen tamamını yitiren Erzincanlılar, bağımsızlık savaşına maddi ve manevi olarak büyük destek sağlamışlardır.⁷²

Tarih	Yer	Ölü Sayısı
1579	Erzincan	
17.06.1584	Erzincan - Erzurum	15.000
26.06.1667	Erzincan - Erzurum	1.500
23.06.1784	Erzincan - Erzurum	10.000
1787	Erzincan	
20.05.1890	Refahiye - Erzincan	
27.12.1939	Erzincan	32.968
13.03.1992	Erzincan	653

Tablo 1: Erzincan’da 1550-2000 Yılları Arası Meydana Gelen Depremlerin Listesi⁷³

Erzincan’da yaklaşık son bin yılda çok sayıda deprem meydana gelmiştir. Bu durum Erzincan’ı derinden etkilemiştir. Erzincan’da tarihî pek çok eserin bulunmamasının en önemli sebebi bu depremlerdir.

D. Erzincan ve İlçelerinin Osmanlı Devleti Dönemi İdari Yapısı

Sultan Selim’in Çaldıran seferi sırasında ele geçirilmiş olan Erzincan ve Bayburt, 23 Ekim 1514 tarihinde Baş-mirahur Bıyıklı Mehmet Bey’e beylerbeyiliği olarak verilmiştir. Kemah da sancak olarak bu eyalete bağlanmıştır. Bundan Erzincan ve çevresi Rum-ı Hadis eyaletine ve en son Kanuni dönemi teşekkül edilen Erzurum Beylerbeyiliği’ne bağlanmıştır.⁷⁴

⁷² Hüseyin Bulut, age, s. 84-99.

⁷³ <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/pdf/11401.pdf>; <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/pdf%5C12346.pdf>; <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/default.htm>; Son dönem depremleri hakkında geniş bilgi için bak. Ali Kemali, age, s. 219-223.

⁷⁴ İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası s. 17-23, Ankara 1990. Dündar Aydın, Erzurum Beylerbeyiliği ve Teşkilatı s. Ankara 1998.

XX. yüzyıla kadar Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı bazen bir kaza bazen bir sancak olarak varlığını sürdüren Erzincan 1867'de VilâyetNizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi ile Erzurum Vilâyeti'ne dâhil edilmiş ve mutasarrıf tarafından idare edilen bir sancak (liva) haline gelmiştir. Bundan sonraki süreçte zaman zaman Tunceli ve Gümüşhane iline bağlı bazı ilçeler Erzincan'a bağlanmıştır. Eğin kazası da zaman zaman Erzincan'a bağlansa da daha sonra bu uygulamadan vazgeçilmiştir.⁷⁵

Çayırılı ve Otlukbeli son dönemde Tercan kazasına bağlı birer nahiye merkezidir. Tercan kazası ise direk Erzurum sancağına bağlıdır. Kemah, Refahiye ve Kuruçay Erzurum Vilayeti'nin Erzincan livasına bağlı kaza merkezleridir. İliç Eğin'e bağlı nahiye merkezidir. Eğin önce Diyarbakır Vilayeti'ne bağlanmış, Mamûratülaziz Vilayeti'nin teşekkülü ile bu vilayet merkezine bağlı bir kaza merkezi olmuştur. Üzümlü, Erzincan kazasına bağlı bir nahiye idi.⁷⁶

Bu değişiklikler Erzurum, Mamûratülaziz ve Diyarbakır salnamelerinde açıkça görülmektedir.

1900 Yılında Erzurum ve Mamuratülaziz Vilayetleri⁷⁷

⁷⁵ Enver Ziya Karal Büyük Osmanlı Tarihi c. III s. 157; Abdulkadir Gül, AdemBaşbüyük Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi, Erzurum 2011, s. 47-50.

⁷⁶ Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, Mülazım M. Eşref (haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş) Osmanlı Atlası İstanbul 2003, s.75-79.

⁷⁷https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/23/Erzurum_Vilayet%2C_Ottoman_Empire_

E. Tanzimat Öncesi Osmanlı Devleti'nde Eğitim

Osman Bey tarafından 1299 tarihinde kurulan Osmanlı Devleti, Orhan Bey dönemi ile birlikte devlet müesseselerini hızla kurmaya başlamıştır. Bu döneme ait en ilgi çekici olaylardan biri Orhan Bey tarafından İznik'te kurulan medresedir. Osmanlı Devleti daha kuruluş döneminde ileride devletin en büyük dayanaklarından birisi olan eğitime ve eğitim kurumlarına önem vermiştir.

Devletin ilerleyen yıllarda göstermiş olduğu büyük gelişme, eğitime ve eğitilmiş insana olan ihtiyacı daha da artırmıştır. Devlet işlerinde eğitim kurumlarından mezun olanlar görevlendirilmiştir.

Yönetim açısından ele alınırsa Osmanlı Devleti'nde toplum iki gruba ayrılır. Yönetilenlere reaya denirken yönetici grubun genel adı askerî idi. Adı askerî olan bu sınıf devlet memurlarından oluşmaktadır. Bu sınıfın en önemli özelliği eğitim-öğretim görmüş olmalarıdır. Askerî sınıf seyfiye, ilmiye ve kalemiye adı altında üçe ayrılmıştır.

1. Seyfiye (Ehl-i Örf): Devletin yönetimi ve güvenliğinden sorumlu olan sınıftır. Devletin birçok kilit noktası seyfiye mensuplarına emanet edilmişti. Balkanlardan toplanan Hristiyan çocuklar devşirme sistemine tabi tutulmuştur. Bu çocuklardan yönetim ve askerlik alanında faydalanılmıştır.⁷⁸

2. İlmiye (Ehl-i Şer'): Bu sınıfın üç vazifesi vardır. İfta (fetva verme), kaza (yargılama) ve tedris (eğitim-öğretim). Bu sınıf tamamen eğitim-öğretim kurumlarında yetişmiş medrese mezunu kişilerden oluşmaktaydı. Müftüler fetva verirler, müderrisler tedrisat yaptırırlar ve kadılar da kaza görevini ifa ederlerdi. Divan-ı Hümayun'daki Şeyhu'l-İslam ve Kadı-asker bu sınıf mensuplarındandır.

3. Kalemiye (Ehl-i Kalem): Osmanlı Devleti'nde kamu hizmetlerini yürüten personeldir. Kısaca bürokrasi sınıfı da denebilir. Osmanlı Devleti'nin gelişmesine

(1901).png; [http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Mamûretü'l-Azîz_Vilayet%2C_Ottoman_Empire_\(1900\).svg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Mamûretü'l-Azîz_Vilayet%2C_Ottoman_Empire_(1900).svg)

⁷⁸ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 31-62. Abdullah Saydam, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Trabzon, s. 309-326. Geniş bilgi için bkz. Editör: Bekir Şahin, Osmanlı Ansiklopedisi, İstanbul 1994, c. 4 s. 9-109.

paralel olarak yazılı kayıtlara duyulan ihtiyaç neticesinde, resmî olarak teşkilatlanmış profesyonel kâtiplerden oluşan kalem daireleri kurulmuştur. Bu dairelere daha çok memur çocukları 10-12 yaşlarındaiken devam etmeye başlar, çocuklar burada her türlü okuyup yazmayı, usul ve adabı öğrenerek 10-15 yılda kâtip olurlardı.⁷⁹ Divan-ı Hümayun'daki Nişancı, Defterdar ve Reisülküttap bu sınıf mensubuydu.

Her üç sınıfta da görüldüğü gibi devlet kademelerinde çalışmanın esas şartı eğitim-öğretimdi. Belirli bir terbiye almadan buralarda çalışmak mantiken imkânsızdı. Kutadgu Bilig'de geçen “Ülkeler kılıç ile fethedilir ve elde tutulur, ama ülkeyi ve halkı kılıç idare etmez, kalem idare eder” sözüne sadakat gösteren Osmanlı devleti fethettiği çok büyük ülkeleri uzun süre adaletle elinde tutmuş ve bu sözünün karşılığını fazlasıyla almıştır. Zaten Osmanlı Devleti'ni kendisi gibi çok geniş sınırlara ulaştırmış Cengiz ve Timur İmparatorluğu gibi devletlerden ayıran en büyük özellik de budur.

Yaptığımız çalışma taşra ile ilgili olduğundan bu çalışmada halkın eğitimi için kurulan sıbyan mektepleri ve medreseler konusunun izahına girişilecektir.

1. Sıbyan Mektepleri

Sıbyan kelimesi Arapçadır ve küçük çocuk anlamına gelmektedir.⁸⁰ Sıbyan mektebi ise küçük çocuklara mahsus okul anlamına gelmektedir.⁸¹ İslam tarihinde ilk müfredatının Hz. Ömer tarafından yapıldığı bilinen bu ilkokullar İslami karakter taşımaktadır.⁸² Bu sebepten bu mekteplerde gayrimüslimlerin çocukları okuyamazdı. Karahanlılar ve Selçuklularda var olan bu eğitim kurumuna Osmanlılarda darü't-talim, mekteb, darü'l-ilim, muallimhane, mektephane taş mektep ve mahalle mektebi de denmiştir.⁸³

Vakıf sistemi ile kurulan sıbyan mektebi kısaca 5-6 yaşına gelmiş kız ve erkek çocuklara eğitim vermek için kurulan okullardı. Sıbyan mekteplerinde

⁷⁹ Osman Ergin, age., 1-2 s. 65.

⁸⁰ Mehmed Bahaeddin, Yeni Türkçe Lügat, Ankara 1997, s. 431.

⁸¹ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul 2006 s.817.

⁸² Cahit Baltacı, Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti (Eğitim Sistemi), İstanbul 1999, s. 244.

⁸³ Osman Ergin, age, s. 83. Yücel Gelişli, TA Osmanlı İlk Öğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri, Ankara 2002, c. 15 s. 35.

okutulan dersler Kur'an-ı Kerim, ahlak ve ilmihâl bilgileriydi.⁸⁴ Bu mekteplerde çocuklar bu bilgilerle beraber okuyup yazı yazmayı, dört işlemi ve basit matematik hesapları yapmayı da öğrenirdi.⁸⁵ Bu mektepten mezun olma şartı en az Kur'an-ı Kerim'i bir defa hatmetmek idi.

Sıbyan mektebi öğreticilerine muallim denirdi. Sıbyan mekteplerinde eğitim karma, erkek veya kız mektebi şeklinde olabilirdi. Medrese sisteminin bir alt kademesi olduğunu söylemek mümkündür. Muallimler medrese eğitimi görmüş kişiler arasından seçilmekteydi. Hatta bir camide görev yapan imam ve müezzinler de muallim olabilmekteydi. Kız öğrencilere bilgili, belirli bir yaşa gelmiş, hafız ve tecrübeli kadın öğretmenlerin ders verdiği görülmektedir.⁸⁶

Sıbyan mektepleri her mahalle ve köyde kurulabilmektedir. XVI. yüzyılda memleketimizi dolaşmış bulunan bir Fransız seyyahı her köyde bir sıbyan mektebine rastlamış olduğundan bahsetmektedir.⁸⁷

Osmanlılar da birçok müessese gibi sıbyan mektepleri de hayır sahipleri tarafından kurulmaktaydı. Osmanlı ülkesinin her tarafında bu maksatla kurulmuş vakıfları görmek mümkündür.⁸⁸

2. Medreseler

Medrese kelimesi Arapçada ism-i mekânkalıbında türetilmiş bir kelimedir. Anlamı ders ve öğretim yapılan yerdir. Terim olarak ulum-ı aliye ve diniyeyi (din ve alet ilimleri) okuyan talebe-i ulumun (ilim talebesi) beytutet (geceleme) ve mütalaasına (tetkik-düşünce) mahsus vakıf hücreleri muhtevi (içeren) bina anlamı verilmektedir.⁸⁹

⁸⁴ Osman Ergin, age, c. 1-2 s. 87.

⁸⁵ Cahit Baltacı, TA Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim, Ankara 2002, c. 11 s. 446.

⁸⁶ Osman Ergin, age, c. 1-2 s. 87. Cahit Baltacı, Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti (Eğitim Sistemi), İstanbul 1999, s. 246.

⁸⁷ Necdet Sevinç, Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı, İstanbul 1978, c. 1 s. 94-95.

⁸⁸ Cahit Baltacı, age, s. 246-247.

⁸⁹ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul 2006 s.1314.

Medreseler genel olarak İslam devletlerinde orta ve yüksek seviyede eğitim-öğretim yapan kurumların ortak ismidir.⁹⁰ Dünya tarihinde sistematik şekil ve metotla öğretim yapan ilk kuruluş medreselerdir.⁹¹

Medreseler, Türk toplumuna İslamiyet ile birlikte girmiştir. Medrese tarzı eğitim kurumlarının çalışmaları daha önceki İslam devletlerine dayanırsa da sistemleştirilip yaygınlaştırılması Büyük Selçuklu Devleti döneminde ünlü vezir Nizamü'l-mülk'ün öncülüğünde olmuştur. Eğitim ve öğretim konusunda çağına damgasını vuran Nizamiye Medreselerinin ilki 1065 yılında Bağdat'ta açılmıştır. Nizamü'l-mülk'ün kurduğu bu medreseler işleyiş ve şekil bakımından daha sona kurulan medreselere örnek teşkil etmiştir.

Ayrıca Irak, İran ve Mısır'da Büveyhoğulları ve Fatimiler'in yaptıkları Şiilik propagandalarına karşı Selçuklular, askerî yönden Sünniliği savundukları gibi fikrî kuruluşlarla görüşlerini takviye de ettiler. Şiiliğe karşı bir "karşı propaganda" olarak medreseler kuruldu.⁹² Bu medreselerin ilginç tarafı devlet tarafından yaptırılması ve en önemlisi ayakta kalabilmesi için vakıflarla mali açıdan desteklenmiş olmasıdır. Öğretmen, öğrenci ve medrese kurumununun maddi açıdan desteklenmesi ilme rağbet edilmesini sağlamıştır.

Nizamülmülk'ten önce ortaya çıkanlar için medreseler, uzun ömürlü olmayan ve varlığı hayatta kuvvetli bir iz bırakmayan mahdut ve sathi gayret mahsulü müesseselerdir. Nizamülmülk ile medreseler, hiç durmadan aralıksız devam eden öğretim kurumları haline gelmiştir. Memleketin her köşesinde Müslümanların öğretimini sağlayan bir kurum olmuştur. Ve nihayet bütün köy, kasaba ve şehirlere yayılmışlardır. Nizamülmülk medreselere vakıflara bağlamak suretiyle devamlılığı sağlamış ve talebeye ücret takdir etmiştir.⁹³

Anadolu'da medreselerin açılmasına 12. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri devrinde başlanmıştır. Anadolu'da ilk

⁹⁰ Cahit Baltacı, age, s. 248.

⁹¹ MEB; Türk Ansiklopedisi, c.23 Ankara 1976 s.370.

⁹² Ahmet Gül, Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim, Ankara 1997 s. 5.

⁹³ Ziya Kazıcı, Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, İstanbul 1995, s. 49.

medrese olan Yağlıbasan Medresesi'ni bu beyliklerden Danişmentliler Tokat Niksar'da yapmışlardır.⁹⁴ Türkiye Selçukluları döneminde ise Konya⁹⁵, Antalya, Afyon, Akşehir, Kırşehir, Isparta, Kayseri ve Sivas⁹⁶ gibi merkezlerde çok sayıda medrese açmışlardır.⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin ilk medresesi Orhan Gazi döneminde kurulan İznik Orhaniyesi adındaki medresedir. Bu medreseye akli ve nakli ilimlerde mütehasşıs Kayserili Şerafeddin Davud (ö. 1350) hoca olarak tayin edilmiştir.⁹⁸ İznik'ten sonra Bursa, Edirne, Anadolu ve Rumeli'nin başka şehir ve beldelerinde ve bütün imparatorluk topraklarında bu medreseler açılmıştır.

Medreseler aynı fikrî temele oturan kamu hayatının bir parçası olarak, zihniyet bakımından dinî müessesenin güdümünde, yapısı açısından vakıf sisteminin içinde, malî yönden ise muhtar bir kuruluş olup hizmetini devletin denetiminde yüzyıllar boyu sürdürmüştür. Osmanlı sosyal bünyesinin içinde bulunan ve devlet ile dolaylı da olsa bağlantılı olan medreselerin durumu ve gelişmesi devletin gücü ve toplumun düzeni ile yakından ilgilidir.⁹⁹

Osmanlılar medreseyi Selçuklu ve Anadolu Beyliklerini örnek alarak kurdular. Bununla beraber Osmanlı medreseleri, nakli ilimlerde Şam-Mısır; akli ilimlerde Bağdat-Semerkant bölgelerinde yetişmiş ulemeden istifade etmişlerdir.¹⁰⁰

Kuruluş dönemi Osmanlı medreselerinde eğitim, Nizamiye medreselerinin geleneği üzerine devam etmekte olup esas hedefini, dinî ilimlerin okutulması ve özellikle fıkıh (hukuk) tahsilinin yaygınlaştırılması oluşturmuştur. Selçuklu ve Fatih öncesi Osmanlı döneminde dinî ilimlerin dışında olan felsefî, riyazî ve tabii ilimlerin tahsilinin ise medrese dışı ilim adamlarının evinde veya şifahanelerde eskiden beri

⁹⁴ <http://www.niksar.gov.tr/tarih.html>

⁹⁵ <http://www.konya.bel.tr/konya.php?id=1>

⁹⁶ <http://www.sivas.bel.tr/bpi.asp?caid=98&cid=644>

⁹⁷ Ahmet Gül, Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim, Ankara 1997 s. 14. Ziya Kazıcı, Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, İstanbul 1995, s. 51-52.

⁹⁸ Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1991, s. 16. Ahmet Gül, age, s. 34. Aşıkpaşazade, Aşıkpaşazade Tarihi, İstanbul 1992, s. 42.

⁹⁹ Ekmeleddinİhsanoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim, Halil İnalcık (edt.), Osmanlı Uygarlığı 1, İstanbul, 2003, s. 346.

¹⁰⁰ Cahit Baltacı, TA Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim, Ankara 2002, c. 11 s. 447. Ekmeleddinİhsanoğlu, age, s. 347.

devam eden geleneğe uygun olarak yürütüldüğü söylenebilir. Bazı örneklerde olduğu gibi bu ilimlerin, ilgilenen öğrencilere medrese içinde de -esas eğitime ek olarak- verildiği görülmektedir.¹⁰¹

Orhan Bey dönemi ve sonrasında sayıları gittikçe artan Osmanlı medreseleri Fatih Sultan Mehmet dönemi ile yeni bir döneme girmiştir. İstanbul'u fetheden Fatih, kendi adına yaptırdığı camii etrafında Sahn-ı Seman adında çok büyük bir medrese yaptırmıştır. Ayrıca Fatih, yaptırdığı medresenin programı ile ilgilenerek fen derslerini programa koymuştur. Fatih, Sahn-ı Seman medreselerini kurarken Nizamü'l-mülk tarzında bir medrese düzenine gitmiştir. Fatih külliyesinde 16 medrese ve bir sıbyan mektebi bulunmaktadır. Fatih bu medreselerle hem ilme hizmet etmek hem büyük ilim adamı yetiştirmek istemektedir. Bu medreselerle büyüyen memleketin muhtaç olduğu yüksek tahsilli idarecileri, kadıları ve müftüleri yetiştirmeyi amaçlamıştır.¹⁰²

Halk eğitimine ve okumuşların ihtisas görmesine büyük önem veren Osmanlı Türk yönetimi medrese yapımını âdeta bir yarış haline getirmiştir. Padişahlar, vezirler, veziriazamlar, şeyhülislamı uygun gördükleri bölgelerde büyüklü küçüklü medreseler yapıyor, bu medreselerin birer eğitim sitesi (külliye) şeklinde olmasına da özen gösteriyorlardı.¹⁰³

Osmanlı medreselerini eğitim seviyeleri bakımından "umumî" ve "ihtisas" medreseleri olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Umumî medreseler, İslâmî ilimlerin muayyen nispetlerde okutulduğu, kadı, müderris ve müftü yetiştirmek amacıyla tesis edilmiş eğitim kurumlarıdır. Bu medreseler köylere varıncaya kadar Osmanlı yerleşim birimlerinde yaygın olarak açılmışlardır. İhtisas medreseleri, ya doğrudan doğruya ihtisası gerektiren İslâmî ilimlerden birini yahut da dışarıdan alınan ilimlerden birini derinlemesine öğretmeyi hedef alan ve o ilmin tahsiline mahsus metotlarla öğretim faaliyetinde bulunan medreselerdir. İhtisas medreseleri büyük şehirlerde açılmıştır. Bu medreseleri üç grupta toplamak mümkündür: Bunlar,

¹⁰¹ Ekmeleddinİhsanoğlu, age, s. 348.

¹⁰² Hüseyin Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Medrese Programları - İcazetnameler ve Islahat Hareketleri, İstanbul 1983, s. 86. Ahmet Gül, age, s. 35.

¹⁰³ Necdet Sevinç, Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı, İstanbul 1978, c. 1 s. 91.

Darü'l-hadisler, Dâru'l-kurrâlar ve Tıp medreseleridir. Osmanlı medreselerinde eğitim parasız ve yatılıydı. İmarette pişen yemekten öğrenci, öğretim elemanları ve çalışan personele, diğer misafirlerle birlikte iki öğün sıcak yemek veriliyordu. Medreselerin bütün masrafları vakıftan karşılanmaktaydı.¹⁰⁴

Medrese sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nda en önemli öğrenme ve eğitim kuruluşuydu. Osmanlıların fethettikleri her bölgede bir cami ve hemen yanında bir medrese açtılar. Vakıflara arazi tahsis edildi ve vergiden muaf tutuldular. Osmanlı yönetiminde ve yargılama sisteminde yer alabilecek gençleri yetiştirmekle medreseler bütün yerel yerleşim bölgelerindeki insanlara Osmanlı'nın İslam'a olan bağlılığını hatırlattı. İmparatorluğun gelişmesine paralel olarak medreselerin sayısı çarpıcı bir biçimde arttı. Üstelik Arap topraklarının on altıncı yüzyıl sürecinde fethedilmesiyle birlikte Osmanlı'nın bu medrese sistemi oralardaki çoktan sayısı yüzleri bulan yerli sistemlerle birleştirildi. Bunlar İslam biliminin Ortaçağ'dan beri ekilen tohumlardan meydana çıkarttığı fidelerdi.

Vakıflar tarafından finanse edilen bu geniş okul sistemi, on altıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş ve coşkulu bir entelektüel dünyaya sahip olabileceği şeklinde ifade edilebilir. Parlak bilim adamları taşradan imparatorluğun merkezine götürüldü. Bilim adamlarının kütüphanelere ulaşmaları ve oradaki kaynakları toplamaları için uzun seyahatler yapmaları normal bir uygulama haline geldi. Seçkin medreselerde eğitim verenlerin cömert maaşlar alması beklenirken, daha az seçkin olan okullarda eğitim verenlerin nispeten daha az miktarda maaş almaları beklenirdi. Maaş seviyesi altmış ve yirmi akçe (gümüş Osmanlı sikkesi) arasındaydı ve vakıftan verilirdi.¹⁰⁵

Medreselerde ders veren kişilere müderris denirdi. Müderrisler medreselerde yetişen, belirli süre tahsil gören ve mezun olan kişilerdi. Tahsilini bitiren kişiler Anadolu veya Rumeli kazaskerine müracaat ederek isimlerini matlab adı verilen deftere kaydettirir ve bir âlimin yanında belirli süre staj görürlerdi. Bu vazifeyi yapan kişiler en aşağı mertebede olan medreseden başlayarak üst medreselere doğru

¹⁰⁴ Nazif Öztürk, TA Osmanlı Döneminde Vakıflar, Ankara 2002, c.10 s. 442.

¹⁰⁵ Avner Ben-Zenkan, TA Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilimsel Faaliyetler, Ankara 2002, c. 11 s. 225.

yükselirlerdi. Müderrislerin yanında muid adı verilen ve müderrislere yardımcı olan talebeler vardı. Muidler talabenin en liyakatlılarından seçilirdi. Muidler hem talabenin disiplini ile uğraşır hem de onlara ders tekrarı yaparlardı. Medresede tahsil gören kişilere talebe, tullah, danişmend ve softa adı verilirdi.

Genel olarak medreselerde müderrisin daha çok taktır, bazen de münazara tekniği ile yaptırdığı derslerde, kitap veya ders geçmenin esas alındığını, müderrise yardımcı olan muid sayesinde derslerin tam olarak öğrenildiğini, öğrencilerin bu yolla edindikleri bilgileri, medreselerindeki mescit, dersane ya da yıllık tatillerde tatbikatla daha iyi kavradıkları söylenebilir.¹⁰⁶

Medresede cuma günü, İslâm dünyasında bugünde Cuma namazı olması ve bugünün mukaddes olması sebebiyle tatil günü kabul edilmiştir. Mukaddes sayılan bu gün ile birlikte birçok Osmanlı medresesinde, salı ve perşembe günleri de tatil sayılmış ve haftalık tatil olarak günleri üçe çıkarılmıştır. Medreselerde, Ramazan ve Kurban bayramları ile İslâm dininde mübarek sayılan kandil günleri de tatil kabul edilmiştir.¹⁰⁷

Medreselerin Seviyeleri

Osmanlı Devleti'nde medreseler birbirinden farklı özelliklere sahip seviyelerde bulunmaktadır. Taşrada hizmet veren medreseler şunlardır:

1. Yirmili (Haşiyeye-i Tecrid) Medreseler: Müderrisine yevmi 20 akçe verilen medreselerdir. Bu medreselere Haşiyeye-i Tecrid Medresesi denilmesinin sebebi, Seyyid Şerif Cürçânî'nin, Nasuriddin Tûsî'nin Tecridü'l-İtikad adlı eserine Haşiyeye-i Tecrid adıyla yazdığı haşiyesinin burada okutulmasıdır. Bu bize medresede okutulan diğer eserler yanında Haşiyeye-i Tecrid'in önemini göstermektedir.

2. Otuzlu (Miftah) Medreseler: Müderrisine yevmi 30 akçe verilen medreselerdir. Bu medrese de, Saadeddin Taftazani'nin belagete dair eseri olan Şerh-i Miftah'ının ismini taşımaktadır.

¹⁰⁶Mefail Hızlı, TA Osmanlı Klasik Döneminde Medreseler, Ankara 2002, c. 11 s. 432.

¹⁰⁷Mefail Hızlı, age, s. 432.

3. Kırklı (Telvih) Medreseler: Müderrisinin yevmî 40 akçe aldığı medreselerdir. Medreseye adını veren Telvih ise, Saadeddin Taftazani'nin fıkha dair eseridir.

4. Ellili Medreseler: Müderrisine yevmi 50 akçe alan medreselerdir. Bu medreseler, Hariç Ellili ve Dâhil Ellili olarak iki gruba ayrılırlar.¹⁰⁸

Ellili medreseler ellili hariç ve ellili dâhil olmak üzere ikiye ayrılır. Eğer bu tip bir medreseyi vezir yaptırmışsa ellili hariç, eğer padişah yaptırmışsa ellili dâhil olmaktadır.¹⁰⁹

Osmanlı Medreselerinde Okutulan İlim ve Dersler

Medrese tedrisatında okutulan ders kitapları, öncelikle, her Müslüman şahsın din ve dünya işleri için gerekli olan bilgileri elde etmesine imkân sağlayacak şekilde tertip edilmiştir. Medrese eğitim sisteminde asıl hedefin, Müslüman bir şahsın bilgili ve düzgün ahlâklı olarak yetişmesini sağlamaktır. Bir öğrenci ilim tahsili esnasında okumuş olduğu kitapların tertibinde, ilk üç sıradaki sarf-nahiv-mantık ile son iki sıradaki hadis ve tefsirin sırasını gözetir. Bu ilk üç ilim ile son iki ilim arasında daha çok âdâb-ı bahs, vaz', belagat, kelâm, hikmet, fıkıh, ferâiz, akâid ve usûl-i fıkıh gibi ilimler vardır. Bunların okunmasında bazı takdim ve tehirler olabilmektedir.¹¹⁰

Medreseler şimdiki gibi sınıf üzerine değil okunan kitap üzerine taksim edilmişti. Bu taksimat sınıftan ziyade medreselerde ders okutan hocaların rütbelerini yahut medreselerin kadrosunu ve seviyesini göstermekteydi.¹¹¹ Medresede okuyan kişilere hocaları tarafından icazetname denilen diploma verilirdi. İcazetnameye hocanın talebesine okuttuğu kitap ve dersler yazılırdı.¹¹²

XVII. yüzyıldan sonra yavaş yavaş akli ve müsbet ilimler itibardan düşmüş ve bilinenin aksine dersler dini ilimlerden daha ziyade fıkıh alanı içine kapanmıştı. Matematik, astronomi, felsefe gibi dersler, her ne kadar, tamamıyla ortadan kalkmış

¹⁰⁸ Cahit Baltacı, TA Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim, Ankara 2002, c.11 s. 448-449.

¹⁰⁹ Hüseyin Atay, age, s. 85.

¹¹⁰ Ekmeleddinİhsanoğlu, age, s. 356-357.

¹¹¹ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 99. Hüseyin Atay, age, s. 195.

¹¹² Hüseyin Atay, age, s. 101-102.

değilse de her halde ikinci plana itilmiştir. XVII. Osmanlı bilginlerinden Kâtip Çelebi ve Koçi Bey bu durumlardan şikâyet etmektedir.¹¹³

Kâtip Çelebi yazdığı bazı eserlerinde (bilhassa "Mizan-el-Hak fî İhtiyar'il-Ehakk" adlı eserinde) medreselerdeki programlardan felsefe ve tabii ilimlerin kaldırıldığından şikâyet eder.¹¹⁴

Osmanlı Devleti'nin önemli dayanaklarından biri olan medreseler XVI. asrın sonlarından itibaren bu özelliklerini kaybederek devletin kanayan yaralarından bir haline gelmiştir. Medreselerin bozulmasının başlıca sebepleri şunlardır¹¹⁵:

1. Akli ve müsbet ilimlerin medrese programından tamamen kaldırılması: Bunun neticesinde medreseler, taassubun her geçen gün daha da arttığı bir eğitim kurumu haline gelmiştir. Sanki sadece dini ilimlerin okunmasını din emrediyormuş gibi ehl-i medrese bu hususta dini deliller getirmeye kadar gitmişlerdir. Bu durum bir noktadan sonra akli ilimlerin medreselerden kalkması ve bu sahalarda bilim adamı yetişmemesi ile medreselerde sadece nakli ilimlerin okutulmasını netice vermiştir.

Bu konuda Said Nursi medreselerde hem din hem fen ilimlerinin gerekli olduğunu, ikisinin beraber okutulması gerektiğini ve fen ilimleri olmazsa taassubun ortaya çıkacağını şu cümlelerle anlatmaktadır: "Vicdanın ziyası, ulûm-ı diniyedir. Aklın nuru, fûnun-ı medeniyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecellî eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder. İftirak ettikleri vakit, birincisinde taassup, ikincisinde hile ve şüphe tevellüd eder."¹¹⁶

2. Mülazemet usulünün devlet idaresi tarafından bozulması.

3. Hoca ve talebenin derse devamsızlığı.

4. Üst kademelerin bazı aileler (hocazadeler) tarafından ele geçirilmiş olması.

¹¹³ Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1991, s. 126.

¹¹⁴ Süleyman Hayri Bolay, Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe, Ankara 2005, s. 288.

¹¹⁵ Geniş bilgi için bak. Hüseyin Atay, age, s. 149-153.

¹¹⁶ Yaşar Sarıkaya, Medreseler ve Modernleşme, İstanbul 1997, s. 102. "Vicdanın ışığı dini ilimlerdir. Aklın aydınlığı fen (ilim)leridir, ikisinin birleşiminden hakikat ortaya çıkar. O iki taraf ile öğrencinin gayreti, çalışması kendini göstererek artar. Ayrıldıklarında birincisinde taassup (bağnazlık), ikincisinde hile ve şüphe meydana gelir.

5. Kadılık ve müderrisliklerin rüşvet ile elde edilmesi.
6. Medreseye daha çok öğrenci kabul edilmesi sonucu eğitim-öğretim kalitesinin düşmesi.
7. Öğretim sistemi ve metotta bozukluk, eski tarz öğretimde diretilmesi.
8. Arapça dersinin alet ve vasıta ilmi olmaktan çıkarak gaye ve yüksek ilimler sınıfına girmesidir. Medreseler genel olarak din derslerinin okutulduğu yer olarak bilinir. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde medreseler ağırlıklı olarak hukuk ve dil öğretilen yerler haline gelmiştir. Arapça'da dilbilgisinin en ince teferruatına kadar girilmiş ve yıllarca eski tarz ile Arapça öğretilmiştir. Böylece asıl maksattan uzaklaşılarak medrese bir dil okulu haline gelmiştir.¹¹⁷
9. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ekonomik gerilemenin vakıflara, medreselere, medrese mensuplarına yansması ve müderrislerin geçim sıkıntısı çekmesi.

F. Tanzimat Öncesi Erzincan'da Eğitim

Erzincan'da kurulan ilk eğitim kurumları Mengüceklilere aittir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde dahi Mengücek dönemine ait medreseler faaliyet yapmaktadır. Mengüceklilik hükümdarı Melik Fahreddin Erzincan'a gelen Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled için Erzincan'ın Akşehir'inde¹¹⁸ bir medrese yaptırmıştır. Bahaeddin Veled burada dört sene ders vermiştir.¹¹⁹ Başka bir rivayette Bahaeddin Veled'in Erzincan Akşehir'inde bir yıl hatta bir kış kaldığı ifade edilmektedir.¹²⁰

Mengüceklerden sonra Erzincan'da Türkiye Selçukluları, Eretnalılar ve Akkoyunlular döneminde eğitim kurumları yapıldığı medrese isimlerinden anlaşılmaktadır.

¹¹⁷ Hüseyin Atay, age, s. 173.

¹¹⁸ Akşehir Mengücekler döneminde tanınmış bir şehir iken bilahare köy haline gelmiştir. Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1980, s. 71 dipnotu.

¹¹⁹ Ahmet Eflakî, Ariflerin Menkıbeleri, (Çev. Tahsin Yazıcı) İstanbul 1995, s. 98-99

¹²⁰ Feridun bin Ahmed-i Sipehsâlâr; Mevlânâ ve Etrafindakiler, s. 22-23, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977.

Ortaçağ müelliflerinden Ayni ve Yakut Erzincan'ın güzel ve hayratın çok olduğundan bahsederler.¹²¹ Hayratın çok olması bölgenin zengin olmasının bir sonucu olması muhakkaktır. Hatta Mengücek hükümdarı Fahreddin Behramşah'ın hayırseverliği o derecede idi ki kışın kar ve soğuk dolayısıyla kuşların ve yabancı hayvanların açlıktan ölmemesi için arabalarla dağlara yem sevk edip serptirirdi.¹²²

İlhanlılar döneminde Şiraz'da devlet sürülerinden imal edilmiş battaniyelerden Erzincan medresesine gönderildiğini Reşideddin kaydeder.¹²³

Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu ilk yıllarda Erzincan merkezde 11 medrese ve Kemah'ta ise bir medrese vardır. Erzincan'da bulunan medreseler Atabey, Darü'l-ilm, Kadı İftiharüddin, Melik Fahreddin, Taharten idi. Bu medreselerden başka, şehirde 5 medrese daha vardır. Fakat bunların evkafı müsait olmadığından diğer medreselere ilhak edilmişlerdi. Bu medreseler şunlardı: Lala Medresesi, Nizamiye Medresesi, Pervane Medresesi ve Torumtay Medresesi.¹²⁴

Seyfeddin Torumtay(ö. 1278) Anadolu Selçuklu Devleti emirlerinden olup 1276'da Erzincan'da beylerbeyi olarak bulunmuştur. Torumtay Medresesibu zat tarafından tarafından yaptırılmış olmalıdır.¹²⁵

387 Numaralı Karaman ve Rûm Vilayeti Muhasebe Defteri'ne göre Erzincan'da 1530'da 5 medrese, 3 buk'a ve 1 sıbyan mektebi vardır.¹²⁶

Evliya Çelebi ise Seyahatnamesinde Erzincan'ın 48 mahallesinde 40 mekteb-i etfalın (sıbyan mektebi) olduğunu söylemektedir. Erzincan'daki medreselerin adedi ile ilgili bir bilgi vermeyen Evliya Çelebi Erzincan'daki ilim hayatı hakkında şu bilgileri vermiştir: Ulema(âlimler), suleha(salihler) ve talebesi çok olduğundan her cami ve mescidinde hasbi dersiamlar (profesör derecesinde bilgili âlimleri)vardır. Kafiye-i fûnun(fenlerin tamamı) tedris olunur. Zeki, reşid, necib, sahib-i

¹²¹ Osman Turan, age, s. 71.

¹²² Osman Turan, age, s. 62.

¹²³ Osman Turan, age, s. 77.

¹²⁴ İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası, Ankara 1990, s. 144-153.

¹²⁵ İsmet Miroğlu, age, s. 152; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1998, s. 538.

¹²⁶ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 387 numaralı Karaman ve Rûm Vilayeti MuhasebeDefteri, Ankara 1997, s. 61.

fehm(anlayışa sahip), musalli(namaz kılan), huluk(ahlaklı), halim(yumuşak huylu) adamları vardır.¹²⁷

Erzincan şehrinin yaşadığıdepremler geçmişe ait birçok tarihi eserin yıkılmasına sebep olmuştur. Düşman işgali ile Cumhuriyet döneminde medreselerin yıktırılması sonucu günümüze tarihi değerde bir eğitim kurumu ulaşmamıştır.

¹²⁷ Evliya Çelebi, Seyahatname, c. 2, İstanbul 1314, s. 381.

I. BÖLÜM

ERZİNCAN'DA EĞİTİM

Tanzimat Dönemi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Eğitim

XV. ve XVI. asırda Dünya'nın siyasetini belirleyen ve birçok alanda ileri durumda olan Osmanlı Devleti'nin kaderi XVII. asırla birlikte değişmeye başlamıştır. Çünkü bu asırla birlikte düzen bozulmaya başlamıştır. Düzenin yerini karmaşa, liyakatin ve ehliyetin yerini rüşvet ve iltimas, ilmin yerini cehalet almaya başlamıştır. Her yeri titreten Osmanlı ordusu artık yenilgiler almaya başlamıştır. Tabii bu durum Osmanlı devlet adamlarını ıslahat yapmaya mecbur etmiştir. Bu yüzyılda yapılanlar düzenlemeler sadece ıslahatçı devlet adamlarının bulunduğu döneme münhasır kalmıştır. Bozulmaların esas sebeplerine inilemediği için kalıcı tedbirler alınamamıştır. Hâlbuki bu dönemde Rönesans ve Reformu gerçekleştiren Avrupa özellikle bilim sahasında çok hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Osmanlı Devleti ise geçmiş yüzyılların sarhoşluğu içinde gelişmelere kayıtsız kalmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yı keşfetmesi ancak XVIII. yüzyılda olmuştur.

1699 Karlofça Antlaşması ve 1718 Pasarofça Antlaşması ile Avrupa karşısında gerilediği ortaya çıkan Osmanlı Devleti önce ordu alanında tedbirler alma yoluna gitti. Askerin itaatsizliği, kumandan hataları, düşman ordularının yeni silah ve tekniklerle Osmanlı'nın karşısına çıkması Osmanlı ordusunu başarısız kılıyordu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yı model alarak kendisini yenilemeye çalışmasına yol açtı. Avrupa'ya elçiler gönderilerek gelişmeler takip edildi.

Çeşme Baskını (1770) ile donanması yakılan Osmanlı Devleti Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın teklifiyle ilk defa Avrupaî tarzda bir askeri okul açtı.¹²⁸ Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (1773) denilen bu okulda Fransız, İngiliz ve İsveçli askeri uzmanları görev aldı ve yabancı dil olarak Fransızca programlara girdi.

¹²⁸ Ziya Kazıcı, Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, İstanbul 1995, s. 99.

Donanmaya subay yetiştirmek için bu okul açıldı. Okulda sınıflara ilk defa tahta ve sıra konulmuştur. Bir okul matbaası kurulmuş ve ders kitapları basılmıştır.¹²⁹

Daha sonra III. Selim döneminde çağdaş ilim ve tekniğe uygun olarak yetiştirilen Avrupa ordularına karşı koyabilecek bir ordu kurmak için, Tophane'yi ıslahı düşünmüş, Fransa ve İsveç'ten mühendisler getirterek fabrikalar tesis edilmiştir. Daima yabancı mühendislerin bilgi ve tekniğine muhtaç olmamak ve bilgi ve teknik alanında başarılı subaylar, askeri mühendisler yetiştirmek için bir matematik ve topçu okulu kurulmaya karar verilmiştir. İşte III. Selim Nizam-ı Cedit Ordusu'na topçu ve istihkâm subayı yetiştirmek için Mühendishane-i Berr-i Hümayun'u açtı. (1790) Bu okulda Türkçe, Arapça ve Fransızca dillerinden başka ders olarak aritmetik, geometri, coğrafya, trigonometri, cebir, topografya, integral ve diferansiyel hesap, mekanik, astronomi, istihkâm ve balistik okutulmaktaydı.¹³⁰

1826 yılında Tıphane-i Âmire ve Cerrahhane-i Mamure ismiyle bir tıp okulu açıldı.¹³¹ Vaka-i Hayriye (1826) ile XIV. yüzyılda kurulan Yeniçeri Ocağı kaldırıldı. Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kuruldu. Bu ordu ülkemizde modern askeri eğitimin başlangıcı sayılmaktadır. Çünkü orduda eğitimin kaynağı olan talimnamelerin kullanılması dönemine girildi. Bu talimnamelerde acemi erden alaya kadar her kademenin eğitimini kapsayan bu eserler yavaşık düzen ve muharebe eğitimi veriyordu.¹³² Ordunun subay ihtiyacı karşılanmak üzere Mekteb-i Harbiye açıldı.

Çeşme Savaşı sonrası başlayan batılı tarzda eğitim kurumları görüldüğü üzere artarak sürmüştür. Bu dönemde sadece belli alanlarda gelişme gösteren batılı tarzda eğitim Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrası her alanda kendini gösterecektir.

Tanzimat öncesi Osmanlı Devleti'nde iki eğitim kurumu vardı. Bunlardan birincisi, vakıflar tarafından masrafları karşılanan ve halkı eğiten sıbyan mektebi ve medreselerdir. İkincisi, devlet tarafından masrafları karşılanan, askeri ve teknik

¹²⁹ Yusuf Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Ankara 1991, s. 14-15.

¹³⁰ Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1991, s. 206-209.

¹³¹ Ziya Kazıcı, age, s. 100. Hüseyin Atay, age, s. 186.

¹³² Yusuf Çam, age,, s. 16.

eleman yetiştiren mühendislik, tıp ve askerlik kurumlarıdır. Sultan II. Mahmut döneminde birçok alanda köklü değişikliklere gidilmiştir. Bu ıslahatlarla ilgili gereken düzenlemeleri yapmak için bazı istişare meclisleri kurulmuştur. Eğitimle ilgili müstakil bir meclis kurulmamasına karşılık 1838’de açılan Meclis-i Umur-ı Nafia aynı yıl “umur-ı maarife müteallik bazı işler” konulu bir layiha hazırlamış ve eğitimdeki köklü yenileşme bu layiha ile başlamıştır.¹³³

Osmanlı Devletimin gerilemesi karşısında Avrupa devletlerinin gelişmeleri ve medreselerin ıslah edilmemeleri devleti, ister istemez Avrupai mektepler açmaya zorlamıştır. İlk önce askeri sahada açılmaya başlayan Avrupai mektepler, daha sonra sivil sahada da yaygınlaşmıştır.¹³⁴ Eğitim ve öğretimin belli bir yerden ve devlet hizmeti olarak yürütülmesi gereği düşüncesi ilk kez II. Sultan Mahmut döneminde ortaya atılmıştır. Neticede klasik dönemde sadece ihtiyaç duyduğu alanlarda eğitime müdahil olan Osmanlı devleti artık tüm alanlarda mektepler açmaya ve eğitimin tamamına hâkim olmaya başlamıştır.¹³⁵

1838’de rüşdiye mekteplerinin açılmasına karar verilmesi sonrası bu mekteplerin idaresine bakmak üzere Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kuruldu. I. Abdülmecit 1845’de “din ve dünya için gerekli olan din bilgilerini ve fenleri yaymak ve halk arasındaki cahilliği kaldırmanın” eğitimin temel amacı olduğunu vurgulayarak bir muvakkat (geçici) Maarif Meclisi kurduğunu açıkladı. Bu meclis mevcut okulları incelemek ve yenilerine yer hazırlamak üzere adli, askeri, mülki ve ilmi bilgilere iyice vâkıf 7 kişiden oluşturuldu. Bu meclisin 1846’da verdiği bir raporda Meclis-i Maarif-i Umumiye adıyla daimi bir meclis kurulması teklif edildi ve bu meclis hemen kurularak 1847’de Mekâtib-i Umumiye Nezaretine çevrildi. Bu nezaretin kurulması eğitimin ulemanın yetki alanından uzaklaştırılmasına dönük ciddi bir teşebbüstü. Bu nezaret din ilimlerine yeniden vurgu yapmakla birlikte ulemanın dışındaki öğretmenleri ve ders programlarıyla yeni okulların yolunu açması bakımından geçiş ve değişim sürecinde rol alıyordu. Bu arada bu nezaretin adı da 1857 yılında Maarif Nezareti şekline dönüştürüldü.

¹³³Ekmeleddinİhsanoğlu, Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim, Halil İncılık (edt.), Osmanlı Uygarlığı 1, İstanbul, 2003, s. 370.

¹³⁴ Cahit Baltacı, Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti (Eğitim Sistemi), İstanbul 1999, s. 264.

¹³⁵<http://www.meb.gov.tr/meb/tarihce.html> (Erişim Tarihi: 13.05.2013)

Mekâtib-i Umumiye nazırlarından Kemal Bey Osmanlı resmi eğitiminde önemli değişiklikler yapmıştır. 1850 yılında rüşdiyelerin programında Arapça ve Farsça kısılarak fen, matematik, coğrafya gibi dersler arttırılarak önemli ölçüde modernleşme yapıldığı görülmektedir.

Nazır Kemal Efendi, bilgileri çerçevesinde yaptığı eğitim ile yetinmeyerek eğitim hususunda değişik sistemleri ve yeni gelişmeleri öğrenerek memlekete getirmek için 1850 yılında Avrupa'ya 12 aylık bir seyahat yapmıştır. Kemal Efendi, bu seyahatinde İngiltere, Belçika, Fransa ve Almanya'ya, gitmiştir. Oralardaki okullarda, özellikle meşhur okullarda incelemelerde bulunmuştur. Coğrafya dersinin öğretiminde haritanın faydaları konusunda bilgilerini geliştirmiştir. Padişahın gerekli izin ve tahsisatı sağladıktan sonra, tüm mektepler, özellikle de rüşdiyelerde kullanmak üzere 200 harita ve küre ile gerekli kitaplar ve diğer eğitim araçlarını satın alarak memlekete getirmiştir.¹³⁶

1869 yılında Şura-yı Devlet'in Maarif dairesini oluşturan yedi kişilik heyet, 1789 Fransız İnkılabından o güne kadar Fransız eğitim sisteminin geçirmiş olduğu tecrübeleri ve yapılan tatbikatları teker teker incelemiş ve memleketin o günkü şartlarını da göz önünde bulundurarak, Osmanlı Devleti'nde uygulanabilecek bir maarif nizamnamesi hazırlamıştır. Bu nizamname, Fransız milli eğitim sisteminden ilham alınarak hazırlanmıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi

Dağınık bir surette bulunan Osmanlı eğitim politikasını bir sistem içerisinde toplayan ve örgütleyen ilk resmi nizamnamedir. Nizamnamenin ilk kısmı okul sisteminin yapısını ele alarak genel eğitimi sıbyan, rüşdiye, idadi, sultani ve Mekâtib-i aliye olarak sınıflandırmaktadır.

¹³⁶ Muammer Demirel, TA Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri, Ankara 2002, c. 15 s. 52.

İkinci kısımda ise merkez ve taşra teşkilatlarının organizasyonu ele alınmıştır. Buna göre merkez teşkilatı bir bakanlık, Meclis-i Maarif-i Kebir, bir sekreterlik ve bir de muhasebe kaleminden meydana gelmiştir.¹³⁷

Taşra teşkilatı ise her vilayette, bakanlığa bağlı ve bakanlığın kararlarını bulunduğu vilayette uygulayacak, okulları denetleyecek ve ödenek sorunları ile ilgilenecek bir eğitim komisyonu kurulması öngörmektedir.

Üçüncü bölümde imtihan ve mezuniyet mevzuatı, dördüncü kısımda muallimlerle ilgili hususlar ve beşinci bölümde de ödenek konuları esasa bağlanmıştır.

Nizamnamede medreselerden de hiç söz edilmemiştir.¹³⁸ Eğitimi sistematik hale getiren bu nizamname Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar eğitimin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Nizamname şu düzenlemeleri ihtiva etmektedir:

* Sıbyan mekteplerini her köy ve kasabada açmak suretiyle yaygınlaştırılacaktır (Madde 3). Bu okullarda din, ahlak, matematik, Osmanlı tarihi ve coğrafya gibi dersler okutulacaktır. İlköğretim mecburidir. (Madde 6)

* 500 haneye sahip her yerleşim yerinde 4 yıllık rüşdiye açılacaktır. Rüşdiyelerde Türkçe, Arapça, Farsça, matematik, coğrafya, spor, Osmanlı tarihi ve dünya tarihi dersleri okutulacaktır. (Madde 18-26)

* 1000 haneye sahip olan bölgelerde, rüşdiye okullarının bir üst derecesi olan 3 yıllık idadiler açılacaktır. Bu okullarda da Türkçe, coğrafya, tarih, mantık, Fransızca, iktisat, cebir, aritmetik, fizik, kimya ve resim dersleri okutulacaktır.

* Azınlıklara, kendi özel okullarını açma hakkı tanınmıştır. Ancak okulun kurulması ders programı ve ders kitaplarının Osmanlı hükümeti tarafından onaylanması gerektiği belirtilmiştir.

¹³⁷<http://www.meb.gov.tr/meb/tarihce.html> (Erişim Tarihi: 13.05.2013)

¹³⁸Ekmeleddinİhsanoğlu, age, s. 377.

Bu nizamname derli toplu bir eğitim programı mahiyetini de taşımakta idi. Ancak nizamnamede geçen maddelerin tatbiki için her şeyden önce paraya ve elemana ihtiyaç vardı. Hâlbuki bu sırada devletin hazinesi tamtakırdı. Devlet yabancılardan aldığı borç para ile günlük hayatını temine çalışıyordu. Eleman yetiştirmek ise zamana ve bilgiye bağlı bir keyfiyetti.¹³⁹

Yeni eğitim sisteminin değişik üç seviyesi için yeterli insan gücünü yetiştirmek ve bu okullar için okutulacak kitapların hazırlanması büyük gayretler gerektirecektir. Bu durumda, Osmanlı idarecilerinin İstanbul, Rumeli, Anadolu ve Arap vilâyetlerinde eğitim sahasında elde ettikleri müspet sonuçlar, o günün imkânları ve devletin malî kaynakları göz önünde bulundurulacak olursa, büyük bir başarı olarak görülmelidir.¹⁴⁰

1876 Kanun-ı Esasi ile eğitimin ilk kademesi mecburi kılınmıştır.15. 16. ve 114. maddeler ile eğitim ile ilgili anayasal ilkeler tespit edilmiştir.¹⁴¹

II. Abdülhamid devri Tanzimat yıllarında alınan kararların ve yapılan kanunların uygulandığı devirdir. Bu dönemde Maarif Nezareti bünyesinde, her öğretim derecesi için genel müdürlükler ve müfettişlikler meydana getirilmiştir. Her vilayet merkezinde birer maarif müdürlüğü ve meclisi teşkil edilmiştir. Sancak ve kazalarda ise maarif meclisi şubeleri açılmış ve ayrıca vilayetlerde müfettiş kadroları artırılmıştır.

İlköğretim alanında, Tanzimat devrine göre önemli gelişmeler olmuştur. Buna rağmen, ilköğretim tamamıyla ıslah edilememiştir. Zira imparatorlukta mevcut olan 30.000 adede yakın sıbyan mektebinin yarısından fazlası eski halinde bırakılmıştır.

Bu devirde en fazla gelişme orta öğretimde olmuştur. Rüşdiye sayısı 250-300'den 600 civarına çıkarılmıştır. Her vilayet ve pek çok sancak merkezinde

¹³⁹ Yaşar Sarıkaya, Medreseler ve Modernleşme, İstanbul 1997, s. 61-65; Enver Ziya Karal Büyük Osmanlı Tarihi c. III s. 201-202.

¹⁴⁰ Ekmeleddinİhsanoğlu, age, s. 385; Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul 1980, s. 51.

¹⁴¹ <http://www.belgenet.com/arsiv/anayasa/1876.html>

bireridadi açılarak, sayıları 100'e yükseltilmiştir. Sultaniler taşraya götürülememiştir. Fakat sultanilerin görevi 7 yıllık idadilere verilerek eksiklik giderilmiştir.

İlk ve orta öğretimin öğretmen ihtiyacını karşılamak için otuzdan fazla darulmuallimin açılmıştır. Ancak hiçbir zaman öğretmen eksikliği giderilememiştir. Öğretmensizlik gibi, parasızlık da ilk ve orta öğretimin gelişmesinde en büyük engel olmuştur. Bulunan mali kaynaklar ise daha ziyade idadi, sultani ve yüksekokullara yaramıştır. Bu kaynaklardan rüşdiyeler kısmen yararlanmış ise de, sıbyan-ibtidai mektepleri mahrum bırakılmıştır. Bütün bunlara rağmen Tanzimat devrine kıyasla, ilk ve orta öğretimde gelişmeler olmuştur.¹⁴²

II. Meşrutiyet döneminden Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçen dönemde çok sık maarif nazırı değişmiş ve bu sıklık 1919-1922 döneminde daha da artmıştır. Her gelen nazır yeni bir şey denemiş, bir takım işlere yönelmişse de devrin heyecanı ve karışıklığı eğitimde de aynen yaşanmıştır.¹⁴³

Netice olarak 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile medreseler bağlı olduğu Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'nden alınarak tahsisatı ile birlikte Milli Maarif Vekâleti'ne devredilmiş ve Cumhuriyet devrinde eğitim işi tamamen Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir.¹⁴⁴

Erzincan'da Eğitim

Şemseddin Sami Kamusu'l-Alam (1890) Erzincan'daki eğitim için şunları ifade etmiştir: Şehrin birkaç medresesi, biri mülki diğeri askeri olarak iki rüşdiye mektebi ve müteadditmekâtib-i sıbyaniyesi vardır.¹⁴⁵

Ali Cevad Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafya Lügatı adlı eserinde Erzincan'daki eğitim için 1897 yılında şunları ifade etmektedir: Şehirde dört medrese, birer askeri ve rüşdi mülkiye mektepleri ve lüzumu kadar sıbyan mektepleri

¹⁴² Bayram Kodaman, age, s. 263-264.

¹⁴³ Necdet Sakaoğlu, Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, Mart 2003, s. 149.

¹⁴⁴ <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html> (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) Ziya Kazıcı, age, s. 102.

¹⁴⁵ Şemseddin Sami, Kamusu'-A'lam, İstanbul 1306, c. 2 s. 827.

vardır. Erzincan kazasında Erzincan merkez, Refahiye, Kuruçay, Bayburt, Kemah ve İspir ile birlikte 184 mektep vardır.¹⁴⁶

Kurmay Yarbay Kafkasyalı Fuat Bey tarafından 1906 yılında çizilen haritada Erzincan'da 1 ibtidai mektebi, 6 gayrimüslim sıbyan mektebi, 1 mülki rüşdiye mektebi, 1 askeri rüşdiye mektebi, 1 mülki idadi mektebi, 1 sanayi mektebi, 26 medrese, 2 kütüphane ve 1 Harbiye Mektebi kaydedilmiştir. Bu medreselerden altısının adı verilmiştir. Melik Fahreddin, Gazi İftiharüddin, Atabey ve Nizameddin, Yeni, Taharten Bey ve Müftü Abdullah Efendi medreseleri.¹⁴⁷

Salnamelere göre Erzincan'da 101-159 müslüman sıbyan mektebi, 1-2 rüşdiye, 25 medrese ve 16-36 gayrimüslim sıbyan mektebi vardır. Bu adetler zaman

¹⁴⁶ Ali Cevad, Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafya Lügatı, İstanbul 1313, s. 54-55.

¹⁴⁷ Fuat Bey, Erzincan Şehrinin İstikşaf Haritası, Temmuz 1322.

zaman değişmiştir. İbtidai mektepleri ise 1890'lı yıllarda açılmaya başlanmıştır. Mülki rüşdiye 1861'de askeri rüşdiye 1882'de öğretim faaliyetlerine başlamıştır.

Gayrimüslimlerin eğitim durumuna bakılırsa Müslümanlardan daha parlak bir durumda değildir. Erzincan ve ilçelerinde gayrimüslimlere ait rüşdiyeden daha üst bir mektep bulunmamaktadır. Dâhiliyenazırı Talat Paşa Maarif Nezareti'ne yazdığı yazıda Erzurum Vilayeti'ndeki Ermenilerin eğitim durumu ile ilgili şu endişelerini dile getirmiştir: Erzurum Vilayeti dâhilinde Sanasaryan Ermeni İdadisi'nden başka büyük müessese olmayıp Ermeniler koyu bir cehalet içindedir. Bu durum mümkün olan en süratli şekilde def ve izale edilmezse memleketin hayatı ve geleceğine zarar vereceğini ifade etmiştir. Bu hususunda gereğinin yapılması gerekmektedir. 12 Ağustos 1909 (R. 30 Temmuz 1325)¹⁴⁸

A. İlköğretim

II. Mahmut tarafından 1824'te çıkarılan çocukların hakkında fermanla öncelikle zaruriyat-ı diniyyenin öğretilmesi her vatandaşa şart koşulmuş ve muallimlerden çocuklara Kur'an talimi, tecvit ve ilmihâl okutulması istenmiştir.¹⁴⁹ Böylece çocukların sıbyan mektebine gitmeleri mecburi hale getirilmiştir.

1846'da ise dört yıllık eğitim veren sıbyan mekteplerinde elifba, Kur'an, ilmihâl, tecvit, harekeli Türkçe, Muhtasar Ahlâk-ı Memdûha Risalesi, lügat okutuluyor, sülüs ve nesih yazıları öğretiliyordu.¹⁵⁰

Tanzimat'tan sonra üç yıllık ibtidaimektepleri açıldı. İbtidai kamusta en evvel olacak ve başlangıca müteallik anlamına gelmektedir. İbtidai mektebi ise yeni tahsile başlayan çocuklara mahsus olan ilk mektep anlamına gelmektedir.¹⁵¹ Bu mekteplerin programında elifba, Kur'an-ı Kerim, tecvit, ilmihâl, ahlak, sarf-ı Osmani, imla, kıraat, mülehastarih-i Osmani, muhtasar coğrafya-yı Osmani, hesap ve hüsni hat okutuluyordu. Büyük mektep denilen sınıf-ı sanilerde hesap, tarih ve coğrafya gibi

¹⁴⁸ BOA MF.MKT 1138/ 51.

¹⁴⁹ Cahit Baltacı, TA Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim, Ankara 2002, c. 11 s. 447.

¹⁵⁰ Yücel Gelişli, TA Osmanlı İlk Öğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri, Ankara 2002, c. 15 s. 36.

¹⁵¹ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, s.64 İstanbul 1306.

dersler okutularak ilköğretim kurumu oluşturulmak istense de bunda başarılı olunamamış¹⁵² ve sınıf-ı saniler rüşdiye olarak sıbyan mekteplerinden ayrılmıştır.

1868'de sıbyan mekteplerinde muallimlik için Daru'l-Muallimin-i Sıbyan açılmış ve 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile bu mekteplerde görev yapabilmek için bu okul mezunu olma şartı getirilmiştir.¹⁵³

1869 yılında çıkarılan Maarif Nizamnamesi'nin 4. maddesine dayanılarak bu mekteplerin idaresi Şer'îye ve Evkâf Nezareti'nden alınarak mahalli tedris meclisleri ve şubelerine havale edilse de istenilen sonuç alınamadı. Bunun üzerine 1892 yılında bu mekteplerin idaresine bizzat Maarif Vekâleti el koydu.

Sıbyan mekteplerinin tahsil süresi 1869 Maarif Nizamnamesi ile dört yıla çıkarılmıştır. Yine aynı nizamname ile şu dersler konulmuştur: Elifba (yeni usul ile), Kur'an-ı Kerim, tecvit, ahlak, ilmihâl, yazı talimi, muhtasar fenn-i hesap, muhtasar tarih-i Osmanî, muhtasar coğrafya, faydalı bilgilerle ilgili eserler.¹⁵⁴

1869 yılında usul-i cedit adı verilen yeni bir tarz ile sıbyan mekteplerinin çalışması kabul edildi ve ilk uygulamalara geçildi. Usul-i ceditle artık mektepte öğrenciler yerde oturmuyordu, eğitim-öğretim tahta sıralarda yapılıyordu. Kara tahta kullanılıyor ve hocanın kendisine ait bir de kürsüsü vardı. Değişiklik sadece bundan ibaret değildi. Derslerin daha iyi öğretilmesi için yeni kitapçıklar hazırlanmıştı. Kolay elifba, tecrübeli elifba gibi.

Usul-i cedit ile ilköğretimde iki tip okul ortaya çıktı. Birincisi Şer'îye ve Evkâf Nezareti'ne bağlı sıbyan mektepleri, ikincisi Mekâtib-i Umumiye Nezareti'ne bağlı ibtidai mektepleri idi. İlerleyen yıllarda usul-i cedit hareketi gittikçe gelişti. Artık tüm ilköğretim okullarına ibtidai mektebi deniyordu. Yeni ibtidai mektepleri açılırken bir taraftan da sıbyan mektepleri ibtidai mekteplerine dönüştürülüyordu.¹⁵⁵

¹⁵² Yücel Gelişli, age, s. 36.

¹⁵³ Cahit Baltacı, Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti (Eğitim Sistemi), İstanbul 1999, s. 246.

¹⁵⁴ Hüseyin Atay, age, s. 188.

¹⁵⁵ Yücel Gelişli, TA Osmanlı İlk Öğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri, Ankara 2002, c. 15 s. 37.

Dersler	1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl
Elif-ba	12	-	-
Kur'an-ı Azimüşşan	12	6	5
Tecvit	-	2	2
İlmihâl	2	3	3
Ahlak	-	2	2
Sarf-ı Osmani	-	-	2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Mulahhak Tarih-i Osmani	-	-	1
Muhtasar Coğrafya-yı Osmani	-	2	2
Hesap	1	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	2
Yekûn	22	22	25

Tablo 2:Şehir İbtidaiyeleri Ders Dağıtım Cetveli

Dersler	1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl	4. Yıl
Elifba-i Osmani	12	-	-	-
Ecza-yı Şerife	12	-	-	-
Hesab-ı Zihni	6	2	-	-
Kur'an-ı Kerim	-	6	5	5
İlmihâl	-	3	3	3
Kıraat	-	3	3	3
Hatt ve İmla	-	2	2	2
Hesap	-	-	3	3
Yekûn	30	16	16	16

Tablo 3: Köy İbtidaiyeleri Ders Dağıtım Cetveli

İstanbul'da mevcut 360 sıbyan mektebinden 36'sı ibtidâî mektep haline getirilerek usul-i cedit adı verilen yeni usulde eğitim ve öğretime başladılar. 1871'de sıbyan mektepleri ıslahatı daha genişleyerek devam etti. Ancak sıbyan mektepleri

tamamen ortadan kalkmadı. Bir taraftan sıbyan mektepleri kendi içinde ıslahata tabi tutulurlarken, diğer taraftan da ibtidaiye programları geliştirildi. 1891'de şehirdeki ibtidailerde eğitim süresi 3 yıl, köydekilerde 4 yıldır.¹⁵⁶ Sıbyan mekteplerinin idaresi XIX. yüzyıla kadar aynen medreselerde olduğu gibi vakıflar tarafından yapılmaktadır. XIX. yüzyılda yapılan değişiklikler ile bu mekteplerin idaresinde de değişikliğe gidildi. Şer'iyeye ve Evkâf Nezareti kurulması ile sıbyan mektepleri bu bakanlığa bağlanmıştır. Usul-ıcedit hareketi ile kurulan ibtidai mektepleri Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır. 1879 tarihinde yapılan değişiklik ile Maarif Nezareti bünyesinde Mekâtib-i Sıbyan Dairesi kurulmuştur. İbtidai mektebine dönüştürülen sıbyan mektepleri Maarif Nezareti'ne bağlı kalırken diğer sıbyan mektepleri Şeriye ve Evkaf Nezareti'ne bağlılıklarını Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar sürdürmüşlerdir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bu mektepler tamamen Maarif Vekâleti'ne devredilmişlerdir.¹⁵⁷

1. Sıbyan Mektepleri

Erzincan'da çok sayıda sıbyan mektebi olduğu halde bunların isimleri hakkında bir bilgi bulunamamıştır. İsmi tespit edilen tek sıbyan mektebi Zetkiğ (Değirmenliköy)Sıbyan Mektebi'dir.Erzincanlıların Leblebici Baba olarak tanıdıkları Süleyman Efendi bu mektebe devam etmiştir.¹⁵⁸

2. İbtidai Mektepleri

Erzincan'da ilk ibtidai mektebi 1888-1892 yılları arası Ahmet Şevki Bey'in mutasarrıflığı döneminde açılmıştır.¹⁵⁹1894 (H. 1312) yılına kadar tek ibtidai mektebi vardır.¹⁶⁰ İbtidai mekteplerinin adedi 1897 (H. 1315) yılında beşe çıkmıştır. Bu mekteplerden dördü erkek ibtidai, biri kız ibtidai mektebidir.¹⁶¹Mektep

¹⁵⁶ Cahit Baltacı, TA Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim, Ankara 2002, c. 11 s. 455.

¹⁵⁷ Yücel Gelişli, age, s. 38.

¹⁵⁸ Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, Erzincan 1987, c. 2, s. 284.

¹⁵⁹ Ali Kemal; Erzincan Tarihi, İstanbul 1932, s. 289-290.

¹⁶⁰ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1312. s. 232.

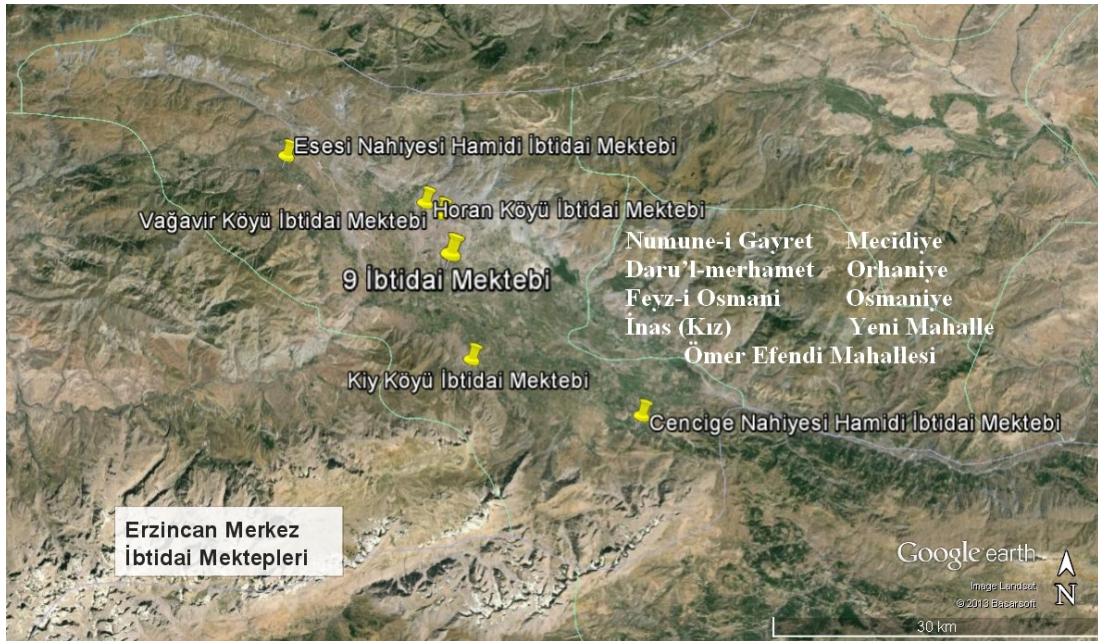
¹⁶¹ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1315. s. 225.

adedi 1899'da da değişmemiştir.¹⁶² 1900'da ibtidai mekteplerinin sayısı dokuza çıkmıştır. Bu mekteplerden sekizi erkek biri kız ibtidai mektebidir.¹⁶³

Erkek İbtidai Mektepleri			Talebe Adedi
1	Muallim	Hafız Mehmet Efendi	100
2	Muallim	Fahredden Efendi	40
3	Muallim	Asım Efendi	50
4	Muallim	Tahir Efendi	40

Tablo 4: 1897 Yılında Erzincan Erkek İbtidai Mektepleri¹⁶⁴

1899 senesinde Hafız Mehmet Efendi'nin 35'i erkek 22'si kız 57 talebesi vardır. Muallim Tahir Efendi'nin 25 talebesi vardır.¹⁶⁵ 1900'da muallim Hafız Mehmet Efendi'nin 57 talebesi vardır. Muallim Tahir Efendi'nin 46 talebesi vardır.¹⁶⁶

¹⁶² Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1317. s. 252.

¹⁶³ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 364.

¹⁶⁴ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1315. s. 225.

¹⁶⁵ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1317. s. 243.

¹⁶⁶ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 354.

a. Numûne-i Gayret İbtidai Mektebi

Kuruluş tarihi bilinmemektedir. Mektebin muallimi Mehmet Hilmi Efendi'dir. Talebe adedi 1899'da 67'dir.¹⁶⁷Bu mektep Erzincan'ın ilk ibtidai mektebidir.Mutasarrıf Mehmet Şevki Bey (1888-1892) zamanında yapılmıştır.¹⁶⁸

b. Daru'l-merhamet Mektebi

Erzincan merkezinde kurulan bu mektebin yapımında 4. Ordu kâtiplerinden Nazım Efendi'nin çok büyük gayret ve emekleri vardır. Mektebi yapan mimar yardımcısı Mehmet Tahir, Nazım Efendi'nin bu hizmetlerini 30 Nisan 1894 tarihinde bir telgraf ile Maarif Nezareti'ne bildirmiştir. İlginç olan nokta telgrafta Mehmet Tahir'in Nazım Efendi'nin hizmetleri için "mektebe kurban olup" ifadesini kullanmasıdır.¹⁶⁹

c. Feyz-i Osmani İbtidai Mektebi

Bu mektep IV. Ordu-yı Hümayun III. Şubesi müdürü Nazım Efendi tarafından yaptırılarak 1897 senesinin Mayıs ayında açılmıştır. Mektebin masrafları ve maaşları için herhangi bir tahsisatı yoktur. Bu sebeple zenginlerden yirmişer kuruş toplanan hibe ile masrafları giderilmektedir. Mektebinyirmi kadar talebesi vardır. Mektebin açılmasına Maarif Nezareti tarafından izin verilmesi istenmiştir.¹⁷⁰

İlgili vazifeye Hafız Sadi Bey tayin edilmiştir. Hafız Sa'di Efendi 1899 ve 1900 yıllarında da muallimliğe devam etmiştir. Talebe adedi 1899 yılında 29'dur.¹⁷¹

ç. İnas (Kız) İbtidai Mektebi

Bu mektep ilk olarak 1897'de açılmıştır. Muallimi Hafız Esad Efendi'dir. Talebe adedi 25'tir.¹⁷² Anlaşıldığı üzere bu mektep bir süre sonra kapanmış ve 1904 yılında yeniden açılmıştır.

¹⁶⁷ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 916.

¹⁶⁸ BOA Y. PRK. MF. 2/ 60.

¹⁶⁹ BOA MF.MKT 206/ 40.

¹⁷⁰ BOA MF.MKT 370/ 59.

¹⁷¹ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 916; Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 354.

Erzincan kazasında kız çocuklarının eğitimi için 1904'te yeniden bir inas mektebi kurulmuş ve masrafların karşılanması için aylık 500 kuruş kadar gelir getirecek surette gelir getirecek akaratlar yapılmıştır. Akaratın inşaatı Ağustos ayı başlarına doğru bitecek, kira bedelleri alınarak akaratın tapu muameleleri yapılacaktır. Vakit kaybetmemek ve gelecek muallimenin kış aylarına kalıp da yollarda zorluk yaşamaması için eğitim ve dikiş talimi yaptıracak ve kız sıbyan mektebi muallimesi yetiştirecek seviyede bir muallime-i ulanın hemen gönderilmesi Erzincan Mutasarrıflığı tarafından Maarif Nezareti'nden istenmiştir. 30 Mayıs 1904 (R. 17 Mayıs 1320)

Bu muallimeliği nakış öğretimi de yapacak Daru'l-muallimat mezunelerinden Selime Hanım kabul etmiş ve muvafakatnamesi gönderilmiştir. Selime Hanım harcırah almadıkça görevine gidemeyeceğini bildirmiştir. Mektep Ağustos ayında açılacağından ilgili muallimeye ivedilikle harcırahının gönderilmesi lüzumu Maarif Nezareti'nce Erzincan Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Selime hanım ve annesinin muvafakatnamesi:

Erzincan'da açılan İnas İbtidaiye Mektebi muallime-i ulalığıyla nakış muallimeliğini maaş-ı mahsusla kabul eyledim. Şayet mugayir-i rıza-yı âli ve mürebbiyelik sıfatına yakışmayacak bir hal ve hareketim zuhur edecek olur ise diğer bir hizmet istidasına hak ve salahiyetim olmayacağını müşir işbu muvafakatnamem merciine takdim kılındı.

Validesi	Daru'l-muallimat mezunelerinden
Gülzade	Selime ¹⁷³

İnas İbtidaisi Padişah II. Abdulhamit'in doğumunun hicrî 64. yıldönümü olan 25 Ekim 1904 (H. 15 Şaban 1322) tarihinde açılmıştır. Muallimesi Maarif

¹⁷² Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1315. s. 217.

¹⁷³ BOA MF.MKT 796/ 6.

Nezareti'nin izniyle Dersaadet'ten yani İstanbul'dan gelerek daha önce göreve başlamıştır.¹⁷⁴

d. Mecidiye İbtidai Mektebi

Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Bu mektebin talebe sayısı arttığı için buraya ikinci bir muallim tayini Erzincan Mutasarrıflığı tarafından Erzurum Vilayeti'ne bildirilmiştir. Usul-i cedide vakıf olan Hafız Yusuf Efendi bu mektebe Erzincan'da oluşturulan meclis tarafından uygun görülmüştür. Hafız Yusuf Efendi'nin Mart 1324 (M. Mart 1908) tarihinden geçerli olmak üzere aylık 120 kuruş maaşla tayini Erzurum Vilayeti kanalıyla Maarif Nezareti'nden istenmiştir. İlgili muallimin Nezaretçe mutat muameleleri yapılmıştır.¹⁷⁵

e. Orhaniye İbtidai Mektebi

Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Bu mektebin talebe sayısı arttığı için buraya ikinci bir muallim tayini Erzincan Mutasarrıflığı tarafından Erzurum Vilayeti'ne bildirilmiştir. Usul-i cedide vakıf olan Ahmet Tahir Efendi bu mektebe Erzincan'da oluşturulan meclis tarafından uygun görülmüştür. Ahmet Tahir Efendi'nin Mart 1324 (M. Mart 1908) tarihinden geçerli olmak üzere aylık 120 kuruş maaşla tayini Erzurum Vilayeti kanalıyla Maarif Nezareti'nden istenmiştir. Muallim hakkında Nezaretçe mutat muameleler yapılmıştır.¹⁷⁶

f. Osmaniye İbtidai Mektebi

Bu mektebin talebe sayısı arttığı için buraya ikinci bir muallim tayini Erzincan Mutasarrıflığı tarafından Erzurum Vilayeti'ne bildirilmiştir. Bu mektebe usulü-ü cedide vakıf Hamdi Efendi meclis tarafından uygun görülmüştür. Hamdi Efendi'nin Mart 1324 (M. Mart 1908) tarihinden geçerli olmak üzere aylık 120

¹⁷⁴ BOA MF.MKT 822/ 37.

¹⁷⁵ BOA MF.MKT 1055/ 73.

¹⁷⁶ BOA MF.MKT 1055/ 73.

kuruşmaşla tayini Erzurum Vilayeti kanalıyla Maarif Nezareti'nden istenmiştir. Muallim hakkında Nezaretçe mutata işlemler yapılmıştır.¹⁷⁷

g. Ömer Efendi Mahallesi İbtidai Mektebi

Padişah II. Abdulhamit'in doğumunun hicri 64. yıldönümünde 25 Ekim 1904 (H. 15 Şaban 1322) Erzincan'da açılan beş ibtidai mektebinden biri Erzincan Ömer Efendi Mahallesi'nde açılan Erkek İbtidai Mektebi'dir.¹⁷⁸

h. Yeni Mahalle İbtidai Mektebi

Padişah II. Abdulhamit'in doğumunun hicri 64. yıldönümünde 25 Ekim 1904 (H. 15 Şaban 1322) Erzincan'da açılan beş ibtidai mektebinden biri Yeni Mahalle'de açılan Erkek İbtidai Mektebi'dir.¹⁷⁹

ı. Kiy (Yaylabası) Köyü İbtidai Mektebi

Erzurum Vilayeti Kiy (Yaylabası) köyünde bir ibtidai mektebi açılmasını Maarif Nezareti'nden talep etmiştir. Kiy köyünde 200 hane bulunduğu vebu köye civar olan birkaç köyün bulunduğu bildirilmiştir. Erzurum Vilayeti Erzincan ve Kemah kazalarında bu gibi köylerde mektep açılması için mevcut Erzincan Livası maarif bütçesine 10.000 kuruş ilave edilmesini istemiştir. Açılması düşünülen mektebin binası yoktur. Mektep binasının köy ahalisi tarafından yapılması ve bina tamamlanana kadar münasip bir yerde öğretime başlanmasına karar verilmiştir. Mektep muallimliğine Yalova Kazası İbtidai mektebi muallim-i evvelliğinden istifa etmiş olan Mehmet Nuri Efendi seçilmiş ve 14 Eylül 1908 (R. 1 Eylül 1324) tarihinden itibaren eğitime başlanmıştır. Mehmet Nuri Efendi'ye 125 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Mehmet Nuri Efendi'den özgeçmiş, itimatname ve berat mazbatasının onaylı suretleri alınarak Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. Maarif Meclis-i Kebir konuyu görüşerek Mehmet Nuri Efendi'nin 125 kuruş maaşla

¹⁷⁷ BOA MF.MKT 1055/ 73.

¹⁷⁸ BOA MF.MKT 822/ 37.

¹⁷⁹ BOA MF.MKT 822/ 37.

mahallinden temin edilmek suretiyle tayinini münasip görmüştür. Muallimin mutat işlemleri Nezaretçe yapılmıştır.¹⁸⁰

i. Vağavir Köyü¹⁸¹ İbtidai Mektebi

Bu mektep Padişah II. Abdulhamit'in doğumunun hicrî 64. yıldönümü olan 25 Ekim 1904 (H. 15 Şaban 1322) tarihinde açılmıştır.¹⁸²

14 Mart 1907 (R. 1 Mart 1322) tarihinde yeniden açılanbu mektebin muallimliğine Erzincan Maarif Komisyonu tarafından imtihanlaseçilen Hasan Efendi tayin edilmiştir.¹⁸³

j. Horan Köyü (Demirkent) İbtidai Mektebi

Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Mektebin muallimi 1899 yılında Mehmet Tahir Efendi olup talebe adedi 25'tir.¹⁸⁴

k. Cencige (Çağlayan)Nahiyesi Hamidi İbtidai Mektebi

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek açmayı kararlaştırdığı ibtidai mekteplerindedir.¹⁸⁵ 20 Mart 1899 (R. 8 Mart 1315) tarihinde hizmete açılmıştır. Talebe adedi aynı yıl 35'tir. Hafız Mehmet Efendi görev yapmakta olup tahsis edilen maaş 100 kuruştur. Halkın maddi yardımı ile açılmıştır.¹⁸⁶

1901 yılında bu mektepte Maarif müfettişi tarafından yapılan denetimde burada görev yapan Mahmut Efendi'den istifade edilemediği tespit edilerek görevden alınmış ve yerine bu görevi hakkıyla yapabilecek bir muallimin tayini istenmiştir. Bu

¹⁸⁰ BOA MF.MKT 1085/ 53.

¹⁸¹ Bu köy 1939 Erzincan depremi sonrası kurulan yeni şehrin içinde kalmıştır. Erzincan'ın Yeni Mahalle ve Aslanlı Mahallesi'nin olduğu kısımdır. Erzincan'ın ihtiyarları halen bu muhit için Vağavir tabirini kullanılmaktadır. Bu bilgi Erzincan'ın eski terzilerinden Zafer Potur'dan alınmıştır.

¹⁸² BOA MF.MKT 822/ 37.

¹⁸³ BOA MF.MKT 983/ 27.

¹⁸⁴ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 916.

¹⁸⁵ BOA MF.MKT 365/ 51.

¹⁸⁶ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 918-919;1318 s. 1019;1319 s. 349; 1321 s. 316.

göreve talip olan Karatuş köyü imamı Mahmut Efendi Erzincan Maarif Komisyonu tarafından imtihan edilerek bu göreve atanmıştır. 28 Eylül 1901(R. 15 Eylül 1317)¹⁸⁷

1909 tarihinde Hafız Ahmet Refik Efendi bu mektebin muallimliğine tayin edilmiştir.¹⁸⁸

I. Ases-Esesi (Çatalarmut) Nahiyesi Hamidi İbtidai Mektebi

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek açmayı kararlaştırdığı ibtidai mekteplerindendir.¹⁸⁹Mektebin açılış tarihi 15 Kasım 1898'dir. (R. 3 Teşrinisani 1314) Aynı yıl talebe adedi 35'tir. Muallimi Mehmet Efendi'nin maaşı 100 kuruştur.¹⁹⁰ Bu mektebin ilk muallimi Mehmet Efendi'dir. Erzincan Daru'l-muallimini'nden şهادetname almış ve usul-i cedit üzere tahsil görmüştür. Mehmet Efendi 14 Kasım 1898 tarihinde Erzincan'da oluşturulan özel bir komisyon tarafından seçilerek bu göreve başlamıştır. Mehmet Efendi'ye ait şهادetname ve kimlik tasdikli suretleriyle beraber özgeçmiş Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir.¹⁹¹

1901 yılında bu mektepte Maarif müfettişi tarafından yapılan denetimde burada görev yapan Mehmet Efendi'den istifade edilemediği tespit edilerek görevden alınmış ve yerine bu görevi hakkıyla yapabilecek bir muallimin tayini istenmiştir.¹⁹²

Mehmet Efendi 14 Şubat 1901 tarihinde Ases İbtidai Mektebi muallimliğinden ayrılmıştır. Ondan boşalan bu göreve aylık 100kuruş maaşla 14 Mayıs 1901 tarihinde Hafız Hüseyin Efendi getirilmiştir.¹⁹³

¹⁸⁷ BOA MF.MKT 583/ 8.

¹⁸⁸ Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, Erzincan 1987, c. 2, s. 265.

¹⁸⁹BOA MF.MKT 365/ 51.

¹⁹⁰ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 918-919.

¹⁹¹ BOA MF.MKT 439/ 9.

¹⁹² BOA MF.MKT 583/ 8.

¹⁹³ BOA MF.MKT 572/ 21.

3. Gayr-ı Müslim Sıbyan Mektepleri

Azınlıklar içerisinde Erzincan'da karşımıza gelen en büyük topluluk Ermenilerdir. Erzincan ve çevresi eskiden beri Ermenilerin yaşadığı fakat çoğunluğu sağlayamadıkları bölgelerden biridir.¹⁹⁴

Osmanlı Devleti'nde Ermeniler ilk defa resmi bir okul açma iznini ancak 1790 yılında almışlar ve bu okulu İstanbul Kumkapı'da açmaya muvaffak olmuşlardır. Bu okul daha sonra Ermeni Patriği Karabet'in himayesi altına girmiştir. Ermeni Patriği 1824'te Ermeni cemaatine gönderdiği bir genelge ile her vilayette mektepler açılmasını emretmiştir. 1834 yılında yapılan istatistiğe göre bu mekteplerden ikisi Eğin (Kemaliye) kazasındadır.¹⁹⁵

Bu dönem Ermeni mekteplerinde tatbik edilen öğretim programı şu şekildedir:

- 1- Ermenice-alfabe, okuma ve dini okuma.
- 2- Din - Hristiyanların esasları, dualar ve ilahiler.
- 3- Yazı-Alfabe (Ermeni ve Türk Alfabesi) ve Ermenice ve Türkçe senet yazmak.
- 4- Hesap - Türkçe öğretilirdi.¹⁹⁶

1860 tarihinde Ermeni milletinin eğitim-öğretim işlerine bakmak üzere Panorak Feruhan başkanlığında bir maarif komisyonu kurulmuştur. 1893'te Ermeni Maarif Komisyonu Maarif Nezareti'nin müsaadesiyle yeni usullerde mektep kitapları bastırılmıştır. Öğreti programı yine bu komisyon tarafından gözden geçirilerek 7-9, 9-11, 11-13 yaşındaki öğrencilere gösterilecek dersler ayrıntılı olarak tespit edilmiştir. Bu sene tespit edilen bu program ve değişiklikler İstanbul ve Anadolu'daki bütün

¹⁹⁴ Hüseyin Bulut, Milli Mücadelede Erzincan, Erzincan 1997, s. 14.

¹⁹⁵ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 751-753.

¹⁹⁶ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 752.

Ermeni mekteplerinde Cumhuriyetin İlanı'na kadar tatbik edilmiştir. Tanzimat'ın ilanı sonrası Ermeniler yeni açılan devlet mekteplerinde okuyabilmekteydiler.¹⁹⁷

Osmanlı Devletinde yabancı okullarla ilgili ilk ciddi düzenleme 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi ile getirilmiştir. II. Abdülhamid devrinde ise yine okulların zararlı faaliyetlerini önleme amacıyla 6 Mayıs 1886'da yabancı ve azınlık okullarını teftiş etmek, programları ve ders kitaplarını incelemek maksadıyla "Mekâtib-i Ecnebiye ve gayrimüslime Müfettişliği Dairesi" kurulmuştur. Gerek Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyâsî, iktisâdî, askerî durum, gerekse Batılı devletlerin Osmanlı Devletine yönelik menfî politikaları ve diplomatik baskıları sonucu, yabancı müesseselerin zararlı faaliyetlerinin önüne geçmek mümkün olmamıştır. Bilakis, XX. yüzyıl başında yabancı devletlere ait okul, kilise, mabet, hastane vb. kurumların hukukî varlıkları Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmıştır.¹⁹⁸

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde çok sayıda azınlık okulu ve yabancı devlet okulları açıldı. Türkler bu okullarla gitmiyorlardı ancak Müslüman olmayanların eğitimdeki bu gelişmesi Türkleri kamçılıyordu. Gayrimüslim okulları, Türkleri kendi okullarındaki eğitimin kalitesini yükseltmeye özendiriyordu.¹⁹⁹

a. Taş Kilise Atik Ermeni Mektebi

Bu mektep Ermenilere ait Taş kilisenin yanındaki binadadır. Bu binada atik bir bab mektep, bir oda, bir kahve ocağı ve bir eyvan bulunmaktadır. Bu binada ikamet etmek mahzurlu olduğu için Ermeni cemaati bu binayı tamamen yıkmıştır. Ermeni cemaati izinsiz olarak daha geniş ikikatlı bir mektep inşasına başlamıştır. Alt katında iki bab dersane, bir salon ve bir muallim odası ile üst katta üç bab dersane, bir bab imtihan odası ve bir bab da muallim odası yapılmıştır. Binanın iç inşaat tamamlanmadığından inşaat devam etmekte ve alt katında bir miktar talebe ile ders yapılmakta olduğu Erzincan İdare Meclisi tarafından 29 Mart 1888 (R. 17 Mart

¹⁹⁷ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 758-759.

¹⁹⁸ Adnan Şişman, TA Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler, Ankara 2002, c. 14 s. 178.

¹⁹⁹ Roderic Davison, Tanzimat - Osmanlı Türkiyesi'nde Batılı Eğitim, Ankara 2006, s.473.

1304) tarihinde mazbata ile Erzurum Vilayeti'ne bildirilmiştir. Erzurum Vilayeti bu hususta nasıl davranılması gerektiğini Maarif Nezareti'nden sormuştur. 12 Mart 1888 (R. 31 Mart 1304)²⁰⁰

Erzurum Vilayeti aynı hususu bir de Dâhiliye Nezareti'nden sormuştur. Dâhiliye Nezareti de Erzurum Vilayeti'nden bu mektebin hangi millete ait olduğunun bildirilmesini istemiştir. 8 Aralık 1888 (R. 26 Teşrinisani 1304)²⁰¹

Veziriazam Mehmet Kamil Paşa bu meseleye eğilmiş ve meseleyi şu şekilde çözmüştür: “Erzincan’da ruhsatsız olarak başlanan Atik Ermeni Mektebi’ne normal olarak itibar edilmez ve izin verilmez. Yalnız adı geçen mektebin inşası vaktinde men ve ertelenmesi, eski mektebin yıkılmasıyla bir bina inşa edilerek yalnız içinde bazı noksanlar kalması ve eğitime dahi başlanması sebebiyle bu mektebe ruhsat verilmiştir.”¹⁷ Ağustos 1889 (R. 5 Ağustos 1305)²⁰²

Bu mektebin yıkılarak yeniden yapılmasına irade-i seniyye ile müsaade edilmiştir. Bu mektepte okutulan kitapların isimleri, programı, muallimlerin kimler olduğu ve ellerinde diplomaları var ise bunların gönderilmesi Erzurum Vilayeti'nden talep edilmiştir. 14 Eylül 1889 (R. 2 Eylül 1305)²⁰³

Gayrimüslimlerine ait mekteplerin yenilenmesi hususunda şu ölçü konmuştur: Gayrimüslimlere ait mekteplerin yıkılarak yeniden yapılması hususunda ruhsat verilmesi Divan-ı Hümayun Kalemî'nce verilecek müzekkere üzerine irade-i seniyye buyurulduktan sonra Babıali'ye ait ve mektebin yapımı bittikten sonra mektebe açılış ruhsatı verilmesi ise Maarif Nezareti'ne aittir. 9 Temmuz 1888 (R. 27 Haziran 1304)²⁰⁴

²⁰⁰ BOA İ. DH. 1150/ 89605.

²⁰¹ BOA MF.MKT 104/ 20; BOA İ. DH. 1150/ 89605.

²⁰² BOA MF.MKT 112/ 64; BOA MF.MKT 1654/ 141; BOA İ. DH. 1150/ 89605.

²⁰³ BOA MF.MKT 112/ 64.

²⁰⁴ BOA MF.MKT 99/ 95; BOA MF.MKT 1658/ 4; BOA MF.MKT 1527/ 10; BOA İ. DH. 1150/ 89605.

b. Katolik İbtidai Mektebi

Bu mektep Erzincan şehir merkezinde Ermeni Katolik Cemaati için açılmıştır. Ruhsatsızdır. Açılış tarihi ve talebe adedi hakkında bir bilgi bulunamamıştır.²⁰⁵

c. Protestan İbtidai Mektebi

Erzincan şehir merkezinde Protestan cemaati için açılmış iki ibtidai mektebi vardır. Ruhsatsızdır. Açılış tarihi ve talebe adedi hakkında bir bilgi bulunamamıştır.²⁰⁶

ç. Pizvan Kilisesi Sıbyan Mektebi

d. Mollaköy Kilisesi Sıbyan Mektebi

Bu iki mektep Erzincan'ın yakın köylerinden Mollaköy ve Pizvan (Yoğurtlu) köylerinde bulunmaktadır.²⁰⁷

e. Rum Mektebi

Erzincan'ın Gerek Gerek Mahallesi'nde faaliyet göstermektedir.²⁰⁸

Kurmay Yarbay Kafkasyalı Fuat Bey tarafından 1906 yılında çizilen haritada Erzincan'da beş kilisenin yanında altı gayrimüslim mektebinin olduğu ifade edilmiştir. Bu mekteplerin isimleri şunlardır:²⁰⁹

f. Bernortutyon Kilisesi Sıbyan Mektebi

g. Surp Nişan Kilisesi Sıbyan Mektebi

Surp Ermenice “aziz” anlamına gelmektedir.²¹⁰ Bu isme sahip şahıslar Hristiyanlığa hizmet etmiş veya Ermenilerin Hristiyanlığı kabulünde büyük rol

²⁰⁵ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 912-913.

²⁰⁶ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 912-913.

²⁰⁷ Abdulkadir Gül, AdemBaşbüyük, Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi Konya 2011, s.118.

²⁰⁸ Abdulkadir Gül, AdemBaşbüyük, age, s.118.

²⁰⁹ Fuat Bey, Erzincan Şehrinin İstikşaf Haritası, Temmuz 1322.

oynamış kimselerdir. İstanbul’da halen hizmet veren Ermeni hastanelerinden birinin adı Surp Pirgiç’tir.²¹¹ “Surp” ifadesinin geçtiği kilise ve manastır isimleri bulmak mümkündür. Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi, Surp Kevork Kilisesi, Surp Astvazazin Kilisesi, Surp Sofia Manastırı, Surp Karabet Manastırı gibi.

h. Surp Perkiç Kilisesi Sıbyan Mektebi

ı. Surp Sarkis Kilisesi Sıbyan Mektebi

i. Esdoezmar Kilisesi Sıbyan Mektebi

j. Ermeni Kız Sıbyan Mektebi

B. Ortaöğretim

1. Rüşdiyeler

Kamus-u Türki’de buluğ (rüşt) çağına gelmiş çocukların ibtidaiden sonra idadiden evvel olan gittikleri mektep (okul) anlamı verilmiştir. Bu okullarda ilimlere ait ilk unsurları tahsil edilir ve ilimlere başlangıç yapılırdı.²¹²

1773 yılından başlayan süreçle Osmanlı Devleti Tanzimat’a kadar birçok alanda okullar açtı. Açılan bu okulların tamamında hissedilen bir eksiklik vardı. Okullarda Arapça, Farsça ve Fransızca öğretilmesine karşılık öğrenciler doğru şekilde yazı yazmayı bilmiyorlar ve Türkçe kitapları okuyamıyorlardı. Şüphesiz bu eksikliğin sebebi sıbyan mekteplerindeki karışıklık ve usulün yanlışlığı idi. Hal böyle olunca bu meseleyi çözmek için üçüncü bir okul açılması ve öğrencilerin burada yetiştirilmesi düşünülmüştür. Çocukların rüşt yaşına gelinceye kadar burada okumaları göz önüne alınarak bu okullara devrin padişahı II. Mahmut tarafından rüşdiye adı verildi.²¹³

²¹⁰<http://www.uludagsozluk.com/k/surp/>; http://tr.wikipedia.org/wiki/İstanbul'daki_kiliseler_listesi (Erişim tarihi: 09.06.2013)

²¹¹<http://www.surppirgic.com/> (Erişim tarihi: 09.06.2013)

²¹² Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, İstanbul 2006, s.664.

²¹³ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 383-384.

Rüşdiyelerin açılmasına Nafia Nezareti bünyesindeki Meclis-i Umur-ı Nafia ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliyece karar verilmiştir. Bu meclis hazırlamış olduğu layihada dini ilimlerin ahireti kurtardığı, diğer fenlerin ise insan neslinin cemiyet içerisinde yaşamasına ve ilerlemesine yol açtığı belirtilerek Osmanlı Devleti'nin tarımda, ticarete ve sanayide yeni baştan diriltilmesi için temel esas olarak eğitimi ortaya koymaktadır. Bu layiha sonrasında padişah tarafından çıkarılan hatt-ı hümayun ile Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kuruldu.²¹⁴ Bu layiha Osmanlı Devleti için sivil eğitim alanında bir milat özelliği taşımaktadır.

Rüşdiyelerin açılmasına 1838 yılında karar verildiği halde bu okulların açılması ancak 1847 senesinde mümkün olmuştur. Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti'nin başına getirilen Esat Efendi medrese ekolünden geldiği için bu okulların açılması meselesini bir tarafa bırakmış ve devlet memuru yetiştirmek amacı ile Mekteb-i Ulum-ı Edebiye ve Mekteb-i Maarif-i Adliye adlı okulları açmıştır.

Bu mekteplerde görev yapan personele maaş bağlanmıştır. Ders olarak Arapça, Farsça, hat, matematik, geometri, mantık ve Fransızca dersleri konulmuştur.²¹⁵ Esat Efendi medrese ekolünden geldiği için bu okulların programlarını medrese programlarının bir benzeri haline getirmiştir. Dersler Arapça ve Farsça olarak eski sistemdeki gibi yoğunlaşmıştır. Fransızca yeni ders olarak eklense de sene sonu imtihan listesine alınmamıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen bu iki okulun açılıp yeni sistemde derslere başlaması önemli bir adımdır.²¹⁶

1846 yılında toplanan Meclis-i Muvakkat-ı Maarif eğitimi ilk eğitim, orta eğitim ve yüksek eğitim olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bu karara esas alınarak İstanbul'da beş tane rüşdiye açılmıştır. İlerleyen yıllarda rüşdiyelerin İstanbul'da sayıları artarken memleketin büyük şehirlerinde 25 rüşdiye açılmıştır.²¹⁷

Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulduktan sonra rüşdiyelerin temeli kesin bir surette atılmıştır. Bu kurumun başına Kemal Efendi'nin gelmesi ile işin rengi

²¹⁴ Yusuf Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Ankara 1991, s. 40-41.

²¹⁵ Muammer Demirel, TA Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri, Ankara 2002, c. 15 s. 47.

²¹⁶ Muammer Demirel, age,s. 50.

²¹⁷ Yusuf Çam, age,s. 42.

değişmiştir. Kemal Bey'in gayretleri ile kısa zamanda İstanbul'daki 5 rüşdiye halkın ve yönetimin dikkatini çekmiştir. Mekâtib-i Umumiye Nazırı Kemal Bey okullar gelişip çoğaldıkça, rüşdiyelerin ders programlarında da önemli değişiklikler yapmıştır. Arapça ve Farsça dersler kısılarak fen, matematik, coğrafya dersleri artırılarak önemli ölçüde modernleşme sağlanmıştır.²¹⁸

1849 senesinde rüşdiyeler artık taşrada açılmaya başlanmıştır. Bu okullar usul-i cedit adı verilen yeni bir metot takip etmekteydi. Ayrıca bu okullarda ders vermek üzere öğretmen yetiştirmek üzere daru'l-muallimin adı verilen okullar açıldı. Rüşdiyelerin öğrenci yetiştirmesi üzerine askeri okullar bu mezunlardan istifade etmek yoluna gitmiştir.²¹⁹

I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl
Sarf-ı Arabî	Arapça	Gülistan	Risale-i Erbaa
Talim-i Farisî	Kavaid-i Farisî	Hesap	Gülistan
Amal-ı Erbaa	Muhtasar Hesap	Coğrafya	Cebir
İmla	Avrupa Coğrafyası	İmla ve İnşa	Coğrafya
İlmihâl	Tercüme	Fezleke	Hendese
Ahlâk	İnşa ve Kıraat	Fransızca	Usul-i Defter
Hatt-ı Sülüs	Rik'a ve Sülüs	Hatt-ı Rik'a	Kavaid-i Osmaniye
			İnşa
			Fransızca
			Fezleke
			Tarih-i Osmani
			Hatt-ı Rik'a

Tablo 5: 1883-1884 Ders Yılında Şam Rüşdiyesi Ders Dağıtım Cetveli

İlk açıldığında 4 yıl olan Rüşdiyeler, 21 Mart 1850'de Dâru'l-Maarifin açılmasıyla 6 yıla çıkarılmış iken 1863'te 5 yıla, 1869'da da 4 yıla indirildiği görülmektedir. Tarih içinde rüşdiyeler, erkek, kız, karışık, askerî ve özel rüşdiyeler şeklinde açılmış ve bütün Osmanlı ülkesine yayılmıştır. 1867'ye kadar rüşdiyelere

²¹⁸ Muammer Demirel, age,s. 51-52.

²¹⁹ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 440-446.

yalnız Müslüman talebeler alınırken, bu tarihten sonra gayrimüslim çocukları da alınmıştır.²²⁰

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim alanında düzenleme yapılmış ve eğitim işi tamamen devlet kontrolüne geçmiştir. Bu nizamname ile 500 hanenin bulunduğu yerleşim merkezlerinde bir rüşdiye açılması karara bağlanmıştır.²²¹

Yine bu nizamname ile eğitim yönetimine, okullaşmaya ve eğitimin her kademesindeki eğitim-öğretime yenilik getirdiği gibi modernleşmede gelecekteki hedefleri de belirlenmiştir. Bunun sonucu olarak rüşdiyelerin açılmasında İstanbul'da ve özellikle vilayetlerde hızlı bir artış olmuştur. Bu süreç II. Abdülhamit döneminde daha da hızlanmıştır. Rüşdiyelerin sayısı 5'ten 614'e kadar ulaştı.²²²

Rüşdiyelerde dersler sınıf sistemine göre işlenmiştir. Öğrencilerin yerde değil tahta sıralarda oturarak ders görmeleri kabul edilmiştir. Bu okulun açılmasından maksat yüksekokullara talebe yetiştirmektir. Askeri okulların daha önce açılması sivil okulların gelişmesine çok büyük fayda sağlamıştır. Askeri okullarda yetişen hocalardan sivil okullarda da faydalanılmıştır.

Mülki rüşdiyeler 1847 yılı sonrası mezun vermesine karşılık mezunlar daha çok kalemlere ve devlet memurluklarına giriyorlardı. Bu açıdan mülki rüşdiyeler 1845 yılında açılan askeri idadileri beslememektedir. Eğitim bir bütün olduğu için alttan gelen öğrencilerin eğitimi olması gerekmektedir.

İşte bu ihtiyacı gidermek için Paris'te açılan ve arzu edilen fayda alınamayan Mekteb-i Osmani 1875'te lağvedilmiştir. Bu okula ayrılan tahsisat ile İstanbul'da 9 adet askeri rüşdiye mektebi açılmıştır. Bu okulun açılması ile askeri eğitimin ilk ayağı da tamamlanmış oldu. Böylece bir çocuk sırasıyla rüşdiye, idadi, Harbiye ve Harp Okulu okumakla subay olacaktı.²²³

²²⁰ Cahit Baltacı, TA Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim, Ankara 2002, c. 11 s. 455.

²²¹ Yusuf Çam, age,s. 42-43.

²²² Muammer Demirel, age,s. 53-55.

²²³ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 432.

Yüksek seviyedeki askeri okullara öğrenci hazırlamak maksadıyla askeri rüşdiyeler 1875 tarihinde açılan orta seviyedeki okullardır. Bu maksatla daha önce 1845'te askeri idadiler açılmış ve idadilerin dersleri takip edebilecek öğrencileri yetiştirmek üzere de Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye açılmıştı. 1875 tarihine gelindiğinde artan ihtiyacı karşılamak maksadıyla müstakil rüşdiyeler açıldı. Zaman içinde bu okulların programları değişmekle beraber 1294 tarihli salnameye göre Rüşdiyelerin programları şöyleydi:

I. Sınıf: Sarf, kavaid-i Farisî, ilmihâl, imla-yı Türkî, hüsn-i hat, resim.

II. Sınıf: Nahv, hesap, coğrafya, Farisî, imla-yı Türkî, Fransızca, hüsn-i hat, resim.

III. Mahreç Sınıfı: Mantık, tatbikat-ı kavaid-i Arabiye, Hesap, hendese-i hattiyeye, coğrafya, ilm-i mevalid, kavaid-i Osmaniye, Fransızca, imla-yı Türkî, hüsn-ü hat, resim.²²⁴

1877'den itibaren memleketin her tarafında askeri rüşdiyeler açılmaya başlandı. 1877'de Şam, Bağdat ve Beyrut, 1879'da Edirne, Manastır, Erzurum, Erzincan, Mamuratü'l-aziz, Diyarbakır, 1880'de Bursa, Trabzon, 1882'de Eyüp, 1883'te Sivas, 1884'te Kastamonu, Halep, Selanik, 1887'de Trablusgarp, 1889'da San'a, 1890'da Van, Bitlis, 1892'de Süleymaniye, Üsküp, 1895'te Taiz(Yemen), 1896'da Abha (Asir) şehirlerinde askeri rüşdiyeler açılmıştır.²²⁵

Askeri rüşdiyelerde bina ve öğretmen sıkıntısı yoktu. Bu okullar öğrenci kabulü ve mezuniyet bakımından istikrarlı idiler. Birkaç okul hariç gündüzlü idiler.²²⁶

Askeri rüşdiyelerde eğitim-öğretim mülki rüşdiyelere göre daha düzenli ve daha disiplinli idi. Askeri müdürler, asker dâhiliye zabitleri ve asker hocalar bu mektepleri idare ediyorlardı. Talebeler askeri üniforma giyiyorlardı. Bu okulu bitiren kişilerin askeri idadilere gitmeleri mecburi değildi. Eğitim süreleri önceleri üç

²²⁴ Cahit Baltacı, TA Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim, Ankara 2002, c. 11 s. 458.

²²⁵ Yusuf Çam, age,s. 46-48.

²²⁶ Yusuf Çam, age,, s. 48.

sonraları dört sene olmuştur. Askeri rüşdiyeler II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası lağvolunarak mülki rüşdiyelerle birleştirildiler.²²⁷

Askeri rüşdiyelerin hepsi 1891 yılında dört yıllık bir eğitime sahip iken 1892 yılından itibaren kademeli olarak üç yıllık bir eğitime geçildi. Uygulama İstanbul'da başlatıldı. 1895 yılında İstanbul'daki askeri rüşdiyeler üç yıllık eğitimi tamamlayan ilk mezunlarını verdi. Taşrada ise bu süreç ancak 1898'de tamamlandı.²²⁸

Askeri rüşdiyelerde 1891 yılında yapılan eğitime bakılırsa birinci sınıflar haftada 16 saat, ikinci sınıflar haftada 15 saat, üçüncü sınıflar haftada 14 saat ve dördüncü sınıflar haftada 21 saat ders görmekteydi. Eğitim yılı iki dönemden oluşmaktaydı. Her eğitim dönemi 16 haftadan her eğitim yılı 32 haftadan oluşmaktaydı.

Rüşdiyede okutulan derslerden Türkçe 896 ders saati ile toplamda derslerin % 43'ünü, fen dersleri 256 ders saati ile % 12'sini, sosyal dersler 160 ders saati ile % 7'sini, Arapça ve Farsça 444 ders saati ile % 20'sini, Fransızca 192 ders saati ile % 20'sini ve uygulamalı dersler 192 ders saati ile % 9'unu teşkil ediyordu. Her ne kadar üç yıllık eğitime geçilince matematik, tarih ve jimnastik derslerinin ders saatleri artırılrsa da askeri rüşdiyeler Türkçe ve dil ağırlıklı okul olma özelliğini korumuştur.²²⁹

a. Erzincan Mülki Rüşdiye Mektebi

Erzincan Mülki Rüşdiye Mektebi mir-i ümeradan²³⁰ Hürrem Paşa tarafından 1861 yılında yaptırılmıştır.²³¹ Mektep mülki idadiye dönüştürülünceye kadar toplam 44 sene hizmet vermiştir. Mektep idari yönden Maarif Nezareti'nin Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi'ne bağlıdır.

²²⁷ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 506-507.

²²⁸ Yusuf Çam, age, s. 48.

²²⁹ Yusuf Çam, age, s. 72-73.

²³⁰ Osmanlı dönemi yarbay derecesinde sivil, mülkiyeli ve paşadır.

²³¹ BOA A. MKT. MHM. 213/ 26.

Mektebin Binası

Mektedir ilk olarak Hürrem Paşa tarafından hayır eseri olarak yaptırılmıştır. Zaman içinde bina eskimiş ve kullanılamaz hale gelmiştir. Erzincañ Mülki Rüşdiye muallim-i evveli Maarif Nezareti'ne 22 Nisan 1902 (9 Nisan 1318) tarihinde rüşdiye binasının durumunu bildiren bir müzekkere göndermiştir.

Erzurum Vilayeti Maarif Müdüriyeti müzekkeredeki görüşü kabul etmeyerek binanın yeniden inşa edilmedikçe tamiratına sarf edilecek paranın boşa gideceğini ve içinde ikametini dahi uygun olamayacağını Maarif Nezareti'ne bildirmiştir. Maarif Nezareti 1902 yılı maarif bütçesine bu binanın yapımı için bir karşılık olmadığını, her yerde rüşdiye mektebi inşaatları ve tamiratları halk yardımı ile yapıldığını ifade etmiştir. Binanın inşaat masrafları hesaplanarak binanın keşif ve

ihalesinin yapılması, ahalinin ileri gelenlerinden toplanabilecek yardım miktarı, binanın ihale ile mi yoksa emanet yoluyla yapılmasının daha hayırlı olduğu hususlarında Maarif Nezareti Erzincan İdare Meclisi'nden görüş istemiştir.²³²

Erzincan Rüşdiye Mektebi'nin tamiri için mahallince ne miktarda katkıda bulunulacağına dair Erzurum Vilayeti'ne gelen emirnameyi vilayet Erzincan Mutasarrıflığı'na tebliğ etmiş ve Rüşdiye muallimini de gereken takibatı yapmakla görevlendirmiştir.

Erzincan Rüşdiye Mektebi muallimleri Erzurum Maarif Müdüriyeti'ne gönderdiği yazıda; Erzincan İdaresi tarafından Erzincan Rüşdiye Mektebi'nin tamiri hususunda gereken ilgi gösterilmediğini, bunun sebebinin bu mektebin lağvıyla idadi mektebine dönüştürülmesinin düşünülmesi olduğunu ifade etmiştir. Mektebin kullanılmayacak durumda olduğu ve mektebin tamamen tamiri için 4.000 kuruş gerektiği Erzurum Maarif Müdürlüğü vasıtasıyla Nezarete bildirmişlerdir.

Maarif Nezareti Erzincan Rüşdiye Mektebi'nin tamiri için Erzincan'ın ne miktarda katkıda bulunacağını sormuştur. Cevabi yazıda Nezaretin sorduğu bu soruya cevap verilmemiş; mektebin 4.000 kuruşa tamirinin mümkün olduğu ve mahalli idare tarafından bu mektebin idadiye dönüştürülmesinin düşünüldüğü ifade edilmiştir. Nezaret mektebin dönüşümü meselesinde Nezaretin Erzurum Vilayeti ile herhangi bir yazışma yapmadığını ve meselenin bu çerçevede değerlendirilemeyeceğini beyan etmiştir. 27 Eylül 1902 (R. 14 Eylül 1318)²³³

Personel ve Muallimler

Erzincan Mülki Rüşdiye mektebinde muallim-i evvel, muallim-i sani, muallim-i salis, mubassıran, sülüs, rik'a, riyaziye, coğrafya ve Fransızca muallimi ile bevvap ve hademe statüsünde personel çalışmıştır.

1870 yılında mektep bir muallim-i evvel ve bir muallim-i sani ile hizmet vermektedir. Sonraki yıllarda bu kadroya mubassıran dâhil olmuş, lakin talebe sayısının düşmesi ile muallim-i evvel alınmıştır. Talebe adedinin artması ile

²³² BOA MF.MKT 632/ 39.

²³³ BOA MF.MKT 670/ 46.

muallim-i evvel geri gelmiştir. Mubassıran adlı görev ilerleyen yıllarda kaldırılmıştır. Muallim-i evvel ve sani ile beraber rik'a ve riyazi muallimi 1887 yılında ders vermeye başlamıştır. Kadroya bevvap da eklenmiştir. Nizamnameye uygun olarak talebe adedinin 100'ü aşması ile muallim-i salis de tayin edilmiştir.²³⁴

Mülki Rüşdiye mektebine muallim olarak ilk defa Erzurum Eyaleti'nde yapılacak olan rüşdiye mektebinin muallim-i sanisi Mehmet Hilmi Efendi tayin edilmiştir. 24 Mart 1861 (H. 12 Ramazan 1277)²³⁵

Mülki Rüşdiye'ye 1887 yılında Maarif Nezareti'nden gelen emir ile Fransızca ve riyaziye dersleri konulmuştur. Maarif Nezareti mahallinden ehliyetli kişilerin seçilerek bu muallimliklere tayin edilmesi ve neticenin bildirilmesini istemiştir. 22 Ocak 1887 (R. 10 Kânunusani 1302)²³⁶

Erzincan Mülki Rüşdiyesi için mutasarrıflık araştırma yapmıştır. Yapılan araştırma sonucu bu derslere girmesi için Askeri Rüşdiye muallimlerinden mülazım-ı evvel Şükrü Efendi ve Mustafa Efendiler seçilmiştir. Fransızca dersi muallimine aylık 200 kuruş ve riyaziye muallimine 120 kuruş maaş belirlenerek maaşların maarif tahsisatından karşılanması hususu Erzurum Vilayeti'nce uygun görülmüştür. 13 Ekim 1887 (R. 1 Teşrinievvel 1303)

Maarif Meclisi mütalaasında bu muallimlerin memuriyetlerinin tasdikinin gerekli olduğunu ifade etmişse de maaşlarıyla ilgili hususun Maarif Nezareti Muhasebe kalemine sorulması gerektiğini ifade etmiştir. Muhasebe kalemi bu yılki bütçede tahsisatın olmadığını ifade etmiştir. Tahsisat durumunun Erzurum Vilayeti'ne bildirilmesi kararlaştırılmıştır. 27 Ağustos 1888 (R.15 Ağustos 1304)²³⁷

Muallimlerin tayininde ve görevlerinde birkaç hususa çok dikkat edilmiştir. Birincisi ehliyet; ikincisi kanun ve nizama mutabakat ve üçüncüsü muallimlerin derslere devamı.

²³⁴ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1287. s. 121; 1288. s. 134; 1290. s. 128; 1291. s. 128; 1292. s. 132; 1293. s. 134; 1304. s. 269; 1310. s. 172; 1312. s. 225; 1315. s. 217; 1317. s. 234; 1318. s. 354. SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 810; 1317. s. 902; 1318. s. 1003; 1319. s. 335; 1321. s. 98.

²³⁵ BOA A. MKT. MHM. 213/ 26.

²³⁶ BOA MF.MKT 92/ 122.

²³⁷ BOA MF.MKT 100/ 122.

Riyaziye ve coğrafya derslerine giren Yüzbaşı Mustafa Efendi'nin istifası üzerine derslere girebilecek muktadir bir muallim bulunamamıştır. Erzincan Sancağı İdare Meclisi bu meselenin hallinde şu teklifi sunmuştur. Riyaziye ve coğrafya derslerini tahsil etmiş olan muallim-i evvel Yusuf Efendi'nin bu dersleri okutması, bu dersler için verilen tahsisatla mektebe ehliyet ve liyakati kâfi görünen Hafız İbrahim Efendi'nin muallim-i salis olarak tayin edilerek kalan derslerin üç muallim arasında paylaşılmasıdır. Hafız İbrahim Efendi'nin muallim-i salis olarak muhasebe tarafından kaydının yapılarak memuriyetinin tasdiki istenmiş ve ilgili şahsın 23 Ocak 1893 (R. 10 Kânunusani 1308) tarihi itibarıyla işe başladığı bildirilmiştir. Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi ise devam cetvellerinden anlaşıldığı üzere mektebin 80 talebesi olduğu, bu sayı 100'ü aşmadığı için muallim-i salis tayininin nizama aykırı olduğundan ilgili derslere Erzincan ordu merkezi olması sebebiyle askeri subay takımından muktadir birisinin tayini emredilmiştir. Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi'nin kararı Meclis-i Maarif-i Kebir tarafından da teyit edilmiştir.²³⁸

Erzincan Mülki Rüşdiyesi Fransızca muallimliğine Orman Müfettişi yardımcısı Şaban Efendi tayin edilmiştir. Şaban Efendi'nin vazifesi seyyar olduğu için derslere devam edemediği ve öğretime sekte vurduğu vurgulanmıştır. Bu durum karşısında Maarif Nezareti Erzurum Vilayeti'nden askeri veya mülki sınıfta işin ehli olan ve görevi seyyar olmayan başka bir şahsın seçilmesini istemiştir. 24 Ağustos 1905 (R. 11 Ağustos 1321)²³⁹

Erzincan Rüşdiye Mektebi muallimi yazdığı dilekçenin imlası düzgün olmadığı için Erzurum Maarif Müdürü tarafından Nezarete şikâyet edilmiştir. Maarif Nezareti Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi, “bank” kelimesi gibi yabancı bir kelimenin imlasındaki yanlışlığın ilgili muallimin azline sebep olamayacağına karar vermiştir. İlgili muallimin görevinde gevşekliği ve gafleti olup olmadığının araştırılması istenmiştir. 10 Nisan 1890 (R. 29 Mart 1306) Daha sonra bu hükmün bulunduğu resmi yazı iptal edilerek muallim hakkındaki karar değiştirilmiştir. Erzincan gibi büyük bir kasabada bulunan mektebe daha kudretli birisinin gönderilmesinin daha uygun olacağına karar verilmiştir. Rüşdiye darulmuallimi şehadetnamelilerinden

²³⁸ BOA MF.MKT 173/ 34.

²³⁹ BOA MF.MKT 877/ 48.

Adana Vilayeti Merkez Rüşdiyesi'nde bir seneyi aşkın hizmeti bulunan Yusuf Ziya Efendi'nin tayini Nezaretçe uygun görülmüştür. 31 Temmuz 1890 (R. 19 Temmuz 1306)²⁴⁰

Muallimlerden hat derslerine girecek kişilerin kabiliyet olarak bu dersi vermeye muktedir olmaları istenmiştir. Aksi takdirde bu muallimliğin icrasına müsaade edilmemiştir.

Bu vazifeye atanacak olan Hilmi Efendi'nin yazı numuneleri Maarif Meclisi'ne gönderilmiş ve gelen numune hattından vazifesine layık olduğu sonucuna varılmıştır. 12 Temmuz 1865 (H. 17 Safer 1282)²⁴¹

Erzincan Rüşdiye Mektebi'ne 1281 senesinde (M. 1865) Sıddık Efendi 400 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Sıddık Efendi'nin sülüs hattı olmadığından bu görev ondan alınarak maaşından bu vazifenin karşılığı olan 100 kuruş kesilmiştir. Mustafa Hilmi Efendi 100 kuruş maaş ile bu vazifeyi yapmıştır. 1 Ocak 1877 (H. 15 Zilhicce 1293)²⁴²

Hat muallimliği muallim-i sanilerin ücret karşılığında yapabilecekleri bir vazifedir. Bu vazifeyi yapmak istemezlerse hariçten bu işe liyakatli birisi de tayin kılınabilir.

Erzincan Mülki Rüşdiyesi sülüs muallimi Hilmi Efendi haftalık ücret almakta ve kudreti olmayan talebelere hat talimi yaptırmamakta olduğundan talebeler verdikleri dilekçe ile bu muallimin değiştirilmesi talep etmişlerdir. Rüşdiye muallimliği de Osman Fevzi Efendi'yi sülüs muallimi olarak tayin edilmiştir. Sülüs muallimliği ciheti normalde muallim-i sanininin vazifesi olup bu muallim maaşının bir kısmını vermek suretiyle bu vazifeyi ifa ettirmektedir. Muallim-i sani bu hususta istediği gibi davranmakta serbest olduğu ve hattına ait numune gönderilen Osman

²⁴⁰ BOA MF.MKT 119/ 108.

²⁴¹ BOA İ. MVL. 00536/ 024110.

²⁴² BOA MF.MKT 45/ 94.

Fevzi Efendi'nin tayininin münasip olduğu Nezaretçe Erzurum Vilayeti'ne bildirilmiştir. 22 Haziran 1876 (R. 10 Haziran 1292)²⁴³

Mülki rüşdiyede talebe sayısının azalmasına bağlı olarak muallim-i evvelik kadrosu, maaşı ve muallimi ile beraber başka rüşdiye mekteplerine kaydırılmıştır. Talebe sayısı artınca bu kadro geri iade edilmiştir.

Erzincan Mülki Rüşdiyesi'nde talebe azlığı, muallim-i evveli Mehmet Efendi'nin istifası ve talebe adedinin 35 olması hasebiyle bir muallim-i sani ile idaresi mümkün olacağından bu mektebe ait muallim-i evvelik maaşı Hüdavendigâr Sancağı Söğüt kasabasında açılan rüşdiye mektebine kaydırılmıştır.

Ereğli (Karadeniz) Rüşdiye Mektebi'nin talebe sayısı 50 adedini aştığı için Erzincan Mektebi'nin muallim-i evveli Mehmet Efendi aylık 600 kuruş maaşla Maarif Meclisi'nin kararıyla bu vazifeye atanmıştır. 26 Kasım 1873 (R. 15 Teşrinisani 1289)²⁴⁴

Talebe sayısı artınca muallim-i evvel olarak Eğinli Şerif İsmail Efendi'nin 1291 yılı (M. 1875) bütçesinden aylık 600 kuruş maaş ile tayini ve ilgili muallime 870 kuruş harcırah verilmesi Maarif Meclisi tarafından görüşülmüş, konunun Maliye Nezareti'ne bildirilmesi Babıali'den talep edilmiştir. 8 Eylül 1875 (H. 7 Şaban 1292)²⁴⁵

Eğinli Şerif İsmail Efendi'nin aylık 600 kuruş maaş ile Erzincan Rüşdiye Mektebi'ne tayini ve memuriyet asaletinin tasdiki Maarif Meclisi'nce münasip görülmüştür. İlgili muallimin harcırahını alarak Erzincan'a gitmesi ve mahallince gereğinin yapılması ve kolaylık gösterilmesi Maarif Nezareti tarafından Erzurum Vilayeti'nden istenmiştir. 21 Eylül 1875 (R. 9 Eylül 1291)²⁴⁶

²⁴³ BOA MF.MKT 38/ 58.

²⁴⁴ BOA MF.MKT 14/ 104.

²⁴⁵ BOA MF.MKT 31/ 46; BOA İ. DH. 707/ 49507; BOA MF.MKT 13/ 15.

²⁴⁶ BOA MF.MKT 31/ 155.

Muallimlerin tatil olmadığı zamanlarda ciddi bir mazeret olmaksızın görev yerini terkine asla müsaade edilmemiştir. Tatil zamanlarında ise bu mecburiyet yoktur.

Muallim-i saniyi vekil kılarak memleketine gitmek için iki ay müddetle izin isteyen bir muallim-i evvele Maarif Meclisi müsaade etmemiştir. İlgili muallime imtihan sonrası gidiş ve tatil müddetinin sonunda geri dönmek şartıyla bir ay müddetle izin verilmiştir. 26 Haziran 1876 (R. 14 Haziran 1292)²⁴⁷

Erzincan Rüşdiyesi muallim-i evveli Şerif İsmail Efendi memleketine gitmek için yazılı dilekçe ile izin istemiştir. İlgili muallime tatil süresince gidip gelmesi noktasında müsaade edilmiştir. 1 Haziran 1878 (R. 20 Mayıs 1294)²⁴⁸

Ertesi sene Şerif İsmail Efendi bir ay müddetle memleketine gitmek için yine izin istemiştir. İlgili muallime tatil süresini aşmamak kaydıyla müsaade edilmiştir. 23 Temmuz 1879 (R. 11 Temmuz 1295)²⁴⁹

Görevinde gayretli olarak çalışan muallimlere mükâfatlar verilmek istenmiştir. Erzincan Rüşdiyesi muallim-i evveli Şerif İsmail Efendi görevinde gayretli ve sebatlı çalışması ve vazifesini en güzel şekilde ifa etmesinden dolayı bir kıta taşra müderrisliği ruusuyla taltifi düşünülmüştür. Yalnız ilgili muallimin hizmet yılı 5 yılı geçmediği için mükâfat verilemeyeceği sonucuna verilmiştir. 26 Aralık 1878 (R. 14 Kânunuevvel 1294)²⁵⁰

Mektep personelinin Maarif Nezareti tarafından belli hususlarda takibi yapılmaktadır. Mektep idari açıdan Mekâtib-i Rüşdiye Dairesine bağlıdır. Personel mali açıdan nezaretin muhasebe dairesi tarafından sicil bilgileri açısından Sicill-i Ahval dairesi tarafından takip edilmektedir.

Erzincan Rüşdiye Mektebi'nde rik'a muallimliğini Tevfik Efendi yürütürken yeni senenin maaş defterinde 13 Eylül 1888 (H. 1 Eylül 1308) tarihinden itibaren bu

²⁴⁷ BOA MF.MKT 38/ 79.

²⁴⁸ BOA MF.MKT 56/ 134.

²⁴⁹ BOA MF.MKT 63/ 138.

²⁵⁰ BOA MF.MKT 59/ 40.

vazife Ali Rıza Efendi üzerinde görünmüştür. Maarif Nezareti Muhasebe kalemi Tevfik Efendi'nin ne sebeple görevinden ayrıldığını ve Ali Rıza Efendi'nin kim tarafından hangi emir ve karar ile alındığını sormuştur.²⁵¹

Maarif Nezareti, Erzurum Maarif Müdürlüğü'nden Erzincan Mülki Rüşdiyesi'nde çalışan muallim ve müstahdemlere ait evrakın tahkik ve tetkik edilerek durumun yazılı olarak bildirilmesini istemiştir. Ayrıca muallim-i sani Mevlüt Efendi'nin görevini ifaya muktedir olup olmadığının bildirilmesini istemiştir. 27 Nisan 1893 (R. 15 Nisan 1309)²⁵²

Maarif Nezareti Sicill-i Ahval Şubesi Erzurum Maarif Müdürlüğü'nden Erzincan Rüşdiyesi muallim-i evveli Yusuf Efendi'nin özgeçmişine eklenmek üzere tasdikli nüfus kâğıdı ve icazetnamenin alınarak gönderilmesi istemiştir. 18 Ekim 1895 (R. 7 Teşrinievvel 1311)²⁵³

Yine Erzincan Rüşdiyesi muallim-i sanisi Mevlüt Efendi'nin özgeçmişine eklenmek üzere nüfus kâğıdı ve icazetnamesinin alınarak gönderilmesi istenmiştir. 18 Ekim 1895 (R. 7 Teşrinievvel 1311)

Bu iki şahsa ait belgeler ilgili makama gönderilmiş fakat Yusuf Efendi'ye ait nüfus kâğıdı ulaşmamıştır. Yusuf Efendi'nin bağlı bulunduğu Adana Vilayeti'nden nüfus kâğıdı çıkarılarak gönderilmiştir. 14 Kasım 1896 (2 Teşrinisani 1312)²⁵⁴

Maarif Nezareti'ne gönderilen Mustafa Efendi'ye ait özgeçmiş sicill-i ahval dairesi tarafından alınmış ve ilmühaberine kendisine verilmesine karar vermiştir. 23 Temmuz 1899 (R. 11 Temmuz 1315)²⁵⁵

Mektepte çalışan personel değişik miktarda ücretler almaktadır. En fazla ücreti 600 kuruş ile muallim-i evvel almaktadır. 1865'te muallim-i saninin maaşı 300 kuruştur. 1891'de maaşı 250 kuruş olan muallim-i saninin maaşı 200 kuruşa indirilmiştir. 1865'te sülüs hattı mualliminin maaşı 100 kuruştur. 1891'de bu

²⁵¹ BOA MF.MKT 159/ 153.

²⁵² BOA MF.MKT 166/ 56.

²⁵³ BOA MF.MKT 289/ 8.

²⁵⁴ BOA MF.MKT 289/ 9.

²⁵⁵ BOA MF.MKT 457/ 42.

muallimlik kaldırılmıştır. 1887’de Fransızca dersi muallimine aylık 200 kuruş ve riyaziye muallimine 120 kuruş maaş biçilmiştir. 132 kuruşla riyaziye muallimi tayin edilmiştir. 1899’da bevvabın maaşı 60 kuruştur.

1891 yılında muallim-i sanilikten tasarruf olunan 52 kuruş ile lağvedilen sülüs muallimliğinden kalan 80 kuruş toplandığında 132 kuruş maaş ile Mustafa Efendi’nin Riyaziye muallimliğine tayini mahalli idarece uygun görülmüştür. Erzincan Rüşdiye Mektebi muallim-i saniliğine yapılan imtihanla aylık 200 kuruşla Mevlüt Efendi seçilmiştir. İmtihan evrakları Nezarete gönderilmiştir. Hem Mevlüt Efendi hem riyaziye muallimi Mustafa Efendi 10 Ekim 1890 itibariyle işe başlamıştır. Erzurum Maarif Müdürü bu tayinlerin kabulünü Nezaretten istemiştir. Bu tayinlerin olmaması durumunda mektebin eski haline döneceğini ve mektepteki düzenin bozulacağını söylemiştir. Bu tayinler Meclis-i Maarif tarafından tasdik edilmiştir. 17 Ocak 1891 (R. 5 Kânunusani 1306)²⁵⁶

Erzincan Rüşdiyesi muallim-i sanisi Feyzullah oğlu Mehmet Mevlüt Efendi aylık 190 kuruşmaaş almaktadır. Erzincan Rüşdiyesi ayarındaki mekteplerdeki muallim-i sanilerinin 250 kuruş maaş aldıklarını iddia ederek maaşının düzeltilmesini bir dilekçe ile talep etmiştir. Söz konusu muallim dilekçesinde bu halin kendisinin şevk ve gayretini kırdığını da ifade etmiştir.

Maarif Nezareti ise bu iddiayı reddederek bu seviyedeki muallimlerin yapılan yeni düzenleme ile maaşlarının 200 kuruş yükseldiğini ve söz konusu muallimin maaşının da 190 kuruştan 200 kuruşa çıkarılacağını ifade etmiştir. 8 Temmuz 1896 (R. 25 Haziran 1312)²⁵⁷

Yedi sekiz senedir bu mektepte çalışan bevvap Osman Ağa geçimini temin edemediğinden bahisle 60 kuruş olan maaşının aylık en az 100 kuruşa çıkarılmasını talep etmiştir. Bu talebini 18 Ekim 1899 (R. 3 Teşrinievvel 1315) tarihli dilekçe ile Maarif Nezareti’ne göndermiştir. Bu talebine sebep olarak bakmakla yükümlü olduğu kimselerin çok olmasına karşılık fakir olmasını göstermiştir. Maarif

²⁵⁶ BOA MF.MKT 123/ 100; BOA MF.MKT 123/ 125; BOA MF.MKT 125/ 70.

²⁵⁷ BOA MF.MKT 324/ 15.

Nezareti'nde Muhasebe dairesine havale edilen bu mesele bütçedeki yokluk sebebiyle reddedilmiştir.²⁵⁸

Mektebin Masrafları

Mektebin mefruşatı (döşenmesi) ve kış yakacağıının temini için mektebin herhangi bir tahsisatı olmadığından diğer mektepler gibi yıllık 2.000 kuruş tahsis edilmesi Erzurum Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir. İlgili tahsisatın bağlanması ve Maliye Nezareti tarafından karşılanması karara bağlanmıştır. 6 Ocak 1868 (H. 11 Ramazan 1284)²⁵⁹

Sınıflar, Dersler ve Materyaller

1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	Mülazım Sınıfı
Ulum-ı Diniyeden Dürr-i Yekta	Ulum-ı Diniyeden Nimet-i İslam	Ulum-ı Diniyeden İlmihâl	Ulum-ı Diniyeden İlmihâl
Kuran-ı Kerim ve Tecvit	Kuran-ı Kerim ve Tecvit	Kuran-ı Kerim ve Tecvit	Kuran-ı Kerim ve Tecvit
Arapça'dan Avamil	Arapça'dan Maksud	Arapça'dan Bina	Arapça'dan Emsile
Farsça'dan Gülistan	Farsça'dan Müntehab Gülistan	Farsça'dan Nasihatu'l-Hükema	Farsça Öğretimi
Türkçe'den Nahv-i Osmani	Türkçe'den Sarf-ı Osmani	Türkçe'den Sarf-ı Osmani	Türkçe'den Muhtasar Sarf-ı Osmani
Kıraat-ı Türkiye	Kıraat-ı Türkiye	Çocukların Vazifeleri	Kıraat-ı Türkiye
Hesab-ı Cem'	Hesab-ı Cem'	Dört İşlem	Dört İşlem
Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya	
Osmanlı Tarihi	İslam Tarihi	Muhtasar Osmanlı Tarihi	
İmla	İmla	İmla	
Hüsn-i Hat	Hüsn-i Hat	Hüsn-i Hat	Hüsn-i Hat ve Sülüs
Hendese-i Ameli			

Tablo 6:1904 senesi Hıms Mülki Rüşdiye Mektebi'nde Sınıflara Göre Dersler²⁶⁰

²⁵⁸ BOA MF.MKT 478/ 13.

²⁵⁹ BOA İ. MVL. 583/ 26190.

²⁶⁰ BOA MF.MKT 813/ 40. Erzurum Mülki Rüşdiyesi bu mekteple aynı seviyededir.

Mektepte ders materyali olarak kitap, risale ve haritalar kullanılmaktadır. Bu materyaller Maarif Nezaretince temin edilerek İstanbul'dan gönderilmektedir.²⁶¹ Gönderilen haritalar coğrafya dersinde kullanılmaktadır.

Maarif Nezareti Erzurum Vilayeti Maarif Müdüriyeti'nden Rumi 1320 (M. 1904) senesi Mart, Nisan ve Mayıs aylarına ait sancaklardaki rüşdiyelerin imtihan-ı umumi ve devam-devamsızlık cetvellerini istemiştir. Belgede Bayezid sancağına ait eksikten söz edilmektedir. Lakin Erzincan'a ait cetvel de bulunmamaktadır. İmtihan-ı umumi cetvelleri Rüşdiye Mektepleri idaresince alıkonulmuş ve devam cetvellerinin kayıt işlemleri yapılmıştır. Bu cetvellere göre Mart ayında 27 gün, Nisan ayında 25-26 gün ve Mayıs ayında da 26 gün mektepler eğitim yapmıştır.²⁶²

Talebeler

Bu mektebe 10-12 yaşlarında başlamakta ve 16-18 yaşlarında mezun olmaktadır.²⁶³ Erzincan Mülki Rüşdiyesi'nde talebe adedi 1870-1903 yılları arasında 35-145 arasında değişiklik göstermiştir.²⁶⁴ Talebeler bu mektebe dört yıl devam etmektedir. Bu mektebi bitirenler idadilere kaydolma hakkı elde etmektedirler. Erzincan Mülki Rüşdiye mezunları devletin değişik kademelerinde memuriyet alarak hizmet etmişlerdir.²⁶⁵ Bu mezunlardan birisi Müftüzade Hakkı Altınok'tur. 1924 yılında Erzincan Belediye Başkanı seçilerek aralıksız 16 yıl belediye başkanlığı yapmıştır.²⁶⁶

Mektebin Kapatılması

Şura-yı Devletçe Erzincan Mülki Rüşdiye Mektebi'nin İdadi Mektebine dönüştürülmesine 1905 (R. 1321) yılında karar verilmiştir. Bu dönüşüm için Şura-yı

²⁶¹ BOA MF.MKT 35/ 24; BOA MF.MKT 34/ 76.

²⁶² BOA MF.MKT 813/ 40.

²⁶³ BOA MF.MKT 676/ 56.

²⁶⁴ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1287. s. 121; 1288. s. 134; 1290. s. 128; 1291. s. 128; 1292. s. 132; 1293. s. 134; 1304. s. 269; 1310. s. 172; 1312. s. 225; 1315. s. 217; 1317. s. 234; 1318. s. 354. SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 810; 1317. s. 902; 1318. s. 1003; 1319. s. 335; 1321. s. 98.

²⁶⁵ Geniş bilgi için bakınız Abdulkadir Gül, Osmanlı Devleti Bürokrasisinde Erzincanlı Memurlar, Erzurum 2011.

²⁶⁶ http://www.erkincan-bld.gov.tr/icerik/36/tarihce__baskanlar.html (Erişim tarihi: 12.08.2012)

Devlet²⁶⁷ mahallinden karşılık olarak gösterilen vergi kalemlerini kabul etmemiş ve başka bir karşılık bulunmasını istemiştir. Mülki Rüşdiyenin üçüncü sene mezunlarına şahadetname verildiği merasimde talebeler bu tahsilin yeterli olmadığından bahisle ağlayarak idadi mektebinin açılması hususunda Erzincan mutasarrıfını etkilemişlerdir. Mutasarrıf da dayanamayarak padişahın tahta oturduğu günün yıldönümünde idadının resmi açılışını yapmaya karar vermiştir. Durumu Maarif Nezareti'ne bildiren Erzincan Mutasarrıflığı idadi mektebine müdür ve muallim tayinini talep etmiştir. Mekâtib-i İdadi Dairesi masraflar için hisse-i iane yeterli gelmediğinden karşılık bulunmasının gerektiğini ifade eder. Önce oktruva vergisinin²⁶⁸ konulması teklif edilmiş fakat halktan maarif vergisi alındığı için bu durumu Şura-yı Devlet Maliye Dairesi kabul etmemiştir. Erzurum Maarif bütçesine Dersaadet Maarif bütçesinin yardımı teklif edilmiştir. Zaten belli bir meblağda yardım alınmasına binaen bu masrafın eklenmesinin mümkün olmadığı dile getirilmiştir. Rüşdiyenin idadiye tahviline karşılığın mahallince bulunması istenmiştir. Çünkü rüşdiye mektebi idadi mektebine dönüştürüldüğünde daimi masraf 38.000 kuruş artmaktadır.

11 Ekim 1905 (H. 11 Şaban 1323) tarihinde idadi mektebi resmen açılmıştır. Rüşdiye binası kapısına “Erzincan Mekteb-i İdadi-i Mülkisi” yazılı levha asılmış ve birinci sene öğretimine Askeri rüşdiyeden fahri muallimler ile başlanmıştır. Maarif Nezareti yeni asılan levhanın kaldırılmayacağına karar vermiş ve mesele İdadi Mektepleri İdaresi'ne havale edilmiştir. Bu hususta durumun usulsüz olduğunu düşünen Maarif Nezareti Babîâli'den görüş istemiştir.²⁶⁹

Babîâli'den Sadrazam Ferit Paşa bu meseleyi şu şekilde değerlendirmiştir: “Daimi masraftan kalan 38.000 kuruşun temini hususunda kapan, kile ve orman vergilerine tabi her çeşit hububat ve yakacak vesaire müstesna olmak üzere Erzincan kazası dışında ücretle tüccara ve resmi daireler ile ambarlara gelecek ve bunlardan

²⁶⁷ 1867 yılında kurulan devlet işleri hakkında kararlar vermek, yapılan kanun ve nizamları tetkik etmek ve yüksek memurları muhakeme etmek için kurulmuştur. Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1983, s. 360-361.

²⁶⁸ Eskiden bir şehre girerken ticari eşyalardan ya da şahıslardan alınan vergi, kapı parası, ayakbastı parası, toprakbastı parası. Aslı Fransızca octroi sözcüğünden dilimize geçmiştir, halk ağzında oktruva da denir. <http://www.eksisozluk.com/show.asp?t=oktruva> (Erişim tarihi: 14.08.2012)

²⁶⁹ BOA MF.MKT 881/ 65.

çıkacak eşya, mal ve bank nakillerine mahsus araba ve hayvanlardan ve şehir dâhilindeki kira faytonlardan çeşitli derecelerde vergi alınması Erzurum Vilayeti tarafından düşünülmüştür. Bu düşünceye Şura-yı Devlet Maliye Dairesi karşı çıkmıştır. Bu masrafın mahalli maarif hissesinden karşılanması hususunda ise zaten mevcut bütçenin daimi masrafı karşılamamakta ve her sene 64.000 kuruş Dersaadet bütçesinden takviye edilmektedir. Erzurum Vilayeti'nin teklif ettiği oktruva vergisi ise belediyelerin alabileceği bir vergi olup verginin alınması hususunda devletçe bir karar verilmemiştir. Erzincan'ın ehemmiyetli bir mevkiye sahip olması sebebiyle idadi mektebinin açılması lüzumu açıkça ortadadır. Bu masraf için ilgili mahalle adalet ve genel mali kurallara aykırı olarak müracaat doğru değildir. Bu masraf Dersaadet bütçesini aşsa bile maarif gelirlerinden sağlanmalıdır. Kararın Maarif Nezareti'ne ve Erzurum Vilayeti'ne bildirilmesi hususunda gerekenler yapılmalıdır.”
7 Ocak 1906 (R. 25 Kânunuevvel 1321)²⁷⁰ Sadrazam Ferit

Netice itibariyle mülki rüşdiye kapatılarak idadi mektebi açılmıştır.

b. Erzincan Askeri Rüşdiye Mektebi

Erzincan Askeri Rüşdiyesi 1882 tarihinde açılmıştır. Mektep varlığını 1. Dünya Savaşı'na kadar sürdürmüş ve 43 yıl hizmet vermiştir. Mektep idari yönden Mekâtib-i Askeriye Nezareti'ne bağlıdır.

Mektep Binası

Erzincan Lisesi'nde yıllar önce öğretmenlik yapan Asiye Ulman'ın araştırmalarına göre Erzincan Ortaokulu binası "Rüşdiye-i Askeriye" okulu olarak, halktan toplanan yardımlarla 1882'de inşa edilmeye başlanır ve 1884'te tamamlanır. "Binanın kıymeti 5 bin lira olup, beden duvarları kârgir, bölme duvarları kireç taşlı tuğladır. Binanın dâhili tertibatı 5 dersane, 2 salon ve 3 odadan ibaret olup, alt katta odunluk ve ambar ittihaz edilen mahaller vardır." Bu bina 1915'e kadar "Askeri Rüştiye" olarak kullanılır. Rus işgalinden sonra da üç yıllık iptidaînin devamı olarak ve üç yıllık rüştiyenin yerine kaim olmak üzere "Numune Mektebi" olarak yeniden

²⁷⁰ BOA DH. MKT. 1042/ 33; BOA MF.MKT 676/ 56.

açılır. ²⁷¹ Askeri Rüşdiye binası Cumhuriyet dönemi sivil ortaokul olarak kullanılmıştır. ²⁷² 1939 depreminde yıkılmıştır.

Eğitim Süresi ve Okutulan Dersler

1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf
İlmihâl	Akaid-i Diniyye	Nahv-i Arabi	Mantık
Ziyade Tarih-i Enbiya	Sarf-ı Arabi	Gülistan	Mantık ve Tatbikat-ı Arabi
Sarf-ı Türki	Kavaid-i Lisan-ı Farisi	Kavaid-i Lisan-ı Osmani	Hesap
Hesap	Nahv-i Türki	Mufassal Coğrafya	Usul-i Defteri
Fransızca	Coğrafya	Hesap	Hendese
İmla-i Türki	Hesap	Hendese	Coğrafya-yı Osmani
Hüsn-i Hatt-1 Türki	Fransızca	Usul-i Defteri	Tarih-i İslam
Hüsn-i Hatt-1 Fransevi	İmla-i Türki	Tarih-i İslam	Kavaid-i Osmani
Resim	Hüsn-i Hatt-1 Türki	Fransızca	Fransızca
Jimnastik	Hüsn-i Hatt-1 Fransevi	İmla-i Türki	İmla-i Türki
Hikâye-i Münthabe	Resim	Resim	Hatt-1 Fransevi
Esmâ-i Türkiye	Jimnastik	Sarf-ı Arabi	Resim
	Nimet-i İslam	İlmihâl	
	İlmihâl	Kavaid-i Farisi	
	Tarih-i İslam	Hüsn-i Hatt-1 Türki	
		Hatt-1 Fransevi	

Tablo 7:Askeri Rüşdiyelerde Okutulan Dersler²⁷³

²⁷¹ <http://www.erkincanlisesi.k12.tr/tarihce.htm> (Erişim tarihi: 12.08.2012)

²⁷² İ. Hakkı Akansel, Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar, Erzincan 1999, s. 28.

²⁷³ Yusuf Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Ankara 1991, s. 74-81.

Askeri rüşdiyeler ilk açıldıklarında eğitim süresi üç yıldır. Kısa bir süre sonra dört yıla çıkmıştır. Eğitim süresi 3-4 yıl olarak değişiklik göstermiştir. Eğitim süresi 1908'den sonra tekrar üç yıla indirilmiştir.²⁷⁴

Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nde imihâl ve akâid, Türkçe, tarih, coğrafya, Arapça, Farsça, Fransızca, hesap, hendese, usul-i defteri, resim, jimnastik, hatt-ı Türki ve hatt-ı Fransevi dersleri okutulmaktadır.

Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nde 1893 senesinin4. sene dersleri mantık, hesap, hendese, usul-idefteri, coğrafya, kavaid-i Osmaniye, Fransızca, tarih-i İslam, imla-yı Türki, hüsn-i hatt-ı Fransevi ve resimdir. Hüsn-i hatt-ı Fransevi ve resim dersinde geçer not aralığı 13,5-20, hesap, hendese ve usul-idefteri derslerinde 15-45 aralığı, mantık, coğrafya, kavaid-i Osmaniye, Fransızca, tarih-i İslam ve imla-yı Türki derslerinde ise 22,5-45 aralığındadır.²⁷⁵

Personel

Mektebin idaresi, temel ve kültür dersleri askeri mektep mezunları tarafından; Arapça ve Farsça dersleri medrese mezunları tarafından ve yazı dersleri mülki mektep mezunları tarafından verilmektedir. Askeri Rüşdiye'de çalışan personel ve kadro durumları diğer sayfada gösterilmiştir.

Erzincan'da görev yapan muallimlerden sadece Askeri Rüşdiye Farisi muallimi Hacı Ahmet Efendi'nin mezarı tarafımızdan tespit edilebilmiştir. Ulemadan olan bu zat Hafız Ağazadelerdendir. Vefat tarihi 1914'tür. Erzincan Terzibaba Mezarlığı'na ana kapıdan girildiği zaman hemen girişin sağ tarafında bulunan bölümde yatmaktadır.

Mektep askeri olduğu için idari açıdan Mekâtib-i Askeriye Nezareti'ne bağlıdır. Personelle ilgili bütün işlemler bu nezaret üzerinden gerçekleştirilmektedir. Personelin mektepler arası tayini yapılmaktadır. Askeri rüşdiye mektebin derslerine dışarıdan muallimler girebildiği gibi bu mektebin muallimleri diğer mekteplerin derslerine girebilmektedirler.

²⁷⁴Dünden Bugüne Kuleli Askeri Lisesi, İstanbul 2007.

²⁷⁵ Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Şakirdanının İmtihan-ı Umumi Cetvelidir, İstanbul 1309.

Memuriyet	İsmi ve Unvanı
Müdür	Ali Rıza Efendi Kolağası
Coğrafya Muallimi	Mehmet Şükrü Efendi Yüzbaşı
Riyaziye Muallimi	Şükrü Efendi Yüzbaşı
Lisan Muallimi	Mustafa Efendi Mülazım-ı Evvel
Dâhiliye	Mehmet Hulusi Efendi Mülazım-ı Evvel
Dâhiliye	Raşit Efendi Mülazım-ı Evvel
Dâhiliye	Ahmet Fehmi Efendi Mülazım-ı Sani
Resim Muallimi	Bekir Sıdkı Efendi Mülazım-ı Sani
Arabi Muallimi	Mustafa Efendi
Arabi Muallimi	Hacı Ahmet Efendi
Farisi Muallimi	Ahmet Efendi
Kavaid Muallimi	Mehmet Efendi
Hüsn-i Hat Muallimi	Ali Vasfi Efendi
İmla Muallimi	Rüştü Bey

Tablo 8:Erzincan Askeri Rüşdiyesi 1892 Senesi Personeli²⁷⁶

İlmiyeden Hacı Feyzullah Efendi 1887 yılı Eylül ayında (H. 1305 yılı başları) 200 kuruş maaş ile Askeri Rüşdiye mektebi Arapça muallimliğine vekâleten tayin edilmiştir.²⁷⁷

Erzincan Mülki Rüşdiyesi'ne 1887 yılında Maarif Nezareti'nden gelen emir ile Fransızca ve riyaziye dersleri konulmuştur.²⁷⁸ Erzincan Mutasarrıflığı'nın yaptığı araştırma sonucu bu derslere girmesi için Askeri Rüşdiye muallimlerinden mülazım-ı evvel Şükrü Efendi ve Mustafa Efendi seçilmiştir. Fransızca dersi muallimine aylık

²⁷⁶ Salname-i Askeri, Dersaadet 1308. s. 119

²⁷⁷ BOA MF.MKT 167/ 34.

²⁷⁸ BOA MF.MKT 92/ 122.

200 kuruş ve riyaziye muallimine 120 kuruş maaş belirlenmiştir. 13 Ekim 1887 (R. 1 Teşrinievvel 1303)²⁷⁹

Memuriyet	Adet	Menşei
Müdür	1	Mektepten
Coğrafya Muallimi	1	Mektepten
Riyaziye Muallimi	2	Mektepten
Lisan Muallimi	2	Mektepten
Dâhiliye	5	Mektepten
Resim Muallimi	1	Mektepten
Arabî Muallimi	2	İlmiyeden
Farisî Muallimi	1	İlmiyeden
Kavaid Muallimi	1	İlmiyeden
Hüsn-i Hat Muallimi	1	Mülkiyeden
İmla Muallimi	1	Mülkiyeden

Tablo 9:Erzincan Askeri Rüşdiyesindeki Personel Adedi²⁸⁰

Hürriyet lehindeki faaliyetlerinden dolayı 1310 (M. 1894) senesinde Dersaadet'ten Divriği'ye ve oradan memleketi bulunan Kesme köyü'ne uzaklaştırılan Ahmet Mikdat Efendi buradan Erzincan'a gönderilmiştir.İlmiye mensuplarından olan Ahmet Mikdat Efendi Askeri Rüşdiye İmla muallimliğine Mekâtib-i Askeri Nezareti tarafından tayin kılınmıştır. 4 Ocak 1904 (R. 22 Kânunuevvel 1319)²⁸¹

Askeri mekteplerin boş olan yerlere uygun kişilerin atanması emri gereğince 4. Ordu-yı Hümayun 4. Alayının 2. Taburunda mülazım-ı sani olan Salih Zeki Efendi Erzincan Askeri Rüşdiyesi'ne jimnastik muallimi olarak mevcut rütbesi ile tayin

²⁷⁹ BOA MF.MKT 100/ 122.

²⁸⁰Salname-i Askeri, Dersaadet 1306. s. 121-122;1307. s. 121-122;1308. s. 119; 1309. s. 119;1311. s. 108; 1324. s. 1032-1033;Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Şakirdanının İmtihan-ı Umumi Cetvelidir, İstanbul 1309.

²⁸¹ BOA MF.MKT 755/ 46.

edilmiştir. Bu atama Umum Askeri Mektepler Nezareti tarafından yapılmıştır. 29 Aralık 1906 (R. 16 Kânunuevvel 1322)²⁸²

Diğer bir atama ise Erzincan Askeri Rüşdiyesi dâhiliyezabıtı muallim-i sani Behçet oğlu Lütfü Efendi'nin Toptaşı Askeri Rüşdiyesi Dâhiliye zabıtlığına mevcut rütbesi ile tayinidir. 8 Ocak 1907 (R. 26 Kânunuevvel 1322)²⁸³

8 Nisan 1909 (R. 25 Mart 1325) tarihinde Askeri Rüşdiye'nin Fransızca muallimi ve müdür vekili İbrahim Bey'dir.²⁸⁴

Talebeler

1891-1901 yılları arasında talebe adedi 180-217 arasında değişmiştir. Sınıf mevcutları 29-93 arasında değişmiştir.1891 (H. 1309) senesinde mezun olacak 35 talebeleninmemleketlerine göre adedi şöyledir: 16 Erzincanlı, 4 Erzurumlu, 4 İstanbullu, 2 Çerkesli, 1 Harputlu, 1 Diyarbakırlı, 1 Kastamonulu, 1 Gümüşhaneli ve 5 kişinin memleketi isimlidir.²⁸⁵Bu bilgiye dayanarak Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nin bulunduğu bölgeden daha çok talebe topladığı söylenebilir.

Askeri Rüşdiye	H. 1309 M. 1891	H. 1310 M. 1892	H. 1311 M. 1893	H. 1313 M. 1895	H. 1316 M. 1898	H. 1318 M. 1900	H. 1319 M. 1901
1. Sınıf	36	32	29	31	33	69	44
2. Sınıf	34	41	60	69	63	70	61
3. Sınıf	66	62	80	71	93	78	91
4. Sınıf	68	45	44	27			
Toplam	204	180	213	198	189	217	196

Tablo 10:Erzincan Askeri Rüşdiyesi 1891-1901 Yılları Arası Talebe Mevcutları²⁸⁶

Erzincan Askeri Rüşdiyesi birçok kıymetli devlet adamının yetiştiği önemli bir mekteptir. Ali Fuat Cebesoy²⁸⁷, Ali Galip Pasiner²⁸⁸, Kazım Özalp²⁸⁹, Yakup

²⁸² BOA Y. MTV. 291/ 167.

²⁸³ BOA Y. MTV. 292/ 122.

²⁸⁴ BOA MF.MKT 1122/ 25.

²⁸⁵ Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Şakirdanının İmtihan-ı Umumi Cetvelidir, İstanbul 1309.

²⁸⁶ Yusuf Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Ankara 1991, s. 49-71; Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Şakirdanının İmtihan-ı Umumi Cetvelidir, İstanbul 1309.

²⁸⁷ Mehmet Özel, 2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu, Ankara 1999, s. 276; Yusuf Çam, age, s. 82.

²⁸⁸ Yusuf Çam, age, s. 82.

Şevki Paşa²⁹⁰, Fahrettin Altay²⁹¹ ve İhsan Nuri Paşa²⁹² Erzincan Askeri Rüşdiyesi mezunlarındandır.

c. Erzincan İnas RüşdiyesiMektebi

Erzincan'da bir inas rüşdiyesi açmak için iki defa girişimde bulunulmuştur. Bunlardan birincisi 1890 yılında diğeri 1905 yılındadır. İlk seferinde başarılı olunamasa da ikincisinde bu mektep açılmıştır. Mali sebepler mektebin açılmasını geciktirmiştir.

Erzincan'da açılan inas ibtidai mektebi talebeleri mezun olmuşlar ve rüşdiyeye girecek dereceye gelmişlerdir. Erzincan'ın hamiyetli kimselerinin yardımları ile bir rüşdiye inşasına başlanarak tamamlanmıştır. Binanın içi de donatılmıştır. Mektebe 600 kuruşla bir muallime, 150 kuruşla bir mubassıra, 100 kuruşla bir bevvabın bu mektebe istihdamı ile yakacak ve diğeri masraflar için yıllık 800 kuruş tahsis edilmesi istenmiştir. Masrafların ve maaşların hisse-i ianeden karşılanması için Erzurum Maarif Müdürlüğü Maarif Nezareti'nden müsaade istemiştir. Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi söz konusu mektebin açılmasının münasip olmakla beraber maaş tahsisinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. İlgili mektebin maaş ve masrafları için gereken karşılığın mahallince evkaf-ı münderise hasılatından veya diğeri bir karşılık tedariki mümkün olursa lazım gelen muallimenin tayin edileceği bildirilmiştir. 20 Kasım 1890 (R. 8 Teşrinisani 1306)²⁹³

Erzincan Sancağı'nda evkaf-ı münderisenin 16.000 bin kuruştan fazla geliri olduğu, bu gelirin maarife tahsisi hususunda üst makamlara yapılan müracaata bir cevap gelmediğinden ilgili meblağ kullanılmadığı Nezarete bildirilmiştir. Masrafların tedarikinde bundan başka yol olmadığı için mektebin kapalı kalması kötü tesir yapacağından evkaf-ı münderise meselesi halloluncaya kadar mektebe ait

²⁸⁹ Ali Kemali; Erzincan Tarihi, İstanbul 1932, s. 272.

²⁹⁰ http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/23/01/713655/icerikler/yakup-sevki-pasa_36508.html (Erişim Tarihi: 09.06.2013)

²⁹¹ Yusuf Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Ankara 1991, s. 82; http://tr.wikipedia.org/wiki/Fahrettin_Altay; http://www.kho.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/ogretmenleri.html (Erişim Tarihi: 09.06.2013)

²⁹² http://tr.wikipedia.org/wiki/İhsan_Nuri (Erişim Tarihi: 12.08.2012)

²⁹³ BOA MF.MKT 123/ 39.

masraf ve maaşların iane hissesinden karşılanmasına müsaade edilmesi Erzurum Maarif Müdürlüğü tarafından Maarif Nezareti'ne teklif edilmiştir.

Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi hissenin idadi mektebine ait olduğundan bu meblağın geçici olarak rüşdiyeye verilemeyeceğinden evkaf-ı munderise meselesi halloluncaya kadar inas mektebinin açılmasının tehir edilmesini veya ibtidai suretinde açılmasını istemiştir. 21 Şubat 1891 (R. 9 Şubat 1306)²⁹⁴

Erzurum Valisi Es-seyyid Mustafa Nazım Bey Erzincan'da ibtidai mekteplerinin arttığını ve mevcut sıbyan mekteplerinin eğitim şeklinin ıslah edildiğini ifade etmiştir. Bu kasabada kız çocuklarının bu eğitimden mahrum kalmamaları için aylık 500 kuruş gelir getirecek şekilde surette akar yapılmıştır. Ağustos ayı ortalarına doğru inşaatların biteceği, tapusunun alınarak kira geliri alınmaya başlanacağı ifade edilmiştir. Bu cihetle hem eğitim yaptıracak hem de dikiş talim edecek bir muallime-i ulanın acilen gönderilmesi gerekliliği Erzincan Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir. 500 kuruşun muallimenin, mubassıranın ve bevvaabın maaşları ile çeşitli masraflar için ancak kâfi geleceği anlaşılmıştır.

Maarif Nezareti muallime-i ulaya verilecek maaşın kendileri tarafından verilebileceği meselesini muhasebe kalemine sormuşlardır. Muhasebe dairesi maliye bütçesinde maarife ayrılan tahsisatın zaten azaltıldığını, bu durumun zaten sıkıntı içinde bulunan maarifi daha da sıkıntıya soktuğunu ifade etmiştir. Bu durumda tahsisat verilmesinin imkân haricinde olduğu ifade edilerek bu tahsisatın mahallince tedarikinin lazım geldiği ifade edilmiştir. 4 Ağustos 1904 (R. 22 Temmuz 1320)²⁹⁵

Erzincan'da tesis edilen İnas mektebi daimi masraflarına karşılık olmak üzere yapılan yangın su mahzeniyle etrafı mağaza ve üst kısmı üç oda ve bir kıraathane olarak belediye dairesi namlarına yapılan akaratın üç kıta fotoğraflı hali Erzincan Mutasarrıflığı tarafından gönderilmiştir. 27 Şubat 1905 (R. 14 Şubat 1320)²⁹⁶ Bu

²⁹⁴ BOA MF.MKT 126/ 68.

²⁹⁵ BOA MF.MKT 798/ 4.

²⁹⁶ BOA DH. MKT. 940/ 85.

çalışmaların tamamı Erzincan Maarif Meclisi'nin üstün gayretleri ile vücuda gelmiştir.²⁹⁷

Erzincan'da açılan inas ibtidai mektebinden mezun olan kız talebelerin sayısının artmasına binaen yalnız bir muallime ile eğitim yapılamadığı için maaşı mahallî evkaf-ı münderiseden verilmek üzere 300 kuruş maaşla bir muallime-i saniyenin süratle tayin edilmesine müsaade edilmesini Erzincan Maarif Komisyonu, Erzincan Mutasarrıfı Mahmut Arif Bey kanalıyla Maarif Nezareti'ne bildirmiştir. 16 Aralık 1905 (R. 3 Kânunuevvel 1321)

Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi tarafından durum Darulmuallimat'a bildirilmiştir. Dar'ı-muallimat ise şimdiye kadar bu işe bir talipli olmadığı gibi bu maaşa başka bir kimsenin talipli olmayacağı emsaliyle sabit olacağını ifade edilmiştir. Şayet muallime-i saniyeye verilecek maaş artırılmazsa mahallince istenen vasıflarda birinin bulunarak özgeçmişi ve tasdikli evrakların gönderilmesi istenmiştir. 13 Şubat 1906 (R. 31 Kânunusani 1321)²⁹⁸

ç. Keterban Ermeni Rüşdiyesi

Açılış tarihi 1873'tür. Ruhsatlı olan bu mektebin ruhsat verildiği tarih bilinmemektedir. Talebe adedi 1898 yılında 266 erkektir.²⁹⁹ Bu mektep hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

d. Ermeni Rüşdiyesi

1899 yılı Maarif salnamesinde Erzincan'da iki Ermeni rüştiyesinin var olduğu yazmaktadır. İsimsiz olan bu mektepler ruhsatsız açılmışlardır. Açılış tarihleri ve talebe adetleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³⁰⁰

e. Ermeni Şirket Mektebi

Erzincan'ın Eskişehir Mahallesi'nde faaliyet göstermektedir.³⁰¹ Bu mektebin bir kitap bastırıldığı bilinmektedir. Alınan ihbar ve şüpheye binaen Bayburt Ermeni

²⁹⁷ BOA MF.MKT 842/ 44; BOA MF.MKT 862/ 7.

²⁹⁸ BOA MF.MKT 910/ 49.

²⁹⁹ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316, s. 820-821.

³⁰⁰ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317, s. 912-913.

Mektebi mualliminin evinde inceleme yapılmış ve Erzinan Ermeni Şirket Mektebi namına basılmış bir kitap bulunmuştur. Kitabın çok sayfalarında “Ermenistan” ifadesi yazılı bulunmuştur. Bu hususta Erzurum Vilayeti Maarif Nezareti’nden görüş istemiştir. 12 Nisan 1894 (R. 31 Mart 1310)

Maarif Nezareti tarafından yapılan muayenede bu kitabın Erzinan Ermeni Şirket Mektebi’nin programı olduğu, ruhsatsız bastırıldığı, içerisinde “Ermenistan” tabiri bulunduğundan ismi “Zararlı Kitaplar” cetveline yazıldığı ve kitabın yayılmasının önlenmesi için postaneler ve gümrüklerce gereği yapılması istenmiştir.12 Nisan 1894 (R. 30 Mayıs 1310)³⁰²

2. İdadiler

Kamusta i’dad kelimesi hazırlama anlamına gelmektedir. İdadiye ise, rüşdiyeden sonra girilip ilim ve fenlerin başlangıcını elde etmeğe ve yüksekokullara ve darulfünuna kabul olunabilecek iktidarı kazanmağa mahsus okul anlamı verilmektedir.³⁰³ Orta öğretim okulu ve lise anlamı da verilmektedir.³⁰⁴

İdadiler iki koldan gelişme gösterdiler. Birincisi askeri idadiler ikincisi sivil idadiler. Askeri ihtiyaçlar daha ön planda olduğu için ilk önce askeri idadiler gelişme göstermiştir. Askeri idadi mekteplerinin açılmasının sebebi şudur: Ordunun ihtiyaçları dolayısıyla açılan okullarda ilk mezunlar ancak 10-15 yıl sonra verilebildi. Tahsilin bu kadar uzamasının sebebi, talebenin hiçbir hazırlık ve eğitim almadan okula gelmesi idi. Mekteb-i Harbiye’ye gelen öğrenciler ilk önce elifbadan okumağa başlamışlardı. Bu durum karşısında şu tedbire müracaat edildi. Bu okula talebeyi hazırlayacak bir okul açmaktı. Zaten anlamı hazırlamak olan askeri idadi mektepleri açıldı.

İstanbul’da açılan Mekteb-i Harbiye 1846 yılında yeni yerine taşınırken eski binada askeri idadi mektebi haline getirildi. Ayrıca ordu merkezlerinde de bu okullardan açılması kararlaştırıldı. Taşrada bulunan idadilerde yetişen öğrenciler üç

³⁰¹ Abdulkadir Gül, AdemBaşbüyük, Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi Konya 2011, s.118.

³⁰² BOA MF.MKT 209/ 32.

³⁰³ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul 2006, s.130.

³⁰⁴ Mehmed Bahaeddin, Yeni Türkçe Lügat, Ankara 1997, s. 53.

yıl taşrada okuyacaklar dördüncü yılı ise İstanbul'da tamamlayarak Harbiye'ye sevk edileceklerdi.³⁰⁵

1845'te ordu merkezlerinde idadi mekteplerinin kurulması kararı derhal ordu müfettişliklerine bildirilmiş ve ordu merkezlerinde birer Mekteb-i Fünun-ı İdadîye inşasına girişilmiştir. 1846'da Bursa ve Saraybosna; 1847'de Edirne ve Manastır; 1848'de Şam; 1872'de Erzurum ve 1875'te Bağdat Askeri İdadisi açılmıştır. Bu mektepler ilk açıldığında eğitim süresi beş yıldır. Bir müddet sonra bu süre dört yıl olmuştur. 1892'den itibaren taşra mekteplerinde bu süre üç yıla indirilmiştir. Gerçi Mehmet Esat Bey dört yıl uygulamasının devam ettiğini, üç yıl taşrada okuyan talebelerin dördüncü yılı İstanbul'da okuduğunu belirtmektedir.³⁰⁶

Harbiye Nezareti'nde, İstanbul ve taşrada bulunan askeri rüşdiye ve idadi mektepleri idamesi için Askeri Okullar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu genel müdürlüğe bağlı olan askeri okullar ise şunlardır: İstanbul'da; Eyüp, Beşiktaş, Fatih, Soğukçeşme, Toptaşı ve Koca Mustafa Paşa Askeri Rüşdiyeleri ile Kuleli Askeri İdadisi. Taşrada ise; Edirne, Üsküp, İşkodra, Manastır, Selanik, Elaziz, Konya, Van, Trabzon, Halep, Beyrut, Şam, Bağdat, Süleymaniye, San'a, Taiz Askeri Rüşdiyeleri ile Manastır, Edirne, Bursa, Erzincan, Bağdat, Şam ve Trablusgarp Askeri İdadileri idi.³⁰⁷

Askeri idadiler önce dört sınıf üzerine düzenlenmiş, sonraları üç sınıfa indirilmiş ve zamanla bir kısmı kaldırılarak 1875 tarihinde üç sınıftan oluşan gündüzlü ortaokul düzeyindeki askeri rüşdiye açılmıştır.³⁰⁸

Mülki idadi meselesine gelince 1869'a kadar İmparatorlukta rüşdiyelerin sayısı oldukça artmış, İstanbul'daise pek çok meslek okulu ve yüksekokul açılmıştır. Buna rağmen, ne vilâyetlerde rüşdiye üstünde bir okul, ne de İstanbul'da yüksekokullaratalebe yetiştirecek -rüşdiye dışında- bir okul vardı. Sadece 1868'de İstanbul'da Galatasaray Sultanisi açılabilmiş ise de vilâyetler, bu gibi

³⁰⁵ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 366, 426; Mehmet Özel, 2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu, Ankara 1999, s. 276.

³⁰⁶ Yusuf Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Ankara 1991, s. 87-89.

³⁰⁷ Milli Savunma Bakanlığı, Osmanlı Ordu Teşkilatı, 1999 Ankara, s. 88.

³⁰⁸ Mehmet Özel, age, s. 300.

kuruluşlardantamamiyle mahrum kalmıştır. Dolayısıyla idâdî okullarının kurulmasıve açılması, hem öğretim-eğitim hem de siyaset bakımından zarurethaline gelmiş idi.³⁰⁹

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Haftalık Ders Saati	16	17	20
Türkçe	-	96	64
Fen Dersleri	160	96	192
Sosyal Dersler	96	96	96
Yabancı Dil (Fr.)	128	128	192
Uygulamalı Dersler	128	128	96
Toplam	512	544	640

Tablo 11: Askeri İdadî Mektepleri Ders Cetveli

Bunun neticesi olarak 1869 Nizâm-nâmesinde idadî okullarınayer verilmiş ve bunlarla ilgili hususlar tespit edilmiştir.1869 Nizam-nâmesiyle açılması kararlaştırılan idâdîlerin, Tanzimatdevri sonuna kadar ihmal edildiğini söylenebilir. Zira 1876 tarihine kadartaşrada bir, İstanbul'da ise dört veya beş civarında idâdî açılabilmiştir.

İdadîlerin önemi anlaşılmasına rağmen, hemen açılmaları yoluna gidilememiştir.Bunun en büyük sebebi parasızlıktı. Çünkü idâdîler, gerekdaimî giderleri, gereksiz tesis ve inşa masrafları bakımından çok miktardaparaya ihtiyaç gösteriyordu. Bu meseleye karşılık bulununca bunun sonucu olarak vilâyetlerde idâdîlerin açılmasına girişildi. Nitekim ilk hamlede, 1885 yılında Bursa, Edime, Tanya, Çanakkale'de birer idâdî açılmıştır. Aynı yıllarda İzmir, Selânik, Trabzon, Rodos, Konya, Elâzığ, Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümölcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş,Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas şehirlerindeidâdî okulu açılmasına karar verilmiş ve yapımlarına başlanmıştır. Ayrıca, Erzurum, Hakkâri, Diyarbakır, Zor, Burdur, Karesi, Kaza-ı Erbaa,Karahisar-ı

³⁰⁹Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991, s. 114.

Sahip, Kırklareli, İstanköy, Midilli, Tekirdağ, Yenipazar, Taşlıca ve Görice'de de birer idâdî yapılması için mahallî makamlarla temasa geçilmiştir.³¹⁰

Taşra mülki idâdîleri, beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Her iki tip idâdî de rüşdiye sınıflarını içine alıyordu.³¹¹

Yedi yıllık yatılı idadilerde 1. 2. ve 3. sınıflar Rüşdiye kısmı dersleri verilirdi. Bu dersler: Tecvitli Kur'an, Farsça, coğrafya, ulûm-ı diniye, Fransızca, tarih, Türkçe, hesap, hüsn-i hat, ahlâk, hendese, resim ve Arapça idi. 4. 5. sınıflarda nehari idâdî kısmı dersleri verilirdi. Bu dersler: Kur'an-ı Kerim, ulûm-ı diniye, Farsça, Fransızca, tarih, kitâbet, zirâat, coğrafya, Türkçe, ahlâk, Arapça, hendese, resim, hesap ve hüsn-i hat idi. 6. 7. sınıflarleylî idâdî kısmı dersleri veriliyordu. Bu dersler ulûm-ı diniye, ahlâk, edebiyat, kitâbet-i resmiye, Arapça, mekanik, Fransızca, usûl-i defter, kavânin, cebir, müsellesat, hendese, kozmografya, ilm-i servet, fizik, tarih, mevâlid, hıfzı's-sihha, coğrafya, hüsn-i hat, kimya, resim ve hikmettir.³¹²

a. Erzincan Mülki İdadi Mektebi

Maarif Nezareti sancak merkezlerinde idadi mektebi açılmasını 1881 senesinde emretmiştir. Çeşitli sebeplerden dolayı açılması ertelenen Erzincan İdadi Mektebi uzun bir mücadele ve yazışma neticesinde 24 yıl sonra 1905 yılında Erzincan Mutasarrıfı'nın usulsüz muamelesiyle ancak açılabilmiştir. Beş sınıflı ve gündüzlü açılan bu idadi mektebi faaliyetlerini I. Dünya Savaşı'na kadar ancak 9-10 yıl sürdürebilmiştir.³¹³

Erzincan Mutasarrıflığı mektebin açılış serüvenini bir yazıda şu şekilde anlatmıştır: 1886 yılında Erzurum Vilayeti'nin önemli mevkiine binaen ahalisinin maarif hususunda daha fazla istifade edebilmesi için devletçe bu husus nazar-ı itibara alınmıştır. Vilayet merkezinde ve sancak merkezlerinde birer idadi mektebi inşası ve açılması padişah iradesi olarak çıkmıştır. Yapılacak mektepler resimleriyle tebliğ edilmiştir. O zaman Bayburt dahi sancak merkezi olduğu için Erzurum ve Bayburt

³¹⁰Bayram Kodaman, age, s. 118-119.

³¹¹Bayram Kodaman, age, s. 122.

³¹²Bayram Kodaman, age, s. 132-133.

³¹³BOA MF.MKT 1138/ 51.

merkezinde mektep inşasına başlanmıştır. Bayburt sancağının lağvı ile kazaya dönüşmesi hasebiyle mektep binası askeriye satılarak kışla yapılmıştır. Erzurum İdadi Mektebi tamamlanarak hizmete girmiştir. Erzincan'da ise ibtidai ve rüşdiye mektebi istenen seviyede olmadığı için herkesin gözü askeri mekteplerde olup mülki mekteplere rağbet yoktur. Ne zaman ki askeri mektepler mektebe giriş şartlarını ağırlaştırdı. Böylece vatana ve millete hizmetin sadece kılıçla olmadığı anlaşıldı. Erzincan ahalisinin akılları başlarına gelerek ve geçen günlere üzülererek idadi mektebinin lüzumundan bahis ile beş sene önce padişah iradesinin Erzincan'da da yerine getirilmesi için mazbata, telgrafname resmi ve hususi müracaatlarla bu mektebin açılması için uğraşmışlardır. İş işten geçtiğinden müracaatlarla yazışmalar uzadıkça uzamıştır.

İdadi mektebine olan şiddetli ihtiyaçtan dolayı bu husus vilayet ve nezarete sık sık ihtar edilmiştir. Maarif Nezareti mektep inşasının iane hissesinin kalan kısmından karşılanmasını ve mektebin daimi masrafları için bir karşılık bulunmasını istemiştir. Memleket tüccarının gösterdikleri kabul ve arzu ve aldıkları karar ile yük taşıyan hayvanlar için alınacak ek bir verginin mektep masrafına karşılık olması Erzincan İdare Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Şura-yı Devlet Maliye Dairesi maarif ianesini ödeyen bir ahalinin açılacak bir mektep için başka bir vergi ödemesinin adaletsizlik olacağına hükmetmiştir. Maarif Nezareti Şura-yı Devlet'ten gelen iane hissesi ile bu mektebin açılması kararını uygulamadı. Bunun üzerine ahali sızlanmaya ve şikâyete başladılar. Bunun üzerine Vilayet ile Nezaret arasında yazışmalar tekrar başladı. Ek verginin konması meselesi tekrar Şura-yı Devlet'e teklif edildi. Maliye Dairesi bunun adaletsizlik olduğunu düşünerek katiyen karşı çıktılar. Ve mektep masraflarının iane hissesinden karşılanmasını ve kalan kısmın Dersaadet'e gönderilmesini istediler.

Erzincan Rüşdiye Mektebi'nin lağvıyla İdadi Mektebi'nin kurulması gazetelerde ilan edildi. Padişahın tahta çıktıkları günün yıldönümünde talebeler hazırladıkları levhayı mektebin tak (giriş) kapısına taktılar. Ulema ve eşraftan oluşan bir heyetin padişaha bir telgraf çekmeleri ve Erzincan Mutasarrıflığı'na bir mazbata takdim etmeleri üzerine buraca kabul olunarak tedarik edilen geçici ve fahri hocalarla

derse başlanmıştır. İmtihanları yapılarak şهادetnameleri verilmemiş ve 4. seneye nakilleri icra edilmiştir. Talebe ve velilerin ısrarı ve zorlamaları ile Erzincan Mülki Rüşdiyesi rüşdiyeden idadiye dönüştürülmüş ve Nezaretçe de bu durum kabul edilmek durumunda kalınmıştır.³¹⁴

Bu mektebin açılması noktasında değişik zamanlarda girişim ve yazışmalar olmuştur. 1892'de Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa Erzurum Vilayeti'ne yazdığı yazıda maarifle ilgili şunları ifade etmiştir:

Padişahımız tahta geçtiği günden itibaren memleketin her tarafında ıslahatlar ve faydalı işler yapılmıştır. Vergi ve aşar üzerine kısmen konulan iane hissesi karşılığıyla Dersaadet ve taşralarda idadi ve yüksek mektepler açılması ferman buyrulmuştur. Bunun sonucu Maarif Nezareti vilayet ve sancak merkezlerinde 34 tane gündüzlü idadi mektebi açılmıştır. Bu mekteplerden vilayet merkezlerinde bulunan birkaç mektep yatılı hale getirilmiştir. İdadi mekteplerinin işleyişi, programları, okutulacak dersler vesaire hususlarda düzenlemeye gidilmiş, sonuçta sancak mektepleri vilayet idadi mekteplerinin son iki sınıfına mahreç olmak üzere vilayet merkezindeki mektepler yatılı sancak merkezlerindeki gündüzlü hale getirilmiştir. Yeni program mucibince sancaklardaki idadiler 5 vilayet merkezlerindeki idadiler 7 sınıf üzere düzenlenecektir. Her idadide rüşdiye mektebi eğitimi de verilecektir. Sancak merkezlerindeki rüşdiyeler lağvedilerek idadiye çevrilecek, muallim ve talebeler idadiye nakledilecektir. Bu uygulama bu sene itibariyle başlayacaktır. Bu durum göz önüne alınarak bu yeni yapılanmada masrafların ne miktarda artacağı ve masrafların yapılacağı yerler belirlenmelidir. 8 Temmuz 1892 (R. 26 Haziran 1308)³¹⁵

Neticede Erzurum Vilayeti'nden şunları istemiştir: Mektepler için tayin olunan muallim, memur ve müstahdemlerin isimleri ve miktarları ile maaşları, nerelerde idadi açılacağı, vilayet dâhilinde sarf olunacak meblağın kısımlarını ve miktarlarını gösterir muhasebeden tasdikli maarif bütçesini istemiştir.

³¹⁴BOA MF.MKT 937/ 49.

³¹⁵BOA MF.MKT 676/ 56-47.

Erzurum Vilayeti yaptığı çalışma sonucu Erzincan İdadi Mektebi'nin inşası için 92.332 kuruş ve bu mektebin yıllık masrafını 51.020 kuruş hesap etmiştir. Toplam 143.352 kuruş masrafa muhasebece bir karşılık bulunamadığı, mektebin inşası için yapılan keşif evrakı mahalli idare meclisince tasdik olunmadığı ve usulünce düzenlenmesi lazım gelen ihale evrakı da gönderilmediği için ileride gereği yapılmak üzere mektebin yapılması ertelenmiştir.³¹⁶

Erzincan ahalisi 1901 yılında Erzincan Mutasarrıflığı'na müracaat ederek idadi mektebinin açılmasını istemişlerdir. Bu dilekçeyi 5 eşraftan, 5 memurdan ve 5 ahaliden 15 kişi imza etmiştir. Bu mektebin tesisine 1882 (R. 1298) tarihinde müsaade buyrulduğu, lakin Erzincan'daki ibtidai mekteplerinin şimdiki mükemmel halinde olmaması sebebiyle önce bu hususun ikmali istendiği belirtilmiştir.

İdadi mektebinin açılması şu sebeplerden dolayı talep edilmiştir:

1. Mülki rüşdiye ve askeri rüşdiye ile lazım olan talebenin yetiştirilmesi
2. İbtidai ve rüşdiye bitiren çocuklar başka bir mektebe devam edemediklerinden zayi olup gitmeleri
3. Asrımıza uygun tahsilin üst mekteplere devamdan geçmesi
4. Erzincan şehri 4. Ordu merkezi olması hasebiyle birçok emir, zabitan, askeri memurun ikamet yeri olması ve onların çocuklarının eğitimde geri kalması
5. Sivil ve askeri dairelerde görev alabilmek için unvan gerekmesi ve rüşdiyeden mezun olmakla bu unvanın alınamaması
6. Erzincan livasının ödediği iane hissesinin mektebin masraflarını karşılamaya yeterli olması

Erzincan ahalisi verdikleri dilekçede uygun hanelerden birinin kiralanarak müdür ve hocaların tayinini istemişler ve mülki idadilerin başlangıç vakti olan temmuz ayında derse başlanmasını arzu etmişlerdir.23 Haziran 1901 (R. 10 Haziran 1317)³¹⁷

Erzincan Maarif Komisyonu aynı yıl şu kararı almıştır: Erzincan'da bir mülki idadi mektebinin kurulması padişah iradesidir. Mektebin inşasına başlanmak üzere

³¹⁶ BOA MF.MKT 676/ 56-46,48.

³¹⁷ BOA MF.MKT 676/ 56-44.

248.573 kuruş bir tarafa sarf olunmayarak Erzurum Vilayeti emri ile Maarif Sandığı'na gönderilmiştir. Bu mektebin inşası 16 Ocak 1888 (R. 4 Kânunusani 1303) tarihinde emir buyrulmuş ise de alt seviye mekteplerin bu mektep için kâfi miktarda talebe yetiştirmemesi üzerine inşa işi ertelenmiştir. Bunun üzerine mevcut mekteplerin sayısı artırılmıştır. Bu mekteplerden şehadetname ile mezun olan talebelerin tahsilleri idadi mektebi olmadığı için yarıda kalmaktadır. Bu sebepten padişah iradesi ile tesisi emir buyurulmuş olan mektebin inşasına kadar bir hane kiralanarak mektebin gündüzlü olarak açılması, şehadetnamelerini alarak boş gezen ve öğrendiklerini unutan gençlerimiz için uygun ve faydalı olacaktır. 10 Temmuz 1901 (R. 27 Haziran 1317)³¹⁸

Erzincan Liva İdare Meclisi tarafından ilgili karar okunmuş ve tetkik edilmiştir. Kararda geçen hususlar tekrar edilmiş, mektebin inşasına başlanması için 248.573 kuruşun sarfına izin verilmesi ve memleket evladının maariften daha fazla faydalanması için gereken sebeplerin elde edilmesine müsaade edilmesi istenmiştir. Bu yazı Erzurum Vilayeti'nin yazısı ile Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. 3 Nisan 1902 (R. 21 Mart 1318)³¹⁹

Erzurum Vilayeti bu hususta gereğinin yapılması için geçmişe dönük bu emri araştırma yoluna gitmiştir. Vilayet ve liva merkezlerinde idadi mektebinin açılması ile ilgili emrin R. 1297 (1881) yılında geldiği ve ilgili evrağın evrak müdürlüğüne gönderilmesi istenmiştir. 10 Mayıs 1902 (R. 27 Nisan 1318)³²⁰

Erzurum İdare Meclisi aynı hususları tekrar ederek ibtidai ve rüşdiye mekteplerinin Erzincan'da istenen kıvama geldiğini ve inşası ertelenen idadi mektebinin açılma zamanının geldiğini bildirmiştir. Erzincan Livası iane hissesinin mektebin yıllık masraflarına kâfi geldiğini beyan ile inşa masrafları için 92.332 kuruş 32 paranın sarfına Maarif Nezareti'nden izin istenmiştir. 28 Ağustos 1902 (R. 15 Ağustos 1318)³²¹

³¹⁸ BOA MF.MKT 676/ 56-45.

³¹⁹ BOA MF.MKT 676/ 56-45.

³²⁰ BOA MF.MKT 676/ 56.

³²¹ BOA MF.MKT 676/ 56-41.

Maarif Nezareti Erzurum Vilayeti'nin maarif bütçesinde gelirinin 326.356 kuruş olduğunu, vilayetin maarif masraflarının 422.815 kuruş olduğunu ifade etmiş, 96.459 kuruş fazlası masrafın Dersaadet hissesiyle kapatıldığını vurgulamıştır. Mektebin inşası için 92.332 kuruşa ve daimi masraflarına bir karşılık bulunmadığı, mahalli iane hissesi üzerinde Maarif Nezareti'nin yetkisi dâhilinde olup livanın tasarruf yapma hakkı olmadığını, Mülki Rüşdiye'nin Mülki İdadiye çevrilmesi ile ortaya çıkan 40.000 kuruş masrafa yine karşılık bulunmadığı belirtilmiştir. 21 Ekim 1902 (R. 8 Teşrinievvel 1318)³²²

Erzurum Vilayeti Erzincan Mülki Rüşdiyesi'nin idadi mektebine yükseltilmesi 4 Eylül 1902 (R. 22 Ağustos 1318) tarihli yazı ile Maarif Nezareti'nden talep etmiştir.³²³Erzurum Valisi Erzincan Mülki Rüşdiyesi'nin idadiye dönüştürülmesi hususunda bütçenin tahammülünün bulunmadığına dair cevaba itiraz etmiştir. Her liva merkezinde bir idadi mektebinin açılması Padişah iradesi ile sabit olması, Erzincan livasının büyüklüğü ve önemine karşılık bu mektebin açılmasının gerçek bir ihtiyaç olması gerekçe gösterilerek bu karşılık meselesinin bir şekilde halli istenmiştir. 17 Aralık 1902 (R. 4 Kânunuevvel 1318)

Maarif Nezareti İdadi Mektepleri İdaresi Erzincan'ın önemine binaen burada bir idadi mektebi açılması talebini yerinde bulmuş ve mektebin yıllık masrafı olan 51.020 kuruşa karşılık bulunmasını istemiştir. 23 Şubat 1903 (R. 10 Şubat 1318)

Maarif Nezareti Muhasebe Kalemi Mülki Rüşdiyenin yıllık masrafının 12.967 kuruş olduğunu bu mektebin lağvıyla idadi mektebi açılması halinde 38.053 kuruşa ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. İnşaat masrafı olan 92.332 kuruşun padişah iradesi olması hasebiyle bir defaya mahsus olduğu için bu yılki inşaata ayrılan meblağdan harcanabileceği fakat mevcut masrafların Erzurum Vilayeti Maarif bütçesini aşması haysiyetiyle bunun mümkün olmadığı ifade edilmiştir. İhtiyaç duyulan 38.053 kuruşa mahallince karşılanmasından başka çare olmadığı beyan edilmiştir. Daimi masraflar için karşılık bulunduğu takdirde durumun bildirilmesi ve

³²² BOA MF.MKT 676/ 56-40.

³²³BOA MF.MKT 676/ 56-39.

inşaat için usulünce ihale yapılarak ihale ve keşif evrakı ile resmiyle iade edilmesi istenmiştir. 26 Mart 1903 (R. 13 Mart 1319)³²⁴

Erzurum Vilayeti karşılık bulunması hususunda mahallince bir karşılık bulunamadığını bildirmiş, bu meseleye Maarif Nezareti tarafından bir çare bulunması istenmiştir. Maarif Nezareti Erzurum Vilayeti'nin her sene maarif bütçesinde büyük miktarda açık verdiğini ifade ederek red cevabı vermiştir. 21 Nisan 1904 (R. 8 Nisan 1320)³²⁵

Erzurum Vilayeti cevabi yazısında mahallince bir karşılık bulunamadığını ifade ile bu meseleye Nezaretin bir çare bulmasının istemiştir. 24 Mart 1904 (R. 11 Mart 1320)³²⁶

Maarif Nezareti maarif bütçesinin sıkıntıda olduğunu ifade ile mahallince karşılık bulunmasından başka bir çare olmadığını ifade etmiştir. 9 Mayıs 1904 (R. 26 Nisan 1320)³²⁷

4. Ordu Müşiri Yaver-i Ekrem Mehmet Zeki Paşa'nın Maarif Nezareti'ne yazı yazarak bu hususta ordu mensuplarının çektiği sıkıntıyı şöyle ifade etmiştir:

4. Ordu merkezi olması, birçok amir, zabitan ve memurların ikamet yeri olması sebebiyle Erzincan'da bir idadi mektebinin vücudu vücup derecesinde gereklidir. Mektebin lüzum ve ehemmiyetine binaen süratli bir şekilde yapılarak açılmasının yolları bulunmalıdır. Erzincan'da yaşayan ahali, amir, zabitan ve memurların evlatlarının ilimden mahrum kalmamaları için gereğinin yapılmasını arz ve rica ederim. 1 Mayıs 1904 (R. 18 Nisan 1320)³²⁸

³²⁴ BOA MF.MKT 676/ 56-37.

³²⁵ BOA MF.MKT 676/ 56-34.

³²⁶ BOA MF.MKT 676/ 56-33.

³²⁷ BOA MF.MKT 676/ 56-32.

³²⁸ BOA MF.MKT 676/ 56-30.

Maarif Nezareti'nin bütçe açısından sıkıntı içinde olması hususu tekrar edilmiş, mahallince masrafların karşılanmasından başka bir çare olmadığı bu dilekçeye cevaben yinelenmiştir.³²⁹

Erzincan Müftüsü Osman Fevzi ve iki arkadaşı hemSadaretehem Maarif Nezareti'ne birdilekçe göndererek idadi mektebinin açılmasını şöyle dile getirmişlerdir:Maarif iane hissesinin dağıtılmasına müteakip Erzincan'da bir idadi mektebinin kurulması ile ilgili padişah iradesi buyrulduğu zamandan 20 sene oldu. Bu hususta çok müracaatlarda bulunduk, lakin netice alamadık. Geçen seneki istirhamlarımız üzerine mektebin inşa masrafları kabul edildi. Daimi masraflar için karşılık bulunması istendi. Şam Tıp Mektebi için 40.000 kuruş kadar zebiha rüsumu veriyoruz. Mahrukut, kantar, kile, taş ocakları, kapan vesaire rüsum hükümetçe alınıyor. Daimi yardımlarla ibtidai mekteplerini ayakta tutuyoruz. İdadi mektebinin daimi masrafları için bir karşılık bulmakta aciz kaldık. Vilayetimiz tarafından gönderilen senelik 4-5 bin liralık hisseden yardımcı olunmasını istirham ettik. Ancak sadece mektebin inşası masraflarının karşılanacağı karşılığını aldık. Civarımızda ve memleketimiz içinde bulunan yabancı ve Hristiyan mekteplerin yetiştirdiği talebeye karşı açılması vücup derecesinde olan idadi mektebi ile daha mükemmel talebe yetiştireceğini ümit ediyoruz. Mektebimizin açılması hususunun karşılık meselesine bağlanması evlatlarımızın daimi bir cehalet içinde kalmasına sebep olmaktadır. Hâlbuki Erzincan 4. Ordu merkezi olup kalabalık ve Anadolu'da bulunan sancakların en büyüğüdür. Bazı kaza merkezlerinde bile bu mektep açılırken bizim evlatlarımızın da bu nimetten faydalanması için bu mektebin açılmasını merhameten ümit ediyoruz. 1 Mayıs 1904 (R. 24 Mayıs 1320)³³⁰

Sadrazam Avlonyalı MehmetFerit Paşa ilgili dilekçeyi dikkat çekici bulmuş ve Maarif Nezareti'ne yazı yazarak gereğinin yapılmasını istemiştir. 12 Haziran 1904 (R. 30 Mayıs 1320)³³¹Maarif Nezareti Erzurum Vilayeti ve Sadarete verdiği cevapta; Erzurum maarif bütçesine Maarif Nezaretibütçesininçektiği sıkıntılarından bahsetmiş, Şam Tıbbiyesi için ayrılan hissenin buraya sarfinin mümkün olmadığını

³²⁹ BOA MF.MKT 676/ 56-29.

³³⁰ BOA MF.MKT 676/ 56-22/27.

³³¹BOA MF.MKT 676/ 56-21.

ifade etmiştir. Erzurum Vilayeti ile yapılan yazışmalar neticesinde rüşdiyenin idadiye dönüştürülmesi kararına varılmıştır. İnşa masraflarının geçen yıldan tahsis edilen meblağdan sarfı ve mektebin daimi masrafları için mahalli hisseden veya mahallince başka bir karşılık bulunması istenmiştir. 4 Temmuz 1904 (R. 21 Haziran 1320)³³²

Eşraftan Halil, meşayihden İbrahim ve Müftü Osman Efendiler Sadarete telgraf çekerek mektebin açılması ile ilgili bir emarenin olmadığını bildirmişlerdir. 26 Temmuz 1904 (R. 13 Temmuz 1320)³³³Daimi masraflara bir karşılık bulunamadığı Vilayetten Maarif Nezareti Muhasebe Kalemi'ne bildirilmiştir. 3 Eylül 1904 (R. 21 Ağustos 1320)³³⁴

Eşraftan Halil, Meşayihden İbrahim ve Müftü Osman Efendiler Sadarete telgraf çekerek mektebin açılmasının karşılık bulunmasına bağlandığını, mekkâri hayvanlarına 40 para gibi hafif bir duhuliye resmi konulduğu takdirde mektebin masrafları karşılanacağını bildirmişlerdir. 23 Mart 1905 (R. 10 Mart 1321)³³⁵Sadrazam Avlonyalı MehmetFerit Paşa Erzincan'da açılması arzu edilen idadi mektebinin daimi masrafları için kalan 38.000 kûşür kuruşun mahalli maarif hissesinden karşılanmasını emretmiştir.21 Haziran 1905 (R. 8 Haziran 1321)³³⁶

Erzurum Vilayeti Maarif Nezareti'ne daimi masrafların karşılanması hususunda düşünülen şu çözümü aktarmıştır: Erzincan Mutasarrıflığı ile cereyan eden muhabere neticesinde alınan Erzincan İdare Meclisi'nin mazbatasında; çoğu yerlerde olduğu gibi oraca da kapan, kile ve orman vergilerine tabi her çeşit hububat, yakacak vesaire müstesna olmak üzere kaza haricinden ücretle tüccara, resmi dairelere ve ambarlara gelecek ve bunlardan gidecek eşya, mal ve bank nakillerine mahsus bulunmak üzere her bir öküz arabasından 1,5 kuruş, at ve katırların her bir başından 1 kuruş ve develerden 1,5 kuruş ve furgun³³⁷ arabalarından 3 kuruş ve faytonlardan 5 kuruş ve merkeplerden 20 para ve şehir içindeki kira faytonlarından aylık 5 kuruş vergi konularak elde edilecek meblağın idadi mektebinin masraflarına

³³²BOA MF.MKT 676/ 56-20.

³³³BOA MF.MKT 676/ 56-17.

³³⁴BOA MF.MKT 676/ 56-18.

³³⁵BOA MF.MKT 676/ 56-15.

³³⁶ BOA MF.MKT 882/ 54.

³³⁷ Öküz koşulmuş araba, yük arabası.

karşılık verilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre gereğinin yapılması istenmiştir. 4 Temmuz 1905 (R. 21 Haziran 1321)³³⁸

Mektebin açılmasındaki maddi sıkıntı şu şekilde izah edilmiştir: Hisse-i iane çeşitli mekteplerin karşılığı olarak ihdas edilmiştir. Maarif Nezareti memurları, maarif idareleri, rüşdiye mektepleri, Darülfünun ve diğer bazı müesseselerin maaşları ve masrafları Hazine-i Celile'den karşılanmaktadır. Geçen seneki bütçede maarif için ayrılan ve en son 72.000 lira tamamen kesilmiştir. Memurlar, yüksek mektepler, rüşdiye ve idadi mektepleri, maarife bağlı bütün müesseselerin maaş ve masrafları, altı vilayet, Suriye ve Halep ve Beyrut vilayetlerinin bazı yerlerinde kurulan nahiye ve köy ibtidai mektepleri maaşları ve emsali masrafları hisse-i ianeye münhasır kalmıştır. İşte bu sıkıntılar yüzünden mevcut mekteplerin idaresi güçleşmiş ve yeni mektep açmak imkânsız hale gelmiştir. Açılması ertelenemeyecek mektepler içinse her mahallin hal ve durumuna göre yeni gelir bulunarak karşılanması ile mümkündür. 10 Temmuz 1905 (R. 27 Haziran 1321)³³⁹

Erzincan'da mülkiidadi mektebinin açılması mektebin masraflarına karşılık bulunmasına bağlanmıştır. Bu karşılık bulunarak Vilayet vasıtasıyla Babıali'ye takdim kılınmıştır. Şura-yı Devlet Maliye Dairesi bu karşılığı reddederek mektebin iane hissesiyle açılmasını istemiştir. Bu karar İkdam gazetesinde de yayınlanmıştır. Rüşdiyeyi bitiren talebelere mektebi terk etmeleri tebliğ edilmiştir. Talebeler "Padişahımız mektebimizin idadiye dönüştürülmesini ferman buyurmuşlar. Şura-yı Devlet'in kararı gazetelerde ilan edilmiştir. Padişahımızın tahta geçtiği günün yıldönümünde mektebe geleceğiz. Padişahımıza dua edeceğiz" diye ısrarlı bir surette istekte bulunmuşlardır. Erzincan Mutasarrıfı Mahmut Arif Bey telgraf çekerek memleket evlatlarının cahil ve mahrum kalmamaları için Padişahımızın tahta geçtiği günün yıldönümünde idadi mektebinin açılmasına ve derslere başlanmasına izin verilmesini Erzincan Maarif Meclisi ifadesiyle Maarif Nezareti'ne arz etmiştir. 26 Temmuz 1905 (R. 13 Temmuz 1321)³⁴⁰

³³⁸ BOA MF.MKT 676/ 56-10; BOA MF.MKT 882/ 54.

³³⁹ BOA MF.MKT 882/ 54.

³⁴⁰ BOA MF.MKT 676/ 56-13.

Erzincan İdadi Mektebi'nin açılması hususunda İdadi Mektepleri Dairesi'ne emredilmiştir. Bunu duyan talebeler padişahın ömrü ve afiyeti için dua etmiştir. Mektebin bir an evvel kurularak açılması için ilgili emrin acele ve seri bir surette tebliği Maarif Nezareti'nden istemiştir. 28 Ocak 1906 (R. 15 Kânunusani 1321)³⁴¹

Şura-yı Devletçe Erzincan Mülki Rüşdiye Mektebi'nin İdadi Mektebine dönüştürülmesine 1905 (R. 1321) yılında karar verilmiştir. Bu dönüşüm için Şura-yı Devlet³⁴² mahallinden karşılık olarak gösterilen vergi kalemlerini kabul etmemiş ve başka bir karşılık bulunmasını istemiştir. Erzincan Mutasarrıfı, Mülki Rüşdiye'nin üçüncü sene mezunlarına şهادetname verildiği merasimde talebeler bu tahsilin yeterli olmadığından bahisle ağlayarak gösterdikleri yoğun istek ve arzu üzerine dayanamayarak Padişahın tahta oturduğu günün yıldönümünde idadının resmi açılışını yapmaya karar vermiştir. Durumu Maarif Nezareti'ne bildiren Erzincan Mutasarrıflığı İdadi mektebine müdür ve muallim tayinini talep etmiştir. Mekâtib-i İdadi Dairesi masraflar için hisse-i iane yeterli gelmediğinden karşılık bulunmasının gerektiğini ifade eder. Önce oktruva vergisinin³⁴³ konulması teklif edilmiş fakat maarif vergisi olduğu için bu durum Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'nce kabul edilmemiştir. Erzurum Maarif bütçesine Dersaadet Maarif bütçesinin yardımı teklif edilmiş, bu ise zaten belli bir meblağ yardımın olduğu bu masrafın eklenmesinin mümkün olmadığı dile getirilmiştir. Rüşdiyenin idadiye tahviline karşılığın mahallince bulunması istenmiştir. Rüşdiye mektebi idadi mektebine dönüştürüldüğünde daimi masraf 38.053 kuruş artmaktadır.

11 Ekim 1905 (H. 11 Şaban 1323) tarihinde Erzincan İdadi Mektebi resmen açılmıştır. Rüşdiye binası kapısına "Erzincan Mekteb-i İdadi-i Mülkisi" yazılı levha asılmış ve birinci sene öğretimine askeri rüşdiyeden fahri muallimler ile başlanmıştır. Maarif Nezareti yeni asılan levhanın kaldırılamayacağına karar vermiş ve mesele

³⁴¹ BOA MF.MKT 910/ 17.

³⁴² 1867 yılında kurulan devlet işleri hakkında kararlar vermek, yapılan kanun ve nizamları tetkik etmek ve yüksek memurları muhakeme etmek için kurulmuştur. Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1983, s. 360-361.

³⁴³ Eskiden bir şehre girerken ticari eşyalardan ya da şahıslardan alınan vergi, kapı parası, ayakbastı parası, toprakbastı parası. Aslı Fransızca octroi sözcüğünden dilimize geçmiştir, halk ağzında oktorva da denir. <http://www.eksisozluk.com/show.asp?t=oktruva> (Erişim tarihi: 14.08.2012)

Mekâtib-i İdadi İdaresi'ne havale edilmiştir. Bu hususta durumun usulsüz olduğunu düşünen Maarif Nezareti Babıali'den görüş istemiştir.³⁴⁴

Erzurum Vilayeti Maarif Nezareti'ne yazdığı yazıda şunları dile getirmiştir: Erzincan'da açılan idadi mektebi için henüz bir bina inşa edilememiş ve mevcut rüşdiye mektebi harap olmakla beraber tamiri ve genişletilmesi mümkün değildir. İdadi mektebi inşasının 92.332 kuruşa mümkün olacağından ihalesinin yapılmasına binaen her m³ için 110 kuruş teklifini veren kazanmıştır. Kiralanmış hanenin yıllık kirası olan 30 liranın ayrıca sarfına izin verilmesi, mazbata ile gönderilen harita, keşifname ve ihale evrakıyla fiyat cetveli ekte gönderilmiştir. Mevsim inşaat mevsimi olması hasebiyle icabının hızlıca yapılması hususunda gereğini arz ederim. 27 Mayıs 1907 (R. 14 Mayıs 1323)³⁴⁵

Mektebin inşasına müsaade edilmiş ve muhasebece gereken muamele yapılmıştır. Mektep müdürünün de bulunduğu bir komisyon teşkil edilerek ve tasarrufa dikkat edilerek emanet suretiyle inşaata başlanması istenmiştir. 17 Şubat 1908 (R. 4 Şubat 1323)³⁴⁶

Sadrazam Ferit Paşa bu mektebin yapılması hakkında bir tezkere hazırlamış ve Padişah bu hususta bir tezkere sunmuştur: "Reside-i dest-i tazim olup melfuflarıyla manzur-u ali buyrulan işbu tezkere-i samiye-i sadaretpenahileri üzerine mucibince irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi şeref-sudur buyrulmuş olmağla olbabda emrû ferman hazret-i min lehülemrindir." 30 Ocak 1908 (H. 26 Zilhicce 1325 - R. 17 Kânunusani 1323) Ser-katib-i Hazret-i Şehriyari Tahsin³⁴⁷ İlgili tezkere Padişah tarafından kabul görmüştür.

Erzurum Vilayeti idadının önem ve büyüklüğüne binaen binanın yapımının komisyon vasıtasıyla emaneten yapılması halinde birkaç ay içinde ancak yapılabileceğini ve bu yapım işi için gerekli inşaat malzemesinin satın almakla uzun müddet fahri olarak vakit ayırmak ve dikkat eylemek külfetini getireceğini

³⁴⁴ BOA MF.MKT 881/ 65; BOA MF.MKT 1026/ 76; BOA MF.MKT 882/ 54.

³⁴⁵ BOA MF.MKT 676/ 56-8.

³⁴⁶ BOA MF.MKT 676/ 56-6.

³⁴⁷ BOA MF.MKT 676/ 56-5.

bildirmiştir. Bu hususta hem işsiz ve hem güvenilir kimse bulunmadığı için suiistimal meydana geleceğini; bu sebeple Erzincan Mutasarrıflığı'nın bu işi açık artırma ihale suretiyle yapmasını ve inşaat mevsimi geçmeksizin ihalenin yapılmasını talep etmiştir. 16 Temmuz 1908 (R. 3 Temmuz 1324)³⁴⁸

Maarif Nezareti Muhasebe Kalemi zaten yapım işinin açık artırma ihale ile yapılması şeklinde planlandığını ve yazıldığını fakat her nasılsa en son Erzurum Vilayeti'ne gönderilen son yazıda emaneten ifadesinin yanlışlıkla girdiğini ifade etmişlerdir. İhaleyi alan talibe ihalenin verilmesi ve bu durumun mümkün olmaması halinde meblağı geçmemek şartıyla ihalenin yeniden yapılması istenmiştir. 18 Ağustos 1908 (R. 5 Ağustos 1324)³⁴⁹

Erzincan İdadi Mektebi için yıllık 30 lira kira bedeli olunan haneye 19 Mayıs 1907 (R. 6 Mayıs 1323) tarihinde gereken muamele yapılmıştır. Keşif evrakı Maarif Nezareti Mimarlığı'na havale edilmiştir. 27 Temmuz 1907 (R. 14 Temmuz 1323) Keşif evrakı incelenerek inşa masrafları Maarif Nezareti mimarınca uygun bulunmuştur. 19 Temmuz 1907 (R. 6 Temmuz 1323) Muhasebe Kalemi bu masrafın bu yılki taşra inşaat bütçesinden karşılanmasına karar vermiştir. Maarif-i Meclis-i Kebir de bu muameleyi tasdik etmiştir. 13 Ağustos 1907 (R. 31 Temmuz 1323)³⁵⁰

Açılan idadi mektebine müdür, muallimleri vs. personeli tayin olunmamıştır. Erzincan Mutasarrıfı Mahmut Arif mektepte idari işler ve eğitim düzeni dairesinde gitmesi için acilen bu personelin gönderilmesini istemiştir. 14 Aralık 1905 (R. 1 Kânunuevvel 1321) İdadi Mektepleri İdaresi mahallince idadi mektebi için karşılık olarak hayvan duhuliyesi namıyla bir vergi konulduğunu ve tüccarlar tarafından gösterilen istek üzerine meselenin Babıali'ye sunulacağını bildirmiştir. Bu hususta alınacak cevaba göre gereğinin yapılacağı bildirilmiştir. 9 Ocak 1906 (R. 27 Kânunuevvel 1321)³⁵¹

³⁴⁸BOA MF.MKT 676/ 56-3.

³⁴⁹BOA MF.MKT 676/ 56-2.

³⁵⁰BOA MF.MKT 676/ 56-9.

³⁵¹BOA MF.MKT 907/ 23.

Erzincan'da gündüzlü beş seneli bir idadi mektebinin tesisi için yıllık 42.256 kuruş tahsisi lazım gelmektedir. Bu meblağdan eski rüşdiyenin yıllık masrafı 14.840 kuruş düşüldüğünde ilk sene bir idadi kurulması için 15.336 kuruş taşra idadi mektepleri tahsisatından tasarruf edilerek karşılanacaktır. Bu senelik rüşdiye sınıflarına bir sınıfın ilavesiyle dört sınıfın açılması Maarif Meclisi'nce uygun görülmüş ve Erzurum Vilayetince gereğinin yapılması istenmiştir. Bu bilgi hem Babıali'ye hem de Erzurum Vilayeti'ne bildirilmiştir. 6 Ekim 1906 (R. 23 Eylül 1322)

Sadrazam Ferit Paşa oktruva şeklindeki yeni konulacak vergilerin uygun olmadığına dair Şura-yı Devlet'in kararını, Erzurum maarif iane hissesi kendisine ayrılan kısmı aşarak Dersaadet hissesine girse bile açılması zaruri olan idadi mektebinin açık kalan 38.053 kuruşun mahalli maarif iane hissesinden karşılanması gerektiğine hükmetmiştir. Bu husus hem Nezarete hem de Erzurum Vilayeti'ne yazı ile bildirilmiştir. 7 Ocak 1906 (R. 25 Kânunuevvel 1321)³⁵²

Muhasebe Kalemi açılacak olan idadi mektebine karşılık hususunu yine dile getirmiştir. Maarif Nezareti İdadi Mektepleri İdaresi şimdiye kadar tasarruf edilen kısımdan karşılık bulmuştur. Erzincan İdadi Mektebi'nin açılması için gereken 15.336 kuruşun temini ile mektebin açılması ile ilgili işlemlerin yapılması istenmiştir. 27 Temmuz 1906 (R. 14 Temmuz 1322)³⁵³

Erzincan Mülki Rüşdiyesi'nin İdadiye Dönüşümü

Erzincan Mülki Rüşdiyesi personelimektebin idadiye dönüşümü ile bu mektebe Maarif Meclisi'nce tayin edilmişlerdir. Ayrıca coğrafya, tarih, kitabet ve ahlak derslerine Darulmuallimin edebiyat şubesi mezunlarından Halil Efendi tayin edilmiştir. Fransızca 3-4, hesap, hendese ve ziraat dersleri Darulmuallimin fen şubesi mezunlarından biri tayin edilmek üzere boş bırakılmıştır. Fransızca 5 ve resim derslerine mahallince uygun birinin tayini istenmiştir. 30 Nisan 1906 (R. 17 Nisan 1322)³⁵⁴

³⁵² BOA MF.MKT 676/ 56.

³⁵³ BOA MF.MKT 676/ 56.

³⁵⁴ BOA MF.MKT 676/ 56.

Vazife	Rüşdiye Maaş	Haftada Ders	İdadi Maaş	Muallimin İsmi
Müdüriyet	200	-	500	
Arabi	150	10	200	Rüşdiye Muallim-i Evveli Ziya Efendi
Farisi	100	8	160	
Türkçe 3-4	110	8	160	
Ulum-ı Diniyye	120	10	200	Rüşdiye Muallim-i Sani Mevlüt Efendi
Türkçe 2	80	6	120	
Mubassırlık	100	-	150	Rüşdiye Muallim-i Salisi Mustafa Efendi
Türkçe 1	70	7	120	
Hüsn-i Hatt	100	6	120	Rüşdiye Hat Muallimi Ali Rıza Efendi
Hademe	60	-	100	Rüşdiye Bevvabı Osman Ağa
Coğrafya	200	10	200	Darulmuallimin Edebiyat Şubesi İkincisi Halil Efendi
Tarih	160	8	160	
Kitabet	84	3	84	
Ahlak	80	4	80	
Fransızca 3-4	168	6	168	Darulmuallimin Fen Şubesi mezunlarından biri tayin edilmek üzere boş bırakıldı.
Hesap	220	11	220	
Hendese	100	5	100	
Ziraat	112	4	112	
Fransızca 5	84	5	84	Mahallince münasip birinin tayin edilecek.
Resim	100	5	100	
-	-	-	100	
Aylık Toplam	2.398		3.238	
Yıllık Toplam	28.776		38.856	
Masraflar	1.400		1.400	
Yekûn	30.176		40.256	
Rüşdiye Tahsisatı	14.840		14.840	
Tahsisi Gereken	15.336		25.416	

Tablo 12: Erzincan Mülki Rüşdiyesi'nin İdadiye Dönüşümü³⁵⁵

Mektep Binası

Erzincan sancağı merkezinde idadi mektebinin yapılması işine 1904 yılında teşebbüs edilmiştir. Erzurum Vilayeti yapılacak olan idadi mektebinin 260.000 kuruşa mal olacağını Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir. Maarif Nazırı Saffet Efendi resim ile gönderilen keşif defterine bakarak durumun uygun olduğu kanaatine

³⁵⁵BOA MF.MKT 882/ 54.

varmıştır. Bu mektebin hemen başlaması için sadrazamdan izin istenmiştir. 28 Eylül 1904 (R. 15 Eylül 1302)

Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa yaptığı incelemede Erzurum Vilayeti başmühendisi tarafından yapılarak bir fen heyeti tarafından tasdik olunmadığından ileride fazla veya noksan bir masraf çıkmaması için keşif defteri ile resmin İstanbul Belediyesi Hendesehanesi'ne gönderilerek incelenip onaylanmasını istemiştir. 3 Ekim 1904 (R. 21 Eylül 1302)³⁵⁶

İdadi mektebi açıldıktan sonra Erzincan Mutasarrıflığı tarafından mektep için gereken tesisat eşyasının tedariki istenmiştir. Erzurum Maarif Müdürlüğü emsali miktarda tesisat masrafı emrinin verilmesini Maarif Nezareti'nden talep etmiştir. 21 Temmuz 1906 (R. 8 Temmuz 1322) Maarif Nezareti emsali mekteplere kıyasla şimdilik bu yılki bütçeden 4.000 kuruş tahsisat ayırmıştır. Meblağın usulünce sarf olunması istenmiştir. 13 Ekim 1906 (R. 30 Eylül 1322)³⁵⁷

Mektebin inşası için 92.000 kuruşun sarfına Maarif Nezaretince izin verilmiştir. 26 Aralık 1907 (R. 13 Kânunuevvel 1323)³⁵⁸

2 Mart 1908 (R. 18 Şubat 1323) tarihli resmi yazı ile Erzincan'da idadi mektebi inşa edilmesipadişahımızın iradesidir. Önceki Erzincan Mutasarrıfı Tevfik Bey zamanında inşaat için Erzincan Ziraat Bankası'na verilen 77.332 kuruş mutasarrıf başkanlığında oluşturulan inşaat komisyonunca alınarak liva maarif sandığında muhafaza edilmiştir. Mal sandığından havale edilmiş olan 15.000 kuruşla birlikte toplamda 92.332 kuruş inşaat tahsisatı bulunmaktadır. Erzincan Mutasarrıflığı bu para ile Müşir Zeki Paşa'nın Erzincan'da bulunan ve idadi mektebine pek elverişli bulunan konağının satın alınması için Zeki Paşa ile görüşülmesini Maarif Nezareti'ne teklif etmiştir. 16 Mart 1909 (R. 3 Mart 1325)Konakla ilgili şunlar ifade edilmiştir: “Konak taştan olup sağlamlığı ve büyüklüğü istenen ölçüdedir. Mektebe elverişli olması hasebiyle bu konağın satın alınması devlet hazinesi için daha karlı olacaktır. Yeniden tahsisata mahal olmaksızın

³⁵⁶ BOA MF.MKT 92/ 4.

³⁵⁷ BOA MF.MKT 955/ 18; BOA MF.MKT 953/ 60.

³⁵⁸ BOA MF.MKT 1031/ 64.

inşaat için gönderilen tahsisatla veya daha az bir fiyata satın alınabilir.” Bu suretle satın alınması Vilayetçe münasip ve karlı görülürse Babıali’den izin alabilmek için binanın yeri, sağlamlığı, müstemilatı ve gerçek bedelini gösteren açıklamalı bir mazbatanın mühendis tarafından yapılacak krokisiyle beraber gönderilmesi Meclis-i Maarifçe uygun görülmüştür. 5 Nisan 1909 (R. 23 Mart 1325)³⁵⁹

Müşir Zeki Paşa’nın konağı mektep için satın alınarak bedeli ödendiği halde ertesine sene Maliye Nezareti tarafından 75.000 kuruş yanlışlıkla havale edilmiştir. Bu meblağın geri gönderilmesi talep edilmiştir.30 Kasım 1909 (R. 17 Teşrinisani 1325)³⁶⁰

İdadi mektebi binası satın alınıncaya kadar mektep için bina kiralanmıştır. Bu binaya yıllık 35 lira ücret verilmektedir. Yalnız binanın selamlık kısmı kullanıma pek de elverişli olmadığı için o kısım ayrılarak hane sahibine terkedilmiş ve kira 1908 yılında 25 liraya düşürülmüştür. 22 Temmuz 1908 (R. 9 Temmuz 1324)³⁶¹ Binanın satın alınması ile kira meselesi sona ermiştir.

Mektepte Kullanılan Materyaller

Mektebe lazım olan defter, şehadetname, harita ve küreler Maarif Nezareti tarafından tedarik edilmektedir.

Erzincan Mülki İdadisi’nde mevcut sınıflar için beş adet defter, bir adet künye, bir adet yoklama, mükâfat ve cezaya ait defterler nezaretten talep edilmiştir. 23 Nisan 1907 (R. 10 Nisan 1323)Ambarda mevcut olan iki adet sınıf defteri gönderilmiştir. Diğer defterlerin mahallince tab ettirilmesi veya çizilmek suretiyle neticenin temini istenmiştir. 16 Nisan 1908 (R. 3 Nisan 1324)³⁶²

³⁵⁹BOA MF.MKT 1113/ 69.

³⁶⁰BOA MF.MKT 1144/ 31.

³⁶¹ BOA MF.MKT 1033/ 74.

³⁶² BOA MF.MKT 1052/ 26.

Erzincan İdadisi rüşdiyeden ve idadiden mezun olacak talebeler için munasip miktarda Erzurum Maarif Müdürlüğü'nden şahadetname talep etmiştir. 28 Nisan 1908 (R. 15 Nisan 1324)³⁶³

Erzincan Rüşdi Mülkiyesinden kalan malzemelerin muayenesi yapılmış ve büyük kürenin kullanılmayacak derecede yıpranmış olduğu anlaşılmıştır. İdadi mektebi için bu materyalin teminini Nezaretten talep etmiştir. 12 Nisan 1907 (R. 29 Nisan 1323)Erzincan Mülki Rüşdiyesinden kalan haritaların artık kullanılmaz derecede yıprandığı görülmüştür. Bunun üzerine Erzurum Maarif Müdürlüğü Erzincan İdadi Mektebi'nin isteği üzerine Maarif Nezareti'nden Asya, Avrupa, Afrika, Amerika, Rumeli ve Anadolu Vilayetleri haritalarını istemiştir. 23 Nisan 1907 (R. 10 Nisan 1323)Maarif Nezareti kitap ambarında bulunan Avrupa ve Afrika haritalarını posta ile gönderilmiştir. Diğer haritalar dışarıdan satın alınarak bilahare gönderileceği bildirilmiştir.22 Temmuz 1907 (R. 9 Temmuz 1323)³⁶⁴

Nezaretin kitap ambarında bulunan Avrupa, Asya ve Afrika haritaları ile Dünya haritası gönderilmiştir. Mevcudu bulunmayan Kuzey Amerika, Okyanusya ve Osmanlı Vilayet (Anadolu ve Rumeli) haritaları dışarıdan satın alınarak gönderilmesi kararlaştırılmıştır. 4 Şubat 1908 (R. 22 Kânunusani 1323)³⁶⁵

Erzincan Mülki İdadi Mektebi coğrafya muallimi coğrafya dersinin haritasız öğretilmesinin mümkün olmadığını, her ne kadar haritalar tahtaya çizilse de talebenin istifadesinin sınırlı kaldığını ifade etmiştir. İlgili muallim bu durumda mesuliyet kabul edemeyeceğini ve talebenin bugün bellediğini yarın unuttuğunu bildirmiştir. Gereğinin yapılmasını istemiştir. 2 Mart 1908 (R. 18 Şubat 1323)³⁶⁶

Mektep Müdürlüğü

Erzincan Mülki Rüşdiyesi idadiye dönüştürülürken mevcut rüşdiye personelinin idadi mektebinde kullanılması yoluna gidilmiştir. Rüşdiye mektebinin muallim-i evveli Yusuf Efendi'nin maaşına bir miktar zam yapılarak idadi mektebine

³⁶³ BOA MF.MKT 1061/ 78.

³⁶⁴ BOA MF.MKT 1008/ 57; BOA MF.MKT 1052/ 26.

³⁶⁵ BOA MF.MKT 1043/ 2.

³⁶⁶BOA MF.MKT 1043/ 2.

müdür yapılmak istendiği Erzincan Mutasarrıflığı tarafından haber alınmıştır. Erzincan Mutasarrıflığı muallim-i evvelin eski hocalardan, son derece yumuşak huylu, temiz kalpli ve duası alınacak birisi olduğunu kabul ile bu tayine karşı çıkmıştır. Mutasarrıf muallim-i evvelin sözünün talebe ve hocalara geçmediğini, mektebi idare ve kontrol altında tutamadığından bahisle rüşdiye mektebinde istenen sonuçların alınmadığını beyan etmiştir. Rüşdiyeye dışarıdan fahri hoca tayin edildiği halde hiçbir sonuç alınmadığı hatta mektebin ibtidaiden daha aşağı bir derekeye düştüğü bildirilmiştir. Erzincan Mutasarrıfı Mahmut Arif Efendi bu tayinden tamamen vazgeçilerek mektepten istenen neticenin alınabilmesi için mülkiye mezunu daha önce idadide muallimlik veya muavinlik yapmış birisinin tayinini talep etmiştir. 12 Mayıs 1906 (R. 29 Nisan 1322)

Maarif Nezareti İdadi Mektepleri İdaresi rüşdiye muallim-i evvelinin idadi müdürlüğüne terfiinin usule aykırı olduğunu, yalnız bu durumun Erzincan Mutasarrıflığı'nca idadi mektebinin kurulmasına usulsüzce teşebbüs etmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu husustaki usul hatası şöyle izah edilmiştir: Bir idadi mektebinin kurulması gerek görüldüğü zaman ilk önce Nezaretçe durum araştırılmalı ve masraflarına karşılık bulunduğu takdirde mektep açılmalıdır. Hâlbuki Erzincan Mutasarrıflığı mektebin teşkilinde masrafların karşılanması cihetine ehemmiyet vermeyerek idadi mektebinin açılmasına usulsüz bir surette ısrar etmiştir. Bunun neticesinde masraflara bir karşılık bulunmadığı için ne idaresi ve ne de muallimler heyeti için düzenlemeye uygun maaş tahsis olunamamış ve memurları usule uygun seçilememiştir. Bu sebeple şimdiki durumun dışında yapılacak başka bir şey yoktur. 11 Haziran 1906 (R. 29 Mayıs 1322)³⁶⁷

Mektebe tayin edilen müdürlerden birisi Bahattin Efendi'dir. 21 Ağustos 1890 (R. 9 Ağustos 1306) tarihinde Drama İdadi Mektebi'nde işe başlamıştır. 500 kuruş maaşla Erzincan İdadi Mektebi müdüriyetine tayin edilmiştir.³⁶⁸

İdadi mektebi muallimlerinden Halil Efendi Maarif Nezareti'ne 14 Temmuz 1908 (R.1 Temmuz 1324) tarihinde bir dilekçe göndererek mektep müdürü Mehmet

³⁶⁷BOA MF.MKT 937/ 49.

³⁶⁸BOA MF.MKT 1086/ 28.

Bahattin Efendi'yi şikâyet etmiştir. Mehmet Bahattin Efendi'nin görevini yapmadığını, mektebe gelmediğini, 1323 yılına ait mükâfat akçesini kendi işlerine sarf ettiğini, talebeden bazısının imtihan numaralarını tahrif ve mektep hademesini kendi işlerinde kullandığını ve neticede mektebin gerilediğini ifade etmiştir. Maarif Nezareti dilekçedeki hususların göz önüne alınarak tahkikat yapılmasını ve neticenin bildirilmesini istemiştir. 8 Ağustos 1908 (R. 26 Temmuz 1324)³⁶⁹

Yapılan tahkikat neticesinde Bahattin Efendi görevden alınmıştır. Erzincan Mülki İdadi mektebi talebeleri müdür Bahattin Bey'in haksız bir surette görevden alındığını iddia ederek Meclis-i Mebusan'a telgraf çekmişler ve ilgilinin görevine iadesini istemişlerdir. Meclis-i Mebusan reisi durumu Maarif Nezareti'ne bildirerek gereğinin yapılmasını istemiştir. 12 Nisan 1909 (R. 30 Mart 1325)

Erzurum Vilayeti; müdür Bahattin Bey ile muallimler arasında nefret ve soğukluğun meydana geldiğini, bu durumun talebenin eğitimine zarar verecek derecede olduğunu, bu nefretin kaldırılmasının mümkün olmadığından bu halin devamı mektepten elde edilecek faydalara set çekeceği beyan edilmiştir. Bu durumda müdür istifa etmiş sayılarak yerine Erzurum İdadisi muavin-i evveli Mustafa Zihni Efendi bu göreve tayin edilmiştir. 1 Mayıs 1909 (R. 18 Nisan 1325) Erzurum Vilayeti'nden Mekâtib-i İdadi İdaresi'ne gelen cevap aynen Meclis-i Mebusan'a bildirilmiştir. 15 Mayıs 1909 (R. 2 Mayıs 1325)³⁷⁰

Mektep Muallimleri ve Personel

Rüşdiyeden idadiye dönüştürülen mektepte en başta fahri muallimler görev yapmıştır. Daha sonra rüşdiye muallimleri mektebin usulsüz açılması sebep gösterilerek idadide görevlendirilmiştir. Fakat ilerleyen yıllarda mektebe uygun seviyede muallimler tayin edilmiştir. Derslere idadi ve darulmuallimin mezunlara girmektedir.

Tarih, hendese ve 3. ve 4. seneler Fransızca muallimliklerine tayin olunan Mevlüt Efendi mesafenin uzak olması sebebiyle mektebe gelmekten vazgeçmiştir.

³⁶⁹BOA MF.MKT 1070/ 4.

³⁷⁰BOA MF.MKT 1119/ 54.

Bu muallimliğe 480 kuruş maaşla Darulmuallimin Fünun şubesinde mezun Adil Efendi'nin tayini uygun görülmüştür. 11 Mart 1907 (R. 26 Şubat 1322)³⁷¹

Adil Efendi Erzurum İdadi Mektebi'ne tayin olunca yerine Darülfünun-ı Şahane mezunlarından olup önce Midilli İdadisi servet, ziraat, kavanin ve edebiyat dersleri muallimliklerinde bulunan Erzincan vergi memuru Mehmet Şevki Bey'in tayini uygun görülmüştür. Erzurum Vilayeti ilgili muallimin memuriyet asaletinin tasdikini istemiştir. 1 Kasım 1908 (R. 19 Teşrinievvel 1324)Meclis-i Maarif ilgili muallimin 160 kuruşla Tarih muallimliğine tayinini münasip görmüştür. 25 Ocak 1909 (R. 12 Kânunusani 1324)³⁷²

Erzincan Mülki İdadi Mektebi ulum-ı diniye muallimi Mevlüt Efendi 1890 (R. 1306) senesinde 200 kuruş maaşla Erzincan Mülki Rüşdiyesine muallim-i sani olarak tayin edilmiştir. Ders başına 5 kuruş olmak üzere haftada 10 saat vazife karşılığında aylık 200 kuruş maaş verilmiştir. Mektebin idadiye dönüştürülmesi ile haftada 10 saat derse girdiği hesap edilerek maaşına zam yapılmamıştır. Programın yenilenmesiyle ulum-ı diniye dersi haftalık ders saati 10 saatten 18 saate çıkmıştır. Buna göre ilgili muallim 360 kuruş maaş alması gerekmektedir.İlgili muallim verdiği ders saati nispetinde maaşının yükseltilmesini dilekçe ile istemiştir. 19 Aralık 1908 (R. 6 Kânunuevvel 1324)Maarif Nezareti Mekâtib-i İdadi Dairesi ileride görülecek lüzum üzerine düzenleme yapıldığı takdirde ilgili muallimin maaşına ait muamelenin yapılacağını bildirmiştir. 9 Şubat 1909 (R. 27 Kânunusani 1324) Aynı muallimin Erzincan Mutasarrıflığı kanalıyla yaptığı müracaatında ise bu yıl bütçesinin kabulünden sonra icabının yapılacağı ifade edilmiştir. 18 Mart 1909 (R. 5 Mart 1325)³⁷³

Erzincan Askeri Rüşdiyesi kavaid-i Osmaniye ve kitabet muallimi Yüzbaşı Feyzi Fethullah Efendi şimdi boş olup vekâleten tayin edildiği Erzincan İdadi Mektebi tarih muallimliğine asaleten tayinini istirham etmiştir. 12 Kasım 1908 (R. 30 Teşrinievvel 1324)Maarif Nezareti İdadi Mektepleri İdaresi bu vazife vergi memuru

³⁷¹ BOA MF.MKT 983/ 21.

³⁷² BOA MF.MKT 1095/ 59.

³⁷³ BOA MF.MKT 1099/ 27: BOA MF.MKT 1112/ 18.

Mehmet Şevki Bey'e evvelce tayin olduğundan bu talebi reddetmiştir. 24 Ocak 1909 (R. 11 Kânunusani 1324)³⁷⁴

Erzincan İdadisi Riyaziye muallimliğine Dedeâğaç İdadisi riyaziye muallimi 800 kuruş maaşla tayin edilmiş ve bu muallimin maaşına karşılık bulunmuştur. 13 Nisan 1913 (R. 31 Mart 1329)³⁷⁵

Mektep muallimlerinin zamanla terfi ederek maaşlarının arttığını görmek mümkündür. 428 kuruş maaş alan Erzincan İdadisi muallimlerinden Adil Efendi terfi ederek 520 kuruş maaşla Erzurum İdadisi'ne tayin edilmiştir. Onun yerine Diyarbakır İdadisi muallimlerinden Sadık Efendi tayin edilmiştir. 6 Ağustos 1908 (R. 24 Temmuz 1324)³⁷⁶

Mektep muallimleri maaşlarını almakta zaman zaman sıkıntı çekmişlerdir. Bunda hiç şüphesiz mektebin karşılık bulunmadan açılması önemli rol oynamıştır. Muallimler bu durumu Maarif Nezareti'ne telgrafla bildirme yoluna gitmişlerdir.

Erzincan Mülki İdadi Mektebi müdürü Mehmet Bahattin Efendi, müdür muavini Yusuf Efendi, muallimler Halil Hulki, Mehmet Mevlüt, Mustafa Adil, Ali Rıza ve İsmail Hakkı Efendiler maaşlarında yaşadıkları sıkıntıdan dolayı dilekçe ile Maarif Nezareti'ne müracaat etmişlerdir. Erzurum Maarif İdaresi'nin tuttuğu usul dairesinde maaşların 7-8 aylığı Ziraat Bankası'na ve kalan aylıklar ise mahalli maliyeye havale edilmiştir. Muallimler Erzincan maliyesinden maaş almakta sıkıntı çekmişlerdir. Erzincan'da fiyatlar ve kiralar fevkalade pahalı, kışlar son derece şiddetli ve yedi ay sürdüğünden bahisle paraya olan ihtiyaçlarını beyan ile maaşların tamamının Ziraat Bankası'na yatırılmasını istemişlerdir. 7 Ağustos 1907 (R. 25 Temmuz 1323) Maarif Nezareti ise Erzurum Maarif Müdüriyeti'nden Erzincan'da bulunan memur ve hizmetlilerin maliyeden vaktinde verilmesi sağlanarak bu hususta mağduriyete sebebiyet vermeden gereken takibin yapılmasını talep etmiştir.³⁷⁷

³⁷⁴ BOA MF.MKT 1098/ 46.

³⁷⁵ BOA MF.MKT 1185/ 32.

³⁷⁶ BOA MF.MKT 1076/ 44.

³⁷⁷ BOA MF.MKT 1019/ 48.

Erzincan İdadi Mektebi coğrafya, türkçe ve kitabet muallimi Halil Efendi ile resim ve Fransızca muallimi Hakkı Efendi'nin maaşlarının bir kısmı Erzurum Maarif Müdürlüğü tarafından kesilmiştir. Muallimler bu duruma itiraz ederek dilekçe yazmışlar ve hiçbir muallim hakkında böyle bir kayda rastlanmadığını iddia etmişlerdir. Erzurum Vilayeti mesele hakkında Maarif Nezareti'nden görüş istemiştir. Nezaret Erzurum Maarif Müdürlüğü'nün uygulamasını eskiden beri uygulanması hasebiyle haklı bulmuştur. 11 Kasım 1907 (R. 29 Teşrinievvel 1323) Erzurum Maarif Müdürlüğü bu muallimlerin tayin edildiği sınıflardan birinin henüz açılmamış olması sebebiyle bu sınıf derslerinden aldıkları ücretleri kesmişlerdir. Muallimlere ödenen ücretler ders saati üzerinden tekrar hesaplanarak ödenmiştir.³⁷⁸

Mektep muallimleri tatil günlerinde izinli olduğundan ve istediği yere gidebilme hakkına sahiptir. Erzurum Maarif Müdürlüğü Erzincan İdadi Mektebi muallimlerinden Adil Efendi'nin mektep idaresinden izin almadan Trabzon'a gittiğini Maarif Nezareti'ne bildirmiştir. Maarif Nezareti muallimlerin tatil günlerinde izinli olduğundan ve istediği yere gidebileceğinden herhangi bir muameleye gerek olmadığı ifade edilmiştir. Şayet muallim bayram ertesi mektep açıldığı zaman mektepte bulunmadığı takdirde istifa etmiş sayılarak ona göre muamele edilmesi gerektiği bildirilmiştir. 8 Ekim 1908 (R. 25 Eylül 1324)³⁷⁹

Bazı dersler için talip olanlar imtihan edilmiş ve tayin bu imtihana göre yapılmıştır. 3. ve 4. sınıf Fransızca derslerine girecek olan muallim imtihan ile seçilmiştir. Talipliler, Erzincan Askeri Rüşdiyesi müdür vekili ve mutasarrıf vekili tarafından imtihan edilmiş ve imtihan evrakları Maarif Müdürlüğü'ne gönderilmiştir. 7 Nisan 1909 (R. 25 Mart 1325) Meclis-i Maarif-i Kebir gelen üç imtihan evrakını incelemiştir. Esasen hiç birisinin istenilen seviyede olmadığı yalnızca birisinin evrakının diğerlerinden üstün olduğunu fakat onun da muallimlik edecek derecede bulunmadığını ifade etmiştir. Erzincan maarifi tarafından yeniden bir imtihan

³⁷⁸ BOA MF.MKT 1026/ 76.

³⁷⁹ BOA MF.MKT 1078/ 53.

yapılması ve imtihan evraklarının gönderilmesi talep edilmiştir. 13 Mayıs 1909 (R. 30 Nisan 1325)³⁸⁰

Erzincan İdare Meclisi tarafından Erzincan İdadi Mektebi nevvab bevvabı vefat eden Osman Ağa'nın ailesine maaş tahsis edilmesi istenmiştir. Osman Ağa'nın tekait sandığına aidat verip vermediği araştırılmış ve buna göre maaş bağlanmak istenmiştir. Yapılan yazışmalar sonucunda ilgili sandığa aidat ödemediği ve aidat ödemekle yükümlü olmadığı ortaya çıkmıştır. Osman Ağa'nın ailesine emekli maaşı bağlanamamıştır. 10 Ekim 1908 (R. 27 Eylül 1324)³⁸¹

Mektebin Dersleri ve Masraflar

	1308 Yılına Ait	1321 Yılına Ait
	Bütçe	Bütçe
	Maaş (Kuruş)	Maaş (Kuruş)
Müdür	500	500
Mubassır	150	2x150
Ulum-ı Diniye ve Ahlakiye Dersi	300	200+80
Arapça Dersi	240	200
Farsça Dersi	140	160
Türkçe Dersi	400	400
Kitabet Dersi	150	84
Fransızca Dersi	300	252
Hesap Dersi	300	220
Usul-i Defteri Dersi	100	-
Cebir Dersi	120	-
Hendese Dersi	150	100
Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye Dersi	200	112
İlm-i Eşya Dersi	100	-
Coğrafya Dersi	300	200
Tarih Dersi	200	160
Hüsn-i Hat Dersi	150	120
Resim Dersi	150	100
Hademelik	-	2x100
Aylık Toplam	4.110	3.388
Senelik Toplam	49.320	40.656

Tablo 13: Erzincan Mülki İdadisi Mektep Giderleri

³⁸⁰ BOA MF.MKT 1122/ 25.

³⁸¹ BOA MF.MKT 1077/ 60.

1906 yılında açılan idadi mektebinin dersleri şunlardır: Ulum-ı diniye, ahlak, Arapça, Farsça, Türkçe, kitabet, Fransızca, hesap, hendese, ziraat, ilm-i eşya, coğrafya, tarih, hüsn-i hat ve resim. 30 Nisan 1906 (R. 17 Nisan 1322)³⁸² Mektep 1892 yılında da açılmak istenmiş hatta bu hususta bazı hesaplar dahi yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda bu durum görülmektedir. 1892 (R. 1308) yılı hesabına göre yıllık yakacak 700 kuruş, çeşitli masraflar 500 kuruş ve tevzi-i mükâfat 500 kuruş olmak üzere idadi mektebinin yıllık masrafı 51.020 kuruştur. 1905 (R. 1321) yılı hesabına göre yıllık yakacak 500 kuruş, çeşitli masraflar 500 kuruş ve tevzi-i mükâfat 400 kuruş olmak üzere idadi mektebinin yıllık masrafı 42.056 kuruştur.³⁸³

Mektebin masraflarını iki grupta toplayabiliriz. Birinci grup personel maaşları, ikinci grup yakacak ve diğer masraflardır. Mektep personeli müdür, mubassır, muallimler ve hademedden ibarettir.

Mektebin giderleri noktasında en çok yazışma yapılan mesele yakacaktır. Erzincan Mutasarrıflığı Maarif Nezareti'ne müracaat ederek Erzincan İdadi Mektebi'ne 1.000 kuruşluk yakacak tahsisatının az olduğunu beyan ile bu miktarın en az 2.300 kuruş olması gerektiğini ifade etmiştir. Nezaret bu durumun aksine bütçedeki sıkıntılar sebebiyle tahsisat 500 kuruşa indirilerek mektebe havale etmiştir. Bu tahsisat ile mektebin yakacağı alınmıştır. Yalnız havaların bir ay erken soğuması sebebiyle sobalar kurulmuş ve erkenden yakılmaya başlanmıştır. Satın alınan odunla ancak iki ay idare edilebileceği, kış dört ay daha devam edeceği için şu sıralarda gereken yakacak alınmazsa şimdiden kapanmaya yüz tutan yollar ileride tamamen kapalı olacağından odun ve kömür tedariki imkânsız hale geleceği bildirilmiştir. Bu şartlarda mektebin tatili zaruri olması sebebiyle Erzincan Mutasarrıflığı Maarif Nezareti'nden icabının yapılmasını talep etmiştir. 11 Kasım 1907 (R. 29 Teşrinievvel 1323)Erzurum Maarif Müdüriyeti de İdadi mektebinin zor durumda olduğunu beyan ederek yakacak durumuna dikkati çekmiş tahsisatın 500 kuruş artırılmasını talep etmiştir. 22 Aralık 1907 (R. 9 Kânunuevvel 1323)Gönderilen 300 kuruş ek ödenekle yakacak alınmıştır. Fakat alınan bu yakacağın da bitmek üzere olduğu,kışın bütün şiddetiyle devam ettiği için tahsisata zam yapılması Erzincan Mutasarrıflığı

³⁸² BOA MF.MKT 676/ 56-48.

³⁸³ BOA MF.MKT 676/ 56-46,48.

tarafından Nezaretten talep edilmiştir. Şayet gereken tedbirler alınmazsa talebenin mektebe devamının zorlaşacağı bildirilmiştir. 25 Aralık 1907 (R. 12 Kânunuevvel 1323)Erzincan İdadi Mektebi yakacak ödeneği Maarif Nezaretince 200 kuruş artırılmıştır. 21 Mart 1908 (R. 8 Mart 1324) Toplamda 500 kuruş ek ödenek gönderilmiştir.³⁸⁴

Erzincan İdadi Mektebi yakacak ve müteferrik tahsisatıyla idare olunamayacağından bahs ile tahsisatın artırılması istenmiştir. Mevcut tahsisat ile mektebin kapanacağı ve bu mesuliyetin kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. 4 Ekim 1908 (R. 21 Eylül 1324)Erzincan ve çevresinde kışın şiddetli geçtiği ve sıcaklığın 27 dereceye kadar düştüğü ve buna binaen hastalıkların ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Şiddetli kışın Teşrinievvel ayından başlayarak 15 Nisan'a kadar sürdüğü beyan edilmiştir. Mektepte sekiz soba ders saatlerinde devamlı, hademe sobası ise gün boyu yanmaktadır. İktisatla her sobaya günlük 30 kıyye odun gerekmektedir. Geçmiş yıllar da göz önüne alınarak tahsisatın 2.000 kuruşa çıkarılması istenmiştir. 11 Ağustos 1908 (R. 29 Temmuz 1324)Maarif-i Meclis-i Kebir ve Muhasebe daireleri 700 kuruşun kifayetsiz olduğunu kabul ederek 300 kuruş zam ile tahsisatın 1.000 kuruşa çıkarılmasına karar vermiştir. 6 Aralık 1908 (R. 23 Teşrinisani 1324)³⁸⁵

b. Erzincan Askeri İdadi Mektebi

Doğu Anadolu'da kurulan ilk askeri idadi mektebio dönem ordu merkezi Erzurum olduğu için Erzurum Askeri İdadisi'dir. 1873 yılında açılmıştır.³⁸⁶Bu mektebin 93 Harbi sonrasıErzincan'a taşınması düşünülmüş venihayet 1898 yılında bu mektep Erzincan'a taşınmıştır.³⁸⁷

4. Ordu Müşiriyeti DairesiErzurum'daki Askeri İdadi Mektebi'ninErzincan'a taşınmasını tavsiye etmiştir. Mekâtib-i Askeriye Nezaretitarafından 4 Mart 1890 (H.

³⁸⁴ BOA MF.MKT 1022/ 73.

³⁸⁵ BOA MF.MKT 1086/ 63.

³⁸⁶ <http://memory.loc.gov/master/pnp/cph/3b20000/3b27000/3b27900/3b27958u.tif>; Milli Savunma Bakanlığı, Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, 2000 Ankara, s. 23.

³⁸⁷ Esasen bu mekteple ilgili olarak Maarif Nezareti salnamelerinde de bilgiler bulunmaktadır. Fakat Maarif salnamelerinde askeri idadi ile askeri rüşdiye bilgilerinin birbirine karıştırıldığı sanılmaktadır. Bu bilgiler aynı zamanda Milli Savunma Bakanlığı arşivine dayanan bilgilerle de çelişmektedir. Bu sebeple Milli Savunma Bakanlığı arşivine dayalı olarak yazılmış olan Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim adlı eserin bilgileri bu konuda esas alınacaktır.

12 Recep 1307) tarihinde gönderilen 878 numaralı resmî yazı ile mektebin Erzincan'a taşınması lüzumu Genelkurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye Riyaseti) makamına bildirilmiştir. Taşınmanın lüzumu şöyle izah edilmiştir: Anadolu'da yaşayan aileler; Erzurum'da rakımın yüksek olması ve 8-9 ay süren şiddetli kış ve soğuk hava şartlarına çocuklarının tahammül edemeyeceğinin düşünerek çok istemelerine karşın rüşdiye mezunu çocuklarını Erzurum Askerî İdadî'sine göndermemektedirler. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda mektebin Erzincan'a nakli mecburiyeti zaten ortaya çıkmıştır. Bölgede bulunan diğer askeri rüştiyelere yakınlığı, mektebin gelişmesinin ordu merkezinde bulunmasına bağlı olması ve mekteplerin zaten ordu merkezlerinde bulunması kararına bağlı olarak mektep Erzincan'a taşınmalıdır. Erzurum Askerî İdadî'sinin tamir ve büyütülmesi için gerekli 142.000 kuruşa bir o kadar daha meblağ eklenerek Erzincan'da mükemmel bir idadi mektebi inşa edilmesi suretiyle talebe sayısının bir kaç katına çıkarılması hedeflenmiştir. Mektep binası bitirilinceye kadar mektebe bu senelik ordu tarafından da bir yer tahsis edilebilir. Bu sene tatil zamanından sonra ordu merkezi olan Erzincan'a nakledilmelidir. Padişahımızın 13 Mayıs 1890 (H. 23 Ramazan 1307) irade-i seniyyesi ile de bu lüzum hissedilmiştir. Bu hususun Meclis-i Rûesa'ya havalesine Seraskerlikçe müsaade edilmiştir. 18 Haziran 1895 (R. 6 Haziran 1311)³⁸⁸

Bu mesele Meclis-i Rûesa'da görüşülmüştür. Erzincan'da bir mekteb-i idadinin açılması halinde Erzurum'da yapılacak rüşdiyeden bir hayli tasarruf edileceği beyan edilse de bu mektebin açılması ile Nizamiye bütçesine daimi bir masraf kapısı açacağından buna müsamaha gösterilmemiş ve meselenin Piyade dairesine havalesi kararlaştırılmıştır. (H. 26 Şevval 1313) 10 Nisan 1896³⁸⁹

Taşınma meselesi 1898 yılına kadar devam etmiş ve mektep bu yılda Erzincan'da açılmıştır. Mektebin personeli müdür, müdür muavini, dâhiliye zabıtları, Fransızca, Türkçe, jimnastik, riyaziye, tarih, coğrafya ve kozmografya, hendese ve

³⁸⁸ Milli Savunma Bakanlığı, Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, 2000 Ankara, s. 224.

³⁸⁹ Milli Savunma Bakanlığı, age, s. 226.

makine, cebir ve müsellesat muallimleridir. Personelin büyük kısmının memleketi Erzincan çevresinde bulunan şehirlerdir.³⁹⁰

	H. 1316 M. 1898	H. 1317 M. 1899	H. 1318 M. 1900	H. 1319 M. 1901	H. 1316 M. 1903
Talebe Adedi	219	219	219	219	200

Tablo 14: Erzincan Askeri İdadi Talebe Sayısı³⁹¹

Nezaret ve teftişi Mekâtib-i Askeriye Nezareti tarafından yapılmak üzere Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat İdadi mekteplerinin bir kısmının Harbiye'ye çevrilmesiyle yeni sene başından itibaren bu mekteplerde Harbiye mektebi derslerine başlanması dönemin padişahı II. Abdülhamit tarafından emredilmiştir.³⁹² Bu emir neticesinde Erzincan Askeri İdadi Mektebi Harbiye'ye çevrilmiştir. 1908 yılına kadar bu şekilde hizmet eden mektep tekrar bu yıl askeri idadiye çevrilmiştir.

1909 yılında Askeri İdadi'nin tekrar Erzurum'a taşınması düşünülmüştür. Yalnız Askeri Şura'nın 21 Ağustos 1909 (R. 8 Ağustos 1325) tarihinde aldığı karar ile mektebin Erzincan'da kalması ve isminin de Erzincan Askeri İdadisi olarak yâd edilmesi uygun görülmüştür.³⁹³

Seferberlikte Erzincan Askeri İdadisi Sivas'a nakledilmiş³⁹⁴ ve daha sonra kapatılmıştır. Savaş öncesinde Erzincan Askeri İdadi Mektebi olarak kullanılan bina daha sonra mektebin Sivas'a taşınması ile boş kalmıştır. İşgal yıllarında ise tahribe uğrayan bu binanın Erzincan'da yapılması kararlaştırılan darüleytama yerleşecek erkek ve kız çocuklarını alabilecek büyüklükte olduğu ve az masrafla kolaylıkla tamir olacağı Erzincan Mutasarrıfı tarafından Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir. 3 Eylül 1918 (R. 21 Ağustos 1334)

³⁹⁰Milli Savunma Bakanlığı, age,s. 229-231.

³⁹¹SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 813; 1317. s. 905; 1318. s. 1007; 1319. s. 339; 1321. s. 310.

³⁹²BOA Y. MTV. 284/96.

³⁹³Milli Savunma Bakanlığı, age,s. 228.

³⁹⁴BOA DH.EUM.5.Şb 74/28.

Harbiye Nezareti de Maarif Nezareti'ne yazı yazarak bu binanın Mülkiyeye terkini istemiştir. Erzincan'da inşaat yapmak kış mevsiminde mümkün olmadığından kış gelmeden ve yetim çocukların ortada kalmaması için süratli şekilde binanın tesliminin Erzincan'daki ordu kumandanlığına bildirilmesi istenmiştir. 17 Ağustos 1918 (R. 4 Ağustos 1334)

Harbiye Nazırı mektebin geçici olarak tahliye edilmiş olduğunu, mektebin nakli suretiyle yeniden kurularak açılmasının kararlaştırılmış olduğundan kabul edilemeyeceğini bildirmiştir.³⁹⁵

Erzincan İdadi Mektebi 1. Dünya Savaşı Rus işgali sonrası ayakta kalan binalardan birisidir. Kazım Karabekir Erzincan'ın kurtuluşu sonrası Vehip Paşa'yı şehrin kuzey girişinde Askeri İdadi binasının önünde karşıladıklarını hatıratında belirtmektedir.³⁹⁶

3. Erzincan Askeri Sanayi Mektebi

1866'da Türk sanayiinin çökmesini önlemek amacı ile bir "Islah-ı Sanayi Komisyonu" kuruldu. Bu komisyon 1868'de Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi'ni yayınladı. Bundan sonra, 1868'de İzmir, Bursa, Kastamonu, Bosna, Trabzon ve İşkodra'da, 1868'de Erzurum'da, 1870'de Diyarbakır'da sanat okulları açıldı. Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi, Mekteb-i sanayilerin açılış amacını ve diğer özelliklerini açıklarken özetle şöyle demektedir: Bir süreden beri halkın ihtiyacı olan eşyanın üretimi yabancıların eline geçmiştir. Bu sebepten, dokuzu demir ve madeni eşya, dördü ahşap işine, altısı da değişik işlere ait olmak üzere, on dokuz sanatın ustalar ve yardımcıları vasıtası ile öğretilmesi için mekteb-i sanayilerin açılmasına karar verilmiştir. Bu okullar memleketteki en lüzumlu sanatların teorik ve uygulamalı olarak öğretilmesi için açılmıştır.³⁹⁷

Erzincan ordu merkezi olması hasebiyle askerinin ihtiyacının karşılanması için bazı sanayi tesislerinin yapıldığı bilinmektedir. Kurt İsmail Paşa'nın IV. Ordu-yı Hümayun komutanlığı (1878-1879) sırasında asker ihtiyacı için şayak ve aba üretir

³⁹⁵ BOA MF.MKT 1234/ 107.

³⁹⁶ Kazım Karabekir, Erzincan - Erzurum'un Kurtuluşu, İstanbul 1939, s. 114.

³⁹⁷ Tayyip Duman, TA Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi, Ankara 2002, c. 15 s. 67.

bir adet fabrika mevcuttur. Ayrıca, top gereçleri için onarım yapan bir de küçük fabrika dahi bulunmaktadır.³⁹⁸1887-1908 yılları arası Erzincan'da IV. Ordu komutanlığı yapan Müşir Zeki Paşa döneminde dokuma fabrikası, elbise ve kundura imalathaneleri üretime devam etmektedir.³⁹⁹

İngiliz asıllı Fred Burnaby 1876'da Anadolu'yu gezmiş seyyahlardan biridir. Arapgir, Eğin ve Kemah yoluyla Erzincan'a gelen bu seyyah Erzincan'da bir çizme imalathanesi olduğundan bahsetmiştir. Çizme imalathanesi askeri bir imalathanedir. İmalathanenin yöneticisi bir subaydı. Mesai iki saatlik süngü talimi ile başlardı. İmalathanede yetkili kişi iki ayda 40.000 çift çizme ürettiklerini ve Erzurum'a acilen 12.000 çift çizme üretmek için emir aldıklarını ifade etmiştir. İmalathanede Ermeni ve Türk gençleri çalışmaktadır.⁴⁰⁰Bu imalathane muhtemelen Müşir Derviş Paşa'nın IV. Ordu Komutanı (1862-1878) olduğu dönemde yapılmıştır. Bu sanayi tesislerinde çalıştırılmak için muhtemelen yetişmiş personele ihtiyaç duyulmuş ve sanayi mektebi açılması yoluna gidilmiştir. Önce sivil kisveyle açılan bu mektep daha sonra askerileştirilmiştir.

Mülkî Sanayi Mektebi'nin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Bu mektebin adı Fuat Bey'in çizdiği Erzincan şehrinin istikşaf haritasında geçmektedir.⁴⁰¹Mektep 1907 yılında askeri teşkilata devredilerek Askeri Sanayi Mektebi haline getirilmiştir. Bilahare bu mektep kapatılmıştır. Kapatıldığı tarih bilinmemektedir.⁴⁰²Bu mektebin varlığına dair elimizde bir arşiv belgesi bulunmaktadır.

Makaraköy şimendifer makaracısı Erzincanlı Ahmet oğlu Salih hastalığından dolayı bir ay hava değişimi için Erzincan'a geleceğinden Zeytinburnu Fabrika-i Hümayun'u mektebinde bulunan on iki ve on üç yaşlarında iki asker oğlunun burada

³⁹⁸ İ. Hakkı Akansel, Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar, Erzincan 1999, s. 138-140.

³⁹⁹ Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, Erzincan 1987, c. 2, s. 220.

⁴⁰⁰ Enver Konukçu, Büyük Güçler ve Ermeni Kışkıracısındaki Erzincan'ın Albayrağımıza Kavuşması, Ankara 2001, s.45-46.

⁴⁰¹ Fuat Bey, Erzincan Şehrinin İstikşaf Haritası, Temmuz 1322.

⁴⁰² Metin Mahitapoğlu, Erzincan İlindeki Kışla ve Askeri Binaların Tarihçesi, Ankara 1991, s. 71-72; İ. Hakkı Akansel, Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar, Erzincan 1999, s. 28.

kimsesiz kalmaması için Erzincan Sanayi Mektebi'ne nakillerini dönemin Dâhiliye Nezareti'nden talep etmiştir.⁴⁰³

4. Medreseler

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda eğitim seferberliği içine girerek devletin ihtiyaç duyduğu memur ve askeri yetiştirmek için birçok okullar açtı. Bütün bu çalışmalara karşılık devlet adamları medreseleri ıslahına yanaşmıyorlar ve bu işe cesaret edemiyorlardı. Herkesin fark ettiği bu ihtiyaç hala medreseliler tarafından inkâr ediliyordu. Hatta medrese ıslahatı yapmak isteyen kişilerden Maarif Nazırı Kemal Efendi medreselilerin gazabına uğramış ve memleketi terke mecbur kalmıştı.⁴⁰⁴

Sistemdeki bozulmanın ıslahı yolunda da birçok tedbirlere başvurulmuştur. Bu konuda birçok kanunnameler çıkarılmış ve birçok hatt-ı hümayunlar isdar edilmiştir. Sultan III. Ahmet (1703-1730) devrinde bu hususta bazı emirler verilmiş, Saçaklızade Tertibu'l- Ulûm adlı eserinde medreseyi tenkit etmiş; Sultan I. Mahmut (1730-1750) ilmiyenin ıslahı için Şeyhülislâm Murtaza Efendi'ye bir hatt-ı hümayun göndermiş; Sultan III. Selim (1780-1807) imtihansız ruus verilmemesini emretmiş ve devrinde Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi (öl. 1794) ve Şeyhülislâm Durrîzade Mehmet Arif Efendi (öl. 1820) ilmiyeyi ıslah teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Sultan II. Mahmut devrinde de Şeyhülislâm Mehmet Zeynelabidin Efendi (öl. 1823) ilmiyenin ıslahına çalışmışsa da muvaffak olamamıştır. Nihayet talebelerle yeniçeriler arasındaki hadiseler sebebiyle Keçecizade Molla (öl. 1829) tarafından hazırlanan ıslahat layihasına kadı ve naiplerle ilgili iki ceza kanunu kabul edilmişti. Medreselerin ıslahının mümkün olamaması sebebiyle de Padişah, Avrupa usulü bir eğitim sisteminin kurulmasına teşebbüs etti.⁴⁰⁵

Medreseler hususunda 1867 yılında 15 müderristen oluşan bir heyetin medreselerle ilgili bir rapor hazırladığına şahit olunmaktadır. Raporun resmi olup olmadığı bilinmemektedir. Bu rapora göre medresede eğitim süresi 14 yıl olarak

⁴⁰³ BOA DH.MUİ. 30/-1/23.

⁴⁰⁴ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 107.

⁴⁰⁵ Cahit Baltacı, Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti (Eğitim Sistemi), İstanbul 1999, s. 256.

görülmekte, kitapların okunma sırası ve ne kadar sürede okunacağı tayin edilmektedir. Sultan Fatih ve Kanuni dönemi program ve tüzüklerinin iyi uygulanmadığından şikâyet edilmekte ve eksiklerin yeni maddelerle telafiye gidildiği anlaşılmaktadır. Müderrisler bu rapor ile yeni bir öğretim tarzı ortaya koymamaktadırlar. Onlar hala bu eski tarz Arapça okunuşu ile daha kuvvetli Arapça bileni yetiştirdiğine ve bu eski tahsili yapmak, bütün din ilimleri için en iyi çıkar olduğuna inanmaktadırlar.⁴⁰⁶

Medresenin hayatı boyunca en çok üzerinde titrediği fıkıh ve onun okunup tatbik edilmesiydi. Tanzimat'tan bu yana medresenin fıkıh tahsili vermesi yetersiz görülerek, kadıların yetişmesi için önceleri «Nüvvab» ve sonraları «Kuzat» adını alan medrese kuruldu. Bundan az sonra ve ona paralel olarak Hukuk Mektebi kuruldu. Her ikisi de gelişerek 1908'den sonraki Osmanlı döneminde birbirine çok yaklaşık iki kadı ve hâkim yetiştiren mektep olarak yan yana istiklaliyet kazanmaları karşısında medrese de tarihi vazifesinin esasını teşkil eden kadı yetiştirmesi son bulmuş oldu. Artık o da kendine gelip yeniden hayata atılabilmesi için bir silkinmesi ve görevini yeniden tayin etmesi gereğini duydu. Bunun sonucu olarak medrese kendini yenilemeye ve çağın gereklerine uymaya karar verdi.⁴⁰⁷

Medreseler hususunda ıslahata ancak XX. yüzyılda cesaret edilebilmiş ve bu hususta 1908 tarihinde 15 kişilik bir ulema heyeti tarafından hükümete sunulmak üzere bir rapor hazırlanmıştır. 1909 yılında meseleye el atan devrin hükümeti ıslahata Fatih'te Tabhane Medresesi'nde başlamıştır. Artık uzun süreden bu yana ilk defa bir Osmanlı medresesinde riyazi ilimler okunmaya başlanmıştır. Medrese programı gözden geçirilerek ıslah edilmiştir.⁴⁰⁸ Fakat bu medreseler de dini tedrisat yanında Türkçe ve tarih, coğrafya gibi sosyal derslerle, riyaziye, fizik, kimya gibi fen derslerinin okutulması için yapılan teşebbüsten de tam bir netice alınamamıştır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Hüseyin Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Medrese Programları - İcazetnameler ve Islahat Hareketleri, İstanbul 1983, s. 191-192.

⁴⁰⁷ Hüseyin Atay, age, s. 213.

⁴⁰⁸ Geniş bilgi için bak. Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 121-124.

⁴⁰⁹ Ziya Kazıcı, Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, İstanbul 1995, s. 100.

Medreselerde asıl ıslahat, Padişah Sultan Mehmet Reşat (1909-1918) devrinde, Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislâmlığı sırasında ve dört sene süren çalışmalar sonunda yapıldı. Bu sırada medreselerde yeni bir sistemin tatbikine geçildi. Bu sistemle ilgili layiha, 10 Zilkade 1332 (Ekim 1914) tarihli Ceride-i İlmiye, nüsha-i fevkalâdede yayınlandı. "İslah-ı Medaris Nizamnamesinin Esbab-ı Mucibe Layihası" adı ile İstanbul'daki bütün medreseler tek isim altında toplanacaklardır. Bütün İstanbul medreselerindeki talebeler aynı usul ve kaideler içinde yetiştirileceklerdir. Bunun temini için de bütün medreselerin tek bir isim altında toplanması kararlaştırılmıştır.⁴¹⁰

Netice olarak medreseler için 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre:

Madde 1- Türkiye dâhilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâleti'ne merbuttur.

Madde 2- Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne devir ve raptedilmiştir.

Madde 3- Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekatip ve medarise tahsis olunan mebalîğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4- Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehassısları yetiştirilmek üzere Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de aynı mektepler kûşat edecektir.

Bu kanun ile medreseler bağılı olduğu Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'nden alınarak tahsisatı ile birlikte Milli Maarif Vekâleti'ne devredilerek bağlanmıştır. Bu kanunda medreselerin kapatılması ile ilgili bir ifade yer almamakla birlikte bu konuda bir değişiklik olacağı hissettirilmiştir. İlahiyat fakültesi ve imam-hatip okullarının açılması hususlarına atıf yapılmaktadır.⁴¹¹

⁴¹⁰ Ziya Kazıcı, age,s. 100-101.

⁴¹¹ <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html> (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) Ziya Kazıcı, Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, İstanbul 1995, s. 102.

a. Abdülkerim Buk'ası

Erzincan'ın Hafızlı Mahallesi'nde Sıdkı Efendi tarafından bina edilmiştir.⁴¹² Medresede Seyyid Ahmet'in oğulları Mehmet Emin, Mustafa ve Ebubekir kardeşler yarım hisse ile buk'adarlık yapmışlardır. Mehmet Emin ve Mustafa'nın ölümü ile Mustafa bu vazifeyi tek başına yürütmüştür. 24 Şubat 1823 (H. 12 Cemaziyelahir 1238)⁴¹³ 1837 yılı Şubat (H. 1252 Zilkade) ayına ait vakıf defterine göre bu medresenin imtihanla alınan müderrisi 6 Eylül 1836 (H. 24 Cemaziyelevvel 1252) tarihinden beri Es-seyyid Mehmet oğlu Ahmet Natık'tır. Maaşı 150 kuruştur.⁴¹⁴ 1898-1903 yılları arası müderrisi Sıdkı Efendi'dir.⁴¹⁵

Buk'aya⁴¹⁶ ait vakfın zaman zaman muhasebesi yapılmaktadır. Vakfın gelirleri yıllara göre değişmektedir. 1847-1863 (R. 1263-1279) yılları arası yapılan muhasebeye göre vakfın yıllık geliri 1.546 kuruştur. 1864-1865 (R. 1280-1281) yılları arası yıllık gelir 4.790 kuruştur. Müderrislere bu iki yılda 4.178 kuruş maaş ödenmiştir.⁴¹⁷ 1867 (R. 1283) yılı vakıf geliri ise 3.562 kuruştur.⁴¹⁸ 1875 ve 1898 yıllarında vakfın aylık muhasebeleri yapılmıştır.⁴¹⁹

Vakfın gelir kaynakları Enkeç mezrasının 1/2 hissesi, Gelmedi mezrasının 1/8 hissesi ve Balıbeyi mezrasının 1/8 aşar hissesidir.⁴²⁰

⁴¹² SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

⁴¹³ BOA C..MF.. 2531.

⁴¹⁴ BOA EV.HMH.d 06776.

⁴¹⁵ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

⁴¹⁶ Buk'a, İslâm dünyasında türbe, zaviye ve özellikle eğitim yeri için kullanılan bir terimdir. Muhtemelen medrese ile sıbyan mektebi arasındaki bir eğitim kurumunu ifade etmek için kullanılmıştır. Buk'adarbuk'ada vazife yapan eğitim elemanına verilen addır. Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam Ansiklopedisi, Buk'a Maddesi. Yalnız arşiv belgeleri incelendiği zaman aynı eğitim kurumu için hem buk'a hem de medrese ifadesinin kullanıldığını görmek mümkündür. Bu açıdan bakılırsa ikisi arasında pek büyük bir fark olmadığı düşünülmektedir. Bu sebeple bütün buk'alar medrese statüsünde değerlendirilerek incelenmiştir.

⁴¹⁷ BOA EV.d 18840.

⁴¹⁸ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840.

⁴¹⁹ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840; BOA EV.d 36863.

⁴²⁰ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840.

b. Gazi İftiharuddin Medresesi

Erzincan'ın Hafızlı Mahallesi'nde Gazi İftiharuddin tarafından bina edilmiştir. İsmi banisinden almıştır.⁴²¹Osmanlı dönemi öncesi medreselerdendir.Medrese 1864 yılında tamirat görmüş ve bu tamirat için 1.944 kuruş harcanmıştır.⁴²²

Medresenin XVI. yüzyılda evkafı, Piteriç (Bayırbağ) köyünün 1/3, Pizvan (Yoğurtlu) köyünün 1/8 hububat hisseleriyle Mığısı köyü malikânesinin 2/9 hissesi ve bu köydeki bir çiftlikten ibaret olup geliri 9.109 akçedir. Bunun günlük 18 akçesi tedris, 4 akçesi talebe ve 3 akçesi tevliyet giderlerine ayrılmıştır.⁴²³Medresenin evkafı zaman içinde değişmiştir. 1864 tarihli kayda göre medresenin evkafı; Biteriç (Bayırbağ) köyünün Vank (Küçük Çakırman) mezraasının 1/3 hissesi, Karakilise (Altınbaşak) köyünün 1/3 hissesi, Pizvan (Yoğurtlu) köyünün 1/8 hissesi, Mığısı köyünün 2/9 hissesi, Akçakendi köyünün 1/3 hisseleri bu vakfın geliridir.⁴²⁴

Bu medreseye ait vakfın 1864(R. 1280) yılı geliri 17.957kuruş⁴²⁵,1865 (R. 1281) yılı geliri 14.324 kuruş⁴²⁶, 1866 (R. 1282) yılı geliri ise 15.585 kuruş⁴²⁷,1867 (R. 1283) yılı geliri 15.910 kuruştur.⁴²⁸1875, 1877 ve 1878 yıllarında vakfın bazı aylara ait muhasebeleri tutulmuştur.⁴²⁹

Müderri Seyyid İbrahim Efendi'nin vefatı üzerine Hasan Efendi tayin edilmiştir.⁷ Haziran 1703 (H. 22 Muharrem 1115)⁴³⁰Erzincan'da bulunan İftiharuddin Medresesi vakfının tedris ve tevliyeti Seyyid Mehmet Taha ve Seyyid Mehmet Şerif ve Seyyid Mehmet Said ve Seyyid Abdurrahim ve Seyyid Süleyman'ın üzerlerinde iken içlerinden Süleyman vefat etmiştir.Ondan boşalan göreve oğlu Seyyid Ahmet tayin edilmiştir. 24 Kasım 1823 (H. 20 Rebiülevvel

⁴²¹ SNMU, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

⁴²² BOA EV.d 18840.

⁴²³ İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası s. 151, Ankara 1990.

⁴²⁴ BOA EV.d 18840.

⁴²⁵ BOA EV.d 18840.

⁴²⁶ BOA EV.d 19696; BOA EV.d 18840.

⁴²⁷ BOA EV.d 18840.

⁴²⁸ BOA EV.d 18840.

⁴²⁹ BOA EV.d 36863; BOA EV.d 24060; BOA EV.d 24291.

⁴³⁰ BOA C..MF.. 8244.

1239)⁴³¹ Müderrislik yapan Abdullatif Efendi'ye 1864'te 2.680 kuruş, 1867'de 2.725 kuruşmaaş ödenmiştir.⁴³² 1898-1903 yılları arası müderrisliği Said Efendi yapmıştır.⁴³³

c. Gerek Gerek Medresesi

Erzincan'ın Gerek Gerek Mahallesi'nde Hacı Murat Ağa tarafından bina edilmiştir. İsmi bulduğu mahalleden almaktadır. 1898-1903 yılları arası müderrisliği Mahmut Efendi ifa etmiştir.⁴³⁴

ç. Hacı Ali Bey Medresesi

Erzincan'ın Molla Ali Mahallesi'nde Hacı Ali Bey tarafından bina edilmiştir. İsmi banisinden almıştır. 1898-1903 yılları arası müderrisi Hacı Ali Efendi'dir.⁴³⁵

d. Halilullah Dairesi Medresesi

Erzincan'ın Halilullah Mahallesi'nde Şefik Paşa tarafından bina edilmiştir. İsmi bulduğu mahalleden almıştır. 1898-1903 yılları arası müderrisi Kemahlı Hacı Mustafa Efendi'dir.⁴³⁶

Aslen Refahiyeli olan Şaban Efendi 1880'de bu medreseye kaydolmuştur. Ulema müderrislerden Hacı Musa Efendi'den ders almıştır. Bu medresede on beş yıl ilim tahsil ederek icazet almıştır. 1894'te Bursa müderrislerinden olmuştur.⁴³⁷

e. Melik Fahreddin Gazi Medresesi

Bu medrese Mengüceklerden Gazi unvanı ile tanınan meşhur Erzincan hükümdarı Fahreddin Behramşah (1168-1225) tarafından

⁴³¹ BOA C..MF.. 1963.

⁴³² BOA EV.d 18840.

⁴³³ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

⁴³⁴ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 342-343; 1321. s. 313.

⁴³⁵ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 342-343; 1321. s. 313.

⁴³⁶ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 342-343; 1321. s. 313.

⁴³⁷ Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, Erzincan 1987, c. 2, s. 273.

yaptırılmıştır.⁴³⁸Erzincan'ın Hafızlı Mahallesi'nde⁴³⁹bulunan medrese Akkoyunluların Erzincan valisi olan Gülabi Bey'in yaptırdığı Ulu Cami'nin avlusunda bulunmaktaydı.⁴⁴⁰ Medrese 18. yüzyılda yatılı olarak hizmet vermiştir.⁴⁴¹

Medresenin XVI. yüzyılda evkafı; Hekirge, Vakıfbırastik ve Ahurcuk köylerinin 1/2, Ula, Vağısa ve Ahurekrek köylerinin tamam malikânelerinden müteşekkil olarak yıllık geliri 10.359 akçedir. Bunun günlük 20 akçesi tedris, 4 akçesi talebe, 1 akçesi ferrâş ve 3 akçesi tevliyet masraflarına harcanmaktaydı.⁴⁴² Zaman içinde gelir kaynakları değişiklik göstermiştir. Medresenin malikâneleri arasına Kertah köyünün Kepenk Çayırı ile mezraası olan Yusuf Kışlağı (Viranlı) da katılmıştır.⁴⁴³1867 yılında medresenin evkafı; Ula köyünün 1/8 hissesi, Harabadi köyünün 1/8 hissesi, Ahırcık köyünün 1/2 hissesi, Hekirge köyünün 1/2 hissesi, Asıl Ekrek köyünün 1/2 hissesi, Vakıf Bırastik köyünün 1/2 hissesi, Akpınar diğer adı Yusuf Kışlağı köyünün tamam hissesi ve Vağısa köyünün tamam aşar hisseleri bu vakfin geliridir.⁴⁴⁴

1837 yılı Şubat (H. 1252 Zilkade) ayına ait vakıf defterine göre bu medresenin mütevellî ve müderrisleri 27 Haziran 1823 (H. 17 Şevval 1238) tarihinden beri Mehmet Said ve Mehmet Şehabeddin'dir. Maaşları 1.000 kuruştur.⁴⁴⁵ 1867 yılında müderrislik yapan Hüseyin Efendiyıllık maaş olarak 2.400 kuruş verilmiştir.⁴⁴⁶ 1864-1865 yıllarında müderris ve mütevellî olarak Şehabeddin Efendi görev yapmıştır. 1898-1903 yılları arası müderrisi Hasan Efendi'dir.⁴⁴⁷

Bu vakfin 1864(R. 1280) yılı geliri 17.816kuruş, 1865 (R. 1281) yılı geliri 14.253 kuruş,1866 (R. 1282) yılı geliri 15.541 kuruş,1867 (R. 1283) yılı geliri 16.024

⁴³⁸ Faruk Sümer, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beylikleri, Ankara 1998, s. 7.

⁴³⁹ SNMU, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

⁴⁴⁰ Tahir Erdoğan Şahin, age,c. 1, s. 253.

⁴⁴¹ BOA C..MF.. 4398.

⁴⁴² İsmet Miroğlu, age,s. 151.

⁴⁴³ BOA C..MF.. 13873.

⁴⁴⁴BOA EV.d 18840.

⁴⁴⁵ BOA EV.HMH.d 06776.

⁴⁴⁶ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840.

⁴⁴⁷ SNMU, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

kuruştur.⁴⁴⁸ Vakfın 1877, 1893 ve 1898 yıllarında bazı aylara ait muhasebeleri yapılmıştır.⁴⁴⁹

f. Molla Ali Medresesi

Erzincan'ın Hafızlı Mahallesi'nde Molla Ali tarafından bina edilmiştir. İsmi banisinden almıştır. 1898-1903 yılları arası müderrisi Hacı Hafız Vehbi Efendi'dir.⁴⁵⁰

g. Molla Güzel Medresesi

Erzincan'ın Molla Güzel Mahallesi'nde Hacı Ahmet Efendi tarafından bina edilmiştir. İsmi bulunduğu mahalleden almıştır. 1898-1903 yılları arası müderrisliği Hacı Yusuf Efendi tarafından yapılmıştır.⁴⁵¹

h. Es-seyyid El-hac Müftü Abdullah Efendi Medresesi

Erzincan'ın Cuma mahallesinde Es-seyyid Hacı Abdullah Efendi tarafından bina edilmiştir. Mali açıdan El-hac Müftü Abdullah Efendi Camii, Medresesi ve Kütüphanesi Vakfı'ndan destek almaktadır.⁴⁵² Medrese muhtemelen 18. yüzyılda yapılmıştır. Medreseye tayin edilen Mustafa Efendi kendi memleketine gitmiş ve dört sene bu vazifeye gelmemiştir. Bu durum medresesi vakfeden Abdullah Efendi'ye arz edilmiştir. O da daha hayatta iken "rızam yoktur" demiştir ve Mustafa Efendi görevden alınmıştır. 10 Nisan 1768 (H. 22 Zilkade 1181)⁴⁵³

Arşiv belgelerinde medresenin Cuma Mahallesi'nde olduğu yazılı iken maarif salnamesinde medresenin bulunduğu adres olarak Niğdeli Mahallesi gösterilmiştir.

⁴⁴⁸ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840; BOA EV.d 19696.

⁴⁴⁹ BOA EV.d 24060; BOA EV.d 36523; BOA EV.d 36863.

⁴⁵⁰ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 342-343; 1321. s. 313.

⁴⁵¹ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

⁴⁵² BOA C..MF.. 6271; BOA C..MF.. 6376; BOA C..MF.. 2477; BOA C..MF.. 207; BOA C..MF.. 180; BOA C..MF.. 1772; BOA C..MF.. 5291; BOA C..MF.. 19578; BOA C..MF.. 19610; BOA C..MF.. 5535.

⁴⁵³ BOA C..MF.. 2477.

Muhtemelen mahallenin adı değişmiştir. 1898-1903 yılları arası müderrisi İbrahim Efendi'dir.⁴⁵⁴

El-hac Müftü Abdullah Efendi Camii, Medresesi ve Kütüphanesi Vakfı'nın 1876 ve 1878 yıllarında bazı aylara ait muhasebeleri yapılmıştır.⁴⁵⁵

1. Pervane Bey Medresesi

Pervâne, Türkiye Selçuklu devlet teşkilatında mülk, iktâ gibi arazi işleri ile uğraşan, bunlarla ilgili tayin, tevcih, tahrir, vb. işleri yapan, menşur ve beratları hazırlayan ve defterleri tutan görevlidir. Pervane Bey Medresesi Türkiye Selçukluları döneminde kurulmuştur. 1261-1277 yıllarında Türkiye Selçuklularında etkili rol oynayan Muineddin Süleyman Pervane⁴⁵⁶ bu medreseyi bina etmiştir.⁴⁵⁷ Muineddin Süleyman'ın babası Mühezzibüddin Ali Erzincan subaşılığı yapmıştır.⁴⁵⁸ İyi bir eğitim alan Muineddin Süleyman Pervane bir dönem Tokat ve Erzincan'da komutanlık yapmıştır⁴⁵⁹. Bu zat aynı zamanda Köseadağ Savaşı sonrası Moğollarla Türkiye Selçukluları arasında barış yapan Selçuklu veziridir.⁴⁶⁰ Muineddin Pervane'nin Sinop⁴⁶¹, Tokat⁴⁶² ve Kayseri'de⁴⁶³ kendi adında medreseler bırakması Erzincan'daki bu medresenin onun tarafından yapılabileceği ihtimalini iyice güçlendirmektedir. Yine Amasya'daki Gök Medrese veya Camii de onun tarafından yaptırılmıştır.⁴⁶⁴

⁴⁵⁴ SNMU, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 342-343; 1321. s. 313.

⁴⁵⁵ BOA EV.d 36863; BOA EV.d 24291.

⁴⁵⁶ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1998, s. 300-301.

⁴⁵⁷ Tahir Erdoğan Şahin, age, c. 1, s. 452.

⁴⁵⁸ Tahir Erdoğan Şahin, c. 1, s. 304.

⁴⁵⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/Pervâne_Muineddin

⁴⁶⁰ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1998, s. 444.

⁴⁶¹ <http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/belge/1-95426/camiler-ve-medreseler.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2013)

⁴⁶² http://www.tokat.gov.tr/default_B0.aspx?id=102 (Erişim Tarihi: 11.06.2013)

⁴⁶³ [http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_21/25-%20\(419-439.%20syf.\)pdf](http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_21/25-%20(419-439.%20syf.)pdf) (Erişim Tarihi: 11.06.2013)

⁴⁶⁴ Osman Turan, age, s.542.

Medrese Erzincan'ın Hafızlı Mahallesi'nde bulunmaktadır. İsmi banisinden almıştır. 1898-1903 yılları arası müderrisi Salih Efendi'dir.⁴⁶⁵

Bu medreseye ait vakfın 1862 (R. 1278) yılındaki geliri 530 kuruş olup Bırastık köyünün aşar bedelidir.⁴⁶⁶ 1865-1867 (R. 1281-1283) yılları arası toplam geliri 4.555 kuruştur. Ortalama yıllık gelir 1518 kuruştur. Bu gelirin kaynağı Gülneş köyünün aşarının 1/4'ünden ve Kürt (Sisanlı) Bırastık köyünden gelmektedir. Gelirin 2.555 kuruşu medresenin tamirine, 400 kuruş müderris maaşına ve 100 kuruş muhasebe harcına gitmiştir.⁴⁶⁷ Vakfa gelir getiren köylerden Kürt Bırastık diğer adı Sisanlı Bırastık (Salkımözü) köyü Tunceli Pülümür'de bulunmaktadır.⁴⁶⁸

i. Silahşör Osman Ağa Medresesi

Bu medrese Hassa silahtarlarından Osman Ağa tarafından H. 1214 senesi Recep ayının başında vakfedilmiştir. Vakfiye düzenlenmiş ve vâkfin Hacı Osman Ağa tarafından Anadolu Muhasebesi'ne kaydedilmesi istenmiştir. Vakfın kaydı yapılmıştır. 24 Nisan 1800 (H. 29 Zilkade 1214)⁴⁶⁹

Medrese, 1799 yılında vakfedilmiştir. Osmanlı dönemi medreselerindedir. Arşiv belgelerinde medresenin bulunduğu mahalle Cuma Mahallesi ve banisi Osman Ağa olarak gösterilirken maarif salnamesinde adres olarak Hafızlı Mahallesi ve bani olarak Şefik Paşa ile Osman Ağa gösterilmiştir. Şefik Paşa, şayet medresenin tamiratını yaptırmışsa bundan dolayı bani olarak gösterilmiş olabilir.⁴⁷⁰

Erzincan mahallelerinden Cuma mahallesinde bulunan Gülabi Bey Camii yakınında padişahın silahşörlerinden hayır sahibi el-hac Osman bin Halil tarafından dersane ve odalar yapılarak vakfedilmiştir. Burada günlük 4 akçe maaşla çalışan müderris Kiremitçizade Es-seyyid Abdurrahman vefat etmiştir. Ondan boşalan

⁴⁶⁵ SNMU, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 342-343; 1321. s. 313.

⁴⁶⁶ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840.

⁴⁶⁷ BOA EV.d 13082.

⁴⁶⁸ BOA EV.d 19696.

⁴⁶⁹ BOA C..MF.. 2122.

⁴⁷⁰ SNMU, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

vazifeye oğlu Es-seyyid Halil talip olmuştur. Bu hususta durum uygun görülerek Halil Efendi müderrisliğe tayin edilmiştir. 26 Nisan 1813 (H. 24 Rebiülahir 1228)⁴⁷¹ Medresenin 1898-1903 yılları arası müderrisi Halilullah Efendi'dir.⁴⁷²

Tarihlerde adı Türk Osman Paşa olarak geçen Silahşör Osman Paşa aslen Erzincanlıdır. Bu zat dayısı Yeniçeri Ağası olan Küçük Ali Paşa'nın tavassutuyla İstanbul'a gitmiş ve saraya intisap ederek silahşör olmuştur. Erzincan'da o senelerde Mirto adında bir eşkıya Erzincan'ın ova köyleri üzerinde haraç sistemi kurmuş zulüm etmekte hatta kadınları dağlara kaldırmaktaydı. Bu şikâyetlerin İstanbul'a ulaşması üzerine yanına bir miktar asker alarak Erzincan'a gelen Silahşör Osman, Mirto ve adamlarını dağdaki inlerinde yakalamıştır. Silahşör Osman daha sonra paşalığa kadar yükselmiştir.⁴⁷³ Babasının adı Halil'dir.⁴⁷⁴

j. Yeni Daire Medresesi

Bu medrese Erzincan'ın Hafızlı Mahallesi'nde Şefik Paşa ve Hacı Fehmi Efendi tarafından bina edilmiştir. Medresenin 1898-1903 yılları arası müderrisi Müftü Osman Efendi'dir.⁴⁷⁵

k. Daru'l-İlim (Dar-ı İlim) Medresesi

Banisi ve inşa tarihi hakkında bir kayda tesadüf olunamamıştır. Osmanlı dönemi öncesi medreselerdendir. XVI. yüzyıl kayıtlarına göre evkafı, Keleriç (Karakaya) köyünün 1/3, Tahmir köyünün 1/2 ve Bulmasor köyünün tamam malikânesinden müteşekkildi. Evkafının geliri 6939 akçe olup, bunun günlük 15 akçesi tedris, 2 akçesi talebe ve 2 akçesi tevliyet masraflarına tahsis edilmişti⁴⁷⁶. 1867 yılına ait vakıf defterine göre vakfın gelir kaynakları Tahmir Tımarı köyünün

⁴⁷¹ BOA C..MF.. 6670.

⁴⁷² SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

⁴⁷³ Ali Kemali; age,s. 270-271.

⁴⁷⁴BOA C..MF.. 6670.

⁴⁷⁵ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

⁴⁷⁶ İsmet Miroğlu, age,s. 151.

1/2 hisse aşarı, Kelariç köyünün 1/3 hisse aşar geliri ve Derekendi köyünden gelen gelirleri vardır.⁴⁷⁷

Darulilim medresesi vakfının sülüs hisse müderrisliğine vazifeli olan seyyid Mustafa Efendi kendi rızasıyla kardeşine bu vazifeyi devretmiştir. 2 Nisan 1766 (H. 21 Şevval 1179)⁴⁷⁸ Mevlana soyundan gelen Es-seyyid Molla Yusuf sülüs hisse ile müderris olan babası Es-seyyid Mehmet Efendi'nin kendi rızasıyla vazifeyi kendisine devrettiğini ve bu hissenin kendisine tevcihini talep etmiştir. Bu talep yerinde bulunarak tevcih yapılmıştır. 1 Mayıs 1782 (H. 18 Cemaziyelevvel 1196)⁴⁷⁹ Mevlana soyundan gelen Es-seyyid Ali sülüs hisse ile müderris olan kardeşi molla Yusuf'un çocuksuz vefat ettiğinden ondan boşalan hissenin kendisine tevcihini istemiş ve talep yerine getirilmiştir. 13 Kasım 1790 (H. 6 Rebiülevvel 1205)⁴⁸⁰ Müderrisliğin iki sülüs hissesine sahip Es-seyyid Hafız Hüseyin Efendi kendi rızasıyla müderrislikten feragat etmiş ve vazifesini Es-seyyid Abdurrahman ve Es-seyyid Abdullah'a devretmiştir. 3 Ekim 1793 (H. 26 Safer 1208)⁴⁸¹

Bu medreseye ait vakfın 1864-1865 (R. 1280-1281) yıllarına ait gelir ve giderleri 15.908 kuruştur.⁴⁸² 1865-1867 (R. 1281-1283) yıllarına ait toplam gelir 8.180 kuruştur. Müderris maaşları 3.831 kuruştur.⁴⁸³ 1866 (R. 1282) yılına ait toplam gelir 6.210 kuruştur.⁴⁸⁴ 1875 ve 1893 yıllarında bazı aylara ait vakıf muhasebeleri yapılmıştır.⁴⁸⁵

I. Uğurlu Mehmet Bey Buk'ası

Muhtemelen ismini banisinden almıştır. Uğurlu Mehmet Bey, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın oğlu ve Fatih Sultan Mahmet'in damadıdır. Aynı zatın Erzincan'da bıraktığı bir zaviye bulunmaktadır.⁴⁸⁶ Yapım tarihi bilinmemektedir. 1865 yılına ait

⁴⁷⁷ BOA EV.d 13082.

⁴⁷⁸ BOA C..MF.. 7003.

⁴⁷⁹ BOA C..MF.. 5548.

⁴⁸⁰ BOA C..MF.. 3080.

⁴⁸¹ BOA C..MF.. 4828.

⁴⁸² BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840.

⁴⁸³ BOA EV.d 13082.

⁴⁸⁴ BOA EV.d 18840.

⁴⁸⁵ BOA EV.d 36863; BOA EV.d 36523.

⁴⁸⁶ İsmet Miroğlu, age,s. 152.

vakıf defterine göre bu medreseye ait vakfın gelirleri; Köşünker-i Büzürg (Başpınar) köyü aşarının 1/2 hissesi, Sürbahan köyü aşarının 1/5 hissesi ve Vank-i Köşünker nam-ı diğer Çakırman Vanki (Küçük Çakırman) köyü aşarının 1/2 hissesidir.⁴⁸⁷

Buk'adarlık vazifesini yapan Es-seyyid Mehmet iki seneden beri görevini yapmadığından görevden alınmış ve buk'adarlık vazifesine Es-seyyid Mustafa tayin edilmiştir. 7 Şubat 1790 (H. 22 Cemaziyelevvel 1204)⁴⁸⁸1837 yılı Şubat (H. 1252 Zilkade) ayına ait vakıf defterine göre bu medresenin müderrisi ve mütevellisi 4 Kasım 1791 (H. 7 Rebiülevvel 1206) tarihinden beri Mehmet Efendi'dir. Maaşı 300 kuruştur.⁴⁸⁹Bu medresenin buk'adarlığını 1864-1865 yıllarında Salih Efendi yürütürken 1866 yılında bu vazifeyi Hasan ve Osman Efendiler ifa etmiştir.⁴⁹⁰

Bu medreseye ait vakfın geliri1864-1865 yıllarında 3774 kuruştur. Buk'adara toplamda 1.698 kuruş maaş verilmiştir.⁴⁹¹1866 (R. 1282) yılı vakıf geliri 4.258 kuruştur. Buk'adarlara 3.213 kuruş maaş ödenmiştir.⁴⁹²1867 (R. 1283) senesi geliri 4.280 kuruştur. Buk'anın tamiratına 1.128 kuruş harcanmıştır.⁴⁹³1875 ve 1877 yıllarında bazı aylaraait vakıf muhasebeleri yapılmıştır.⁴⁹⁴

m.Ayna Bey Buk'ası

Banisinin adı “ Eyne veya İne” şeklinde de telaffuz edilmektedir.1866yılı vakıf defterine göre bu buk'aya ait vakfın geliri Pişkidağ köyünün 1/2 hissesidir.⁴⁹⁵Bu buk'a muhtemelen Eretnalılar döneminde yapılmıştır.

Ahi Ayna Bey, Eretna Bey ölmeden evvel Erzincan'ı idare etmektedir. Erzincan'a 1348-1362 yılları arası hükmeden Gıyaseddin Ayna Bey, Gürcüler ve Trabzon Rumları üzerine sefer yapabilecek kadar güçlüdür. Tarihlerden Ayna Bey'in

⁴⁸⁷ BOA EV.d 18823.

⁴⁸⁸ BOA C. MRF. 2901.

⁴⁸⁹ BOA EV.HMH.d 06776.

⁴⁹⁰ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840.

⁴⁹¹ BOA EV.d 18823.

⁴⁹² BOA EV.d 18840.

⁴⁹³ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840.

⁴⁹⁴ BOA EV.d 36863; BOA EV.d 24060.

⁴⁹⁵ BOA EV.d 18840.

1352'de Eretna Bey'in ölümüyle daha serbest davrandığı anlaşılmaktadır.⁴⁹⁶ Ahi Ayna Bey Erzincan'a bir tekkede yaptırmıştır.⁴⁹⁷

Buk'adarlık görevini 1836-1837 yıllarında Es-seyyid Mehmet Sait ve Es-seyyid Mehmet Hilmi120 kuruş maaşla yapmıştır.⁴⁹⁸ 1864-1867 yılları arası ise bu vazifeyi Hilmi Efendi, Mehmet Hazık Efendi ve Mehmet Said Efendi yapmıştır.⁴⁹⁹

Bu buk'aya ait vakfın 1864 (R. 1280) yılı geliri 3.712 kuruş,1866 (R. 1282) yılı geliri 2.550 kuruş ve1867 (R. 1283) yılı geliri ise 2.713 kuruştur.⁵⁰⁰

Bu buk'aya ait vakfın 1875 ve 1876 yıllarında bazı aylara ait vakıf muhasebeleri yapılmıştır.⁵⁰¹

n. Mutahharten (Tahartan) Medresesi

Bu medrese, 1379-1403 seneleri arasında Erzincan Emirliği yapmış olan Mutahharten Bey tarafından inşa ettirilmiştir. XVI. yüzyılda evkafı, Mığısı ve Hahsor köylerinin tamam malikânesi ile Vartinik ve Viraskiğ köylerinin 1/2 hububat hisselerinden ibaret olup varidatı 3.685 akçe idi. Bu gelirin günlük 7 akçesi tedris, 2 akçesi talebe ve 1 akçesi tevliyet giderlerine ayrılmıştı.⁵⁰²Zaman içinde gelirler değişiklik göstermiştir. 1867 yılına ait vakıf defterine göre evkafın aşar gelirleri; Mığısı köyünün 2/9 hissesi, Vartinik köyünün 1/4 hissesi, Dacrek köyünün 1/4 hissesi ve Zetkiğ (Değirmenliköy) köyünün Beri mezraasının 1/4 hissesi.⁵⁰³

1716 yılında Tahartan medresesinin vakfına ait Seplük mezraasına bazı sipahiler ve ortakları sahip çıkmışlar yarı mahsulü zorla almışlardır Es-seyyid Abbas yazdığı şikayetdilkçesi ile bu fiillerin engellenmesini ve zorla alınan yarı hissenin geri alınması talep etmektedir.⁵⁰⁴

⁴⁹⁶ Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, Ankara 1991, s. 247-251.

⁴⁹⁷ Tahir Erdoğan Şahin, age,c. 1, s. 452.

⁴⁹⁸ BOA EV.HMH.d 06776.

⁴⁹⁹ BOA EV.d 18840.

⁵⁰⁰ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840.

⁵⁰¹ BOA EV.d 36863.

⁵⁰² İsmet Miroğlu, age,s. 151.

⁵⁰³ BOA EV.d 18840.

⁵⁰⁴ BOA C..MF.. 9060.

Dikkat çekici olaylardan birisi bu medresede görev almak isteyen Hasan'ın dilekçesidir. O dönemin şartlarını göstermesi açısından bu dilekçe aynen nakledilmiştir: Vatanım olan Erzincan şehrinde bulunan Tahartan Medresesi'nin 1/4 tevliyetle beraber 1/4 müderrislik hissesine sahip Abdulhalim Efendi vefat etmiştir. Bu kişinin yerine oğlunun geçmesi ve oğlu Salih'in gelmesinin 3 ay beklenmesi haberi Erzincan'a ulaşmıştır. Oğlu Salih'in kafası çalışmamakla (adimü'l-bıdaa) beraber tahsile kabiliyeti yoktur. Uzun senelerden beri ders gördüm ve çeşitli ilimlerle meşgul oldum. Bu güne kadar bu hususta hiçbir vazife almadım. Bu vazifenin tarafıma verilmesini istiyorum. Uzak mesafeden yola çıktım. Seyahat esnasında Kuyusuz eşkıyası beraberimizdeki hemşehrilerimizle yolumuzu kestiler. Elbiselerimizi, paralarımızı ve bineklerimizi tamamen aldılar. Düşüğüm bu duruma binaen imtihanla liyakatim sabit olduğu takdirde bu vazifenin tevcihini talep ediyorum. Ed-dai Hasan 22 Ocak 1769 (H. 14 Ramazan 1182)⁵⁰⁵

Medresede yarım hisse müderrislik ve yarım hisse tevliyet vazifesini yapan Es-seyyid Mustafa Efendi vefat etmiştir. Ondan boşalan kısmın 1/4 tevliyet ve müderrislik hissesi ile hem Hüseyin Efendi oğlu Ömer ve hem el-hac Abdurrahman Efendi'ye verilmesi bu kişilerce talep edilmiştir. İlgili müracaat münasip görülmüştür. 3 Mayıs 1771 (H. 18 Muharrem 1185)⁵⁰⁶

Es-seyyid Mustafa Efendi Taharten Medresesi'nin 1/4 hisse müderrisliğine imtihan ile başlamış ve hariç itibari (payesi) ile çalışmıştır. İtibarının (payesinin) dâhil seviyesine çıkarılmasını talep etmiştir. Talebi uygun bulunmuş ve dâhil payesini almıştır. 10 Haziran 1774 (H. 24 Rebiülahir 1169)⁵⁰⁷

Medresede Seyyid Ahmet'in oğulları Mehmet Emin, Mustafa ve Ebubekir kardeşler yarım hisse ile müderrislik yapmışlardır. Mehmet Emin ve Mustafa'nın ölümü ile Mustafa bu vazifeyi tek başına yürütmüştür. 24 Şubat 1823 (H. 12 Cemaziyelahir 1238)⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ BOA C..MF.. 8348.

⁵⁰⁶ BOA C..MF.. 4903.

⁵⁰⁷ BOA C..MF.. 6505.

⁵⁰⁸ BOA C..MF.. 2531.

Yarım hisse müderrisliği üzerinde beraber ve aynı seviye bulunduran Osman Zeki ve Yusuf Hamdi kendi rızalarıyla bu vazifeden feragat etmişlerdir. Bu vazifeyi Tilhas köyünden ehliyeti imtihanla görülmüş olan dersiamlardan Hacı Sıddık Efendi'ye karşılıksız devretmişlerdir. Ocak 1866 (R. 24 Şaban 1282)⁵⁰⁹

1837 yılı Şubat (H. 1252 Zilkade) ayına ait vakıf defterine göre bu medresenin müderrisi 24 Ağustos 1789 (H. 2 Zilhicce 1203) tarihinden beri Mehmet Efendi'dir. Maaşı 600 kuruştur. Mehmet Efendi ilmi ile amel eden müstesna hocalardan biridir. 20-30 molla ile yatılı medresede eğitim yapmaktadır.⁵¹⁰

Bu medreseye ait vakfın geliri 1867 (R. 1283) senesinde 9.502 kuruş ve 1864-1865 (R. 1280-1281) yılları geliri ise 22.834 kuruştur. Müderris maaşı olarak bu yıllarda 9.586 kuruş ödenmiştir.1875 yılında bu yılın Eylül-Kasım ayına ait vakıf muhasebesi yapılmıştır.⁵¹¹

o. Atabey ve Nizamiye Medresesi

İki ayrı medrese iken bilinmeyen bir sebeple bu medreseler Osmanlı Devleti'nin en son döneminde birleştirilmiştir. Bu birleşmenin sebebi mali olduğu sanılmaktadır. Tezimizde medreseler birleşmeden önceki dönem ayrı ayrı işlenmiştir.

Atabey Medresesi: Ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığına dair bir kayıt mevcut değildir. Atabey kelimesinden hareketle bu medresenin muhtemelen Türkiye Selçuklu dönemine ait olduğuna kanaat getirebiliriz. II. Gıyaseddin Keyhusrev Erzincan'da idarecilik yaparken Alâeddin Keykubat'ın ileri gelen adamlarından Er-Tokuş burada atabeylik yapmıştır.⁵¹² Yine Türkiye Selçuklularının son dönemlerinde en önemli devlet adamlarından biri Mecmeddin bin Hüseyin el-Erzincani'dir. Bu zat son dönem Türkiye Selçuklularının hem maliyesine bakmış hem de atabeylik yapmıştır. Bu kişinin kardeşi aynı dönemde Erzincan valiliği de yapmıştır.

⁵⁰⁹ BOA C..MF.. 3747.

⁵¹⁰ BOA EV.HMH.d 06776.

⁵¹¹ BOA EV.d 18840; BOA EV.d 36863.

⁵¹² Tahir Erdoğan Şahin, age,c. 1, s. 246.

Dolayısıyla Mecmeddin bin Hüseyin'in bu medreseyi yapmış olması muhtemeldir. Yalnız bu eserin Türkiye Selçuklu dönemine aidiyeti neredeyse kesindir.⁵¹³

Bu medresenin XVI. yüzyıldaki evkafı, Pulur köyünün 1/2 ve Almasor köyünün tamam hububat hisseleriyle 20 kıt'a zeminden müteşekkil olup geliri 4930 akçe idi. Bunun günlük 10 akçesi tedris, 1 akçesi talebe ve 2,5 akçesi de tevliyet masraflarına tahsis edilmiştir.⁵¹⁴

1837 yılı Şubat ayına ait vakıf defterine göre Atabey medresesinin müderrisi 23 Mayıs 1829 tarihinden beri Salih oğlu Mehmet Şerif'tir. Maaşı 150 kuruştur.⁵¹⁵ Atabey Medresesi'nin müderrisi İsmail Efendi vefat etmiş ve ondan boşalan vazifeye Mehmet Şerif Efendi tayin edilmiştir. 2 Mayıs 1874 (H. 15 Rebiülevvel 1291)⁵¹⁶

Nizamiye Medresesi: İbn-i Battuta Seyahatnamesi'nde Erzincan'ın Irak (İlhanlı) Sultanlığı'na bağlı olduğunu ifade ettikten sonra şöyle devam etmiştir: Orada Ahi Nizameddin'in tekkesine indik ki, burası gördüğüm en güzel zaviyelerden biridir. Kendisi seçkin ve büyük ahilerden biri olup bizi şanına yakışır şekilde ağırladı.⁵¹⁷ Bu medrese evkafı müsait olmadığından diğer medreselere ilhak edilmiştir. Mutahharten ve Uğurlu Mehmet Bey'e ait bir medrese ile zaviyenin olduğunu düşünürsek aynen onun gibi Ahi Nizameddin'in bir zaviye ile beraber bir medrese yaptırması hiç de ihtimalden uzak değildir. Osmanlı dönemi öncesi medreselerdendir.

Muhyiddin Efendi imtihanla anlaşılan ehliyetine binaen Nizamiye Medresesi'nin müderrisliğine vekâleten getirilmiştir. 1878-1893 yılları arasında 15 yıl bu vazifeyi yapmıştır. 9 Aralık 1893 (R. 27 Teşrinisani 1309)⁵¹⁸

Atabey ve Nizamiye Medresesi

⁵¹³ Tahir Erdoğan Şahin, age,c. 1, s. 310-311.

⁵¹⁴ İsmet Miroğlu, age,s. 151.

⁵¹⁵ BOA EV.HMH.d 06776.

⁵¹⁶ BOA C..EV.. 22812.

⁵¹⁷ İbn-i Battuta, Büyük Dünya Seyahatnamesi, İstanbul 2004, s. 215

⁵¹⁸ BOA Y.PRK.BŞK 34/ 26; BOA Y.PRK.MYD 14/ 67.

Bu medreseye ait vakfın it aşar cinsinden gelirleri şunlardır: Balıbeyi köyünün 1/4 hissesi, Pulur köyünün 1/2 hissesi, Karatuş'ta Cerkeş'in yerinin 1/2 hissesi, Arvusu Ekrek köyünün 1/3 hissesi, Selüke Ekrek köyünün 1/3 hissesi, Kapusu Vanki köyünün 1/3 hissesi, Elmasor diğer adı Derekendi köyünün 1/2 hissesi, Boşavik? köyünün 1/3 hissesi, Göbürge köyünün 1/2 hissesi.⁵¹⁹Bu vakfa gelir getiren köylerden Göbürge (Kırkmeşe) ve Elmasor köyü Pülümür'de bulunmaktadır.⁵²⁰

Atabey ve Nizamiye Medresesi'nin mütevellisi ve müderrisi Osman Faik Efendi 1294 senesinden vefatına binaen Safer oğlu Şerif 1309 senesine kadar 15 sene bu vazifeye bakmıştır.25 Ocak 1894 (R. 13 Kânunusani 1309)⁵²¹

Bu medreseye ait vakfın 1862-1864 (R. 1278-1281) yılları arası geliri 18.534 kuruştur. Mütevelli ve müderrise bu üç yılda 13.901 kuruş maaş ödenmiştir.⁵²²1866 (R. 1282) senesindeki toplam gelir 6.490 kuruştur. Müderris Osman Efendi'ye 4.867 kuruş ödenmiştir.⁵²³1867 (R. 1283) senesinde vakıf geliri 6.760 kuruştur.⁵²⁴1875 ve 1893 yıllarında bazı aylara ait vakıf muhasebesi yapılmıştır.⁵²⁵

ö. Ahmediye Buk'ası

Kim tarafından kaç tarihinde yapıldığı bilinmemektedir. Osmanlı dönemi öncesi medreselerdendir. XVI. yüzyılda bu buk'anın evkafı; Dengiri köyünün 1/2 ve Karatuş köyünün 1/4 hububat hisselerinden müteşekkildir.Geliri 2.968 akçeyi bulmaktaydı. Bunun günlük 6 akçesi tedris, 2 akçesi de tevliyet giderlerine tahsis edilmişti.⁵²⁶

Bu buk'a Kurşunlu Camii bitişiğindedir. 1837 yılı Şubat (H. 1252 Zilkade) ayına ait vakıf defterine göre bu medresenin mütevelli ve buk'adarları17 Mayıs 1828

⁵¹⁹ BOA EV.d 18823.

⁵²⁰ BOA EV.d 19696.

⁵²¹ BOA Y. PRK. BŞK 34/ 52.

⁵²² BOA EV.d 18840.

⁵²³ BOA EV.d 18840.

⁵²⁴ BOA EV.d 18823.

⁵²⁵ BOA EV.d 36863; BOA EV.d 36523.

⁵²⁶ İsmet Miroğlu, age,s. 153.

(H. 3 Zilkade 1243) tarihinden beri Hacı Salih oğlu Hafız Halil ve 20 Ocak 1808 (H. 21 Zilkade 1222) tarihinden beri Mehmet oğlu Hüseyin Abdurrahman'dır.⁵²⁷

Bu buk'aya ait vakfın 1864-1865 (R. 1280-1281) yılı geliri 6.241 kuruştur. Buk'adar Hazık Efendi'ye eyyam-ı haliye hasılatı 3.120 kuruş ve buk'anın tamirat masrafı 2.000 kuruş harcanmıştır. Bu vakfa ait aşar gelirleri Karatuş köyünün 1/4 hissesi ve Dengeri? köyünün 1/2 hissesidir.⁵²⁸

Bu buk'aya ait vakfın geliri 1866 (R. 1282) senesinde 2.905 kuruştur. Buk'adar Mehmet Hazık Efendi'ye 1.453 kuruş ödenmiştir.⁵²⁹

Bu buk'aya ait vakfın geliri 1867 (R. 1283) senesinde 2.957 kuruştur. Buk'adar Mehmet Hazık Efendi'ye eyyam-ı haliye hasılatı 1.478 kuruş ödenmiştir.⁵³⁰ Bu vakfın 15 Aralık 1875 (R. 3 Kânunuevvel 1291) tarihinde bu yılın Eylül-Teşrinisani ayına ait muhasebe yapılmıştır.⁵³¹

p. Karatuş Ahmediye Medresesi

Erzincan'ın köylerinde tespit edilebilen tek medresedir. Erzincan'a yaklaşık 20 km. uzaklıktaki Karatuş köyünde bulunmaktadır. 1837 yılı Şubat (H. 1252 Zilkade) ayına ait vakıf defterine göre bu medresenin buk'adarı yarım hisse ile 3 Ağustos 1836 (H. 19Rebiülahir 1252) tarihinden beri Ömer oğlu Mehmet Hazık'tır.⁵³²

r. Nasuh Bey Medresesi

Kim tarafından kaç tarihinde yapıldığı bilinmemektedir. Bu medresenin varlığına dair tek delil 1876 yılında medreseye ait vakfın tutulan muhasebe kayıdır.⁵³³

⁵²⁷ BOA EV.HMH.d 06776.

⁵²⁸ BOA EV.d 18840.

⁵²⁹ BOA EV.d 18840.

⁵³⁰ BOA EV.d 18840.

⁵³¹ BOA EV.d 36863.

⁵³² BOA EV.HMH.d 06776.

⁵³³ BOA EV.d 36863.

s. Es-seyyid El-hac Müftü Abdurrahman Efendi Medresesi

Erzincan'ın Cuma mahallesinde bulunan bu medreseye ait vakfın beş bab dükkân vardır. Bu medrese XIX. yüzyılda faaliyet göstermektedir.⁵³⁴

ş. Gülabi Bey Medresesi

İsmi banisi Gülabi Bey'den almaktadır. Bu zat XV. yüzyılın ikinci yarısında sırasıyla Kemah ve Erzincan'da idarecilik yapmıştır. Akkoyunlular devrinde emir olduğu zannedilmektedir. Muhtemelen medresenin yapım tarihi de bu dönemdir. Erzincan'daki Ulu Cami yine Gülabi Bey tarafından yaptırılmıştır. Mehmet Vehbi Bey isimli zat bu medresede 1877-1885 yılları arası eğitim görmüştür.⁵³⁵

Sene	1898 ⁵³⁶	1899 ⁵³⁷	1900 ⁵³⁸	1901 ⁵³⁹	1903 ⁵⁴⁰
Abdülkerim	6	6	6	6	-
Gazi İftiharuddin	4	4	5	5	-
Gerek Gerek	3	3	6	6	6
Hacı Ali Bey	6	6	7	7	5
Halilullah Dairesi	20	20	20	20	7
Melik Fahreddin	10	10	10	10	-
Molla Ali	3	3	4	4	-
Molla Güzel	18	18	17	17	-
Müftü Abdullah	15	15	15	15	15
Pervane Bey	15	15	14	14	-
Silahşör Osman Ağa	10	10	12	12	-
Yeni Daire	30	30	30	30	-

Tablo 15: Maarif Nezareti Salnamesine Göre Erzincan Medreselerinde Okuyan Talebe Adedi

Sonuç

Osmanlı Devleti medreselerin değişim ve dönüşümünü yapamayınca onlara müdahale etmekten vazgeçmiştir. Kendi hallerine bırakılan medreseler zaman içinde güçlerini kaybetmiştir. Osmanlı Devleti ise II. Mahmut dönemi ile birlikte eğitimde

⁵³⁴ BOA C..MF.. 6361.

⁵³⁵ Tahir Erdoğan Şahin, age,c. 1, s. 253; c. 2, s. 271, 440.

⁵³⁶ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819.

⁵³⁷ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 910-911.

⁵³⁸ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1318. s. 1012-1013.

⁵³⁹ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1319. s. 342-345.

⁵⁴⁰ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1321. s. 313.

yeni bir yola girmiş zamanla bu yol hem büyümüş hem de derinleşmiştir. Memur olmanın yolu artık açılan bu yeni mekteplerden geçmeye başlamıştır. Erzincan özelinde de bu durum farklı değildir. Erzincan'daki medreselere bakıldığı zaman bu medreselerin orta düzeyde olduğunu görmek mümkündür. XVIII. yüzyıla ait bir belgede Taharten Medresesi'nde çalışan bir müderris payesinin hariçten dahile yükseltilmesini talep etmiş ve bu talebi kabul edilmiştir.⁵⁴¹ Vakıf kanalıyla ekonomik açıdan ayakta duran bu müesseseler daha çok büyük şehirlerdeki medreselere talebe yetiştirerek göndermişlerdir. İşin ilginç yanı medreselerde çalışan görevlilerin çoğunlukla seyyid olması ve görev değişimlerinde resmi kanalların bile babadan oğula geçişi esas almasıdır. Maarif salnamelerinde son dönem medreselerde okuyan talebe sayısının çok düşük olduğu görülmektedir. Hatta ekonomik zorluklardan olsa gerek Nizamiye ve Atabey medreseleri birleşmek durumunda kalmışlardır.

Erzincan medreselerinin akıbetini Ali Kemali Bey kitabında şu şekilde ifade etmektedir: “Bu cami (Ulu Camii), Erzincan'ın Ezheri idi denilebilir. Avlusunda büyük ve meşhur adamlar tarafından inşa edilmiş pek çok fuzalaya kürsü olmuş, binlerce âlim yetiştirmiş müteaddit medreseler var idi. Kadı İftiharüddin Medresesi, Melik Fahreddin Medresesi, Atabey ve Tahartan Bey Medreseleri, Daru'l-İlim Medresesi, Nizamiye Medresesi, Silahşör Osman Paşa Medresesi ve diğerleri...”

Tedrisatın tevhidî hakkındaki 3 Mart 1924 (3 Mart 1340) kanunu üzerine şirazesini zaten az çok bozulmuş olan medreselerin cümlesi meyanındadır. Bu medreselerde kapatılmış ve bir müddet fukara ve esafîle penah olduktan sonra, Vilayet İdare-i Hususiyesinde, ifası lazım gelen itina ve ihtimam gösterilmediği için yıkılmağa başlamış ve nihayet kadir na-şinas bir el tarafından büsbütün yıktırılmıştır. Hikmet-i vücudu kalmayan yerine, her biri ataları cid ve himmetine delil olan o muntazam hücrelerde bugün bir kütüphane, bir müze, bir halk dershanesi, bir mütalaa salonu vücuda getirilebilir, memleketin bu husustaki şedit ihtiyacı tatmin olunurdu. İfrat-ı gayret zavallı memleketi ne büyük nimetlerden mahrum etmiştir.”⁵⁴²

⁵⁴¹BOA C..MF.. 6505.

⁵⁴² Ali Kemali, Erzincan Tarihi, s. 236-237

Abdurrahim Şerif Beygu, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 2. maddesi gereğince işlerliğini yitirip mahvolma tehlikesine giren Erzincan'daki dini eserlerin bir kısmının hafriyatını yapmıştır. Abdurrahim Şerif Beygu hazırladığı raporda aynen şöyle demiştir: “Erzincan’ın camilerini, mahallelerini, sokaklarını, kabristanlarını günlerce gezip dolaştım; parlak mazisinden kalması lazım gelen Türk asarını taharri ettim. Fakat heyhat, ümidimde aldandım. Asar eslafın ihmal ve cehaleti yüzünden de bu derece tahribe maruz kalması teessürle karşılanacak bir keyfiyettir. Mevcudiyet-i tarihimizin hatıratını yâda vesile olan kıymettar asarın mahvolması, milli duygularımızdan birçoklarının da kaybolacağı düşünülmedi. Taharriyatımızda tesadüf ettiğim şeyler, bunlara karşı ihmal ve lâkaydiliğin canlı bir misalini teşkil eder...”

“...Eğer 1341 (1924) Medreselerin ilgasında Erzincan Valisi ile Maarif Müdürü Türklüğe ve tarihine alâkadarlarım biraz göstermiş olsaydılar, milli tarihimiz için pek mühim vesaik teşkil eden kitabe taşlarını hüsn-ü muhafaza ederlerdi. Hâlbuki böyle yapmadılar. Medreseleri hedm ve tahrip ettirerek kitabe taşlarını yok ettiler.”⁵⁴³

C. Yükseköğretim

1. Erzincan Harbiye-i Şahane Mektebi

XIX. yy.da Dünya’da meydana gelen gelişmeler kendini askeri alanda da göstermiştir. Çağa ayak uyduramayan ve ayak uydurmak istemeyen Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kurulmuştur. İşte böylece yeni kurulan bu orduyu sevk ve idare edecek subayları yetiştirecek bir okul ihtiyacı hâsıl olmuştur. İşte bu maksatla 1834 yılında eğitime başlayan Harbiye Mektebi açılmıştır.⁵⁴⁴ İstanbul Maçka’daki kışla binası tamir edilerek bir cami, iki büyük mektep, kütüphane, hastahane, eczahane, matbaa ve sair müştemilatı yaptırıldı.⁵⁴⁵

Bu okul açıldıktan sonra üç çareye başvurulmuştur: Bunlar; Avrupa’ya talebe göndermek, Fransızca’yı yabancı dil olarak öğretmek ve Avrupa’dan muallim

⁵⁴³ Tahir Erdoğan Şahin, age,c. 2, s. 454.

⁵⁴⁴ Mehmet Özel, 2000’li Yıllara Girerken Türk Ordusu, Ankara 1999, s. 276.

⁵⁴⁵ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 355.

getirtmek idi. Ayrıca ders programına matematik ve geometri dersleri konulmak ve fen aletleri getirilmek suretiyle öğrenciler bu açıdan yetiştirilmiş, bu dersleri anlatabilecek öğretmenler yetiştirilmiştir.⁵⁴⁶

Bu okulun Avrupa askeri okulları seviyesine çıkarılması için 1841 yılında ikiye ayrıldı. Yüksek derecedeki sınıflar Mekteb-i Ulum-ı Harbiye adı altında varlığını sürdürürken alt derecedeki sınıflar Mekteb-i Fünun-ı İdadîye adını almıştır. Harbiye Mektebi'nin eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. İdadîlerin eğitim süresinin beş olması belirlenerek İstanbul ve ordu merkezlerinde açılması karara bağlanmıştır. Harbiye Mektebi'ne hazırlık esasıyla kurulan idadîlerden Harbiye'ye geçiş imtihana tabi idi.⁵⁴⁷

1851 yılına gelindiği vakit harbiye mektebi okutulan dersler açısından bakıldığı zaman hala bir medrese gibiydi. Okulun hedefi ile eğitim sistemi arasında tam bir ahenk kurulamamıştı. 1851 yılında alınan yeni kararlar ile düzenlemeye gidilmiştir. 1853'te Maçka Kışlası'nın yanması ile yıllardır gösterilen gayret bir anda yok olmuş ve okul sistemi ancak 1856'da kurulmuştur.⁵⁴⁸

Askeri rüşdiyeler ve idadîler geliştikçe harbiye mektebi de gelişti. Harbiye Mektebi'nde ders programlarından temel dersler çıkarılarak askeri dersler artırılma yoluna gidildi. İlk başlarda bu mektepteki eğitim süresi beş yıla kadar çıkarken bu süre alt kademedeki okulların da ilerlemesi ile 1890'lı yıllarda üç yıla indi. Fransızcanın yabancı dil olarak okutulduğu bu mektepte ağırlıklı olarak fen ve askeri dersler okutuldu. Ayrıca ikinci yabancı dil olarak Rusça ve Almanca kondu.⁵⁴⁹

Harbiye, 1908 yılına kadar geçen süre içinde öncelikle piyade ve süvari subaylarını yetiştirmiştir. İmparatorluk hudutları dâhilinde, sadece İstanbul'da bir harp okulu bulunması sebebiyle meydana gelen izdihamı önlemek, eğitimi kolaylaştırmak gayesiyle İstanbul'a ilaveten o tarihte askeri lise bulunan beş ordu

⁵⁴⁶ Osman Ergin, age, s. 362.

⁵⁴⁷ Mehmet Özel, 2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu, Ankara 1999, s. 276. Osman Ergin, age, c. 1-2 s. 366.

⁵⁴⁸ Yusuf Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Ankara 1991, s. 128-129.

⁵⁴⁹ Yusuf Çam, age, s. 129-s. 154.

merkezinde daha (Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat) harp okulu açılmasına karar verilmiştir.⁵⁵⁰

1891’de devrin padişahı II. Abdülhamit’e izafeten yaptırılan Hamidiye Kışlası 1905-1908 yılları arasında Erzincan Harp Okulu olarak kullanılmıştır. Hamidiye Kışlası Temmuz 1905’te Erzincan Harbiyesi’ne geçici olarak tahsis edilmiştir. Bu bina halen 3. Ordu Komutanlığı olarak kullanılmaktadır.⁵⁵¹ Bina “U” şeklinde olup 212x97 m. boyutlarındadır. Erzincan Harbiye Mektebi Osmanlı ordusuna ikinci sınıf zabıt (subay) yetiştirmekte idi.⁵⁵²

Hamidiye Kışlası’nda mektebin ihtiyacı olan bölümler zamanla yapılmıştır. İnşası gerekli olan hamamın yapımı için yapılan keşifnamede 53.716 kuruşla inşa edilebileceği anlaşılmıştır. Yine bu mektep için mutfak, kiler ve çamaşırhane gibi eklentilerin de ilave edilmesi zaruri olduğundan bunların da 16.705 kuruşla mal olacağı hesap edilmiştir. Bu mahallerin yapımı için 4. Ordu tarafından izin istenmiştir. Bahsi geçen binaların bir an evvel yapılması lüzumlu görülerek gerekli olan 70.421 kuruşun 4. Ordu-yı Hümayun’un 1907 yılı inşaat tahsisatından karşılanması teklif edilmiştir. İzin İstihkâm ve İnşaat dairesindeki dört kişilik bir heyetin tetkiki ile Serasker Rıza Paşa tarafından verilmiştir. 2 Haziran 1907 (R. 20 Mayıs 1323)⁵⁵³

Mektebin 1908 yılındaki personeli müdür, ders nazırı, ders nazırı muavini, dâhiliye zabıtı (7 kişi), esvap emini, esvap emini muavini, evrak memuru, dâhiliye müdürü, muhasebe memuru, muhasebe muavini ile tabiye, Fransızca, ordu teşkilatı, Topografya (2 kişi), riyaziye, kitâbet, piyade ve süvari talimi (4 kişi) muallimlerinden oluşmaktadır.

⁵⁵⁰Metin Mahitapoğlu, Erzincan İlindeki Kışla ve Askeri Binaların Tarihçesi, Ankara 1991, s. 5-6. Mehmet Özel, 2000’li Yıllara Girerken Türk Ordusu, Ankara 1999, s. 276. Editör: Sina Akşin, Türkiye Tarihi, İstanbul 2000, s. 180. İ. Hakkı Akansel, Eski Erzincan’da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar, Erzincan 1999, s. 120.

⁵⁵¹Metin Mahitapoğlu, age, s. 4.

⁵⁵²Tahir Erdoğan Şahin, age, c. 2, s. 220.

⁵⁵³BOA Y. MTV. 298/ 80.

Erzincan Mekteb-i Harbiye-i Şahanesi

Memuriyet	İsmi	Rütbe
Müdür ve Ders Nazırı	Mahmut Fuat Bey	Kaymakam
Ders Nazırı Muavini	Yakup Şevki Bey	Binbaşı
Tabiye Muallimi	Yusuf Efendi	Kolağası
Fransızca Muallimi	Osman Efendi	Yüzbaşı
Ordu Teşkilatı Muallimi	Kâmil Efendi	Yüzbaşı
Topografya Muallimi	Bekir Efendi	Yüzbaşı
Dâhiliye Zabıtı	Mürsel Efendi	Yüzbaşı
Dâhiliye Zabıtı ve Süvari Muallimi	Salih Efendi	Yüzbaşı Vekili
Dâhiliye Zabıtı	Mehmet Halis Efendi	Mülazım-1 Evvel
Dâhiliye Zabıtı ve Süvari Talim Muavini	Haydar Efendi	Mülazım-1 Evvel
Esvap Emni Muavini ve Evrak Memuru	Salim Efendi	Mülazım-1 Sani
Dâhiliye Müdürü ve Talim Muallimi	Mehmet Ali Efendi	Binbaşı
Topografya Muallimi	Mustafa Şerif Efendi	Kolağası
Muhasebe Memuru	Hüseyin Hüsnü Efendi	Alay Kâtibi
Riyaziye Muallimi	Ali Efendi	Yüzbaşı
Kitabet Muallimi	Mahmut Efendi	Yüzbaşı
Dâhiliye Zabıtı	Tahir Efendi	Yüzbaşı
Dâhiliye Zabıtı	Nuri Efendi	Yüzbaşı
Muhasebe Muavini	İsmail Sabri Efendi	Mülazım-1 Evvel
Esvap Emni	Mehmet Salih Efendi	Mülazım-1 Evvel
Dâhiliye Zabıtı ve Talim Muallimi	Osman Ragıp Efendi	Mülazım-1 Sani

Tablo 16: 1908 Yılı Erzincan Harbiye Mektebi Personeli⁵⁵⁴

Erzincan Harbiyesi üç yıllık kısa ömrü içerisinde personel değişimine sahne olmuştur. 5. Ordu-yı Hümayun erkân-ı harbiye binbaşılardan Fuat Bey bir derece terfî ettirilerek Erzincan Harbiye Mektebi'nin müdüriyet ve nezaretine tayin edilmiştir. 4. Ordu-yı Hümayun erkân-ı harbiyesinde memur Kolağası Şevki Efendi mevcut rütbesiyle Erzincan Harbiye Mektebi'ne ders nazırı muavini olarak

⁵⁵⁴ Salname-i Askeri, Dersaadet 1324. s. 1032.

atanmıştır. Erzurum İdadi Mektebi kitabet muallimi Piyade Kolağası Mehmet Ali Efendi bir derece terfi ile Erzincan Harbiye Mektebi'ne Dâhiliye müdüriyetiyle talim muallimliğine tayin edilmiştir. Bu tayinler padişah iradesi ile Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi'nin yazısı üzerine yapılmıştır. 10 Ağustos 1906 (R. 28 Temmuz 1322)⁵⁵⁵

1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Sunuf-ı Selase Tabiyesi	Akaid-i Diniye	Sunuf-ı Selase Tabiyesi
İstihkamat-ı Hafife	Hizmet-i Seferiye	İstihkamat-ı Hafife
Fenn-i Esliha	Dâhiliye Kanunname-i Hümayunu	Fenn-i Esliha
Hıfzı's-sıhha-i Askeri	Fenn-i Mimari	Hıfzı's-sıhha-i Askeri
Coğrafya-yı Askeri	Fenn-i Furust Nazariyatı(Piyade)	Coğrafya-yı Askeri
Devlet-i Aliyye Ordu Teşkilatı	Fenn-i Baytari (Süvari)	Devlet-i Aliyye Ordu Teşkilatı
Talim Nazariyatı	Lisan-ı Fransevi	Talim Nazariyatı
Malumat ve Terbiye-i Askeriye	Piyade ve Süvari Tertib-i Askeriyesi	Malumat ve Terbiye-i Askeriye
Lisan-ı Fransevi	Talim Nazariyatı	Lisan-ı Fransevi
İstikşafat-ı Askeriye	Malumat ve Terbiye-i Askeriye	İstikşafat-ı Askeriye
İstihkâmEşkâli	Hikmet	İstihkâm Eşkâli
Talim Ameliyatı	İlm-i Ahlak	Talim Ameliyatı
Tabiye Tatbikatı	Kılıç ve Meç Talimi	Tabiye Tatbikatı
Alman veya Rus Lisani	İstikşafat-ı Askeriye	Alman veya Rus Lisani
Askeriye Köprüleri	Tarama	Askeriye Köprüleri
Tabiye	Harita Tersimi	Tabiye
İstihkâm	Hizmet-i Seferiye Ameliyatı	İstihkâm
	Talim Ameliyatı	
	Ceza Kanunname-i Hümayunu	
	Alman veya Rus Lisani	
	Topoğrafya Ameliyatı	
	Tezkere-i Süvariyan (Süvari)	

Tablo 17: Harbiye Mektebi Dersleri⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ BOA İ. AS. 61/ 70.

⁵⁵⁶ Yusuf Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Ankara 1991, s. 155-161.

1905 yılında beş ordu merkezinde kurulacak harbiye mekteplerinde talebelerin eğitim ve öğretimi için uygulama derslerine gerekli olan tüfek, kılıç ve meç⁵⁵⁷ gibi talim aletlerinin ordularda mevcudu bulunmadığından bunların süratle temini ve gönderilmesi lüzumu 2., 4. ve 6. ordu komutanlıkları tarafından gönderilen telgraf ve yazılarla Harbiye ve Askeri Mektepler Nezareti'ne bildirilmiştir. Komutanlıklar bu noktada mekteplere lazım olan silahları iki nezarete de bildirmişlerdir. Eğitim ve öğretimin verimli olabilmesi için miktarları ifade edilen talim edevatının her ordu dairesi tarafından tedarik edilerek mekteplere verilmesi ve korunması hususunda gereken tedbirler alınmıştır. Edirne, Manastır ve Erzincan Harbiye mekteplerinin ihtiyacı olan mavzer tüfekleri ile bütün yeni açılan mektepler için gerekli talim kılıçlarının cins ve miktarlarını gösteren pusula düzenlenerek Tophane-i Amire ambarından alınmış ve ilgili mahalle gönderilmiştir. 18 Mart 1906 (R. 5 Mart 1322)⁵⁵⁸

Şehir	Tüfenk Adet	Talim Kılıncı Piyade Adet	Maa Kayış Süvari Adet	Mızrak Adet
Edirne	360 Anahtarlı Mavzer	105	27	27
Manastır	360 Anahtarsız	105	27	27
Erzincan	240 Büyük Çaplı Mavzer	70	27	27
Şam	240 Martin Hazi	70	27	27
Bağdat	240 Martin Hazi	70	27	27
Yekûn	1440	420	135	135

Tablo 18: Açılacak Mekteplerdeki Uygulama Dersi Materyali İhtiyacını Gösteren Tablo

Erzincan Harbiye Mektebi mektebe ilk defa Aralık 1905 tarihinde talebe kabul etmiştir. Mektepten mezun olanlar mülazım-ı sani rütbesiyle göreve başlamaktadır.⁵⁵⁹Üç sınıftan müteşekkil olan mektep 1908 yılında bir defamezun verebilmiştir. Arşiv belgelerinde 1908 yılı mezunlarının sayısı 38 olarak gösterilirken

⁵⁵⁷Keskin olmayan tâlim kılıcı, uzun ve ince kılıç.

⁵⁵⁸BOA Y. MTV. 284/ 96.

⁵⁵⁹BOA BEO 3434/ 257507.

İ. Hakkı Akansel kitabında bu adedin 17 olduğunu beyan etmiştir.⁵⁶⁰ Bu mezunların kahir ekseriyetinin memleketi Erzincan ve çevresindeki şehirlerdendir.

İsim	Pederinin İsmi	Memleketi	Şehadetname Numerusu	Mülahazat
Mehmet Ziya	İhsan	Sivas	1477	Piyade
İshak Avni	Ahmet	Harput	1465	Piyade
Esat	Faris	Şam	1433	Piyade
Dursun Ferit	Şakir	Erzincan	1428	Piyade
Mehmet Zeki	Kamil	Refahiye	1356	Piyade
Ali Haydar	Kalu	Harput	1296	Piyade
Ömer Lütfü	Kamil	Refahiye	1255	Piyade
Bekir Sıtkı	Medet	Erzincan	1237	Piyade
Şhameddin	Ahmet Fuat	Erzurum	1275	Piyade
Mehmet Şükrü	Ali Rıza	Niksar	1137	Piyade
Mehmet Emin	Saim	Eğin	1108	Piyade
İbrahim Hakkı	Ahmet	Divriği	1153	Piyade
Ahmet Lütfü	Mustafa	Harput	1090	Piyade
Ahmet Şevki	Mustafa	Van	1107	Piyade
Ahmet Turan	Akif	Malatya	1114	Piyade
Rüştü	Mustafa	Van	1075	Piyade
Mehmet Hilmi	Mustafa	Harput	1087	Piyade
Mehmet Refik	Tevfik	Van	1043	Piyade
Ahmet Fevzi	Bekir	Kelkit	1067	Piyade
Mehmet Zeki	Ahmet	Hasankale	1065	Piyade
Mustafa Adil	Mehmet	Van	1023	Piyade
Ahmet Nazım	Kamil	Lazkiye	983	Piyade
Yusuf Âgah	Ferhat	Manastır	1043	Piyade
Arslan	Mustafa	Erzincan	965	Piyade
Abdullah Rasim	Osman	Sivas	1061	Piyade
İsmail Hakkı	Mehmet	Amasya	976	Piyade
İbrahim Hakkı	Ömer	Erzincan	981	Piyade
Mehmet	Ömer	Mercan	1323	Piyade
Ali Rıza	Salim	Sivas	1050	Piyade
Kamil	Hasan	Niksar	1229	Süvari
Mehmet Said	İsmail	Erzincan	1241	Süvari
Mehmet Muhyiddin	Sadık	Harput	1201	Süvari
Şerafeddin	Mehmet	Sivas	1174	Süvari
Kâzım	Hasan	Karahisar	1164	Süvari
Abdülhamit	Derviş	Van	955	Süvari
Abdülmecit	Kadir	Bitlis	890	Süvari
İbrahim Hakkı	Ömer	Erzincan	856	Süvari
Mehmet	Ömer	Mercan	1075	Süvari
Piyade Adedi: 29		Süvari Adedi: 9		

Tablo 19: Erzincan Harbiye Mektebi'nin Son Sınıfından Mülazım-ı Sanilikle Mezun Olacak Piyade Ve Süvari Zabıtları Listesi

⁵⁶⁰ İ. Hakkı Akansel, Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar, Erzincan 1999, s. 120.

Erzincan Harbiye Mektebi'nden 1908 senesinde mezun olacak 29 piyade ve 9 süvari zabıtının şehadetnamelerinin tasdik işlemleri yapılmak üzere Mekâtib-i Harbiye Nezareti tarafından Harbiye Nezareti Piyade Dairesi'ne gönderilmiştir. Diploma verilecek talebelerin kayıtları incelenmiş ve uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu talebelerin Dersaadet Harbiye Mektebi'nden mezun olanlar gibi piyade ve süvari mülazım-ı sani rütbesiyle memuriyete Ağustos ayının 19. günü (M. 1 Eylül 1908) başlamaları uygun görülmüştür. İlgili evraklar Piyade Dairesi ve Harbiye Nazırı tarafından tasdik edilmiştir. 10 Kasım 1908 (R. 28 Teşrinievvel 1324)⁵⁶¹

1905 yılında II. Abdülhamit'in fermanı ile beş ordu merkezinde açılmış olan Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat Harp okulları II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle 1908 yılı içerisinde kapatılmışlardır. Tabii ki bu işte İttihat ve Terakki'nin parmağı vardır. Bundan sonra sadece İstanbul'daki Harbiye Mektebi, eğitim ve öğretime devam etmiştir.⁵⁶²

Ali Kemali Bey yazdığı eserde bu mektebin Temmuz 1906 yılında açılıp Ekim 1908 yılında kapandığını ifade etmektedir.⁵⁶³ Açılış tarihi arşiv belgelerinde Aralık 1905 olarak geçmektedir.

2. Erzincan Darulmuallimin-i Sıbyan Mektebi

Tanzimat Fermanı sonrası açılan yeni okullara öğretmen yetiştirmek için 1848'de Darulmuallimin kuruldu. 1848'de Rüşdiye okullarına öğretmen yetiştirmeye başlayan bu okullar 1868 yılında ibtidai mekteplerine, 1874 yılında da idadi mekteplerine öğretmen yetiştirmeye başladılar. Medrese öğrencilerinin alındığı okulun ibtidaiye kısmı iki, rüşdiye ve idadi kısımlarının ise öğretim süreleri üç yıldır. Talebelerine maaş bağlandı. Okulun ibtidai kısmında hesap, coğrafya, kitabet, tarih, Farsça, cebir, hendese (geometri), resim, Fransızca, kozmografya, hikmet, kimya; rüşdiye kısmında Arapça, Farsça, coğrafya, tarih, inşâ, rik'a, hesap, hikmet, astronomi, kimya, cebir, hendese, usul-i defteri, resim; idadi bölümünde ise hesap,

⁵⁶¹ BOA BEO 3434/ 257507.

⁵⁶² <http://www.kho.edu.tr/hakkında/tarihce.html> (Erişim tarihi: 06.05.2013); Ali Güler, Suat Akgül, Türk Tarihinde Harbiye Ankara 1999; Metin Mahitapoğlu, age, s. 5-6. Mehmet Özel, 2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu, Ankara 1999, s. 276. Editör: Sina Akşin, Türkiye Tarihi, İstanbul 2000, s. 180; İ. Hakkı Akansel, age, s. 120.

⁵⁶³ Ali Kemali; Erzincan Tarihi, İstanbul 1932, s. 399.

muamelat, usûl-i defteri, cebir, mantık, tarih, lisan-ı ecnebi, hüsn-i hat, resim, inşâ-ı Türki, ilm-i selefat, hendese, kozmografya, mebâdi-i ulûm-i tabiiye ve hıfzıssıhha dersleri öngörölmüştü.

Erzincan Mutasarrıfı Mehmet Şevki Bey (1888-1892) zamanında ibtidai eğitimini yaygınlaştırmak için darulmuallimin-i sıbyan mektebi açılmıştır. Erzincan'da yeni usul üzere ilk ibtidai mektebi Numune-i Gayret yine aynı dönemde açılmıştır. Hamiyetli kişilerin yardımlarıyla Hasenat Sandığı kurulmuştur. Yeni usulü yaygınlaştırmak için bu sandık sermayesiyle bir darulmuallimin açılmıştır. Önce merkez sıbyan mektepleri muallimleri tamamen ve köy muallimleri kısmen orada tahsil ile ibtidai mektebi hocalığına mezuniyet şhadetnamesi almaya mecbur tutulmuşlardır. 1307 senesi kışında bu mektebin talebe adedi 70 kişiye çıkmıştır. Diğer muallimler de bu sene devam ederek tahsillerini tamamlamışlardır. Bu ciddi teşebbüslerin sonucunda Erzincan kasabasıyla ve köylerde çok sayıda ibtidai mektebi açılmıştır. Bu darulmuallimine Erzincan Sancağı'na bağlı kazalardan gelen hocalar tahsillerin i tamamlayarak şhadetnamelerini almışlardır. Erzincan Mutasarrıfı Mehmet Şevki Bey zamanında açılan Darulmuallimin mektebi yeni mutasarrıf Namık Bey zamanında kapanmıştır.⁵⁶⁴

Darulmuallimin mektebi daha sonra yeniden açılmıştır. Yalnız bu açılışın tarihi bilinmemektedir. Muallimlerden Abdulkerim Efendi Erzincan Darulmuallimini'nden mezun olduğunu ifade edince Maarif Nezareti Muhasebe dairesi kayıtlarda böyle bir mektebin olmadığını iddia etmiştir. Şayet böyle bir mektep varsa bu mektebin hangi tarih ve numaralı emir ile açıldığı ve muallimlerinin kimler ve maaşların ne kadar olduğu bilgisi Muhasebe dairesi tarafından talep edilmiştir. Abdulkerim Efendi'ye verilen şhadetnameye göre 5 Ağustos 1905 tarihinde Daru'l-muallimin mektep müdürü Ahmet Fahreddin Efendi'dir.⁵⁶⁵

Mektep daha sonraki tarihlerde yeniden kapanmıştır. Nisan 1909 itibariyle tekrar kurularak açılmıştır. Erzurum Vilayeti bu mektebin masrafları için Maarif Nezareti'nden tahsisat istemiştir. Erzurum Vilayeti'nin Maarif Nezareti'ne bildirdiği

⁵⁶⁴ BOA DH. MKT. 427/ 69; BOA Y. PRK. MF. 2/ 60.

⁵⁶⁵ BOA MF.MKT 1056/ 69.

hususlar şunlardır: Bu mektebin müdürlüğüne aylık 600 kuruş maaşla Dersaadet Daru'l-Muallimin-i Rüşdiye Mektebi'nden mezun Fahreddin Efendi'nin tayini, muallim-i sani ve mubassırlık için 200 kuruş ve bevvaba 60 kuruş ve yakacak ile diğer masraflara 124 kuruş tahsis edilmesi, eğitim faaliyetinin yapılabilmesi için özel bir yer temini, müdür ve müstahdemlere şimdilik tedarik edilen yarı maşları miktarında para daha sonra maaşından kesilmek üzere verildiği hususlarıdır. Maarif Nezareti Erzurum Vilayeti'ne verdiği cevapta bu gibi teşebbüslerin bu yılın maarif bütçesinin hazırlanmasından sonra gelecek tebliğata uygun olarak düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁶⁶

⁵⁶⁶ BOA MF.MKT 1134/ 25.

II. BÖLÜM

ERZİNCAN'IN İLÇELERİNDE EĞİTİM

A. Üzümlü (Cimin)

Eski adı Cimin olan Üzümlü ilçesi, Vilayet Nizamnamesine göre Erzincan Sancağı'na bağlı bir nahiye merkezidir. XVIII. yüzyılda Hacı Abdülbaki Ağa tarafından kurulan vakıf bir medrese ve bir sıbyan mektebinin masraflarını finanse etmektedir. İlköğretime II. Abdülhamit döneminde açılan ibtidai mektebi ile yeni bir tarz getirilmiştir. Üzümlü'de hizmet veren eğitim kurumları şunlardır:

1. Cimin (Üzümlü) Hamidi İbtidai Mektebi

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Erzurum Vilayeti'nde açmayı kararlaştırdığı ibtidai mekteplerindendir.⁵⁶⁷ Mektep 20 Mart 1899 (R. 8 Mart 1315) tarihinde açılmıştır. Bu yılki talebe adedi 25'tir. Muallimi Hafız Ahmet Efendi'ye 100 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Mektep halkın yardımları ile yapılmıştır.⁵⁶⁸ Mektep açıldıktan sonra beş yıl içinde kapanmış daha sonra yeniden açılmıştır. Padişah II. Abdulhamit'in doğumunun hicri 64. yıldönümü olan 25 Ekim 1904 (H. 15 Şaban 1322) tarihinde yeniden açılmıştır.⁵⁶⁹

2. Selepür (Ocakbaşı) Nahiyesi İbtidai Mektebi

1899 yılında halkın maddi yardımı ile açılmıştır.⁵⁷⁰ Mektep açıldıktan sonra Başköy İbtidai Mektebi muallimi Süleyman Efendi'nin görevi buraya nakledilmiştir. Muallim Süleyman Efendi 24 Kasım 1899 (R. 12 Teşrinisani 1315) tarihinde aylık yüz kuruş maaşla işe başlamıştır.⁵⁷¹

⁵⁶⁷BOA MF.MKT 365/ 51.

⁵⁶⁸SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 918-919;1318 s.1019; 1319 s. 349; 1321 s. 316.

⁵⁶⁹BOA MF.MKT 822/ 37.

⁵⁷⁰SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1318 s.1019; 1319 s. 349; 1321 s. 316.

⁵⁷¹BOA MF.MKT 512/ 34.

Maarif müfettişi tarafından denetimde burada görev yapan Hacı Süleyman Efendi'den istifade edilemediği tespit edilmiştir. Süleyman Efendi görevden alınmış ve yerine bu görevi hakkıyla yapabilecek bir muallimin tayini istenmiştir. 16 Nisan 1901 (R. 3 Nisan 1317)⁵⁷²

Bu mektebe Halil Efendi muallim olarak tayin edilmiştir. Halil Efendi daha sonra buradan alınarak Şeteri (Dağyolu-Pülümür) İbtidai Mektebi muallimliğine 28 Şubat 1903 (R. 15 Şubat 1318) tarihinde tayin edilmiştir. Halil Efendi Erzincan İdaresi tarafından seçilmiştir. Halil Efendi şöyle yemin ederek işe başlamıştır:

Velinimet-i bi-minnetimiz Padişahımız Efendimiz Hazretlerine sadakatten ayrılmayacaklarına ve kendilerine tevdi buyurulan hizmetlerde emniyeti suiistimal ve hilaf-ı namus ve sadakat ahvali irtikâp etmeyeceklerine dair tahlifleri (yemin etmeleri)Yani; Başa kakmadan bize nimet veren Padişahımız Efendimiz Hazretlerine sadakatten ayrılmayacaklarına ve kendilerine emanet edilen hizmetlerde güveni kötüye kullanmadan namus ve sadakate aykırı hallerde bulunmayacaklarına dair.⁵⁷³

⁵⁷² BOA MF.MKT 583/ 8.

⁵⁷³ BOA MF.MKT 635/ 55.

3. Es-seyyid Hacı Abdülbaki Ağa Sıbyan Mektebi ve Medresesi

Es-seyyid Hacı Abdülbaki Ağa tarafından bir vakıf kurularak cami, medrese ve sıbyan mektebi görevlilerine maaş tahsis edilmiştir.XVIII. yüzyılda kurulan⁵⁷⁴ bu vakıf XIX. yüzyılda da sürdürmüştür. Görevlendirmeler berat tevcihi ile yapılmaktadır. Görevliler müteveli, imam, müdrerris ve sıbyan mualliminden meydana gelmektedir. Camide vazife yapan imamlar aynı zamanda sıbyan muallimliğini de yapmıştır. Bu vakfa ait cami halen ayaktadır. Mahalli dilde bu camiye “Çay Camii” denmektedir.

Günlük beş akçe ile imam ve günlük bir akçe ile sıbyan mektebi muallimliği vazifesini üzerinde bulunduran Es-seyyid Hüseyin oğlu Ahmed ölmüştür. Oğlu varken başka memleketten ve kadı grubundan Mehmet Efendi oğlu Abdurrahman Efendi tarafından bu vazife berat ile alınmıştır. İlgili vazifenin vefat eden Hüseyin Efendi'nin oğlu Mehmet Efendi'ye verilmesi istenmiştir. Bu talep uygun bulunarak gereği yapılmıştır. 21 Haziran 1798 (H. 3 Cemaziyelevvel 1213)⁵⁷⁵

Günlük 5 akçe ile müderrislik vazifesini Hacı Ebubekir oğlu Hafız Mustafa yapmaktadır. Hafız Mustafa kendi rızası ile bu vazifeden feragat etmiş ve ilgili vazifeyi Es-seyyid Abdülgani ve oğlu Es-seyyid Mahmut Efendi'ye devretmiştir. 18 Aralık 1814 (H. 6 Muharrem 1230)⁵⁷⁶

1837 yılı Şubat (H. 1252 Zilkade) ayına ait vakıf defterine göre bu medresede çalışan müderrise 160 kuruş ve sıbyan mektebinde çalışan muallime 66 kuruş maaş biçilmiştir.⁵⁷⁷

B. Kemah

Kemah ilçesi, vilayet nizamnamesi düzenlemesine göre Erzincan Sancağı'na bağlı bir kaza merkezidir. Salnamelere göre 1871-1900 yılları arasında bu kazada 3 medrese, 1 mülki rüşdiye, 20-45 müslüman sıbyan mektebi ve 7-11 gayrimüslim

⁵⁷⁴BOA C..MF.. 1904.

⁵⁷⁵BOA C..MF.. 1372.

⁵⁷⁶BOA C..MF.. 3398; BOA C..MF.. 3400.

⁵⁷⁷BOA EV.HMH.d 06776.

sıbyan mektebi bulunmaktadır. Mektep sayıları zaman zaman değişmiş ve yukarıda görülen sayılar arasında gidip gelmiştir.

Şemseddin Sami Kamusu'l-Alam adlı eserinde Kemah'da 3 medrese, 1 mülki rüşdiye, 40 sıbyan mektebi ve 10 gayrimüslim sıbyan mektebinden bahsetmektedir.⁵⁷⁸ Maarif işlerini takip için bu kazada maarif komisyonu da kurulmuştur.

1. Kemah Maarif Komisyonu

Maarif konularının çözüme kavuşturulması noktasında kurulan bir komisyondur. 1900 senesinde komisyon reisi kaymakamdır. Azalar Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli Hafız Hulusi Efendi ve Bekir Efendi'dir.⁵⁷⁹

2. Sıbyan Mektepleri

Kemah kazasında bulunan sıbyan mekteplerinin adedi 20 ila 45 arasında değişmiştir. Adını bildiğimiz tek sıbyan mektebi Cemaliye Vakfı'na ait sıbyan mektebidir.

⁵⁷⁸ Şemseddin Sami, Kamusu'-A'lam, İstanbul 1306, c. 5 s. 3881.

⁵⁷⁹ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 357.

3. İbtidai Mektepleri

Salnamelere göre Kemah'ta 1897 ve 1899 senesinde bir ibtidai mektebi vardır.⁵⁸⁰1900 yılında bu sayı dörde çıkmıştır.⁵⁸¹ Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Kemah'ta ibtidai mektebi açmayı kararlaştırdığı yerler Ermenek (Doğanbeyli), İhtik (Bozoğlak) ve Kamarik (Konuksever) nahiyeleridir.⁵⁸² Ermenek ve Kamarik nahiyelerinde ibtidai mektebi açılıp açılmadığı bilinmemektedir. Kemah'ta açılan ibtidai mektepleri şunlardır:

a. Kemah İbtidai Mektebi

Kemah'ın Taşpınar Mahallesi'nde 1896'da halkın maddi yardımı ile açılmıştır.⁵⁸³ 1897'de muallimi Tahir Efendi'dir. Aynı sene talebe adedi 65'tir.⁵⁸⁴1899'da muallimi Mehmet Efendi ve talebe adedi 37'dir.⁵⁸⁵ 1900'da muallimi Hafız Osman Efendi'dir. Osman Efendi'nin 42 talebesi vardır.⁵⁸⁶

b. Cemaliye İbtidai Mektebi

Kemah'ta açılan diğer bir ibtidai mektebi Cemaliye İbtidaisi'dir. Mektebin muallimi 1899 yılında Mehmet Efendi'dir. Aynı yıl talebe adedi 27'dir.⁵⁸⁷

c. İhtik (Bozoğlak) İbtidai Mektebi

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Erzurum Vilayeti'nde açmayı kararlaştırdığı ibtidai mekteplerindendir.⁵⁸⁸Mektep açıldıktan sonra muallimliğe Hakkızade Hafız Kasım Efendi tayin edilmiştir. İlgili muallim 4 Mayıs 1900 (R. 21 Nisan 1316) tarihi itibarıyla işe başlamıştır.Hafız Kasım Efendi işe alınmadan evvel Kemah Kazası Maarif Komisyonu tarafından imtihan edilmiştir. Kasım Efendi'ye altı dersten 15 soru sorulmuştur. Bu soruların

⁵⁸⁰ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1315. s. 228; 1317 s. 255.

⁵⁸¹ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 368.

⁵⁸²BOA MF.MKT 365/ 51.

⁵⁸³ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1318 s.1019; 1319 s. 349; 1321 s. 316.

⁵⁸⁴ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1315. s. 220.

⁵⁸⁵ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1317. s. 246 s. 255.

⁵⁸⁶ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 354.

⁵⁸⁷ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 1178.

⁵⁸⁸BOA MF.MKT 365/ 51.

tamamı muallim tarafından cevaplandırılmıştır. Muallimin tayini gazetelerde şu ifadelerle yayınlanmıştır: Erzurum Vilayeti dâhilinde Kemah kazasına tabi İhtikler karyesi mekteb-i ibtidaisi muallimliğine Hafız Kasım Efendi tayin olunmuş ve mümaileyh muhalif olunmuş olmağla ilan olunur.⁵⁸⁹

4. Medreseler

Şemseddin Sami ve salnameler Kemah'dakimedrese sayısının üç olduğunda ittifak etmişlerdir.

a. Cami-i Kebir Medresesi

Bu medrese Kemah'taki Cami-i Kebir'in avlusunda Gülabi Bey tarafından bina edilmiştir. Gülabi Bey XV. yüzyılın ikinci yarısında sırasıyla Kemah'ta ve Erzincan'da idarecilik yapmıştır. İsmi içinde bulunduğu külliyyeden almaktadır. 1898-1903 yılları arası müderrisi Mehmet Fevzi Efendi'dir.⁵⁹⁰

b. Kemaliye Medresesi

Bu medrese Kemah'ın Kaban Dibi Mahallesi'nde Gazi İftiharuddin tarafından bina edilmiştir. 1898-1903 yılları arası müderrisliğini Hacı İbrahim Efendi yapmıştır.⁵⁹¹

Sene	1898 ⁵⁹²	1899 ⁵⁹³	1900 ⁵⁹⁴	1901 ⁵⁹⁵	1903 ⁵⁹⁶
Cami-i Kebir	49	20	48	48	-
Kemaliye	53	53	56	56	-

Tablo 20: Kemah Medreselerinin 1898-1903 Yılları Arası Talebe Durumu

⁵⁸⁹ BOA MF.MKT 520/ 53.

⁵⁹⁰ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

⁵⁹¹ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819; 1317 s. 910-911; 1318. s. 1012-1013; 1319. s. 344-345; 1321. s. 313.

⁵⁹² SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 818-819.

⁵⁹³ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 910-911.

⁵⁹⁴ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1318. s. 1012-1013.

⁵⁹⁵ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1319. s. 344-345.

⁵⁹⁶ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1321. s. 313.

c. Cemaleddin Medresesi

Bu medresenin varlığı ile ilgili elimizdeki tek delil vakfın muhasebesinin yapıldığı bir vakıf defteridir. Bu deftere göre; 1848-1850 yılları arası buk'adarlık ve tevliyet hizmetlerini Mehmet Şakir ve Yakup isimli kişiler yürütmektedir. Medreseye ait vakfın yıllık geliri 700 kuruştur.⁵⁹⁷

d. Cemaliye Medresesi

Kemah'ın en eski medresesidir. Medrese, sıbyan mektebi ve bunlara ait olan vakıf XVI. yüzyıldan kalmaz. Medresenin evkafı XVI. yüzyılda Kemah'taki 20 kilelik 3 kıt'a zemin (yıllık hâsılı 832 akçe); Tanasur Deresi'nde Mirza Şems tarafından vakfedilmiş olan 3 kilelik bir bağ (yıllık hâsılı 300 akçe), Kemah Geçidi yakınındaki bir değirmen ile (yıllık hâsılı 500 akçe), Tanasur Vadisi'nde bulunan bir adet değirmen (yıllık geliri 500 akçe) ve Orta-il nahiyesine tâbi Uri-i süflâ (Aşağı Uri) köyünün Padişah tarafından vakfedilen 1/3 malikâne hissesinden (yıllık hâsılı 1830 akçe) ibaretti. Evkafının senelik varidatı 3963 akçe olup, bunun yevmi 10 akçesi tedris, 1 akçesi de talebe masraflarına sarf edilmekte idi.⁵⁹⁸ Vakıf camii, sıbyan mektebi ve buk'a hizmetlerini finanse etmektedir.⁵⁹⁹ Vakfın 1867 yılına ait gelirleri şu yerlerden gelmektedir: Ori, Kamarık (Konuksever), Alpuşu (Alpköy), Çınarıç (Kemeryaka), Maksuduşağı köyleri ile Umuri, Kelam Yakup ve Kelamus köyünün mezraası ve kasaba merkezi.⁶⁰⁰

Bu medreseye ait vakfın geliri (R. 1267-1281) yılları arası 10.343 kuruştur. İmam ve sıbyan muallimi Hacı Abdullah Efendi iken buk'adar ve mütevellisi Mehmet Şerif Efendi'dir.⁶⁰¹ Vakfın 1864 (R. 1280) senesi geliri 2.403 kuruş; 1865 (R. 1281) senesi 2.661 kuruş; 1866 (R. 1282) yılı geliri 3.720 kuruş⁶⁰² ve 1867 (R. 1283) senesinde 4.305 kuruştur.⁶⁰³

⁵⁹⁷ BOA EV.d 12359.

⁵⁹⁸ İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası, Ankara 1990, s. 144.

⁵⁹⁹ BOA EV.d 20202.

⁶⁰⁰ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840.

⁶⁰¹ BOA EV.d 18840.

⁶⁰² BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840.

⁶⁰³ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840.

e. Şemseddin Gazi Buk'ası

Bu medresenin adı sadece 1837 yılı Şubat (H. 1252 Zilkade) ayına ait vakıf defterinde geçmektedir. Bu deftere göre medresenin buk'adaları Es-seyyid Halil, Es-seyyid Hasan ve Es-seyyid Mehmet'tir.⁶⁰⁴

5. Kemah Mülki Rüşdiye Mektebi

Osmanlı hanedanından Mehmet Şevket Bey tarafından 1865'te yaptırılmıştır. Bu mektebe muallim-i evvel olarak mahalli ulemadan Mehmet Hamdi Efendi seçilerek mektep hizmete açılmıştır. Muallim-i evvel bir iki sene sonra usulünce atanmak kaydıyla şimdilik Mehmet Hamdi Efendi'nin 400 kuruşla atandığı, bu mektebe bir muallim-i saninin tayin edilmesi gerektiği, yüz kuruş maaşla bir bev vap tayini ve lazım gelen kitap ve risalelerin gönderilmesi gerektiği Meclis-i Vala tarafından Babıali'ye bildirilmiştir. 12 Temmuz 1865 (H. 17 Safer 1282)⁶⁰⁵

Kemah Mülki Rüşdiyesi'nde kurulduğu günden itibaren muallim-i evvel, muallim-i sani, muallim-i salis, mubassıran, rik'a muallimi, sülüs muallimi, bev vap ve hademe görev yapmıştır. Bu görevlerden sadece yazı muallimlikleri kadrosuzdur. Mektebin personeli 1870 yılında sadece muallim-i sani iken; 1892 yılında muallim-i evvel, muallim-i sani, bev vap, rik'a ve sülüs muallimi; 1903 yılında muallim-i evvel, muallim-i sani, muallim-i salis, rik'a muallimi ve hademe olmuştur. Talebe adedi 35 ila 98 arasında değişiklik göstermiştir.⁶⁰⁶

Kemah Rüşdiye Mektebi talebelerinin çoğalmasından dolayı bir muallim ile idaresi mümkün olmadığından muallim-i saniliğe seçilen Ahmet Hamdi Efendi hizmete başladığı tarihten itibaren 315 kuruş maaşla göreve başlamıştır. 9 Ekim 1873 (R. 27 Eylül 1289)⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ BOA EV.HMH.d 06776.

⁶⁰⁵ BOA İ. MVL. 00536/ 024110.

⁶⁰⁶ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1287. s. 121; 1288. s. 134; 1290. s. 128; 1291. s. 128; 1292. s. 132; 1293. s. 134; 1310. s. 174; 1312. s. 228; 1315. s. 220; 1317. s. 236; 1318. s. 358; SNMU, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye 1316. s. 811; 1317. s. 902; 1318. s. 1004; 1319. s. 336; 1321. s. 98

⁶⁰⁷ BOA MF.MKT 13/ 102.

Kemah Rüşdiye Mektebi şakirdanının rik'a hattı öğrenmesi için muallimliğe Kemah Tahrirat Başkâtibi Ethem Efendi'nin münasip görülmüş ve bu zata ait hat numuneleri Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. Hattın meşke uygun olduğu Maarif Meclisi tarafından da kabul edilmiş ve Ethem Efendi'nin aylık 80 kuruş maaşla rik'a muallimliğine tayin edilmiştir. 19 Nisan 1877(R. 7 Nisan 1293)⁶⁰⁸

Büyükçekmece'de oturan şimdi yatalak hale geldiğini haber aldığı amcasını ziyaret ve Dersaadet'te bizzat bulunmak suretiyle görebileceğim işlerimi halletmek için Mahmut Sabit Efendi Erzurum Maarif Müdüriyeti'nden üç ay müddetle izin istemiştir. Kemah Rüşdiye Mektebi'ndeki hüsn-i hat muallimliği vazifesine halel gelmemek için Kaza Tahrir Kalemî personelinden Mehmet Sabit Efendi'yi tevkil etmiştir. 8 Ağustos 1897 (R. 27 Temmuz 1313)Erzurum Maarif Müdüriyeti Maarif Nezareti'nden görüş istemiştir. Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi muallimlerin ders zamanı vazife başından ayrılmalarının doğru olmadığını ve beyan olunan mazeretin meşru ve acil özür statüsünde bulunmadığından izin verilemeyeceğini bildirmiştir. Şayet muallim yerini terk ederse bu durum vazifesinden istifası sayılacaktır. Hemen başka bir kişi seçilmesi ve bu kişiye ait hat numunelerinin gönderilmesi gerekmektedir. 15 Eylül 1897 (R. 3 Eylül 1313)⁶⁰⁹

Kemah Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli memleketi Eğin'e gittiği ve bu hususta izin almadığı yapılan araştırma sonucu anlaşılmıştır. Erzurum Maarif Müdürlüğü ilgili muallimde akıl hastalığı mevcut olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir. Mektep 2 Eylül 1890 (R. 21 Ağustos 1306) tarihinde açılacağı için yerine seçilecek muallimin hızla görev yerine intikali için gereği istenmiştir. 30 Ağustos 1890 (R. 18 Ağustos 1306) Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi mevcut durumun ilgili muallimin azlını gerektirdiğini ifade etmiştir. İlgili vazifeye telgrafname ile talip bulunan Bayezid Rüşdiyesi muallim-i evveli Hüseyin Efendi'nin nakli uygun görülmüştür. 26 Ocak 1891 (R. 14 Kânunusani 1306)Muhasebe kalemî önceki

⁶⁰⁸ BOA MF.MKT 47/ 115.

⁶⁰⁹ BOA MF.MKT 171/ 3.

muallimin görev bırakma ve Hüseyin Efendi'nin göreve başlama tarihinin bildirilmesini talep etmiştir.⁶¹⁰

Tarih	1898 ⁶¹¹	1899 ⁶¹²	1900 ⁶¹³	1901 ⁶¹⁴	1903 ⁶¹⁵
Muallim-i Evvel	Ahmet Hamdi Efendi	Ahmet Hamdi Efendi	Ahmet Hamdi Efendi	Ahmet Hamdi Efendi	Osman Nuri Efendi
Muallim-i Sani	Mehmet Hakkı Efendi	Mehmet Hakkı Efendi	Mehmet Hakkı Efendi	Mehmet Hakkı Efendi	Mehmet Hakkı Efendi
Muallim-i Salis	Mehmet Fevzi Efendi	Mehmet Fevzi Efendi	Mehmet Fevzi Efendi	Mehmet Fevzi Efendi	Mehmet Nuri Efendi
Rik'a Muallimi	Mahmut Sabit Efendi	Şakir Efendi	Hafız Şükrü Efendi	Hafız Şükrü Efendi	Mehmet Şükrü Efendi
Talebe Adedi	53	48	45	41	98
Hademe Adedi	1	1	1	1	1

Tablo 21: Maarif Salnamelerine Göre Kemah Mülki Rüşdiyesi Personeli

Mehmet Fevzi Efendi 1873-1877 yılları arası bu okulda okumuştur. Mehmet Vehbi Efendi 1898'de Kemah Rüşdiyesi İkinci Muallimliği'ne tayin olmuştur.⁶¹⁶

6. Gülabi Bey Kütüphanesi

Bu kütüphane Kemah'ta Cami-i Kebir Camii'nin yanında kurulmuştur. Banisi Gülabi Bey'dir. Tesis tarihi meçhuldür. Kütüphanede 1900'lü yıllarda 100 tane kitap mevcuttur.⁶¹⁷

⁶¹⁰ BOA MF.MKT 125/ 97.

⁶¹¹ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 811.

⁶¹² SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 902.

⁶¹³ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1318. s. 1004.

⁶¹⁴ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1319. s. 336.

⁶¹⁵ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1321. s. 98.

⁶¹⁶ Tahir Erdoğan Şahin, age,c. 2, s. 271.

⁶¹⁷ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316 s. 820-821; 1317 914-915; 1318 s. 1016-1017; 1319 s. 346-347;1321 s. 314.

C. İliç

İliç ilçesi, Vilayet Nizamnamesi düzenlemesine göre Mamuratülaziz Vilayeti'nin Eğin kazasına bağlı bir nahiye merkezidir. Uluyamaç (Sergevil) köyü de buraya bağlıdır. Bu dönemde bu civarın kaza merkezi Kuruçay'dır. Salnamelere göre 1871-1900 yılları arasında Kuruçay kazasında 1 medrese, 20-31 müslüman sıbyan mektebi ve 4-5 gayrimüslim sıbyan mektebi bulunmaktadır. Medreseye dair hiçbir bilgi bulunamamıştır.

1. Sıbyan Mektepleri

Sayıları 20-31 arasında değişmiştir. Adı bilinen tek sıbyan mektebi Erhami (Leventpınar) köyü sıbyan mektebidir.⁶¹⁸

⁶¹⁸ BOA MF.MKT 645/ 50.

2. İbtidai Mektepleri

Kuruçay'da 1899'da bir adet ibtidai mektebi vardır.⁶¹⁹ 1900'de ibtidai mektebi sayısı ikiye çıkmıştır.⁶²⁰ İliç ve Sergevil eskiden Eğin'e bağlı olması hasebiyle bu sayıların içinde yer almamıştır. İliç'i ve Sergevil'i de dâhil edersek burada beş ibtidai mektebi açılmıştır.

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek bu kazada açmayı ibtidai mektebi açmayı kararlaştırdığı yerler Kuruçay, Armudan (Büyük Armutlu) ve Kuzkışla köyleridir.⁶²¹

a. İliç İbtidai Mektebi

1895 yılında açılmıştır. Yıllık masrafı 1100 kuruştur. II. Abdülhamit döneminde eğitim-öğretime açılmıştır.⁶²²

b. Kuruçay İbtidai Mektebi

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Erzurum Vilayeti'nde açmayı kararlaştırdığı ibtidai mekteplerindendir.⁶²³ 1897'de halkın maddi yardımı ile açılmıştır.⁶²⁴

c. Armudan (Büyük Armutlu) Nahiyesi İbtidai Mektebi

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Erzurum Vilayeti'nde açmayı kararlaştırdığı ibtidai mekteplerindendir.⁶²⁵ Erhami köyü sıbyan mektebi muallimliğini yapan Ömer Efendi her nahiyede bir ibtidai mektebi açılmasına binaen aylık 100 kuruş maaşla 14 Mayıs 1900 (R. 1 Mayıs 1316) tarihinde Armudan Nahiyesi İbtidai Mektebi muallimliğine tayin edilmiştir.

⁶¹⁹ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1317. s. 257.

⁶²⁰ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 372.

⁶²¹ BOA MF.MKT 365/ 51.

⁶²² SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316 s. 1178; 1317 s. 1552; 1318 s. 1552; 1319 s. 884; 1321 s. 658.

⁶²³ BOA MF.MKT 365/ 51.

⁶²⁴ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1318 s. 1019; 1319 s. 349; 1321 s. 316.

⁶²⁵ BOA MF.MKT 365/ 51.

Görevine devam etmediği için Ömer Efendi'nin kaydı 14 Ekim 1901 (1 Teşrinievvel 1317) tarihi itibarıyla silinmiştir. Yerine mahallince seçilen İsmail Efendi tayin edilmiştir. İsmail Efendi 19 Kasım 1901 (R. 6 Teşrinisani 1317) tarihinde işe başlamıştır.⁶²⁶

ç. Sime (Çayyaka) Köyü İbtidai Mektebi

1 Eylül 1903 (R. 19 Ağustos 1319) tarihinde açılmıştır. Açılan ibtidai mektebi muallimliğine aylık 100 kuruş maaş ile Mevlüt Efendi tayin edilmiştir. İlgili muallimin maaşı zebiha ek vergisi hasılatından karşılanmıştır.⁶²⁷

d. Sergevil (Uluyamaç) İbtidai Mektebi

1898 yılında hizmete açılmıştır. Yıllık masrafı 1903'te 950 kuruş, 1905'te 1150 kuruştur.⁶²⁸ İstanbul'da oturan Sergevil köyünden on kişi Maarif Nezareti'ne bir dilekçe yazarak mektep açılmasını istemişler ve köylerinin eğitim durumu hakkında şunları ifade etmişlerdir: “Köyümüz 150 haneden ibaret olup 1.000 nüfustan ibaret bulunmaktadır. Köydeki mevcut çocuğu içine alacak mektebimiz bulunmaktadır. Ahalimiz fakara olduğu için köyümüze muallim tayin etmeye gücümüz yoktur. Bu sebepten çocuklarımız dinden habersiz, ilim ve fenlerden mahrum kalmakta okuyup yazamamaktadırlar. Bu sebeple ticaret yapmaktan ve geçimimizi teminden mahrum kalmaktayız. Memleketimizin her tarafında ibtidai ve rüşdiye mektepleri açılarak cehaletin izalesine çalışılırken köyümüz maarif vergisini verdiği halde bu nimetten mahrum kalmaktadır. Lütfen ve merhameten bir muallim tayini ile bu çilemize bir son verin. Köyümüz ahalisinden şimdi Fatih medresesi mezunlarından güvenilir bir kimse olan Hacı Ali Efendi'nin köyümüz mektebine tayini cümlemiz tarafından istirham olunur.” 23 Nisan 1900 (R. 10 Nisan 1316)

İlgilinin tayini Muhasebe Dairesi ve Meclis-i Maarif münasip görmüştür. Muallimin maaşı Mamüratülaziz Vilayeti'ne bağlı nahiye merkezlerinde açılacak ibtidai mekteplerine tahsis kılındığı halde açılmamış mekteplerin tahsisatlarından

⁶²⁶ BOA MF.MKT 645/ 50.

⁶²⁷ BOA MF.MKT 799/ 22.

⁶²⁸ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1319 s. 884; 1321 s. 658.

karşılanmıştır. Hacı Ali Efendi'ye aylık 100 kuruş maaş bağlanmıştır. 19 Haziran 1900 (R. 6 Haziran 1316)Padişah II. Abdülhamit'in tahta oturmasının yıldönümünde bu mektebin resmi açılışı yapılmış ve padişaha dualar edilmiştir.⁶²⁹

3. Gayrimüslim İbtidai Mektepleri

Sayıları 4-5 arasında değişmiştir. Bilinen tek mektep İliç Ermeni Mektebi'dir. Bu mektep de eski dönemde Eğin kazasına dâhildir.

İliç Ermeni Mektebi

Mektepte Kuruçay ahalisinden Haçatur adlı muallim görev yapmaktadır. Bu muallimin halinden hareketinden şüphelenilerek evi basılmıştır. Evde yakalanan Ermeni komita reisi Haçatur ve ortaklarından on kişi yanlarında bulunan zararlı evrak ile koruma altında vilayet merkezi Mamuratü'l-aziz'e gönderilmiştir. Bu fesat grubunun bozguncu faaliyetlerinin önüne büyük ölçüde geçilmiştir. Fakat Eğin ve Kuruçay kaymakamlıklarının yaptıkları çalışmalar sonucu Kuruçay ve Sivas Vilayeti'ne mülhak Divriği kazalarındaki Ermeni köylerinde bu tip fesat hareketlerinin halkı kazanmaya çalıştıkları, hazırlık yaptıkları ve bu hususta ileri bir noktaya ulaştıkları anlaşılmıştır. Yakalanan kişilerin sorguları sonucu elde edilen bilgiler sonucu istenilecek şahısların vali tarafından Mamuratü'l-aziz'e gönderilmesi istenmiştir. Vali durumu ve bu isteğini Sadrazam'a bildirmiştir. Sadrazam Erzurum ve Sivas vilayetinden valinin isteğinin yerine getirilmesini istemiştir. 31 Ekim 1891 (R. 19 Teşrinievvel 1307)⁶³⁰ Bu meseleden anlaşılacağı üzere Ermeniler arasında hürriyet hareketleri baş göstermeye başlamış ve okuyan kesimden olan bir öğretmen bu hareketin bölgede başını çekmiştir.

D. Kemaliye (Eğin)

Kemaliye ilçesi, Vilayet Nizamnamesi düzenlemesine göre Mamuratülaziz Vilayeti merkezine bağlı bir kaza merkezidir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde

⁶²⁹ BOA MF.MKT 517/ 56.

⁶³⁰ BOA Y. A. HUS. 252/ 101.

Eğin'de üç medrese ve kırk sıbyan mektebi bulunduğundan bahseder.⁶³¹ Şemseddin Sami Kamusu'l-Alam'da Eğin'de; bir mülki rüşdiyeden bahsetmektedir.⁶³² XIX. yüzyılda Tekke Medresesi Eğin'de faaliyet göstermektedir.⁶³³

Eğin'de son dönemde 1-7 medrese, 1 rüşdiye mektebi, 13-76 müslüman sıbyan mektebi, 21 gayrimüslim mektebi ve 8 Ermeni rüşdiyesi vardır. Bu sayılar belirtilen aralıklarda değişiklik arz etmiştir.

1887 (H. 1305) yılında 525 gayrimüslim talebe gayri müslim sıbyan mekteplerinde okumaktadır.⁶³⁴ 1892 ve 1894 (H. 1310-1312) yıllarında Ağın ve İliç nahiyesi ile beraber Eğin'de 21 gayrimüslim sıbyan mektebi bulunmaktadır.⁶³⁵ Bilinen iki Ermeni mektebi Apçağa ve Gemürgap Ermeni mektepleridir. Bunun haricinde sekiz tane Ermeni Rüşdiyesi vardır. İşin ilginç tarafı Ermeniler Gregoryan Hristiyan iken açılan rüşdiyelerin yarısı Protestan mektebidir. Kaza merkezine yarım saat mesafede Surp Koznor ve iki buçuk saat mesafede Surp Perkiç adında iki atık manastır vardır.⁶³⁶

⁶³¹ Evliya Çelebi, Seyahatname, c. 3, İstanbul 1314, s. 315.

⁶³² Şemseddin Sami, Kamusu'l-A'lam, İstanbul 1306, c. 2 s. 1019.

⁶³³ BOA C..MF.. 8675.

⁶³⁴ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1305 s. 45.

⁶³⁵ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1310 s. 70; 1312 s. 213.

⁶³⁶ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1310 s. 70; 1312 s. 213.

1. Müslüman Sıbyan Mektepleri

Her köy ve mahallede faaliyet gösteren sıbyan mektepleri kayıtları tutulmadığı için sayıları ve açıldıkları yerler hakkında bir bilgi elde edilememektedir. Kemaliye’de 1887 (H. 1305) yılında 244 müslüman talebe sıbyan mekteplerinde okumaktadır.⁶³⁷ Muhtemelen bu sayı kaza merkezine aittir. 1892 ve 1894 (H. 1310-1312) yıllarında Ağın ve İliç nahiyesi ile beraber Eğin’de 76 müslim sıbyan mektebi bulunmaktadır.⁶³⁸

Hakkında bilgi sahibi olduğumuz tek mektep Harmankaya(Avrenk) köyü sıbyan mektebidir. Kasap ustası Es-seyyid Hacı Mehmet Ağa camii, mektep ve çeşme yaptırarak 1783 (H. 1197) senesinde vakfetmiştir. Bu vakıf 1853 (H. 1269) senesinde hizmetine devam etmektedir.⁶³⁹

2. İbtidai Mektepleri

Kemaliye’de Müslümanlara ait yeni usulde açılan üç ibtidai mektebi vardır.

a. Eğin İbtidai Mektebi

Padişah II. Abdülhamit’in tahta çıkışının yıldönümünde birçok yerde ibtidai mektepleri açılmıştır. Bu mekteplerden birisi de ianeten inşasına daha önce başlanmış olan erkek ve kız çocukları için ayrı ayrı kısımları bulunan Eğin İbtidai Mektebi’dir. Mektebin resmi açılışı yapılmış, padişaha dualar edilmiş ve mektepte eğitim-öğretim başlamıştır. Maarif Nezareti, Mamuratülaziz Vilayeti’nden bu mektebin idaresi için karşılık olan gelirin devamlı olup olmadığını, devam eden talebe adedini, kaç kuruluş maaşla muallim seçildiğini sormuştur. 15 Eylül 1906 (R. 2 Eylül 1322)⁶⁴⁰

Eğin Kaymakamlığı ilgili hususlara şöyle cevap vermiştir: Mektep taştan altlı üstlü erkek ve kız çocukları için iki kapılı bir ibtidai mektebi olarak inşa edilmiştir. İnşaat masrafları ödünç alınan 10.000 kuruştan başka rüşdiye mektebi inşaat fazlası

⁶³⁷ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1305 s. 45.

⁶³⁸ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1310 s. 70; 1312 s. 213.

⁶³⁹ BOA C..MF.. 6366.

⁶⁴⁰ BOA MF.MKT 954/ 12; BOA MF.MKT 955/ 31.

olup çok zamandan beri faizle verilen ve tahsili neredeyse imkânsız hale gelen 600 liraya yakın paranın tahsili ile olmuştur. Muallim maaşı ve diğer masraflar için çarşı içinde inşa edilmiş olan zahire satışına mahsus barakanın 6.000 kuruşa yakın yıllık kirası ile karşılanacaktır. 11 Ocak 1906 (R. 29 Kânunuevvel 1321)⁶⁴¹

Mektebinin erkek kısmı için görevlendirilen muallimlerin maaşları bütçeden karşılanmış ve eğitime başlanmıştır. Mektebin kız bölümü için muallime maaşı karşılığı olmadığı gibi bu işe muktedir kız muallime de bulunamamıştır. Eğin Kazası İdare Meclisi gönderdiği mazbata ile maaşı maariften karşılanmak üzere bir inas ibtidai muallimesinin mektebe tayinini Mamuratülaziz Vilayeti Maarif Müdüriyeti'nden talep etmiştir. Maarif müdürlüğü vilayet maarif bütçesinin buna uygun olmadığını olsa bile Maarif Nezareti'nin izni dairesinde olduğunu bildirmiş ve tayin edilecek muallime için mahallince karşılık bulunmasını istemiştir. Lakin mazbatanın muhteviyatından anlaşıldığı üzere mahallince bir karşılık bulmak mümkün olmadığından ilgili muallimenin maaşının maarif sandığından karşılanmasına Maarif Nezareti'nce müsaade edilmesi istenmiştir. 10 Nisan 1907 (R. 28 Mart 1323) Maarif Nezareti Muhasebe Dairesi ilgili muallimeye 500 kuruş maaş tahsisinin Maarif Nezareti bütçesi zaten sıkıntıda olması hasebiyle fazla masrafa katiyen müsaade edilemeyeceğini buna idarece uygun bir karşılık bulunduğu takdirde icabına bakılacağı bildirilmiştir. 25 Haziran 1907 (R. 12 Haziran 1323)⁶⁴²

b. Apçağa İbtidai Mektebi

1888 yılında açılmıştır. Mektebin yıllık masrafı 2.000 kuruştur. II. Abdülhamit döneminde eğitim-öğretime açılmıştır. Okul binası inşa edilmiştir.⁶⁴³

Apçağa köyü sakinlerinden ve talebe-i ulumdan Ali Rıza Sadrazamlığa bir dilekçe göndererek kendi köyünde yeni usul ile bir muallimin tayinini istemiştir. Eğin kazasına bağlı 500-600 haneye sahip Apçağa köyünde ahalinin yardımları ile yapılmış bir mektep binası vardır. Muallim tayini hususunda daha önce

⁶⁴¹ BOA DH. MKT. 1048/ 55.

⁶⁴² BOA MF.MKT 1002/ 34.

⁶⁴³ SNMU, Daru'l-Hilafetu'l-Aliyye 1316 s. 1178; 1317 s. 1552; 1318 s. 1552; 1319 s. 884; 1321 s. 658.

Mamüratülaziz Vilayeti Maarif Müdüriyeti'ne müracaat edilmiştir. Maarif müdüriyeti nahiye olmayan yerlere ibtidai mektebi kurulamayacağını bildirmiştir. Kaza merkezinde ibtidai mektebi olmasına karşılık köy merkeze 1,5 saat uzaklıktadır. Haliyle 5-6 yaşındaki çocukların her gün özellikle şiddetli kış günlerinde sabah-akşam mektebe gidip gelmeleri mümkün değildir. Netice olarak 150 kuruş maaşla bir muallim tayin edildiğinde hem köyümüz hem de köyümüze yarım saat uzaklıktaki köyler maariften istifade edeceklerdir. Şayet bu vazifeye dışarıdan istekli olmazsa mahallinden bu vazifeyi yapacak muallimlerimiz bulunmaktadır. Bu hususun Maarif Nezareti'ne emir ve irade buyrulması köy ahali namına istirham olunmuştur. 7 Eylül 1898 (R. 26 Ağustos 1314)

Sadrazam Halil Rıfat Paşa ilgili müracaatı gereği yapılmak üzere Maarif Nezareti'ne havale etmiştir. 8 Eylül 1898 (R. 27 Ağustos 1314) Maarif Nezareti Maarif-i Meclis-i Kebir bu hususta maarif müdüriyeti gibi olumsuz görüş bildirmiştir. İbtidai mekteplerinin açılması hakkında padişah emrinin bulunduğunu fakat bu emrin Apçağa köyü nahiye merkezi olmadığı için geçerli olamayacağını bildirmiştir. Apçağa köyünde kurulacak ibtidai mektebi muallimlerinin geçiminin kanunen ahaliye ait olduğu, mahallince karşılık olduğu takdirde gereğinin yapılacağı ifade edilmiştir.⁶⁴⁴

İşin tuhaf yanı aynı yıla ait salnamede mektebin 1888'de açılmış olduğu ve mektebin faaliyetine devam ettiği gösterilmektedir.

c. Gemürgap (Toybelen) İbtidai Mektebi

Mektep 1890 yılında açılmıştır. Yıllık masrafı 950 kuruştur. II. Abdülhamit döneminde eğitim-öğretime açılmıştır.⁶⁴⁵

3. Medreseler

Eğin'de 1892 ve 1894 yılı Mamüratülaziz salnamesine göre bir bab medrese bulunmaktadır. Medresenin adı salnamede geçmemektedir.⁶⁴⁶

⁶⁴⁴ BOA MF.MKT 418/ 58.

⁶⁴⁵ SNMU, Daru'l-Hilafetu'l-Aliyye 1316 s. 1178; 1317 s. 1552; 1318 s. 1552; 1319 s. 884; 1321 s. 658.

a. FahrulmedarisMedresesi

Medresenin yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Medrese ile ilgili tek bilgi kaynağımız 1899 (H. 1317) yılına ait kitabesidir. Kitabe aynen şunları ifade etmektedir:

Maşaallah

El-hac Hüseyin Ağa etmişti evvel bina	Kabrinde inşaallah rahat olur niyamı
El-hac Şakir Ağa tevsi etti halen	Ede kabul Mevla ahsen ola encamı
Bu dar-ı ilme gelin ebna-i ehl-i Eğin	Her demde kılın ayin ihya-yı subhu şamı
Meşhur idi ikdamı sa'y etti yine Hilmi	Buldu tarih-i tamı Fahu'l-medaris namı

Sene 1317

Günümüz Türkçesi ile ifadelerin satır satır karşılığı şöyledir:

Maşaallah

İlk olarak Hacı Hüseyin Ağa tarafından bina edilmiştir. İnşallah kabrinde rahat uyur. Hacı Şakir Ağa tarafından şimdi genişletildi. Allah kabul etsin. Akıbeti güzel olsun. Eğinlilerin çocukları bu ilim merkezine gelin. Her zaman ibadet ederek sabah akşamı ihya edin.

Sebat ve gayretle çalışması ile meşhur Hilmi yine çalıştı. Tam tarihini buldu. Adı da Fahu'l-medaris'tir

Sene 1317

Kitabeye göre ilk olarak Hacı Hüseyin Ağa tarafından bina edilmiştir. Hacı Şakir Ağa tarafından genişletilmiştir. Kitabedeki tarih muhtemelen genişletme tarihidir. Latifdir ki kitabede geçen "Fahu'l-medaris namı" ifadesinin ebced hesabı 1317'dir. Kitabedeki tarih de 1317'dir. "Buldu tarih-i tamı" ifadesiyle zaten bu husus kastedilmektedir.

Son yıllarda bu medresenin binası restore edilmiştir.Çalışmalara 19.08.2004 tarihinde başlanmıştır. Finansman Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nce sağlanmıştır.Restorasyon çalışmalarında, tarihi binanın arka kısmındaki yatan bölüm birinci kat seviyesine kadar tamamen sökülüp, yeniden inşa edilerek yenilenmiştir. Ön kısmın dış cephe boyası ve çatı kiremitleri de yenilenerek bina aslına uygun

⁶⁴⁶ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1310 s. 70; 1312 s.213.

olarak restore edilmiştir. Erzinan valisi Refik ÖZTÜRK'ün himayelerinde bu çalışma yapılmıştır.⁶⁴⁷

b. Hacı Hasan Ağa Medresesi

Hacı Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yapım tarihi bilinmemektedir. 1903 (H. 1321) yılı maarif salnamesine göre talebesi yoktur.⁶⁴⁸

4. Rüşdiyeler

a. Eğin Mülki Rüşdiye Mektebi

1890'lı yıllara aitsalnamelerde bu mektebin varlığından bahsedilmemiştir. Bu mektep muhtemelen 1870'li yıllarda açılmış, sonraki yıllarda kapanarak 1900'lu yıllarda yeniden açılmış olmalıdır.

Yapılacak Tamirat	Masraf
Bütün mektebin gerek tavanının yağmurda akmasından ve gerek zaten sıva olduğundan ve 35 seneden beri tamir görmemesinden dökülmüş sıvalarının kireç olarak muntazaman sıvanması	450 m ² x 2: 900 m ²
İki dersanelik üç sınıfın yeterli gelmemesinden tadilen bölme duvarın inşası	800
Tavanın çürümüş kirişlerinin yenilenmesi ile yağmur akıntılarının kesilmesi dam tamirâtı	1.300
Talebenin hemen hiç yok mertebesinde olan ve eski usulde yerde oturulacak köhne ve adeta parça parça rahlelerin yerine kanepeli ve güzel sıralar inşası için	800
Suyolu, hela ve cam çerçeve tamirâtı için	100
Toplam	3.900

Tablo 22: Rüşdiye Mektebinin Tamirat Giderleri

Rüşdiye mektebi binası eskimiş olduğu için 1904 yılında binanın tadilatı için yazışmalar başlamıştır. Eğin Kaza İdare Meclisi mühendis İsmail Ziya Efendi'ye bilirkişi olarak keşif yaptırmıştır. Rüşdiye mektebinin tamirinin elzem olduğu, tamirat

⁶⁴⁷ <http://www.kenthaber.com/dogu-anadolu/erzinan/kemaliye/Haber/kultur-sanat/Normal/tarihi-medrese-restore-ediliyor/b4b3d26b-45f4-4969-908a-90614fc0947e>

⁶⁴⁸ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1321 s.

yapılmadıkça talebenin mektepte soğuktan ve yağmur akıntısından korunmasının mümkün olmadığı keşifnamede ifade edilmiştir. Özellikle tavan kirişleri çürüdüğü için tehlike arz ettiği ve çökebileceği vurgulanmıştır. 20 Eylül 1904 (R. 7 Eylül 1320) Ayrıca Eğin Kaza İdare Meclisi fiyatların belediye rayiçlerine uygun olduğunu ifade etmiştir.

Mamuratülaziz Vilayeti mektebin tamirâtı hususunda Eğin Kaza İdare Meclisi'nin yetkisi olmadığını düşünerek meseleyi Maarif Nezareti'ne yazmış ve ilgili keşifnameyi de beraberinde göndermiştir. 9 Kasım 1904 (R. 27 Teşrinievvel 1320) Maarif Nezareti'ne ulaşan keşifname önce nezaretin mimarına gönderilmiştir. Mimar ilgili hesapları incelemiş ve muhasebeye havale etmiştir. Muhasebe Dairesi Eğin Rüşdiye Mektebi'nin geçmiş yıllardan arta kalan gelirlerle yapılabileceğine hükmetmiş ve bu duruma Maarif Meclisi de izin vermiştir. 2 Mart 1906 (R. 17 Şubat 1321) Muhasebe Dairesi tamirâtın usulünce yapılmasını ve masraf cetvelinin tasdikli suretinin gönderilmesini talep etmiştir.⁶⁴⁹ Böylece mektebin tamiri mümkün olmuştur.

Rüşdiye mektebi talebeleri için gerekli kitap, risale ve araç-gereçler Maarif Nezareti tarafından 1873 ve 1876 yıllarında gönderilmiştir.⁶⁵⁰ Eğin Rüşdiye Mektebi için resmi yazı ile istenen kitap ve risaleler postaya teslim edilmiştir. Bu eserlerin fiyatları da pusulaya yazılmıştır. Risale-i sülûse (25), avamil (20), izhar (20), maksud (20), bina (20), emsile (20), Gülistan (20), coğrafya risalesi (20), kavaid-i Farisiye (20), mukaddemetü'l-harb (20), tarih-i Osmani (25), muhtasar münşeat (20), talimü'l-Farisi (20), medhal-i kavaid (15), dürr-i yekta (20) toplamda 305 kuruştur. 1 Eylül 1874 (20 Ağustos 1290)⁶⁵¹

Rüşdiye Mektebi talebelerinin imtihanlarına ait bir kıta cetvel ile talebeler için ihtiyaç duyulan harita, küre, kitap ve risalelerin adetlerini gösteren pusula Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. İhtiyaç duyulan malzemelerden Maarif Kütüphanesi'nde mevcudu bulunan 260 adedi posta ile gönderilmiştir. Küçük Boy Avrupa Haritası, Büyük Boy Asya, Büyük Boy Afrika, Büyük Boy Amerika Haritaları ve Dünya

⁶⁴⁹ BOA MF.MKT 845/ 1.

⁶⁵⁰ BOA MF.MKT 15/ 91. BOA MF.MKT 36/ 15.

⁶⁵¹ BOA MF.MKT 20/ 21.

haritasının mektebin demirbaş defterine kaydedilmesi istenmiştir. 11 Eylül 1875 (H. 10 Şaban 1292)⁶⁵²

Tarih	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani ve Rik'a Muallimi ⁶⁵³	Talebe Adedi	Bevvab Hademe
1884 ⁶⁵⁴	Ebubekir Yemeni Efendi	Arif Efendi Hat: Tevfik Efendi	58	
1885 ⁶⁵⁵	Ebubekir Yemeni Efendi	Arif Efendi Hat: Tevfik Efendi	58	
1888 ⁶⁵⁶	Bekir Yemeni Efendi	Ali Efendi Mehmet Nuri Efendi ⁶⁵⁷	69	Şakir Efendi
1892 ⁶⁵⁸	Osman Efendi	Niyazi Efendi	60	Şakir Efendi
1894 ⁶⁵⁹	Osman Azmi Efendi	Ali Efendi	-	Şakir Efendi
1898 ⁶⁶⁰	Osman Efendi	Niyazi Efendi	51	1
1899 ⁶⁶¹	Osman Efendi	Niyazi Efendi	59	1
1900 ⁶⁶²	Osman Efendi	Ali Niyazi Efendi	30	1
1901 ⁶⁶³	Osman Efendi	Ali Niyazi Efendi	53	1
1903 ⁶⁶⁴	Osman Efendi	Ali Niyazi Efendi	67	1

Tablo 23: Maarif Salnamelerinde Eğin Mülki Rüşdiyesi Memurları

Mektebin talebe sayısı artması ise muallim-i evvel tayin edilmiştir. Talebe adedi 80 kişiyi aştığından Pertek Rüşdiyesi muallim-i sanisi Mustafa Naci Efendi 500

⁶⁵² BOA MF.MKT 42/ 101.

⁶⁵³ Muallim-i sani ve rik'a muallimi ifadesi 1900, 1901 ve 1903 yıllarında muallim-i sani ve hat muallimi olarak değiştirilmiştir.

⁶⁵⁴ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1301 s. 80.

⁶⁵⁵ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1302 s. 80.

⁶⁵⁶ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1305 s. 45.

⁶⁵⁷ Ali Efendi muallim-i sani, Mehmed Nuri Efendi rik'a muallimi olarak görev yapmaktadır.

⁶⁵⁸ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1310 s. 113.

⁶⁵⁹ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1312 s. 166.

⁶⁶⁰ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316. s. 1170.

⁶⁶¹ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 1370.

⁶⁶² SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1318. s. 1542.

⁶⁶³ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1319. s. 876.

⁶⁶⁴ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1321. s. 652.

kuruş maaşla bu mektebin muallim-i evvelliğine tayin edilmiştir. 4 Ağustos 1874 (R. 23 Temmuz 1290)⁶⁶⁵

Eğin Rüşdiyesi bevvabı Osman Efendi'nin istifası üzerine yerine seçilen Mehmet Efendi 13 Ocak 1875 (R. 1 Kânunusani 1290) tarihinde bu göreve tayin edilmiştir. 1 Mayıs 1875 (R. 19 Nisan 1291)⁶⁶⁶ Mamuratülaziz İdadi Mektebi'nin yatılıya çevrilmesi neticesinde buraya ait masrafların karşılanması için vilayet dâhilindeki bazı muallimlerin maaşında değişime gidilmiştir. Rüşdiye mekteplerinde hat muallimliği vazifesini artık muallim-i evvel yapacak ve bu hizmete karşılık bir maaş ödenmeyecektir. Bu karar neticesinde Eğin Rüşdiye Mektebi'nde hat muallimliği yapan Ali Niyazi Bey'e hat muallimliği için ödenen maaş kesilmiştir.

Ali Niyazi Bey bu durum karşısında Maarif Nezareti'ne bir dilekçe yazarak duruma itiraz etmiştir. Muallim-i evvelin bu vazifeyi yapamadığını ve bu vazifeyi yirmi seneden beri kendisinin yaptığını ifade etmiştir. Eğin kazasına bağlı nahiyedeki rüşdiye mektebinde hat muallimliği maaşının verilmeye devam ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca kendisine ait biriken maaşların ödenmesini istemiş fakat bir cevap alamamıştır. 200 kuruş maaşla fiyatların pahalı olduğu bu kazada geçinmenin zor olduğunu ifade etmiştir. Ali Niyazi Bey biriken maaşların ödenmesini ve vazifenin aylık 100 kuruş maaşla kendisine verilmesini istemiştir. 4 Şubat 1907 (R. 22 Kânunusani 1322) Maarif Nezareti ilgili kesintiye bir karşılık bulunarak durumun bildirilmesini Mamuratülaziz Maarif Müdüriyeti'nden talep etmiştir. 23 Nisan 1323 (R. 10 Nisan 1323)⁶⁶⁷

b. Hapanos Ekreki (Yeşilyurt) Mülki Rüşdiye Mektebi

Eğin kazasının Hapanos (Kozlupınar) nahiyesi 500 hane ve 2.400 erkek nüfustan ibaret olup bir rüşdiye mektebi açılmamıştır. Sıbyan mekteplerinden mezun olan talebelerin daha fazla eğitim alabilmeleri için nahiyeye ortasında bulunan Ekrek köyünde nahiyenin hamiyetli ahalisi tarafından bir rüşdiye mektebi inşa edilmiştir. Nahiyeye ahalisi bu mektebe bir muallim-i sani tayinini istemiştir. Eğin

⁶⁶⁵ BOA İ. DH. 688/ 48020.

⁶⁶⁶ BOA MF.MKT 27/ 179.

⁶⁶⁷ BOA MF.MKT 992/ 50.

Kaymakamlığı bu nahiyenin mevki ve büyüklüğü sebebiyle buraya bir muallim-i saninin tayininin uygun olduğunu mazbata ile Mamuratülaziz Vilayeti'ne bildirmiştir. 30 Nisan 1888 (R. 18 Nisan 1304)

Maarif Nezareti Muhasebe Dairesi'nin muallim maaşı için bütçede karşılık olmadığını bildirmesi üzerine Maarif Meclisi muallim maaşının mahallince tedarik edilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Mahallince kaç kuruş maaş verilebileceğinin bildirilmesi istenmiştir. 27 Ağustos 1888 (R. 15 Ağustos 1304)⁶⁶⁸

5. Gayrimüslim Mektepleri

a. Apçağa Ermeni Mektebi

Eğin kazasına bağlı Apçağa köyündeki Ermeni mektebinin yıkılmasına binaen burada yaşayan Ermeni İhtiyar Heyeti kiliselerinin bitişiğindeki arsada yeniden bir bab mektep yapmak istemişlerdir. Bu hususta ruhsat almak için dilekçe ile müracaat etmişlerdir. 11 Aralık 1890 (H. 28 Rebiülahir 1308)⁶⁶⁹

b. Gemürgap Ermeni Mektebi

Eğin kazasına tabi Gemürgap Ermeni Mektebi Türkçe muallimliğine mahallince Noresyan Efendi seçilmiştir. 13 Mart 1879 (R. 1 Mart 1295) tarihinden itibaren aylık 150 kuruş maaş tahsisi uygun görülmüştür. 17 Mayıs 1879 (R. 5 Mayıs 1295)⁶⁷⁰

c. Surp Karabet Rüşdiye Mektebi

Ermeni murahhasa vekili adına ruhsatname alınmıştır. Ermeni cemaatine aittir. Mektep 1890 (R. 1306) yılında açılmıştır. 1893 (R. 1309) yılında ruhsatname verilmiştir.⁶⁷¹

⁶⁶⁸ BOA MF.MKT 100/ 116.

⁶⁶⁹ BOA DH. MKT. 1791/ 17.

⁶⁷⁰ BOA MF.MKT 62/ 116.

⁶⁷¹ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 1376-1377; 1318 s. 1548-1549; 1319 s. 880-881; 1321 s. 656.

ç. Surp Harubesima Rüşdiye Mektebi

Ermeni murahhasa vekili adına ruhsatname alınmıştır. Ermeni cemaatine aittir. Mektep 1870 (R. 1286) yılında açılmıştır. 1893 (R. 1309) yılında ruhsatname verilmiştir.⁶⁷²

d. Karabet Begosyan Ermeni Rüşdiye Mektebi

Ermeni murahhasa vekili adına ruhsatname alınmıştır. Ermeni cemaatine aittir. Mektep 1864 (R. 1280) yılında açılmıştır. 1893 (R. 1309) yılında ruhsatname verilmiştir.⁶⁷³

e. Harunakyan Ermeni Rüşdiye Mektebi

Karabet Harunakyan Efendi tarafından ruhsat alınmıştır. Ermeni cemaatine aittir. Mektep 1867 (R. 1283) yılında açılmıştır. 1892 (R. 1308) yılında ruhsatname verilmiştir.⁶⁷⁴

f. Harunakyan (I) Rüşdiye Mektebi

Hamparsum Efendi tarafından ruhsat alınmıştır. Protestan cemaatine aittir. Mektep 1867 (R. 1283) yılında açılmıştır. 1892 (R. 1308) yılında ruhsatname verilmiştir.⁶⁷⁵

g. Harunakyan (II) Rüşdiye Mektebi

Menas Marutyanyan Efendi tarafından ruhsat alınmıştır. Protestan cemaatine aittir. Mektep 1874 (R. 1290) yılında açılmıştır. 1892 (R. 1308) yılında ruhsatname verilmiştir.⁶⁷⁶

⁶⁷² SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 1376-1377; 1318 s. 1548-1549; 1319 s. 880-881; 1321 s. 656.

⁶⁷³ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 1376-1377; 1318 s. 1548-1549; 1319 s. 880-881; 1321 s. 656.

⁶⁷⁴ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 1376-1377; 1318 s. 1548-1549; 1319 s. 880-881; 1321 s. 656.

⁶⁷⁵ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 1376-1377; 1318 s. 1548-1549; 1319 s. 880-881; 1321 s. 656.

h. Harunakyan (III) Rüşdiye Mektebi

Hamparsum Efendi tarafından ruhsat alınmıştır. Protestan cemaatine aittir. Mektep 1879 (R. 1295) yılında açılmıştır. 1892 (R. 1308) yılında ruhsatname verilmiştir.⁶⁷⁷

ı. Harunakyan (IV) Rüşdiye Mektebi

Mardik Sirakanyan Efendi tarafından ruhsat alınmıştır. Protestan cemaatine aittir. Mektep 1864 (R. 1280) yılında açılmıştır. 1892 (R. 1308) yılında ruhsatname verilmiştir.⁶⁷⁸

Rüşdiye Adı	1899	1900	1901	1903
Surp Karabet Rüşdiye Mektebi	45	33	33	43
Surp Harubesima Rüşdiye Mektebi	34	49	49	35
Karabet Begosyan Rüşdiye Mektebi	32	35	35	42
Harunakyan Rüşdiye Mektebi	42	43	43	56
Harunakyan (I) Rüşdiye Mektebi	46	38	38	44
Harunakyan (II) Rüşdiye Mektebi	33	46	46	38
Harunakyan (III) Rüşdiye Mektebi	33	25	25	28
Harunakyan (IV) Rüşdiye Mektebi	38	36	36	33

Tablo 24: Kemaliye’de Bulunan Ermeni Rüşdiye Mektepleri

6. Maarif Meclisi ve Maarif Komisyonu

Eğin’de maarifin meselelerini görüşmek ve maarifi geliştirmek için bir maarif komisyonu bir maarif meclisi kurulmuştur. Bu heyetlerin muallimlerin imtihanı ve tayininde de rol oynadığı bilinmektedir.

1887 (H. 1305) yılında maarif meclisi reisi SadıkHzade Muhammed Efendi azalar Palızade İbrahim Ağa ve Abdulfettahzade İsmail Efendi’dir.⁶⁷⁹ 1890 (H. 1308)

⁶⁷⁶ SNMU, Daru’l-Hilafetü’l-Aliyye 1317. s. 1376-1377; 1318 s. 1548-1549; 1319 s. 880-881; 1321 s. 656.

⁶⁷⁷ SNMU, Daru’l-Hilafetü’l-Aliyye 1317. s. 1376-1377; 1318 s. 1548-1549; 1319 s. 880-881; 1321 s. 656.

⁶⁷⁸ SNMU, Daru’l-Hilafetü’l-Aliyye 1317. s. 1376-1377; 1318 s. 1548-1549; 1319 s. 880-881; 1321 s. 656.

⁶⁷⁹ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1305 s. 45.

yılında maarif meclisi reisi Muhammet Efendi, azalar İbrahim Ağa ve İsmail Efendi'dir.⁶⁸⁰

1883 (H. 1301) senesinde maarif komisyonu reisi Eğinizade Hacı Mehmet Efendi, azalar Alemdarzade Mustafa Efendi, Abdulfettahzade İsmail Efendi, Denzekyan Serkes Efendi, Canikyan Oseb Efendi ve Saiyan Ohannes Efendi'dir.⁶⁸¹ 1884 (H. 1302) senesinde reis Eğinizade Hacı Mehmet Efendi, azalar İsmail Efendi, Hazinedarzade İsmail Efendi, Denzekyan Serkes Ağa ve Ohan Ağa'dır.⁶⁸² 1890 (H. 1308) senesinde ise reis Naip Efendi, azalar İbrahim Ağa, Hafız Hasan Efendi, İdris Efendi ve Haçatur Efendi'dir.⁶⁸³

7. Maarifi Geliştirme Gayretleri

Eğın kazası Hükümet Konağı karşısındaki arsa üzerine vaktiyle yapıлып bilahare yıkılan Tek Çorap adıyla bilinen mektebin satılan enkazıyla hayır sahipleri tarafından verilen 5.000 kûşür kuruş on sene önce faizi için Sehlekzade Hafız Hasan Efendi'ye verilmiştir. Rüşdiye mektebi inşaatından fazla kalan 10.000 kuruş da yirmi sene evvel Balizade İbrahim Ağa'ya verilmiştir. Onun ölümüyle birkaç sene evvel oğlu tüccardan Nuri Efendi'ye verilmiş olduğu halde muamelenin yenilenmediği ve mezkûr meblağın henüz tahsil edilmediği ihbar edildiğinden konunun Mamuratülaziz Vilayeti ve maarif müdüriyeti tarafından araştırılarak bildirilmesi ve hesap pusulalarının Maarif Nezareti'ne gönderilmesi istenmiştir. 2 Kasım 1904 (R. 20 Teşrinievvel 1320) Maarif Nezareti Muhasebesi daha sonra tekrar konunun araştırılması için vilayete yazı yazmış ve aynı hususları tekrar etmiştir. 15 Ağustos 1905 (R. 2 Ağustos 1321)

Mamuratülaziz Maarif Müdüriyeti meseleyi Eğın Kaymakamlığı'yla muhabere etmiştir. Daha çok çocuğun maariften faydalanması için faize verilen paranın mümkün olan kısmı tahsil edilmiş ve hamiyetli insanlardan toplanan yardımdan elde edilen 500 liraya yakın bir meblağ ile taştan erkek ve kız çocukları

⁶⁸⁰ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1308 s. 46.

⁶⁸¹ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1301 s. 66.

⁶⁸² Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1302 s. 66.

⁶⁸³ Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1308 s. 46.

için Eğin İbtidai Mektebi yapılmıştır. Bu mekteplerin daimi masrafları mahallince karşılanmış ve yüzü aşkın talebe bu mekteplerde okumuştur. 4 Mart 1906 (R. 19 Şubat 1321)

Maarif Nezareti Muhasebesi bu defa mezkûr meblağın ne kadarının tahsil edildiğini, ne kadarının borçlularda kaldığını, bu borcun tahsili için bugüne kadar ne derece takibat yapıldığını ve tahsilat yapılamama sebeplerini sormuştur. 12 Nisan 1906 (R. 30 Mart 1322)

Önceki kaymakam Şevki Bey ve önceki naip Ali Rıza Efendi'nin girişimiyle Maarif Komisyonu reisi Hafız Hasan Efendi'nin nezdinde bulunan iki mektebe ait 6.000 kûsür kuruş nakit ile 41.000 kûsür kuruşluk senetler zorla alınmış ve hükümet marifetiyle senetler tahsil edilmiştir. Bu meblağ ibtidai mektebi inşaatına kullanılmıştır. Yalnız rüşdiye mektebi inşaatı fazlası olan meblağdan 2.082,5 kuruş borçlularda olup tahsili zordur. Hesap pusulası ekte takdim edilmiştir. (R. 5 Temmuz 1322)

	Kuruş	Para
Eğin Rüşdiye Mektebi mevcut nakit para olup İbtidai mektebi inşası için alınan	4.596	
Adı geçen mektebin borçlularının zimmetindeki akçeden alınan	29.386	
Tek Çorap mektebine ait mevcut nakit parası	1.486	20
Adı geçen mektebin borçlularının zimmetindeki akçeden alınan	9.749	
	45.214	20

Tablo 25: Eğin Rüşdiye Muallim-i Evvelliğinden Vürud Eden Hesap Pusulası

Nezaretin muhasebe dairesi ilgili meblağın tahsili sonrası Maarif Nezareti'nden izin alınmadan ve vilayete haber verilmeden yapılan muamelenin usulsüz olduğunu ifade etmiştir. Bu gibi inşaatla ilk iş olarak rayiç pusulası, keşif varakası ve münakasa kaimesi düzenlenerek nezarete gönderilmesi gerekmektedir. Nezaretten gelecek emir ve izin dairesinde gereken yapılacaktır. Eğin'de yapılan mektepte ahalinin yardımı da göz önüne alınarak bu defalık tasdiki zaruri görülmüş ve müsaade verilmiştir. Tahsili güçleşmiş meblağın muhakkak tahsil edilmesi istenmiştir. 30 Ağustos 1906 (R. 17 Ağustos 1322)

Maarif Meclisi ise vilayete ve nezarete haber verilmeden izinsiz kaymakam ve naip tarafından yapılan işlerin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Meclis bu paraların ne gibi inşaata sarf edildiğini gösteren tasdikli belgeyi, tasdikli keşif evrakını, inşaata kaç kuruş harcandığını, geride kaç kuruş kaldığı hakkında bilgi istemiştir. İzin alınmaksızın yapılan bu işin sebepleri mazbata ile istenmiştir. 3 Haziran 1907 (R. 21 Mayıs 1323)⁶⁸⁴

E. Refahiye

Refahiye ilçesi, Vilayet Nizamnamesi düzenlemesine göre Erzincan Sancağı'na bağlı bir kaza merkezidir. Salnamelere göre 1871-1900 yılları arasında bu kazada 0-6 medrese, 25-42 müslüman sıbyan mektebi ve 7-13 gayrimüslim sıbyan mektebi bulunmaktadır. Mektep sayıları zaman zaman değişmiş ve yukarıda görülen sayılar arasında gidip gelmiştir. Şemseddin Sami Kamusu'l-Alam'da Refahiye'de 6 medrese 32 sıbyan mektebi olduğundan bahsetmiştir.⁶⁸⁵ Bu bilgiler salnamelerdeki bilgilerle uyumaktadır.

⁶⁸⁴ BOA MF.MKT 816/ 63.

⁶⁸⁵ Şemseddin Sami, Kamusu'-A'lâm, İstanbul 1306, c. 3 s. 2290.

1. İbtidai Mektepleri

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Refahiye'de ibtidai mektebi açmayı kararlaştırdığı yerler Refahiye merkez, Alakilise (Akarsu), Zevker (Çatalçam) ve Cengerli (Doğandere) nahiyeleridir.⁶⁸⁶ Refahiye'de 1900'da üç ibtidai mektebi vardır.⁶⁸⁷ 1904 yılında bu sayı beşe çıkmıştır.⁶⁸⁸ Alakilise ve Cengerli nahiyelerinde ibtidai mektebinin açılıp açılmadığı bilinmemektedir. Yalnız 1904 yılında ibtidai sayısının beşe çıkması bu nahiyelerde de ibtidailerin açıldığının alametidir.

a. Refahiye Hamidi İbtidai Mektebi

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Erzurum Vilayeti'nde açmayı kararlaştırdığı ibtidai mekteplerindendir.⁶⁸⁹ Bu mektep 13 Haziran 1898 (R. 1 Haziran 1314) tarihinde halkın yardımı açılmıştır. Talebe adedi 39'dur. Bekir Efendi görev yapmaktadır. Tahsis edilen maaş 150'dür.⁶⁹⁰ 1899'da ve 1900'de muallim olarak Bekir Efendi görevine devam etmektedir. Talebe adedi her iki yılda da 35'tir.⁶⁹¹

b. Refahiye Merkez İbtidai Mektebi

Refahiye eşrafı rüşdiye mektebi açılması hususunda çok gayret göstermişlerdir. Uzun yazışmalardan sonra Erzurum Vilayeti nezaretten rüşdiye açılmayacağı hususundaki olumsuz cevaba karşılık Refahiye kazasının maarife olan ihtiyacını göz önüne alarak rüşdiye için yapılan binanın ibtidai mektebi olarak kullanılmasına karar vermiştir. Bu mektebe 120 kuruş maaşla yeni usulü bilen bir muallim ve 30 kuruşla bevvab usulünce tayinine karar verilmiştir. Muallimin imtihan edilerek imtihan evraklarının özgeçmişinin, nüfus kâğıdının ve diplomalarının tasdikli suretleriyle gönderilmesi istenmiştir. Münasip bir kimsenin de bevvaplığa tayini istenmiştir. Yapılan imtihanla Bekir Efendi muallimliğe seçilmiştir. İmtihan

⁶⁸⁶BOA MF.MKT 365/ 51.

⁶⁸⁷ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 371.

⁶⁸⁸BOA MF.MKT 785/ 86.

⁶⁸⁹BOA MF.MKT 365/ 51.

⁶⁹⁰ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1317. s. 918-919; 1318 s.1019; 1319 s. 349; 1321 s. 316.

⁶⁹¹ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1317. s. 248; 1318. s. 360.

evrakından Bekir Efendi'nin muallimliğe iktidarı olduğu anlaşılmıştır. Bekir Efendi'ye ait evraklar istenmiş ve mutat işlemleri yapılmıştır. 19 Mayıs 1898 (R. 7 Mayıs 1314)

Bekir Efendi 27 Nisan 1898 (R. 15 Nisan 1314) tarihinde Erzincan'da imtihan edilmiştir. İmtihan heyeti; Erzincan Mekteb-i Rüşdiye-i Mülkiye muallim-i evveli Es-seyyid Yusuf Ziyaeddin, Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri kavaid-i Osmani muallimi Es-seyyid Hüseyin Avni, Mekteb-i İbtidai muallimi Hasan Hüsnü, Feyz-i Osmani usul-icedit muallimi Hafız Sadi Efendi ve Rüşdiye-i Mülkiye hüsn-i hat muallimi Ali Rıza Efendi'den oluşmaktadır.⁶⁹²

	Kur'an-ı Kerim ve Tecvit	Coğrafya	Hesap	Tari h	Sarf-ı Osmani	Usul-i Cedit	Hüsn-i Hat	İmla	Usul-i Kıraat
Soru Adedi		5	7	2	5	3			
Not	8	10	10	10	8	9	6	6	8

Bekir Efendi'ye ait imtihan cetveli

c. Zevker (Çatalçam) İbtidai Mektebi

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Erzurum Vilayeti'nde açmayı kararlaştırdığı ibtidai mekteplerindendir.⁶⁹³ Mektep 1897'de halkın maddi yardımı ile açılmıştır.⁶⁹⁴

2. Rüşdiye Mektebi Açma Gayretleri

Yaptığımız çalışmada gerçekten takdire şayan hususlardan birisi Refahiye'ye bir rüşdiye açma gayretidir. Bu kaza bir rüşdiye mektebi açtırabilmek için epeyce mücadele vermiş fakat başarılı olamamıştır.

Gercanis (Refahiye) nahiyesinde halkın gayretleri ile bir rüşdiye mektebi yapılmıştır. Bu mektebe muallim tayini, gerekli kitap ve risalelerin gönderilmesi hususunda Erzurum Vilayeti Maarif Nezareti'ne yazı yazmıştır. Maarif Nezareti

⁶⁹² BOA MF.MKT 314/ 35.

⁶⁹³ BOA MF.MKT 365/ 51.

⁶⁹⁴ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1318 s.1019; 1319 s. 349; 1321 s. 316.

Meclisi şöyle cevap vermiştir: Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne istinaden rüşdiye mektebi açılacak bir kasaba 500 Müslüman haneye sahip olmalıdır. Hâlbuki Refahiye'de bu tarihte 79 hane bulunmaktadır. Haliyle buraya rüşdiye mektebi açılmasına kanun müsaade etmemektedir. Mektebin sıbyan mektebine çevrilmesi, mektebe ait muallim maaşı ve masrafların ahalice karşılanması tavsiye edilmiştir. 150 kuruş maaşla ehil bir hocanın seçilmesi ve tayini ile derslere hemen başlanması istenmiştir. 1 Haziran 1872 (R. 20 Mayıs 1288)⁶⁹⁵ Rüşdiye açılması hususunda ilk teşebbüs nizamnameye aykırı olması hasebiyle reddedilmiştir.

Erzurum Vilayeti, Refahiye kazasında ianeten yaptırılacak olan rüşdiye mektebine muallim ve bevvap tayini hususunda daha önce gönderilen yazıya cevap verilmediğini ve gereğinin yapılmasını Maarif Nezareti'nden talep etmiştir. Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi rüşdiyenin açılmasının uygun olduğunu fakat maaş tahsisinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Kazaya ait maarif hissesinin de idadi mektebine karşılık olduğu ifade edilmiştir. Maaşın mahallince karşılanması durumunda icabına bakılacağı ifade edilmiştir. 27 Mayıs 1891 (R. 15 Mayıs 1307)⁶⁹⁶ Rüşdiye açılması hususunda ikinci teşebbüs maaş tahsisinin mümkün olmaması sebebiyle reddedilmiştir.

Refahiye kaymakamı Hüseyin Hüsnü, kadı naibi, mal müdürü, tapu başkâtibi ve diğer azalardan oluşan Refahiye Kazası İdare Meclisi Erzurum'da bulunan Padişah II. Abdülhamit'in Yaver-i Ekremi Anadolu Vilayetleri Umum Müfettişi Şakir Paşa'ya gönderdikleri mazbatada kazanın maarif durumu hakkında şunları ifade etmişlerdir:

“Padişahımız sayesinde Osmanlı tebası maarifle aydınlanmıştır. Bu aydınlanma memleketin her köşesinde yaptırdıkları mekteplerin günden güne artması ve ilerlemesinden ileri gelmektedir. Memlekette hal böyleyken Refahiye kazası ahalisi maariften mahrum kalmaktadır. Bu duruma padişahımızın razı olmayacağı aşikârdır. Refahiye kazasında a'şar ve vergiden elde edilen maarif ianesi 25.000 kuruşu aşmakta olup her sene tamamen çeşitli maarif mekteplerine gönderilmektedir.

⁶⁹⁵ BOA MF.MKT 1/ 58.

⁶⁹⁶ BOA MF.MKT 128/ 80.

Diğer kazalarda olduğu gibi Refahiye’de de bir rüşdiye mektebinin açılması ve bir muallimin burada istihdamı lazım ise de geciktirilmiştir. Şu an zaten kaza merkezinde eskiden beri bir ibtidai mektebi mevcut olup bu mektepte 70-80 çocuk Arapça ve Farsça okumaktadır. Bir rüşdiye mektebi olmadığından diğer ilimleri öğrenemeyen çocukların öğrendikleri neticesiz kalmaktadır. Bir süre sonra ise her şeyi tamamen bıraktıkları aynelyakin görülmüştür. Rüşdiye mektebi açıldığı takdirde merkez ve köylerden 200’ü aşkın şakirdanın toplanacağı durumun gidişatından belli olmaktadır. İlbaharda dört göz bir rüşdiye mektebi binasının ianeten yapılacağı, bu binanın burada görevli memurlar ve ahalinin hamiyetli kişileri tarafından yaptırılacağı taahhüt edilmektedir. Refahiye kazasının maarif ianesi gelirleri, tahsile istekli bulunan çocukların çokluğu hasebiyle lütfen ve merhameten bir rüşdiye mektebinin açılması ve gereken muallimin tayinine izin verilmesi ve tüm manilerin ortadan kaldırılarak bu hususta bilgi ve sanattan mahrum kalmış çocukların cehalet karanlığından kurtulmaları için gereken hususlara müsaadenin verilmesi gerekmektedir.” 23 Şubat 1896 (R. 11 Şubat 1311)

Anadolu vilayetleri umumi müfettişi Yaver-i Ekrem Şakir Paşa kendisine yapılan bu müracaatı haklı görmüştür. O da Refahiye Kazası İdare Meclisi’nin kendisine gönderdiği mazbata paralelindeki ifadelerle bir yazı yazarak istenilen rüşdiye mektebinin açılarak muallim tayinine Maarif Nezareti’nce müsaade edilmesini istemiştir. 12 Mart 1896 (R. 29 Şubat 1311)

Erzurum vilayeti başka bir yazıda Refahiye kazası ile ilgili şu bilgileri vermiştir: Refahiye kazasında kasaba merkezi ile beraber 15-30 dakika mesafedeki köylerde 3.447 erkek 3.368 kadın yaşamaktadır. Yıllık 25.000 kuruşu aşkın maarif iane hissesi toplanmaktadır. Bugüne kadar rüşdiyeden mahrum kalan bu kasaba açıldığı takdirde 200’den fazla çocuğun mektebe kaybolacağı açıktır. Bu hususlar Erzincan Sancağı İdare Meclisi’nin mazbatasında aynen geçmektedir. 3 Mayıs 1896 (21 Nisan 1312)

Maarif Nezareti Muhasebe Dairesi ilgili isteğe karşı şu hususları öne sürmesine karşın ilgili talebi kabul etmiştir: Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin 18. maddesi hükmünce rüşdiye mektebi yapılacak ve açılacak kasabanın 500 haneyi ve

esnafın adedi de 100 haneyi aşkın olması lazım gelmektedir. Oysa mektebin açılması için öne sürülen hususlar 200'ü aşkın şakirdin toplanarak kayıt edilmesi ile kasabanın önem ve büyüklüğü meselesidir. Esnafın durumu ile ilgili hiçbir şey ifade edilmemiştir. Padişahın emri Osmanlı mülkünün her tarafında maarifin nurundan herkesin istifadesi, bu işe lazım gelen ödeneğin verilmesi ve muallimlerin tayin edilerek gönderilmesidir.

Bu meselede mekteple ilgili tahsisatın uygun görülmesi, muallimlerin tayini ve gönderilmesi merkezce kabul edilmelidir. Bundan sonra ilk iş kazada bir rüşdiye mektebinin yapılarak açılmasının idare meclisi tarafından tasdik olunmasıdır. Bu kabulden sonra gereği üzere mektebin ianeten inşası, inşaat bittikten sonra mazbata ile Maarif Nezareti'ne de bilgi verilmesi ve ödeneğin talep olunması hususlarının Erzurum vilayetine bildirilmesine karar verilmiştir. 6 Mayıs 1896 (R. 24 Nisan 1312)

İnşasına başlanan mektep için tahsisat meselesi Erzurum vilayeti tarafından nezarete sorulmuştur. 6 Haziran 1896 (R. 25 Mayıs 1312) Meclis-i Maarif-i Kebir ve Mekâtib-i Rüşdiye İdareside bu hususu muhasebeye sormuştur. Muhasebe tahsisat verilmesi hususunu mektep inşaatının bitirilmesine bağlamıştır. Mektep bitirildikten sonra cevap verilmesi uygun görülmüştür. 14 Temmuz 1896 (R. 2 Temmuz 1312)

Erzurum Vilayet İdare Meclisi Refahiye'de 1.000 haneyi aşkın Müslüman ahalinin bulunduğunu, rüşdiye mektebi inşaatının bittiğini, 500 kuruş maaşla muallim-i evvel, 200 kuruş maaşla muallim-i sani, 100 kuruş maaşla hüsn-i hat muallimi, 70 kuruş maaşla bevvabın tayininin uygun olduğunu ve mektebin yıllık diğer ihtiyaçları için 500 kuruşun münasip olduğunu nezarete bildirmiştir. 18 Kasım 1896 (R. 6 Teşrinisani 1312)

Mektep binası bitirildikten sonra mektebin açılması ve muallim tayini emrinin verilmesi Erzurum vilayeti tarafından Maarif Nezareti'nden talep edilmiştir. 28 Kasım 1896 (R. 16 Teşrinisani 1312) Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi şimdilik bir muallim-i evvelin aylık 500 kuruş, hüsn-i hat mualliminin 85 kuruş, bevvabın 65 kuruş ve mektebin çeşitli masrafları için yıllık 500 kuruş verilmesini talep etmiştir.

Bu masrafların karşılığının bulunması talep edilmiştir. 14 Aralık 1896 (R. 2 Kânunuevvel 1312)

Meclis-i Maarif-i Kebir, Erzurum Vilayeti'nden Refahiye kaza merkezinde ibtidai mektebinin olup olmadığını, şayet varsa rüşdiyeye talebe gönderebilecek derecede olup olmadığını sormuştur. Şayet yok ise buraya rüşdiye mektebinin bir fayda getirmeyeceğini ifade ederek durumun bildirilmesini istemiştir. 26 Aralık 1896 (R. 14 Kânunuevvel 1312)

Meclis-i Maarif-i Kebir kaza merkezinde ibtidai mektebi durumunu sorarken Erzurum vVlayeti Erzincan Mutasarrıflığı'na istinaden kaza merkeziyle 15-30 dakika mesafede bulunan köylerdeki ibtidai mekteplerinden 70'i aşkın talebenin bulunduğunu bildirmiştir. Tabii ki bu duruma meclis itiraz etmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 18. maddesi hatırlatılarak kaza merkezinde rüşdiye mektebine elverişli talebe olmadığı takdirde civar köylere bu hususlarda güvenilemeyeceğini ifade edilmiştir. Bu hususun izahatı tekrar istenmiştir. 4 Şubat 1897 (R. 23 Kânunusani 1312)

Erzurum Maarif Müdürlüğü cevabında Erzincan Mutasarrıflığı'ndan naklen şu hususları dile getirmiştir: Refahiye kazasında eski usul ile işleyen 40 ibtidai mektebi vardır. Bu mekteplere kız ve erkek 1.330 talebe devam etmektedir. Senede rüşdiyeye 150'yi aşkın talebe yetişmektedir. Rüşdiye mektebinin açılması elzemdir. 10 Nisan 1897 (R. 29 Mart 1313)

Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi kazanın nüfusu, hane adedi ve ibtidai mektebi miktarını esas alarak kazanın rüşdiye mektebi açılmak için belirli ölçülerin çok üzerinde olduğunu, üçüncü derecede bir rüşdiye mektebi açılabileceğini ifade etmiştir. 400 kuruş maaşla muallim-i evvel, 85 kuruş maaşla hat muallimi, 65 kuruş maaşla bevab ve mektebin yıllık çeşitli masrafları için 100 kuruş tahsisatın olabileceğini ifade etmiştir. Tahsisat hususunun sorulmasını muhasebeye havale etmiştir. 1 Mayıs 1897 (R. 19 Nisan 1313)

Bu hususta Refahiye Kazası İdare Meclisi Erzincan Mutasarrıflığı'na yazdığı resmi yazıda şu hususları dile getirmiştir: Refahiye kasabası 100 haneyi aşkındır.

Kazanın bulunduğu yer ve ahalisinin ilerlemeye olan isteği günden güne artmaktadır. Kaza merkezinde bir ibtidai mektebi vardır. Bu mektepte yüzü aşkın talebe Kur'an-ı Kerim, ilmihal, eski usul üzere bina, maksut, avamil, izhar, kâfiye ve Gülistan gibi dini ilimler Arapça ve Farsça okutulmaktadır. Bu talebelerden 50-60 kadarı rüşdiye mektebi okuyabilecek kabiliyettedir. Kazaya 15-30 dakika mesafede bulunan köylerde 700-800 hane bulunmakta ve bu köylerde dahi eski usul ile okutulan çocuklardan rüşdiye mektebine devam edebilecek yüzü aşkın talebe bulunmakta olduğunu dile getirmiştir. 1 Haziran 1897 (R. 20 Mayıs 1313) Erzurum Vilayeti bu hususları aynen nezarete aktarmıştır. 19 Haziran 1897 (R. 7 Haziran 1313)

Maarif Nezaretimuhasebe kalemi bu seneye ait bütçenin masraf itibariyle müsait olmadığını ifade etmiş ve muallim tayini yapılamamıştır. Şayet mahalli bütçeden bir karşılık bulunursa icabına bakılabileceği belirtilmiştir. 30 Kasım 1897 (R. 18 Teşrinisani 1313) Rüşdiye açılması hususunda üçüncü teşebbüs maaş tahsisinin mümkün olmaması sebebiyle reddedilmiştir.

Erzurum Vilayeti nezaretten rüşdiye açılmayacağı hususundaki olumsuz cevaba karşılık Refahiye kazasının maarife olan ihtiyacını göz önüne alarak rüşdiye için yapılan binanın ibtidai mektebi olarak kullanılmasına karar vermiştir.⁶⁹⁷

Refahiye'de rüşdiye mektebi açmak için 1896 (R. 1312) senesinde köylerin büyüklüğüne göre 50 kuruştan 500 kuruşa kadar yardım toplanmış ve bu durum dört köyün gönderdiği dilekçeden anlaşılmıştır. Bu hususun araştırılması Maarif Nezareti tarafından Erzincan Mutasarrıflığı'ndan talep edilmiştir. 7 Ağustos 1900 (R. 25 Temmuz 1316)⁶⁹⁸

Erzurum Vilayeti Refahiye merkezinde hamiyetli insanlar tarafından rüşdiye mektebi yapılmıştır. Bu mektebin açılması için mahallince iane suretiyle bir karşılık bulunamadığı ifade edilmiştir. Refahiye kazasında beş ibtidai mektebinin var olduğu, buradan mezun olan çocukların eğitimlerinin ve rütbelerinin sınırlı kalmaması için kazadan toplanan maarif ianesinden yıllık fazla kalan 12.000 kuruştan uygun miktarın bu mektebe harcanması talep edilmiştir. Refahiye kazasının maarife olan

⁶⁹⁷ BOA MF.MKT 314/ 35.

⁶⁹⁸ BOA MF.MKT 519/ 27.

şiddetli ihtiyacı sebebiyle gereğinin yapılması istenmektedir. 2 Mayıs 1904 (R. 19 Nisan 1320)

Maarif Nezareti muhasebe dairesi Erzurum Vilayeti'nden toplanan gelirlerin masrafları karşılamadığını ve Dersaadet bütçesinden pay alındığını ifade etmiştir. Hazine de maarif ödeneğini kesmesiyle maarif bütçesi bir kat daha sıkıntıya girmiş, ilgili mektebe ödenek tahsisi imkân haricinde kalmıştır. Ancak mahallince bir karşılık bulunursa icabına bakılmak üzere durumun bildirilmesi istenmiştir. 13 Haziran 1904 (R. 31 Mayıs 1320)⁶⁹⁹ Rüşdiye açılması hususunda dördüncü teşebbüs maaş tahsisinin mümkün olmaması sebebiyle reddedilmiş ve bu rüşdiye bir türlü açılmamıştır.

F. Tercan

Tercan ilçesi, Vilayet Nizamnamesi düzenlemesine göre Erzurum Vilayeti merkezine bağlı bir kaza merkezidir. Mans ve Karakulak nahiyeleri buraya bağlıdır. Şemseddin Sami Kamusu'l-Alam'da Tercan'da; bir rüşdiye mektebi, on medrese ve çok sayıda sıbyan mektebi olduğundan bahseder.⁷⁰⁰ Salnamelere göre Çayırılı ve Otlukbeli ilçeleri dâhil olmak üzere 1871-1900 yılları arasında bu kazada 0-6 medrese, 0-1 rüşdiye mektebi, 10-54 müslüman sıbyan mektebi ve 35 gayrimüslim sıbyan mektebi bulunmaktadır. Mektep sayıları yukarıdaki sayılar arasında gidip gelmiştir. Tercan'da bulunan sıbyan mektepleri, gayrimüslim sıbyan mektepleri ve medreseler hakkında hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁶⁹⁹ BOA MF.MKT 785/ 86.

⁷⁰⁰ Şemseddin Sami, Kamusu'-A'lâm, İstanbul 1306, c. 3 s. 1637.

1. Tercan Hamidi İbtidai Mektebi

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Erzurum Vilayeti'nde açmayı kararlaştırdığı ibtidai mekteplerindendir.⁷⁰¹ Bu mektep 27 Nisan 1898 (R. 15 Nisan 1314) tarihinde halkın yardımı ile açılmıştır. Talebe adedi 50'dir. Muallim İbrahim Efendi'ye tahsis edilen maaş 100 kuruştur.⁷⁰² İbrahim Efendi 1900 senesinde görevine devam etmekte olup 54 adet talebesi vardır.⁷⁰³

İbrahim Efendi 13 Ekim 1900 (R.30 Eylül 1316) tarihinde görevinden ayrılmıştır. Muallimliğe seçilen Hafız Yusuf Efendi'nin 14 Ağustos 1902 (R. 1 Ağustos 1318) tarihinde göreve başlaması talep edilmiştir.⁷⁰⁴ Mektebe 1905'te Hafız Hüseyin Efendi imtihanla seçilmiş ve iane hissesinden 100 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Hüseyin Efendi 20 Mayıs 1905 (R. 7 Mayıs 1321) tarihinde göreve başlamıştır.⁷⁰⁵

2. Tercan Mülki Rüşdiye Mektebi

Mektebin açılış tarihi bilinmemektedir. Mektepte genellikle bir muallim görev almıştır. Talebe adedi 23 ila 60 arasında değişmiştir. 1870'li yıllarda açılan

⁷⁰¹ BOA MF.MKT 365/ 51.

⁷⁰² SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1318 s.1019; 1319 s. 349; 1321 s. 316.

⁷⁰³ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 301.

⁷⁰⁴ BOA MF.MKT 633/ 48.

⁷⁰⁵ BOA MF.MKT 951/ 77.

mektepe daha sonra talebe olmadığı için kapanmış; 1890'lı yıllarda yeniden açılan mektepe kısa zaman içinde aynı sebepten tekrar kapanmıştır.

1872 ve 1874 yıllarında Maarif Nezareti'nden mektepe için kitap, araç ve gereç istenmiştir. Mektepe şakirdanı için resmi yazı ile istenilen yirmişer adet emsile, bina, maksut, avamil, ahlak risalesi, dürr-i yekta, muhtasar münşeat ve bir adet rüşdiye mektebi nizamnamesi Maarif Nezareti tarafından postaya teslim edilerek gönderilmiştir. 8 Haziran 1872 (R. 27 Mayıs 1288)⁷⁰⁶ Yine resmi yazı ile istenilen coğrafya kitapçığıyla atlas ve küre bu sene için onar adet gönderilmiştir. 15 Ağustos 1874 (R. 3 Ağustos 1290)⁷⁰⁷

1900 yılında kapalı olan mektepe Erzurum Vilayeti'nin girişimleri sonucu yeniden açılmak istenmiştir. Erzurum Vilayeti, Tercan kazasının büyüklüğü ve ahalinin maarife olan ihtiyacından bahisle buraya bir rüşdiye mektebi açılması gerektiğini Maarif Nezareti'ne bildirmiştir. Konuyla ilgili olarak Tercan İdare Meclisi'nin mazbatası ve bununla ilişkili bir kıta telgrafname de nezarete gönderilmiştir. Kazanın 500 haneyi aşkın olması hasebiyle burada bir rüşdiye mektebinin açılmasının Maarif Nizamnamesi'nin 18. maddesi gereği uygun olacağı ifade edilmiştir. 25 Ocak 1900 (R. 13 Kânunusani 1315)Tercan Kaymakamı Şevket Bey, kaza merkezinde 260 hane ve merkeze 15, 30 ve 60 dakika uzaklıkta 400 haneden fazla 15 adet kom, mahalle ve köy bulunduğunu telgraf ile Erzurum Maarif Müdüriyeti'ne bildirmiştir.

Maarif Nezareti Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi Erzurum ve Van vilayetlerinde açılan rüşdiye mekteplerinin çoğunlukla 20-25 talebeden ibaret kalarak bu adedin artmadığından bahisle ibtidai mekteplerinin layıkıyla düzenlenerek yaygınlaşmadıkça rüşdiye mektebi açılmasının doğru olmadığı, ileride ilerleme olduğu takdirde icabına bakılacağı ifade edilmiştir. Bu görüşü Maarif-i Meclis-i Kebir aynen kabul etmiştir. 22 Şubat 1900 (R. 10 Şubat 1315)⁷⁰⁸

⁷⁰⁶BOA MF.MKT 1/ 25.

⁷⁰⁷BOA MF.MKT 19/ 22.

⁷⁰⁸BOA MF.MKT 493/ 20.

Tarih	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	Mubassıran	Talebe
1871 ⁷⁰⁹		Salih Efendi		60
1873 ⁷¹⁰		Salih Efendi	Dursun Efendi	37
1874 ⁷¹¹		Salih Efendi	Dursun Efendi	37
1875 ⁷¹²		Salih Efendi	Dursun Efendi	25
1876 ⁷¹³		Salih Efendi	Dursun Efendi	27
1894 ⁷¹⁴	Ahmet Rasih Efendi	-	Hüseyin Efendi ⁷¹⁵	23

Tablo 26: Yıllara Göre Tercan Rüşdiyesi'nin Personel ve Talebe Durumu

G. Çayırılı (Mans)

Çayırılı ilçesi, Vilayet Nizamnamesi'ne göre Erzurum Vilayeti'nin Tercan kazasına bağlı bir nahiye merkezidir. Burada iki ibtidai mektebi açılmıştır.

1. Mans Hamidi İbtidai Mektebi

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Erzurum Vilayeti'nde açmayı kararlaştırdığı ibtidai mekteplerindendir.⁷¹⁶ 13 Ocak 1899 (R. 1 Kânunusani 1314) tarihinde açılmıştır. Talebe sayısı aynı yıl 25'tir. Muallimliğini yapan Yusuf Efendi'ye tahsis edilen maaş 100 kuruştur. Mektep halkın maddi yardımları ile açılmıştır.⁷¹⁷ Mektebin 1900 senesinde muallimi Bilal Bahattin Efendi'dir. 28 adet talebesi vardır.⁷¹⁸ Mektebe 1902 senesinde mahallince uygun birisi bulunamaması sebebiyle Erzurum İdadi Mektebi'nde yeni usul okuyan ve pekiyi derece ile ehliyetname alan Müştak Efendi aylık 100 kuruşla tayin edilmiştir. 3 Temmuz 1902 (R. 20 Haziran 1318)⁷¹⁹

⁷⁰⁹ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1288. s. 134.

⁷¹⁰ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1290. s. 128.

⁷¹¹ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1291. s. 128.

⁷¹² Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1292. s. 132.

⁷¹³ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1293. s. 134.

⁷¹⁴ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1312. s. 188.

⁷¹⁵ Hüseyin Efendi bevvap olarak görev yapmaktadır.

⁷¹⁶ BOA MF.MKT 365/ 51.

⁷¹⁷ SNMU, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye 1318 s.1019; 1319 s. 349; 1321 s. 316.

⁷¹⁸ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 301.

⁷¹⁹ BOA MF.MKT 672/ 31.

2. Başköy İbtidai Mektebi

Başköy ahalisinin talebi üzerine müdür ve muallimlerin maaşının vesair masrafların bölge halkı tarafından karşılanması mukabilinde bu mektep 1899 (R. 1315) yılında açılmış ve Süleyman Efendi de muallim olarak tayin edilmiştir. Bu mektebin maariften tahsisatı bulunmamaktadır. Süleyman Efendi'ye ahali tarafından herhangi bir maaş verilmemesi üzerine Süleyman Efendi'nin isteği ile görevi Selepür İbtidai Mektebi muallimliğine nakledilmiştir.⁷²⁰

H. Otlukbeli (Karakulak)

Otlukbeli ilçesi, Vilayet Nizamnamesi düzenlemesine göre Erzurum Vilayeti'nin Tercan kazasına bağlı bir nahiye merkezidir. Burada açılan tek mektep Karakulak İbtidai Mektebi'dir.

Karakulak Hamidi İbtidai Mektebi

Maarif Nezareti'nin 1896'da maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek Erzurum Vilayeti'nde açmayı kararlaştırdığı ibtidai mekteplerindendir.⁷²¹ 25 Haziran 1898'de açılmıştır. Aynı yıl talebe sayısı 31'dir. Muallim Yakup Efendi'ye tahsis edilen maaş 100 kuruştur. Mektep halkın maddi yardımı ile açılmıştır.⁷²² 1900 senesinde Yakup Efendimuallimliğe devam etmektedir. Mektebin 25 adet talebesi vardır.⁷²³

⁷²⁰ BOA MF.MKT 512/ 34.

⁷²¹ BOA MF.MKT 365/ 51.

⁷²² SNMU, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye 1318 s.1019; 1319 s. 349; 1321 s. 316.

⁷²³ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 301.

	Merkez ve Köyleri				Kemah				Kuruçay				Refahiye				Tercan Çay. Ot.				Kemaliye ⁷²⁴			
	Medrese	Rüşdiye	Müslim Sıbyan	G.müslim Sıbyan	Medrese	Rüşdiye	Müslim Sıbyan	G.müslim Sıbyan	Medrese	Rüşdiye	Müslim Sıbyan	G.müslim Sıbyan	Medrese	Rüşdiye	Müslim Sıbyan	G.müslim Sıbyan	Medrese	Rüşdiye	Müslim Sıbyan	G.müslim Sıbyan	Medrese	Rüşdiye	Müslim Sıbyan	G.müslim Sıbyan
1871 ⁷²⁵	19	19			3				1															
1873 ⁷²⁶	19	1	159	35	3		40	7	1		20	4												
1874 ⁷²⁷	19	1	159	35	3		40	7	1		20	4												
1875 ⁷²⁸	19	1	152	35	3		40	8	1		20	4												
1876 ⁷²⁹	23	1	158	36	3		45	11	1		20	5												
1877 ⁷³⁰	20	1	153	35	3		43	8	1		20	4												
1882 ⁷³¹	21	1	155	37	6		40	10	1		20	4												
1887 ⁷³²	21	2	119	30	3		40	10	1		24	5												
1892 ⁷³³	24	2	132	27	6		21	10	1		31	5												
1894 ⁷³⁴	24	2	132	35	3		20	10	1		30	5												
1897 ⁷³⁵	24	2	132	35	3		20	10	1		30	5												
1899 ⁷³⁶	24	2	132	35	3		20	10	1		30	5												
1900 ⁷³⁷	25	2	135	35	2		41	10	1		30	5												

Tablo 27: Erzincan Ve İlçelerindeki Mektepler ve Adetleri

⁷²⁴ Eğin (Kemaliye) ilçesine ait kayıtlarda şu an Elazığ'a bağlı Ağın ilçesi ve İliç ve çevresi köylerinin bilgileri de dâhildir.

⁷²⁵ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1288. s. 147, s. 152.

⁷²⁶ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1290. s. 147, s. 153.

⁷²⁷ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1291. s. 147 s. 153; Salname-i Vilayet-i Diyarbakir, Diyarbakir 1291.s. 149.

⁷²⁸ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1292. s. 147 s. 151; Salname-i Vilayet-i Diyarbakir, Diyarbakir 1292 s. 150.

⁷²⁹ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1293. s. 147 s. 151.

⁷³⁰ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1294 s. 131, s. 134

⁷³¹ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1299 s. 156 s. 158.

⁷³² Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1299 s. 271-274.

⁷³³ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1310. s. 138-180; Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1310 s. 70.

⁷³⁴ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1312. s. 186, s. 232-237; Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz 1312 s. 213.

⁷³⁵ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1315. s. 122-229.

⁷³⁶ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1317. s. 252-257.

⁷³⁷ Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum 1318. s. 300-373.

III. BÖLÜM

MAARİF TEŞKİLATI, MAARİFİN MALİ KAYNAKLARI VE ERZİNCAN KÜTÜPHANELERİ

A. Maarif İdaresi

1. Erzurum Vilayeti Maarif Müdürlüğü

Osmanlı Devleti'nin son döneminde maarif işlerini Maarif Nezareti yürütmüştür. Taşrada maarif işlerini vilayetlerdeki maarif müdürlükleri yürütmektedir. Vilâyet maârif idarelerinin kadroları genel olarak maârif müdürü, maârif kâtibî, muhasebecivesandık emini olmak üzere dört kişiden müteşekkildir. Fakat vilâyetlere göre bu kadro azaltılmış veya çoğalmıştır. Böyle olunca vilâyet maârif idarelerinde bazen üç kâtip, iki muhasebeci, mukayyit, mübeyyiz, muayene memuru, müze memuru, mütercim ve müfettiş kadrolarını görmek mümkündür.

Maarif müdürlüğünün en yetkili amiri maarif müdürüdür. Vilayetteki her şey onun sorumluluğu altındadır. Maarifte çalışan herkes ona müracaat eder. Maârif müdürleri, vilâyetin maarifle ilgili gelir-gider cetvellerini nezarete göndermekle yükümlüdür. Nezaretin izni olmadan büyük harcama yapılamaz. Maârif müdürleri, maarife ait mal ve mülkün idare ve muhafazasından, maârif sandıkları vasıtasıyla hisse-i iane-i maarifin toplanılması ve masrafından sorumludurlar. Vilâyet maârif bütçesinden sorumludurlar.⁷³⁸

Erzincan Sancağı'na ait bütün mekteplerden Maarif Nezareti'ne karşı sorumlu olan kişi Erzurum Maarif Müdürüdür. Bu durumu yazışmalarda da çok net görülmektedir. Mektepler, muallimler ve maarif meclisleri meseleyi önce Erzurum Maarif Müdüriyeti'ne arz ederler. Erzurum Maarif Müdürlüğü uygun görürse meseleyi Maarif Nezareti'ne aktarırdı. Erzurum Maarif Müdürlüğü 1892'de kurulmuştur. Bu tarihten önceki süreçte yazışmalar vilayet üzerinden yapılmaktadır. Bu husus belgelerde bariz bir şekilde görülmektedir. Yani maarif müdürlüğü

⁷³⁸ Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991, s. 41-43.

kurulmadan evvel amir validir. Vali bütün vilayetin amiridir. Nitekim Erzurum valisimaarifle ilgili mühim hususları görüşmek için 1891 yılında Erzincan'a gitmiştir. 23 Eylül 1891 (R. 11 Eylül 1307)⁷³⁹

2. Erzincan Sancağı Maarif Meclisi

II. Abdülhamid devrinde sancak ve kaza merkezlerinde de maârif meclisi teşkil yoluna gidilerek, 1869 Nizâm-nâmesi'nin bu konudaki eksikliği tamamlanmıştır. 1892 tarihinde alınan bir kararla sancak ve kazalardaki maârif meclisi üyelerinin sayısı ise üç olarak tespit edilmiştir. Maârif meclislerinin vazifeleri:

- 1) Sorumlu buldukları bölgenin her türlü maârif işleriyle meşgul olmak.
- 2) Sıbyan-ibtidai okullarının ıslahına ve çoğaltmasına dikkat etmek.
- 3) Muallimlerin tayin ve teftişiyle uğraşmak.
- 4) Maârif gelirlerini arttırmanın yollarını aramak.
- 5) Sancak ve kaza maârif komisyonları altı ayda bir maârif gelir ve giderlerini gösteren raporu maârif müdürlerine göndermekle yükümlüdürler.
- 6) İmtihanları yapmak ve diplomaları vermekten ibaretti.⁷⁴⁰

Erzincan da sancak merkezi olması hasebiyle maarif meclisi kurulmuş ve ilgili hususlarda resmi bir hüviyeti olmamasına karşın başarılı çalışmalar yapılmıştır. Erzurum Vilayeti maarif müdürü Mehmet Tevfik Bey, Erzincan Maarif Meclisi azalarından kabiliyetli ve hamiyetli gençlerden Nazım Efendi'nin bir kıta taltifname ile takdir edilmesini istemiştir. Buna sebep olarak da Nazım Efendi'nin Erzincan Sancağı dâhilinde maarifin yayılması hususundaki üstün çaba ve gayretleri delil gösterilmiştir. 1 Kasım 1890 (R. 20 Teşrinievvel 1306)⁷⁴¹

1904 yılında ibtidai mekteplerini iyileştirme ve çoğaltmak için Erzincan'da bir maarif meclisi meydana getirilmiştir. Meclis başkanlığına 4. Ordu-yı Hümayun Erkan-ı Harp başkâtibi Yusuf Raşit Efendi getirilmiştir. Meclis azaları ise Mehmet

⁷³⁹ BOA MF.MKT 131/ 77.

⁷⁴⁰ Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991, s. 47.

⁷⁴¹ BOA MF.MKT 123/ 8.

Ali, Halil, Halit, evkaf müdürü Mehmet Halis ve Fahreddin Bey ile meclis azasından olmakla birlikte kâtiplik vazifesini de fahri olarak yapan liva idare meclisi başkâtibi İbrahim Hilmi Efendi'dir.

Erzincan Maarif Meclisi, ibtidai mektep inşası ve maarif için gelir getiren mülk tedariki hususunda iftihar edilecek derecede gayret göstermiştir. İlköğretimi geliştirmek için mahalli çabalarla on kadar mektep binası yaptırılmıştır. Bu ibtidai mektepleri padişahın doğum günü 25 Ekim 1904 (H. 15 Şaban 1322) ve tahta çıkışının 21 Ekim 1904 (H. 11 Şaban 1293) yıl dönümlerinde resmen hizmete açılmıştır. Alınan izinle çok kısa bir sürede vücuda getirilen inas (kız) mektebi ve bu mektebin maaş ve masrafları için 57.000 kuruş kıymetli akarlar bu meclisin diğer bir hizmetidir. Bu meclis şehrin mahalle ve köysıbyan mekteplerinde yeni usul ile öğretimin yapılması üzerinde önemle durmuştur. Erzincan Umumi Kütüphanesi'nin mütalaa salonunda muallimlere mahsus bir ders başlatılmış ve buraya devam eden muallimlerin sayısı altmışı bulmuştur. Mektep yapılması gereken yerler meclis üyeleri tarafından gezilerek bina durumları tespit edilmiş ve buna uygun tedbirler alınmıştır.

Akar olan binalar kıraathane, dükkân, mağaza vb. olarak kullanılacak ve kiraya verilecektir. Erzincan Maarif Meclisi bu 14 binanın geçici tapu ilmühaberlerini göndererek asıl tapuları almak için Erzurum Maarif Müdüriyeti kanalı ile Maarif Nezareti'ne müracaat etmiştir. Maarif Nezareti Sened-i Hakani Nezareti'ne⁷⁴² gelen talebi 30 Mart 1905 (R. 17 Mart 1321) tarihinde iletmiştir. Neticede Sened-i Hakani Nezareti istenilen tapuları hazırlayarak geçici tapu ilmühaberleriyle birlikte göndermiştir. Bu mülkler Erzincan Daimi Hasılat Defteri'ne doksan altıdan yüz dokuza kadarki sıra numarası ile kaydedilmiştir.

Bunun neticesinde Erzincan Mutasarrıflığı bu gayretin nişan ve rütbe ile taltif edilmesini Maarif Nezareti kanalıyla Babıâli'den 1 Nisan 1905 (R. 19 Mart 1321) tarihinde talep etmiştir. Meclis Başkanı Yusuf Raşit Efendi'nin nişanından üçüncü mecdiile, meclis azaları Mehmet Ali ve Halit Beylerin dördüncü Osmani ile, İbrahim Hilmi Bey'in dördüncü Osmani nişanı ve rütbe-i salise ile, Mehmet Halis ve

⁷⁴² Tapu Kadastro Bakanlığı

Fahredden Bey'in beşinci rütbe ve mecidi nişanı ile, Halil Bey'in ise rütbe-i salis ile taltifleri talep edilmiştir.⁷⁴³

Erzincan Maarif Meclisi, Erzincan Daru'l-muallimini'nden alınan şahadetnameleride tasdik etmiştir.⁷⁴⁴

3. Erzincan Sancağı Maarif Komisyonu

24 Mart 1883 (R. 12 Mart 1299) tarihinde maarif komisyonu reisliğine Ali Rıza Efendi tayin olunmuştur. Ali Rıza Bey maarifin gelişmesi ve yaygınlaşması için çok çalıştığını ifade etmiştir. Bulunduğu döneme ait olarak maarif komisyonu hakkında şu hususları beyan etmiştir: Sancaklarda şimdiye kadar memur görevlendirilmediği için görevli memurlar yanında nüfuzumuz tesir etmemektedir. Komisyon muhtaç olduğu kırtasiye ve yakacak temininde dahi zorluk çekmektedir. Kendi teşebbüslerimiz sonucunda sancak dâhilinde bulunan evkaf-ı münderise ve evkaf-ı muattaladan talimatlara uygun olarak yıllık 16.000 kuruştan fazla bir meblağ maarife aktarılmıştır. Hisse-i iane (aşar ve müsakkafat vergisi), evkaf-ı münderise ve zaviye-i muattaladan elde edilen meblağlar sandığına aktarılmıştır. Bu hususta hazırlanan mazbata nezarete sunulmak üzere Erzurum Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne takdim edilmiştir. Ali Rıza Bey maarif müdürü ve müfettişler gibi kendisine de evkaf-ı münderiseden uygun miktarda maaş tahsis edilmesini ve komisyona da çeşitli masraflar adı altında uygun miktarda meblağ tahsisini istemiştir.

Maarif-i Meclis-i Kebir bu hizmetlerin her tarafta teberruan ifa edilmekte olduğunu ve sancak merkezlerinde maarif müdürü namıyla bir memurun bulunmadığını ifade etmişlerdir. Maarif komisyonu reisliğinin fahri olarak ifa edildiğinden ve evkaf-ı münderise⁷⁴⁵ hasılatının mekteplerin çoğaltılması ve ıslahı için tahsis olduğundan ilgili dilekçenin kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. 29 Aralık 1885 (R. 17 Kânunuevvel 1301)⁷⁴⁶

⁷⁴³ BOA MF.MKT 842/ 44; BOA MF.MKT 862/ 7.

⁷⁴⁴ BOA MF.MKT 370/ 59.

⁷⁴⁵ Hayat şartlarının değişmesi ile amaçları veya yararlananları ortadan kalkmış vakıflardır. Ahmet Akgündüz, Vakıf Müessesesi İstanbul 1996, s. 291.

⁷⁴⁶ BOA MF.MKT 89/ 35.

Erzincan Sancağı Maarif Komisyonu Yazı İşleri ve Sandık Eminliği'ne liva yazı işleri müstahdemlerinden Ahmet Efendi tayin edilmiştir. 16 Ocak 1907 (R. 3 Kânunusani 1322)Ahmet Efendi vazifesine 1322 senesi Teşrinievvel ayı başında başlamıştır. 9 Mart 1907 (R. 24 Şubat 1322) Ahmet Efendi 1882 (R. 1298) senesinde Erzincan'da doğmuştur. Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nden 23 Aralık 1898 (R. 11 Kânunuevvel1314) tarihinde şهادetname almıştır.⁷⁴⁷

Hamamcı Mehmet Efendi tarafından çarşı bitişiğinde maarife ait arsa meselesinden dolayı maarif komisyonu dava edilmiştir. Maarif Nezareti konu ile ilgili olarak komisyonu vekil tayin etmiştir.⁷⁴⁸ Bu meseleden de anlaşılacağı üzere komisyon nezaretin bir nevi vekilidir.

4. Erzincan Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişliği

II. Abdülhamit döneminde sancak ve kazalara da müfettişlik kurma yoluna gidilmiştir. Müfettişlerin eğitim ve öğretimle ilgili vazifeleri 1879 yılında kabul edilen kanuna göre şunlardır: Okulların öğretim programlarının uygulanmasını, okulların sağlık kurallarına uygun olup olmadıklarını, okulların araç ve gereçlerini denetlemektedir. Halkı okul yapmaya teşvik etmek, öğretmenlerin tayininde rehberlikte bulunmak, öğrenci ve öğretmenleri kontrol etmek ve ayrıca maârif müdürlüklerine gerekli bilgileri vermektir.⁷⁴⁹

Kayıtlardan Erzincan'a bu kadronun tahsis edildiği anlaşılmış, ancak bu görevi yapan kimse ismen tespit edilememiştir. Erzincan'daki bazı ibtidai mektebi muallimleri teftiş edilerek işten el çektirildiği görülmüştür. Müfettişin vilayete mi sancağa mı ait olduğu bilinmemektedir. İbtidai mekteplerini denetlemek için ihdas edilen bu kadroya 1913 yılına kadar kimse tayin edilmemiştir.⁷⁵⁰

⁷⁴⁷ BOA MF.MKT 987/ 57.

⁷⁴⁸ BOA MF.MKT 1007/ 57; BOA MF.MKT 993/ 33.

⁷⁴⁹ Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991, s. 54-55.

⁷⁵⁰ BOA MF.MKT 1185/ 16.

B. Maarifin Mali Kaynakları

1. Maarif Nezareti'nin Mali Kaynakları

Maarif Nezareti'nin iki mali kaynağı vardır. Bunlardan birincisi bütçeden maarife düşen paydır. İkincisi maarifi teşmil için son dönemde konulan hisse-i iane vergisidir. Üçüncü olarak bazı mekteplerin masraflarının karşılanması hususunda alınan mahalli tedbiler ve halkın yaptığı yardımlardır.

Birincisi bütçeden düşen payın gideceği yerler bellidir. Bu kaynaktan Erzincan'a pay düşmemektedir. İkincisi taşranın belkemiği diyebileceğimiz hisse-i iane vergisidir. Hisse-i iane toplanmasına 1884 (R. 1300) senesinde başlanmıştır. Vergi ve aşar üzerine kısmen konulan iane hissesi karşılığıyla Dersaadet ve taşralarda idadi ve yüksek mektepler açılması ferman buyrulmuştur.⁷⁵¹ Vatandaşanhisse-i ianeharicinde müsakkafat⁷⁵², zebiha⁷⁵³ ve çeşitli vergiler de alınmıştır.⁷⁵⁴ Erzurum vilayetinde bu vergiler önce mal müdürleri tarafından 1889 (R. 1305) yılından itibaren ise banka şubeleri tarafından toplanmıştır. Vergilerin tamamı her yerde askeri daire olması sebebiyle vatandaştan tamamen tahsil edilmiştir.⁷⁵⁵

Hisse-i ianeler 1305 (M. 1889) yılı öncesi Ziraat Bankası tarafından maarif sandığı hesabına toplanmıştır. Ziraat Bankası'nın Erzincan ve Refahiye'de şubeleri bulunmaktadır. Zamanı geldiğinde buradaki meblağlar Erzurum Maarif Sandığı'na aktarılmıştır.⁷⁵⁶ Erzurum Vilayeti maarif müdürü maarife ait paraların Ziraat Bankası şubelerinde alıkonulmayarak süratle maarife teslimini talep etmiştir.⁷⁵⁷

Hisse-i iane çeşitli mekteplerin karşılığı olarak ihdas edilmiştir. Maarif Nezareti memurları, maarif idareleri, rüşdiye ve idadi mektepleri, maarife bağlı bütün müesseselerin maaş ve masrafları, darülfünun, altı vilayet, Suriye, Halep ve Beyrut

⁷⁵¹ BOA MF.MKT 676/ 56-47.

⁷⁵² Üzeri örtülü olan yerlerden (binalar) alınan vergi

⁷⁵³ Kesilen hayvan üzerinden alınan vergi

⁷⁵⁴ BOA MF.MKT 89/ 35; BOA MF.MKT 630/ 2.

⁷⁵⁵ BOA MF.MKT 630/ 2.

⁷⁵⁶ BOA MF.MKT 138/ 90.

⁷⁵⁷ BOA MF.MKT / .

vilayetlerinin bazı yerlerinde kurulan nahiye ve köy ibtidai mektepleri maaşları ve emsali masrafları hazineden karşılanmaktadır. Bütçeden maarif için ayrılan ve en son 72.000 lira olan maarif tahsisatı 1320 yılı Mart ayı (M. 1904) başından itibaren mali sıkıntılardan dolayı tamamen kesilmiştir. Haliyle bütçeden gelen meblağın aktarıldığı yerler hisse-i iane ile finanse edilmek zorunda kalmıştır. 10 Temmuz 1905 (R. 27 Haziran 1321)⁷⁵⁸

Hisse-i ianenin yeterli gelmediği durumlarda üçüncü olarak mahalli çarelere müracaat edilmiştir. Erzincan ve Kemaliye’de bazı mekteplerin masraflarının tedarik edilmesi için akarlar bina edilerek kiralanması buna örnek gösterilebilir. Muallim maaşları halktan talep edilmiş veya mektep binalarının yapımını halk üstlenmiştir.

2. Erzurum Vilayeti Maarif Bütçesi

Aşağıdaki tabloda 1891, 1892 ve 1893 senelerinin gelir tahakkukları esas alınarak 1896 yılı Erzurum vilayeti maarif bütçesi hesap edilmiştir. Erzurum maarif bütçesinin giderleri miktarlarıyla şöyledir: Vilayet maarif idaresinin personeli ve masrafları 56.400 kuruş, Erzurum Yatılı İdadi Mektebi’nin personeli ve masrafları 275.420 kuruş, Daru’l-muallimin ve rüşdiyelerin personel ve masrafları 141.808 kuruş, rüşdiye derecesinde bulunan gayrimüslim mekteplerine tayin edilen Türkçe muallimleri (8 Adet) 14.400 kuruştur. Maarif için vilayetin topladığı vergi 739.852 kuruştur. Kanuna göre bu meblağın yarısı olan 369.956 kuruş Dersaadet idadi ve yüksek mektepleri içindir. Hâlbuki vilayetin maarif gideri 342.764 kuruştur. Vilayeti ihtiyacı 118.103 kuruş fazladır.⁷⁵⁹

Aşar	Vergi	Mütenevvia	Yekûn
658.906	73.939	7.007	739.852

Tablo 28: 1896 Yılı Erzurum Vilayeti Maarif Gelirleri

Erzurum Vilayeti’nin 1902 (R. 1318) yılına ait bütçesinin gelir ve gider kalemleri şöyledir: İane hissesi, müsakkafat vergisi ve çeşitli vergilerden 697.600 kuruş gelir elde edilmiştir. Yekûnun yarısı Dersaadet hissesi olduğundan kalan miktar

⁷⁵⁸ BOA MF.MKT 882/ 54; BOA MF.MKT 676/ 56.

⁷⁵⁹ BOA MF.MKT 314/ 35.

348.800 kuruştur. Zebiha vergisi eklenince gelir 383.250 kuruş olmuştur. Maaş ve masraf giderleri toplamda 492.865 kuruştur. Bu meblağ gelirden çıkarıldığı zaman Erzurum maarif bütçesi 109.615 kuruş açık vermektedir.⁷⁶⁰ Erzurum vilayeti maarif bütçesi devamlı açık vermiştir. Bu durum arşiv belgelerinde de sıkça zikredilmektedir. Bazı mektepler bütçenin el vermemesi sebebiyle açılmamıştır. Bütçe açıkları Dersaadet hissesi üzerinden karşılanmıştır.

Erzincan'da yeni açılan mekteplerin masraflarının büyük kısmı bu bütçeden karşılanmıştır. Erzincan ve ilçelerden toplanan iane hissesi ile bu bütçeye destek verilmiştir. Erzincan Sancağı'na ait 1317 (M. 1901) senesi aşar vergisinden tahakkuk eden maarif hissesi 89.696 kuruştur. Bu bilgi Erzurum Ziraat Bankası şubesinde alınmıştır.⁷⁶¹

3. Vakıflar

Osmanlı medeniyetine şekil veren en önemli tesislerden biri vakıflardır. Hatta yaygınlığı, toplum üzerinde etkili oluşu sebebiyle Osmanlı medeniyetini bir "vakıf medeniyeti" diye nitelendirmek asla yanlış olmaz. Bilindiği gibi vakıf; bir kişinin kendi özel servetinden bir kısmını, Allah rızasını kazanmak ümidiyle halkın menfaatine adanmasıdır. Mal varlığım, yasal hakkımı topluma terk eden kişi artık onun üzerindeki bütün haklarından vazgeçmiş sayılmaktadır. Bu servetin sahibi devlet de değildi, vakıf mallarından sadece vakfiyede belirlenen ilkelere göre yararlanılması mümkündü ve sahibi toplumun bizzat kendisiydi. Vakıf anlayışının temelinde İslâm inancının, "diğer insanların iyiliklerini istemek, onlara yardım etmek ibadettir" şeklindeki anlayışı yer almaktadır. Nitekim öldükten sonra sevap defteri kapanmayacak kimseler arasında "bir hayır eseri bırakanlar" da yer almaktadır. Bu anlayış dolayısıyla az ya da çok demeden, Müslümanlar, birtakım hayır eserleri tesis ederek kıyamete kadar hayırla yâd edilmeyi ve böylelikle Allah'ın rızasını elde etmeyi ummaktaydılar.⁷⁶²

⁷⁶⁰ BOA MF.MKT 676/ 56-28.

⁷⁶¹ BOA MF.MKT 638/ 42.

⁷⁶² Abdullah Saydam, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Trabzon 1999, s. 227.

Vakıf sistemi Osmanlı Devleti'nin keşfedip ortaya çıkardığı bir kurum değildir. Kendinden önce kurulan İslam devletlerinin tatbikatında yer alan bu sistemi Osmanlı Devleti en güzel şekilde uygulamayı başarmıştır. Vakfın hedefi insana ve topluma hizmettir. Osmanlı devleti döneminde çok farklı hizmet alanlarına sahip 35.000 vakfın kurulduğu tahmin edilmektedir.⁷⁶³ Avrupalı tarihçiler Tunus arazisinin 1/3'ünün, Cezayir işgal edildiğinde 1/2'sinin ve 1925'te Mısır'daki işlenen arazinin 1/8'inin vakıflara ait olduğunu ifade ederler. Hatta Osmanlı Devleti'ndeki gayri menkul servetin yarısının hatta 3/4'ünün vakıflara ait olduğunu iddia ederler.⁷⁶⁴

Abbasiler devrinde hukukî esasları tespit edilen vakıf müessesesi, İslâm dünyasının her köşesinde süratle yayılmıştır. İslâm cemiyetinin siyâsî ve iktisadî inkişafıyla müterâfik olan bu çoğalmayı, Maveraünnehir'den Atlantik kıyılarına kadar her tarafta görmek kabildir: Mescitler, türbeler, ribatlar, kervansaraylar, tekkeler, medrese ve mektepler, köprüler, sulama kanalları, suyolları, hastahaneler, imaretler, gibi birçok dini-hayri tesisler, hep vakıf usulüyle vücuda getiriliyordu. Bu vakıfların nevileri o kadar çok ve hayatın ihtiyaçlarına tekabül edebilmek için o kadar çeşitlidir ki, burada onları saymaya imkân göremiyoruz: Kâfirlerin eline esir düşen Müslümanları satın almaya mahsus vakıflardan tutunuz da, kışın aç kalan kuşlara yem teminine mahsus vakıflara kadar bütün içtimai yardım, nafia ve maarif vazifeleri hep vakıfları sayesinde görülüyordu.⁷⁶⁵

Abbasiler devrinde İslâm camiasının muhtelif siyasi parçalara ayrılması ve nihayet Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kurulmasıyla şark Müslümanlığının Türk hegemonyası altına girmesi, vakıf müessesesinin bir kat daha inkişafına sebep oldu. Selçuklu İmparatorluğu'nun, Fatimi-şii tahrikâtına karşı takip ettiği sünnilik siyaseti, İmparatorluğun her tarafında yeniden yeniye birçok dinî müesseseler vücuda gelmesini ve bilhassa birçok medreseler açılmasını intaç etti. XI.-XII. asırlarda tasavvuf tarikatlarının muntazam bir içtimaî teşkilat mahiyetini alması da tekkelerin ve zaviyelerin birdenbire çoğalmasına sebebiyet verdi. Bu muazzam imparatorluğun

⁷⁶³ Nazif Öztürk, TA Osmanlı Döneminde Vakıflar, Ankara 2002, c. 10 s. 433-434.

⁷⁶⁴ Fuad Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Ankara 2005, s. 295.

⁷⁶⁵ Fuad Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Ankara 2005, s. 311-312.

vücuda getirdiği bir yığın dini ve hayri müesseseler, vakıf sermayesinin müthiş bir nispetle artmasını intaç etmişti. Büyük bir malî kudrete malik olan Selçuklu hükümdarları, prensleri, devlet adamları, büyük vakıflar tesisinde âdeta birbirleriyle rekabet ediyorlardı. İmparatorluk yıkıldıktan sonra onun vârisi olan muhtelif sülâleler, maddî kudretleri nispetinde, aynı vaziyeti devam ettirmekten geri kalmadılar: Hârezmşahlar, Atabeyler, Eyyûbiler, Mısır, Suriye Memlûk İmparatorluğu ve Anadolu Selçukluları hâkim oldukları sahalarda vakıf müessesesine büyük bir inkişaf verdiler.⁷⁶⁶

Osmanlı Devleti döneminde birçok kamu hizmeti vakıf yoluyla ifa edilmiştir. Cemiyet için en önemli bir hizmet olan eğitim ve öğretim hizmetleri vakfın elindedir. Tanzimat'a kadar, Osmanlı Devleti başta olmak üzere, bütün Türk-İslâm devletlerinde, ilköğretim müesseseleri olan sıbyan mektepleri, orta ve yükseköğretim müesseseleri olan medreseler, tamamen vakıf yoluyla kurulmuş ve hizmet vermişlerdir. Sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin ifasında da vakfın önemli bir yeri vardır. Belediyelere ait birçok hizmetler, esnaf teşkilatları ve ordu yardımlaşma kurumlarının ifa ettikleri askerî hizmetler de vakfın görevleri arasındadır. Kısaca kamu yararı bulunan her hizmetin ihmale uğramadan ve sürekli olarak ifası için vakıf müesseselerine başvurulmuştur.⁷⁶⁷

Dini bir özelliğe sahip vakıflar topluma hizmet gayesiyle kurulmuşlardır. “İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir: Sadaka-i cariye (sevabı devam eden sadaka), faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat.” hadisi ve “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz” ayeti gereğince atalarımız, vakıf işlerini ön plana çıkarmış hem dünya hem de ahirete bir hizmet vasıtası görmüştür.

Osmanlı Devleti'nde devletin kendi kurduğu özel statüye sahip okullar ve askeri okullar hariç sivil eğitim kurumlarının tamamı hayırsever kişiler tarafından yaptırılırdı. Padişah dahi yapmış olsa yine kendi adına ve hesabına yaptırılırdı. Yani

⁷⁶⁶Fuad Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Ankara 2005, s. 313.

⁷⁶⁷Ahmet Akgündüz, TA Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri, Ankara 2002, c. 10 s. 447.

bu tarz işler devlet tarafından halka bırakılmış işlerdi. Şahıslar tarafından kurulan bu kuruluşların, kendilerinden beklenen hizmeti sürdürebilmeleri için vakıflar kurulmuştur. Çalışanların masrafları vakıflardan karşılanırdı. Öğrencilerin yeme, içme, giyim ve barınma gibi masrafları karşılandıktan başka ihtiyacı olanlara harçlık da verilirdi.

Vakıf yapmak isteyen şahıs bir vakfiye yazarak kadıya müracaat eder. Vakıf senedi denilen vesika mahkemece tescil edilir. Vakıf senedine padişah da dâhil herkes uymak zorundadır. Bu idare tarzına vakıf, yapana vâkıf, idare şeklini gösteren talimatnameye vakfiye, vâkıfın çocuklarına müteveli, mütevellinin işlerini denetleyen kimseye nazır adı verilirdi. Müteveli ve nazır vakfiye şartlarını ihlal ederlerse kadı onların hakkında gerekeni yapmaya haiz idi. Vakfın işleyişi tamamen vâkıfın yazdığı vakfiyeye bağlı idi. Vakfın anayasası vakfiye diğer bir adıyla vakıf senedi idi. Medrese vakfiyelerinde medresede okutulacak kitaba kadar birçok teferruat yazılırdı.⁷⁶⁸

1540 yılında sadece Kütahya merkezli Anadolu Eyaletinde 110 medrese ile 154 sıbyan mektebinin masrafları vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Yine müderrisin maaşı ve talebenin harçlığını vakıflar sağlamaktaydı. Vakıfların gelirleri XVIII. yüzyılda neredeyse devlet bütçesinin yarı gelirin e ulaşmıştı. Bu dönemde eğitim-öğretim için vakıf gelirlerinin %28'i harcanmaktaydı.⁷⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde evkaf idaresini kadılar teftiş ve kontrol ediyordu. Nezaret görevini ifa etmek üzere tesis edilen ilk hususî teşkilât, sadrazamın görevlendirildiği ve Fatih devrine rastlayan "Sadr-ı Âli Nezareti" oldu. Bunu 1586 yılında kurulan Evkaf-ı Haremeyn Nezareti takip etti. 1774'te kurulan Evkaf-ı Hamidiye İdaresi de belli vakıfların idaresini üstlendi. Daha sonra 1826'da kurulan Evkaf Nezareti⁷⁷⁰, bütün mazbut vakıfların idaresine el koydu ve mülhak vakıfların nezaret görevini de üstlendi. 1880 ve 1912 tarihli nizamnamelerle teşkilâtı yeniden

⁷⁶⁸ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977, c. 1-2 s. 305-306. Fuad Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Ankara 2005, s. 324-325.

⁷⁶⁹ Abdullah Saydam, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Trabzon 1999, s. 229.

⁷⁷⁰ Fuad Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Ankara 2005, s. 325-326.

tanzim edilen Evkaf Nezareti, Meclis-i Vükelânın bir üyesi haline geldi. Cumhuriyet idaresi ile de, vakıfların idare ve kontrol görevi, önce Evkaf ve Şer'iye Vekâletine, sonra da Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir.⁷⁷¹

Çalışmamızla ilgili olarak bütün sıbyan mektepleri, medreseler ve vakıf kütüphanelerinin tamamı vakıflardan karşılanmaktadır. Vakıflar bu müesseselerin olmazsa olmazlarıdır. Malum olduğu üzere Osmanlı Devleti klasik dönemde kendisinin ihtiyaç duyduğu alanlarda eğitim kurumları açmıştır. Geleneksel eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreselerin mutlak işleyişine karışmamış hatta desteklemiştir. Tanzimat sonrası bu politikayı değiştiren Osmanlı Devleti halkın eğitimini modern anlamda gerçekleştirmenin yollarını aramıştır. Ancak klasik eğitim kurumlarına fazla dokunmamıştır.

Vakıfların takibi ve denetimi hususunda da Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı olarak Erzincan Evkaf Müdürlüğü ve Komisyonu kurulmuştur. Erzincan Vakıf Müdürlüğü'nde kâtiplik, odacılık ve muhasebecilik görevleri vardır.⁷⁷² Vakıfların hesapları ara ara kontrol edilmiştir.⁷⁷³

Erzincan Sancağı evkaf müdürü Mehmet Medhi Efendi'nin görevden geçici olarak ayrılması üzerine yerine Erzurum Vilayeti tarafından gelen emir ile ilgili görevin vekâletine azalardan Hüseyin Tahsin Efendi meclis tarafından seçilmiştir. Bu şahsın bu vekâleti ifa ettiği 1284 senesi Mayısı başından Ağustos sonuna kadar ki dönemin muhasebesi yapılarak defter haline getirilmiştir. Bu defterler Evkaf-ı Hümayun Hazine-i Celilesi'ne gönderilmiştir. Mehmet Hilmi Efendi'nin evkaf müdürlüğüne tayini ile bu vekâlet sona ermiştir. Bu muhasebe defterinde Erzincan livasında görevli beş görevli ile dört azanın imzası bulunmaktadır. Bu görevliler Erzincan Mutasarrıfı, yazı işleri müdürü, müftü, naip, maliye muhasebecisi, evkaf müdürüdür. İşin ilginç taraflarından biri azalardan ikisi Ermeni'dir. Bu komisyondaki

⁷⁷¹ Ahmet Akgündüz, TA Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri, Ankara 2002, c. 10 s. 452.

⁷⁷² BOA EV.d 34713.

⁷⁷³ BOA EV.d 18823; BOA EV.d 18840; BOA EV.d 20202; BOA EV.HMH.d 06776; BOA EV.d 24060; BOA EV.d 34713.

üye sayısı ve kişiler zaman zaman değişmektedir. Evkaf müdürü komisyon üyeleri tarafından zaman zaman kontrol edilmiştir. 13 Kasım 1868 (R. 1 Teşrinisani 1284)⁷⁷⁴

4. Maarifin Gelirlerini Artırma Çalışmaları

Anadolu Vilayeti Umumi Müfettişliğine üç tüccar, dört ulema ve bir eşraftan oluşan bir komisyon tarafından şu rapor gönderilmiştir:

Erzincan'da biri mülki diğeri askeri olmak üzere iki rüşdiye mektebi vardır. Mülki rüşdiyenin varlığı ile yokluğu birbirine denktir. Sancak dâhilinde maarifi yaymaya bu iki mektepten başka vasıta yoktur. İbtidai eğitimi ise bütün bütün yayılma vasıtalarından mahrumdur. Bunun birçok sebebi vardır. Birincisi; ahalinin ibtidai eğitiminin önemi hakkında bir fikre sahip olmamaları; ikincisi ihtiyaç duyulan mekteplerin yapımı ile muallimlerin ücretlerinin teminine çok mahallelerin ve köy ahailerinin maddi gücünün yetmemesi; üçüncüsü sancakta maarif işlerini itina ile yürütecek bir heyetin olmamasıdır. Bu hususta ahali rağbet ettirilmeli ve maarifin ehemmiyeti hakkında bilgilendirilmelidir.

Vilayetlerde kurulu maarif meclisi vilayet merkezleri ile ilgileniyor. Sancaklar bunlardan faydalanamıyor. Hiçbir maarif müdürü sancağın maarif işlerini teftiş etmiyor. İbtidai eğitiminin yaygınlaşması ahalinin yardımına muhtaçtır. Fakat bu yardım hükümetin teşviki, taltifi ve hatta tazyiki ile olabilir. Ya vilayet maarif müdürleri sancakların da maarif müdürü olduklarından hareketle teftiş edecek ve hiç olmazsa her devirde bir iki mektebin kurulmasına hizmet ederler. Veya vilayet maarif heyetinden bir iki kişi sancaklara bakmakla görevlendirilebilir. Köylerde ağaç diktilirse bu ağaçlar 5-10 sene içerisinde o köyün mektebinin binasının yapımına yetecek kadar maddi gelir temin edilebilir.

Sanat maarifi beldemizde yok denecek derecededir. Çiftçimiz ihtiyaç duyduğu zirai aletleri vb. imale ve tamire aciz bir haldedir. Halin devamı istikbalimizin karanlık olacağına delalet etmektedir. Bu halden kurtuluşun yegâne çaresi sanat maarifinin yaygınlaştırılması ve yükseltilmesi vasıtalarını geliştirmektir.

⁷⁷⁴ BOA EV.d 13082.

Ahali şimdilik maarife iane hissesi vermekten gayrı bir şey yapamamaktadır. Ufak köylerde bir sıbyan, büyük köylerde büyüklüğüne göre bir veya iki sıbyan mektebi açılmalıdır. Kaza merkezlerinde mülki rüşdiye, sancak merkezlerinde bir darulmuallimin açılarak kazalara imam-muallim yetiştirilmelidir. Bu imam-muallimler hükümet tarafından gönderilerek köylünün tahakkümünden kurtarılmalıdır. İbtidai eğitimi nizamnameye uygun olarak mecburi tutulmalıdır. Köylerce verile gelmekte olan imamlık aidatı ile nizamname mucibince evkaf-ı münderise hasılatı miktarından fazla sarfına lüzum görülecek meblağın ahaliye maarifin lezzeti zevk ettirilinceye kadar maarif iane hissesinden karşılanmalıdır

Kurban derileri dahi her sene hükümetin emri ve gözetimi altında toplanmalıdır. Bu gelir ibtidai mekteplerine ve mevcut medreselerin Müntahip Medreseler Nezareti altında bulundurulularak tahsil süresinin kısaltılması şer'i ve fenni dersler uygun surette okutturulmalıdır. Sancak merkezlerinde geceli ve gündüzlü bir sanayi açılmalı ve her kazadan eşit nispette çocuk bu mektepte hem ibtidai hem de çeşitli sanayi kollarına lazım bilgileri öğrenmeleri münasiptir.

İbtidai maarifinin ilerlememesi sebebiyle açılmayan idadi mektebinin masrafları karşılığında böyle bir mektebin açılmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Yahut bu mektebin masrafları için mekkaricibaşılık için 5.000 ve delalebaşılık için 10.000 kuruşa satılabilir. Veya zebiha ve kantar vergisine uygun miktarda zam yapılabilir. Bu mektepten yetişenler ileride para kazanacakları için faydası genişleyebilir. Memleketçe taahhüt ettiğimiz bu taahhütlerimiz için hükümetin ciddi ve faal çalışması şart olduğundan gereken karşılığı istirham ederiz. Sancağımız maarif ve sanayiye şiddetle ihtiyaç duyduğundan bu iki ihtiyacımızın en yakın zamanda ortadan kalkması ve maarifimizin yayılması vasıtalarının hazırlanması ve geliştirilmesini istirham ederiz. 4 Haziran 1896 (R. 23 Mayıs 1312)⁷⁷⁵

Erzincan'ın köklü ailelerinden Kahraman Beyzade Mustafa Efendi Sadarete yazdığı dilekçe ile yeni mutasarrıf Namık Bey'i çok ciddi ithamlarla şikâyet etmiştir. Erzincan Mutasarrıfı Mehmet Şevki Bey zamanında şehirde ve köylerde birkaç ibtidai mektebi açıldığını bir de Darulmuallimin mektebi açılmıştır. Yeni mutasarrıf

⁷⁷⁵ BOA Y. EE. 131/ 28.

Namık Bey zamanında dikkat edilmedi. Hepsi kapandı. Maarif işleri Erzincan Maarif Meclisi'ne havale olunur. Bu meclisin bir adı birkaç da azası vardır. Fakat işleri yerine getirecek kimse yoktur. 2 Ağustos 1895 (R. 21 Temmuz 1311)⁷⁷⁶

Maarif Nezareti maarifte yeniden teşkilatlanmaya giderek 8 Kasım 1896 (27 Teşrinievvel 1312) tarihinde Erzurum Vilayeti'nden vilayet dâhilinde açılacak ibtidai mekteplerinin mahalleri hakkında bilgi istemiştir. Erzurum Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne 30 Haziran 1897 (R. 18 Haziran 1313) tarihinde çekilen telgrafta maarifte yeniden teşkilatlanma gereğince şu an Erzincan'a bağlı olan on beş merkezde ibtidai mektebi açmanın lüzumlu olduğu, bu merkezlerin kimisinde mektep binası var iken yok olan yerlerde ise halk tarafından yapılması ve bu mekteplere Erzincan Sancağı'ndaki Rüşdiye mekteplerinden yeni usule vakıf talebelerin muallim olarak tayininin mümkün olacağı ifade edilmiştir. Yeni açılacak bu mektepler nahiye merkezlerindedir. Nahiyeler birer merkez olarak düşünülmüş ve eğitimin bu şekilde yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Fakat bu mektep muallimlerine hisse-i ianeden 120 kuruş maaşın kifayetsiz olacağından 200 kuruş maaş verilmesi ve Tercan, Refahiye ve Kuruçay kaza merkezlerinde rüşdiye mektebi olmadığından buralara da ibtidai mektebi açmanın gerekli olduğu Nezarete bildirilmiştir.

İbtidai mektebi açılacak merkezler şunlardır: Erzincan merkezden Ases (Çatalarmut), Cencige (Çağlayan), Cimin (Üzümlü) ve Selepür (Ocakbaşı); Kuruçay'dan Armudan (Büyük Armutlu) ve Kuzkışla; Tercan'dan Mans (Çayırlı) ve Karakulak (Otlukbeli); Kemah'tan Ermenek (Doğanbeyli), İhtik (Bozoğlak), Kamarik (Konuksever); Refahiye'den Alakilise (Akarsu), Zevker (Çatalçam) ve Cengerli (Doğandere) nahiyeleri.

Maarif Nezareti ise Erzurum Vilayeti'nin yaptığı itiraza cevabi olarak diğer vilayetlerde muallimlere 100 kuruş maaş verildiğini, bu maaşın muallimin geçimine yeterli olduğu Dâhiliye Nezareti tarafından tasdik edilmekte olup hatta bazı yerlerde 80 kuruşa idare edilen mekteplerin olduğunu söyleyerek bu bölge soğuk olduğu için maaşa 20 kuruş daha ilave edilerek bu vilayet için maaşın 120 kuruşa çıkarıldığını ifade etmişlerdir. Mektep binası bulunan yerlerde hemen muallimlerin tayin edilerek

⁷⁷⁶ BOA DH. MKT. 427/ 69.

işe başlatılmaları, mektep binasının bulunmadığı yerlerde ise acilen mektep binalarının yapılmasıyla ilgili tedbirlerin alınarak muallimlerin atanarak işe başlamaları ve durumun Nezarete bildirilmesi istenmiştir. Ayrıca muallim masraflarının vilayet bütçesine ilave edilmesi Nezaretçe istenmiştir.⁷⁷⁷

Padişah emri ile 1897 yılında nahiye merkezlerinde birer ibtidai mektebinin yapılarak açılması istenmiştir. Erzurum Vilayeti nahiye teşkilatı tasdik edildikten sonra hayli müddet geçmesine rağmen gereken cevabı vermemiştir. Sonuçta verilen cevapta vilayet dâhilinde 47 nahiye bulunduğu, nahiyelerin hepsinde ibtidai mektebi açılmasına lüzum olduğu, bunlardan bazılarının mektep binasının bulunduğu, olmayan yerlerde ise ahalinin yardımı ile bir mektep binası vücuda getirilebileceği, yalnız aylık 120 kuruş maaşla muallim bulunamayacağı bildirilmiştir. Nezaret ise daha maaşla muallim bulmanın kolay olduğunu geçmişteki tecrübeleri örnek göstererek itiraz etmiştir.

Dâhiliye Nezareti 28 Haziran 1897 (R. 16 Haziran 1313) tarihli telgrafname ile Erzurum Vilayeti Maarif Meclisi'nden bazı isteklerde bulunmuştur. Muhtemelen Nezaret Erzurum Vilayetinde maarifin geliştirilmesi ve cehaletin izalesi hususundadır. Erzurum Vilayeti'nin cevabı şu şekildedir: Erzurum Vilayeti genelinde ve Erzincan Livasında eğitimi yaymak için şöyle bir tedbir düşünülmüştür: Köy imamları Erzurum İdadi Mektebi'ne devam ederek yeni usulle öğretim yapmayı öğrenecekler. Bu imamlara imamlık görevinin yanında aylık 100 kuruş ek bir maaş verilerek köyün muallimliği görevi verilecek. Bu şekilde eğitim yaygınlaştırılmış olacaktır. Erzincan Merkez, Kemah ve Refahiye kazalarının çoğu köylerinde imam olması ve ahalinin de okuyup yazmaya istekli olması Erzincan livası açısından bu işi kolaylaştırmaktadır. Kuruçay kazası ve benzer yerlerde ise köylerin çoğunda imam olmaması ve ahali ise ekserisi Kürt olması hasebiyle Türkçe'ye yeterince vakıf olmamaları bu projeyi sakatlamıştır. Hâlbuki gerek din ve gerek diğer hususlarda mektebe en çok ihtiyaç duyan yerler buralardır. Buralarda ise şu tedbir alınabilir: Bu mahallere vilayet merkezinden aylık en az 200 kuruş maaşla muktedir muallimler göndermekten başka çare yoktur. Vilayette bulunan İslam ve Hristiyan ahalinin

⁷⁷⁷ BOA MF.MKT 365/ 51.

karışık olduğu 47 nahiyenin 20 nahiyede 120 kuruş27 nahiyede ise 200 kuruş maaşlı muallim tayin edilmelidir. 15 Temmuz 1897 (R. 3 Temmuz 1313)⁷⁷⁸

Erzurum Maarif Müdürü Maarif Nezareti'ne yazdığı yazıda 25-30 bin nüfusa sahip Erzurum'a bir inas (kız) mektebinin açılması gerektiğini, yalnız mektebin halktan alınacak yardım ile mümkün olmadığını, bu durumun daha önce tecrübe edildiğini bildirmiştir. Erzurum Vilayeti dâhilindeki Erzurum, Erzincan, Kemah, Bayburt ve Bayezit ve Eleşkirt Rüşdiye mekteplerindeki muallim-i evvellerin maaşlarının 500 kuruşa düşürülmesi ile edilecek 650 kuruş tasarrufla bu mektebin masraflarının karşılanabileceğini ifade etmiştir. Bu talebi Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi uygun bulmuş ve Muhasebe Dairesi gerekli işlemler başlatılmıştır. 15 Mayıs 1890 (R. 3 Mayıs 1306)⁷⁷⁹

Erzurum Valisi Tahir Paşa 10 Şubat 1909 (R. 28 Kânunusani 1324) tarihinde Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda şu talepte bulunmaktadır: Erzincan ahalesinin eğitim açısından ihtiyaçlı yerlerinde ibtidai mekteplerinin açılması noktasında Erzincan Sancağı'na ait zebiha vergisinin tamamının toplandığı mahalle harcanması hususunda müsaade buyurulmasını istemiştir.

Maarif Nezareti Mekâtib-i İbtidai Dairesi cevaben gelecek seneden itibaren hisse-i ianelerin toplandığı yerlerde harcanacağını ve zebiha vergisi hakkında şimdilik bir karar vermenin mümkün olamayacağını ifade etmiştir.⁷⁸⁰

Sultan İkinci Abdülhamid, 21 Eylül 1842 (H. 15 Şaban 1258) tarihinde doğmuştur.⁷⁸¹ Padişahın doğumunun hicri 64. yıldönümünde 25 Ekim 1904 (H. 15 Şaban 1322) Erzincan'da beş tane ibtidai mektebi açılmıştır. Bunlardan dördü erkek biri kız ibtidai mektebidir. Erkek ibtidai mektepleri Erzincan'ın merkez mahallelerinden Ömer Efendi ve Yeni Mahalleler ile Cimin ve Vağavir köylerinde açılırken kız ibtidai mektebi Erzincan merkezinde merasimle açılmıştır. Açılış merasimine askeri ve mülki erkân, amirler, memurlar ile ulema, meşayih, şehrin ileri

⁷⁷⁸ BOA DH. TMIK. S. / 12/ 22.

⁷⁷⁹ BOA MF.MKT 117/ 108.

⁷⁸⁰ BOA MF.MKT 1106/ 51.

⁷⁸¹ <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=127> (Erişim Tarihi: 27.07.2012)

gelenleri ve maarif heyeti katılmıştır. 4. Ordu tören kıtası ve askeri bando güzel makamlar terennüm etmiş, Padişah'ın da dâhil olduğu dualar yapılmış ve “Padişahım Çok Yaşa!” avazı kılındıktan sonra mektepler hizmete açılmıştır.

Erzincan Mutasarrıfı Mahmut Arif Bey Maarif Nezareti'nden bu açılışın gazetelerde yayınlanmasını istemiştir. Bu hadise gazetelerde haber olarak yayınlanmıştır. Maarif Nezareti Mekâtib-i İbtidai İdaresi Erzincan Mutasarrıfı'ndan bu telgrafi aldıktan sonra şu hususlarda bilgi ve isteklerde bulunmuştur: Mekteplerin masraflarının karşılanması için devamlı bir gelirin olup olmadığı, kaç tane erkek ve kız talebenin bulunduğu, yeni açılan mekteplerin muallim ve hizmetlilerinin isimleri, soyları ve alacakları maaşların miktarı, işe başlayacak muallimlerin diplomaları, ehliyetnameleri, iyi hal kâğıtları, onaylanmış özgeçmişleri ve Erzincan Maarif Meclisi'nin yaptığı imtihanın mazbataları.⁷⁸²

Erzincan'da vazife yapmış memurlardan Hüseyin Hayri Bey İstanbul'a gelerek padişah iradesine uygun olarak bir idadi mektebi yaptırmak ve bu mekteple ilgili resim ve keşifnameyi sunarak bu inşaya izin verilmesini istemiştir. Erzincan livasının 1892 yılına ait maarif durumunu şöyle arz etmiştir: İdadi mektebinin şimdilik tehir edildiği ve rüşdiye mektebinin büyütülmesi çaresine bakılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. İbtidai ve rüşdiye mektebine ait programlar alınmıştır. Rüşdiyenin büyütülmesi için aylık 730 kuruş ve Darulmuallimin mektebi için aylık 750 kuruş tahsisine müsaade istenmiştir. Hüseyin Hayri Bey Erzincan'da 4 sene ve birkaç ay memurluk yapmıştır. Bu müddet zarfında oluşturulan Hasenat Sandığı ki sermayesi hamiyetli kişilerin yardımlarıyla meydana gelmiştir. Bu sandıktan erkek ve kız çocukları için ayrı ayrı 150 kişilik büyük bir ibtidai mektebi inşa edilmiştir. Yeni usul bilen muallimler bulunarak “Numune-i Gayret” “Menşe-i Muhadderat” isimleriyle açılmışlardır. Bu yeni usul 5-6 ayda meyvesini vermiştir. Bunun sonucu mekteplere meyl ve rağbet artmıştır. Yeni usulün tamimi için aynı sandık sermayesiyle bir Darulmuallimin açılmıştır. Önce merkez sıbyan mektepleri muallimleri tamamen ve köy muallimleri kısmen orada tahsil ile ibtidai mektebi hocalığına mezuniyet şهادetnamesi almaya mecbur tutulmuşlardır. 1307 senesi

⁷⁸² BOA MF.MKT 822/ 37.

kışında bu mektebin talebe adedi 70 kişiye çıkmıştır. Diğer muallimler de bu sene devam ederek tahsillerini tamamlayacaklardır. Bu ciddi teşebbüslerin sonucunda Erzincan kasabasıyla ve köylerde çok sayıda ibtidai mektebi açılmıştır. Bu darulmuallimine Erzincan Sancağı'na bağlı kazalardan gelen hocalar tahsillerin i tamamlayarak şهادetnamelerini almışlardır. Bu Darulmuallimin 8-10 sene devam edecek olursa köylerin tamamına mektep açılarak maarif yaygınlaşabilir. 18 Aralık 1892 (R. 7 Kânunuevvel 1308)⁷⁸³

C. Erzincan Merkez Kütüphaneleri

Fevzi Efendi hafız-ı kütüp olarak Erzincan'a tayin edilmiştir. Tayin edildiği kütüphane hakkında bir malumat yoktur. 27 Aralık 1890 (R. 15 Kânunuevvel 1306)⁷⁸⁴

1. Erzincan Umumi Kütüphanesi

Bu kütüphane 1905 (R. 1321) senesinde yaptırılmıştır. Padişah II. Abdülhamit tarafından bu kütüphaneye bağışlanmak üzere kendi özel hazinesinden masrafları yüzlerce cilt muteber kitap alınarak gönderilmiştir. 4. Ordu müşiri ve padişah yaveri Zeki Paşa ile diğer askeri ve mülki amirler, ulema, meşayih, belde eşrafı ve binlerce ahali hazır oldukları halde bu kitaplar yerlerine konarak açılış merasimi yapılmıştır. Bu merasimde kütüphane bayraklarla süslenmiş ve bir grup asker selamlama ve saygı için sıralanmıştır. Merasimde askeri mızıkacı hazır bulunmuştur. Açılışta padişaha dua edilmiş, “padişahım çok yaşa” sözleri ile padişaha bağlılık bildirilmiş ve kurbanlar kesilmiştir. 12 Nisan 1906 (R. 30 Mart 1322)⁷⁸⁵

Kurmay Yarbey Kafkasyalı Fuat Bey tarafından 1906 yılında çizilen haritada bu kütüphanenin varlığından bahsetmektedir.⁷⁸⁶

⁷⁸³ BOA Y. PRK. MF. 2/ 60.

⁷⁸⁴ BOA MF.MKT 124/ 46.

⁷⁸⁵ BOA Y. MTV. 285/ 134; BOA Y.A.HUS 501/ 176; BOA DH. MKT. 1070/ 23.

⁷⁸⁶ Fuat Bey, Erzincan Şehrinin İstikşaf Haritası, Temmuz 1322.

2. Es-seyyid El-hac Müftü Hacı Abdullah Efendi Kütüphanesi

Bu kütüphane Erzincan'ın Cuma Mahallesi'nde kurulmuştur.⁷⁸⁷ Kütüphanenin banisi Hacı Abdullah Efendi'dir. Tesis tarihi 1762'dir. Kütüphanede 1900'lü yıllarda 221 tane kitap mevcuttur.⁷⁸⁸ Mali açıdan El-hac Müftü Abdullah Efendi Camii, Medresesi ve Kütüphanesi Vakfı'ndan destek almaktadır.⁷⁸⁹ Varlığını Rus işgaline kadar sürdürmüştür.

Bu kütüphane Es-seyyid Hacı Abdullah Efendi Erzincan Müftülüğü yapmıştır.⁷⁹⁰ Molla Hünkâr oğullarından olup Erzincan'da doğmuştur. "Deli Müftü" adıyla şöhret bulmuştur. Zengin bir kütüphanesi vardır. Yazma kitaplarını istila esnasında Ruslar alıp götürmüşler. Bu eserlerden kalanlar Umumi Kütüphaneye nakledilmiştir.⁷⁹¹ Erzincan'da cami, medrese ve kütüphane yaptırmış ve mal varlığını bu kurumlar için vakfetmiştir.⁷⁹²:

3. Hacı Ali Bey Kütüphanesi

Bu kütüphane Erzincan'ın Molla Ali Mahallesi'nde kurulmuştur. Banisi Hacı Ali Bey'dir. Tesis tarihi 1858'dir. Kütüphanede 1900'lü yıllarda 204 tane kitap mevcuttur.⁷⁹³

Müftü Abdullah Efendi Kütüphanesi ile Hacı Ali Bey Kütüphanesi birleştirilmek suretiyle 1340 (M. 1924) yılında Erzincan Milli Kütüphanesi kurulmuştur. Bu kütüphanelerden 841 kitap devredilmiştir.⁷⁹⁴

⁷⁸⁷ İsmail E. Erünsal, Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, Ankara 2008.

⁷⁸⁸ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316 s. 820-821; 1317 914-915; 1318 s. 1016-1017; 1319 s. 346-347;1321 s. 314.

⁷⁸⁹ BOA C..MF.. 6271; BOA C..MF.. 6376; BOA C..MF.. 2477; BOA C..MF.. 207; BOA C..MF.. 180; BOA C..MF.. 1772; BOA C..MF.. 5291; BOA C..MF.. 19578; BOA C..MF.. 19610.

⁷⁹⁰ BOA C..MF.. 5535; BOA C..MF.. 19578; BOA C..MF.. 2477.

⁷⁹¹ Ali Kemali; Erzincan Tarihi, İstanbul 1932, s. 254.

⁷⁹² Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, Erzincan 1987, c. 2, s. 301.

⁷⁹³ SNMU, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye 1316 s. 820-821; 1317 914-915; 1318 s. 1016-1017; 1319 s. 346-347;1321 s. 314.

⁷⁹⁴ Ali Kemali; Erzincan Tarihi, İstanbul 1932, s. 409.

4. Es-seyyid El-hac Müftü Abdurrahman Efendi Kütüphanesi

Bu kütüphane Cuma mahallesinde bulunmakta olup bu kütüphaneye ait vakfin 5 bab dükkânı vardır. Bu kütüphane XIX. yüzyılda faaliyet göstermiştir.⁷⁹⁵

4. Hacı İzzet Paşa Kütüphanesi

Kurmay Yarbay Kafkasyalı Fuat Bey tarafından 1906 yılında çizilen haritada bu kütüphanenin varlığından bahsedilmektedir. Bu haritada Hacı İzzet Paşa'nın yaptırdığı caminin de adı geçmektedir.⁷⁹⁶

5. Hacı Arif Paşa Kütüphanesi⁷⁹⁷

⁷⁹⁵ BOA C..MF.. 6361.

⁷⁹⁶ Fuat Bey, Erzincan Şehrinin İstikşaf Haritası, Temmuz 1322.

⁷⁹⁷ Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, Erzincan 1987, c. 2, s. 300.

SONUÇ

Osmanlı devrinde ve ondan önceki devirlerde ileri bir kültür ve eğitim seviyesine sahip olduğu anlaşılan Erzincan şehri Osmanlı'nın son döneminde aynı seviyeye yakın bir duruş sergilemiştir.

Rus tehlikesinin giderek artması Erzincan şehrinin önemini artırmış ve 4. Ordu merkezi Erzurum'dan Erzincan'a taşınmıştır. Padişah II. Abdülhamit döneminde eğitim daha fazla dikkate alınmış ve bu hususta önemli atılımlar yapılmıştır. Bu durumlar Erzincan'ın hem sivil hem askeri okulların kurulduğu bir şehir haline gelmesine sebep olmuştur. Bir taraftan geleneksel eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler varlıklarını zayıflayarak sürdürmüşlerdir. Diğer yandan Tanzimat sonrası ortaya çıkan yeni eğitim kurumları Erzincan ve ilçelerinde kendisini göstermiştir.

Yeni usul ibtidai mektepleri ilk olarak kendini Erzincan şehir merkezinde göstermiştir. Şehir askeri-sivil rüşdiye, askeri-sivil idadi, sanayi mektebi ve üç sene de olsa Harbiye'ye ev sahipliği yapmıştır. İbtidai mekteplerine muallim yetiştirmek üzere Darulmuallimin-i sıbyan mektebi açılmıştır.

İlçeler noktasında bakacak olursak 1896 yılında maarifte yeniden teşkilatlanma ile hemen her nahiyede ibtidai mektebi açılmıştır. İlköğretim yeni usulde yapılarak yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Yalnız mülki rüşdiye mektepleri sadece Kemah, Tercan ve Kemaliye'de açılabilmiş, Tercan ve Kemaliye mülki rüşdiyeleri talebe azlığı sebebiyle uzun ömürlü olamamıştır. Bu hususta en şanslı ilçe Kemah'tır. Refahiye ilçesi bütün gayret ve çabalara rağmen rüşdiye mektebine kavuşamamıştır. Erzincan'ın mülki idadi Refahiye'nin mülki rüşdiye açtırmak için gösterdiği takdire şayandır.

Maddi açıdan bu faaliyetler tamamen halktan toplanan iane ve müsakkafat gibi vergilerle finanse edilmiştir. Bazı mektepler ihtiyaç olduğu halde maddi imkânsızlıklardan dolayı açılmamıştır. Erzincan ve Kemaliye'de mekteplere gelir getirmesi için akarlar yapılmıştır. Hakikaten geçmişte de eğitime gönül vermiş kimseler imkânları nispetinde eğitime destek olmuşlardır.

Bütün bu zorluklara rağmen o dönem şartları içinde belki de başarılması zor bir iş başarılmış, halktan alınan ek vergilerle bütçeye bir kuruş yük olmadan eğitim faaliyetleri yürütülmeye çalışılmıştır. Hakikaten Bayram Kodaman'ın II. Abdülhamit dönemi noktasındaki tespitleri Erzincan özelinde aynen görülmüştür.

KAYNAKÇA**ARŞİV BELGELERİ**

- BOA A. MKT. MHM. 213/ 26.
BOA BEO 3434/ 257507.
BOA C. MRF. 2901.
BOA C..EV.. 22812.
BOA C..MF.. 1372.
BOA C..MF.. 13873.
BOA C..MF.. 1772.
BOA C..MF.. 180.
BOA C..MF.. 1904.
BOA C..MF.. 19578.
BOA C..MF.. 19610.
BOA C..MF.. 1963.
BOA C..MF.. 207.
BOA C..MF.. 2122.
BOA C..MF.. 2477.
BOA C..MF.. 2531.
BOA C..MF.. 3080.
BOA C..MF.. 3398.
BOA C..MF.. 3400.
BOA C..MF.. 3747.
BOA C..MF.. 4398.
BOA C..MF.. 4828.
BOA C..MF.. 4903.
BOA C..MF.. 5291.
BOA C..MF.. 5535.
BOA C..MF.. 5548.
BOA C..MF.. 6271.
BOA C..MF.. 6361.
BOA C..MF.. 6366.
BOA C..MF.. 6376
BOA C..MF.. 6505.
BOA C..MF.. 6670.
BOA C..MF.. 7003.
BOA C..MF.. 8244.
BOA C..MF.. 8348.
BOA C..MF.. 8675.
BOA C..MF.. 9060.
BOA DH. MKT. 1042/ 33
BOA DH. MKT. 1048/ 55.
BOA DH. MKT. 1070/ 23.
BOA DH. MKT. 1791/ 17.
BOA DH. MKT. 427/ 69.
BOA DH. MKT. 940/ 85.
BOA DH. TMIK. S.. 12/ 22.
BOA DH.MUİ. 30/-1/23.
BOA DH.EUM.5.Şb 74/28.
BOA EV.d 12359.
BOA EV.d 13082.
BOA EV.d 18823.
BOA EV.d 18840.
BOA EV.d 19696.
BOA EV.d 20202.
BOA EV.d 24060.
BOA EV.d 24291.
BOA EV.d 34713.
BOA EV.d 36523.
BOA EV.d 36863.
BOA EV.HMH.d 06776.
BOA İ. AS. 61/ 70.
BOA İ. DH. 1150/ 89605.
BOA İ. DH. 688/ 48020.
BOA İ. DH. 707/ 49507.
BOA İ. MVL. 00536/ 024110.
BOA İ. MVL. 583/ 26190.
BOA MF.MKT 1/ 25.
BOA MF.MKT 1/ 58.
BOA MF.MKT 100/ 116.
BOA MF.MKT 100/ 122.
BOA MF.MKT 1002/ 34.
BOA MF.MKT 1007/ 57
BOA MF.MKT 1008/ 57
BOA MF.MKT 1019/ 48.
BOA MF.MKT 1022/ 73.
BOA MF.MKT 1026/ 76.
BOA MF.MKT 1031/ 64.
BOA MF.MKT 1033/ 74.
BOA MF.MKT 104/ 20.
BOA MF.MKT 1043/ 2.
BOA MF.MKT 1052/ 26.
BOA MF.MKT 1055/ 73.
BOA MF.MKT 1056/ 69.
BOA MF.MKT 1061/ 78.
BOA MF.MKT 1070/ 4.
BOA MF.MKT 1076/ 44.
BOA MF.MKT 1077/ 60.
BOA MF.MKT 1078/ 53.

BOA MF.MKT 1085/ 53.
BOA MF.MKT 1086/ 28.
BOA MF.MKT 1086/ 63.
BOA MF.MKT 1095/ 59.
BOA MF.MKT 1098/ 46.
BOA MF.MKT 1099/ 27.
BOA MF.MKT 1106/ 51.
BOA MF.MKT 1112/ 18.
BOA MF.MKT 1113/ 69.
BOA MF.MKT 1119/ 54.
BOA MF.MKT 112/ 64.
BOA MF.MKT 1122/ 25.
BOA MF.MKT 1134/ 25.
BOA MF.MKT 1138/ 51.
BOA MF.MKT 1144/ 31.
BOA MF.MKT 117/ 108.
BOA MF.MKT 1185/ 16.
BOA MF.MKT 1185/ 32.
BOA MF.MKT 119/ 108.
BOA MF.MKT 123/ 100.
BOA MF.MKT 123/ 125.
BOA MF.MKT 123/ 39.
BOA MF.MKT 123/ 8.
BOA MF.MKT 124/ 46.
BOA MF.MKT 125/ 70.
BOA MF.MKT 125/ 97.
BOA MF.MKT 126/ 68.
BOA MF.MKT 128/ 80.
BOA MF.MKT 13/ 102.
BOA MF.MKT 13/ 15.
BOA MF.MKT 131/ 77.
BOA MF.MKT 138/ 90.
BOA MF.MKT 14/ 104.
BOA MF.MKT 15/ 91.
BOA MF.MKT 1527/ 10.
BOA MF.MKT 159/ 153.
BOA MF.MKT 1654/ 141.
BOA MF.MKT 1658/ 4.
BOA MF.MKT 166/ 56.
BOA MF.MKT 167/ 34.
BOA MF.MKT 171/ 3.
BOA MF.MKT 173/ 34.
BOA MF.MKT 19/ 22.
BOA MF.MKT 20/ 21.
BOA MF.MKT 206/ 40.
BOA MF.MKT 209/ 32.
BOA MF.MKT 27/ 179.
BOA MF.MKT 289/ 8.
BOA MF.MKT 289/ 9.
BOA MF.MKT 31/ 155.
BOA MF.MKT 31/ 46.
BOA MF.MKT 314/ 35.
BOA MF.MKT 324/ 15.
BOA MF.MKT 34/ 76.
BOA MF.MKT 35/ 24.
BOA MF.MKT 36/ 15.
BOA MF.MKT 365/ 51.
BOA MF.MKT 370/ 59.
BOA MF.MKT 38/ 58.
BOA MF.MKT 38/ 79.
BOA MF.MKT 418/ 58.
BOA MF.MKT 42/ 101.
BOA MF.MKT 439/ 9.
BOA MF.MKT 45/ 94.
BOA MF.MKT 457/ 42.
BOA MF.MKT 47/ 115.
BOA MF.MKT 478/ 13.
BOA MF.MKT 493/ 20.
BOA MF.MKT 512/ 34.
BOA MF.MKT 517/ 56.
BOA MF.MKT 519/ 27.
BOA MF.MKT 520/ 53.
BOA MF.MKT 56/ 134.
BOA MF.MKT 572/ 21.
BOA MF.MKT 583/ 8.
BOA MF.MKT 59/ 40.
BOA MF.MKT 62/ 116.
BOA MF.MKT 63/ 138.
BOA MF.MKT 630/ 2.
BOA MF.MKT 632/ 39.
BOA MF.MKT 633/ 48.
BOA MF.MKT 635/ 55.
BOA MF.MKT 638/ 42.
BOA MF.MKT 645/ 50.
BOA MF.MKT 670/ 46.
BOA MF.MKT 672/ 31.
BOA MF.MKT 676/ 56.
BOA MF.MKT 755/ 46.
BOA MF.MKT 785/ 86.
BOA MF.MKT 796/ 6.
BOA MF.MKT 798/ 4.
BOA MF.MKT 799/ 22.
BOA MF.MKT 807/ 44.
BOA MF.MKT 813/ 40.

- BOA MF.MKT 816/ 63.
 BOA MF.MKT 822/ 37.
 BOA MF.MKT 842/ 44.
 BOA MF.MKT 845/ 1.
 BOA MF.MKT 862/ 7.
 BOA MF.MKT 877/ 48.
 BOA MF.MKT 881/ 65.
 BOA MF.MKT 882/ 54.
 BOA MF.MKT 89/ 35.
 BOA MF.MKT 907/ 23.
 BOA MF.MKT 910/ 17.
 BOA MF.MKT 910/ 49.
 BOA MF.MKT 92/ 122.
 BOA MF.MKT 92/ 4.
 BOA MF.MKT 937/ 49.
 BOA MF.MKT 951/ 77.
 BOA MF.MKT 953/ 60.
 BOA MF.MKT 954/ 12.
 BOA MF.MKT 955/ 18.
 BOA MF.MKT 955/ 31.
 BOA MF.MKT 983/ 21.
 BOA MF.MKT 987/ 57.
 BOA MF.MKT 99/ 95.
 BOA MF.MKT 992/ 50.
 BOA MF.MKT 993/ 33.
 BOA Y. A. HUS. 252/ 101.
 BOA Y. EE. 131/ 28.
 BOA Y. MTV. 284/ 96.
 BOA Y. MTV. 285/ 134.
 BOA Y. MTV. 291/ 167.
 BOA Y. MTV. 292/ 122.
 BOA Y. MTV. 292/ 141.
 BOA Y. MTV. 295/ 77.
 BOA Y. MTV. 298/ 80.
 BOA Y. PRK. BŞK 34/ 52.
 BOA Y. PRK. MF. 2/ 60.
 BOA Y.A.HUS 501/ 176.
 BOA Y.PRK.BŞK 34/ 26.
 BOA Y.PRK.MYD 14/ 67.

SALNAMELER

- Salname-i Askeri, Dersaadet H. 1306-1307-1308-1309-1311-1324
 Salname-i Vilayet-i Erzurum, Erzurum H. 1287-1288-1290-1291-1292-1293-1304-1310-1312-1315- 1317-1318.
 Salname-i Vilayet-i Mamuratülaziz, Mamuratülaziz H. 1301-1302-1305-1308-1310-1312.
 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye H. 1316-1317-1318-1319-1321.

KİTAPLAR

- Abdulkadir Gül, Osmanlı Devleti Bürokrasisinde Erzincanlı Memurlar, Erzurum 2011.
 Abdulkadir Gül; ÂdemBaşbüyük Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi Konya 2011.
 Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri, Ankara 1997.
 Abdullah Saydam, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Trabzon 1999.
 Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1991.
 Adnan Şişman, TA Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler, Ankara 2002.
 Ahmet Akgündüz, TA Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri, Ankara 2002.
 Ahmet Akgündüz, Vakıf Müessesesi İstanbul 1996.
 Ahmet Eflakî, Ariflerin Menkıbeleri, (Çev. Tahsin Yazıcı) İstanbul 1995.

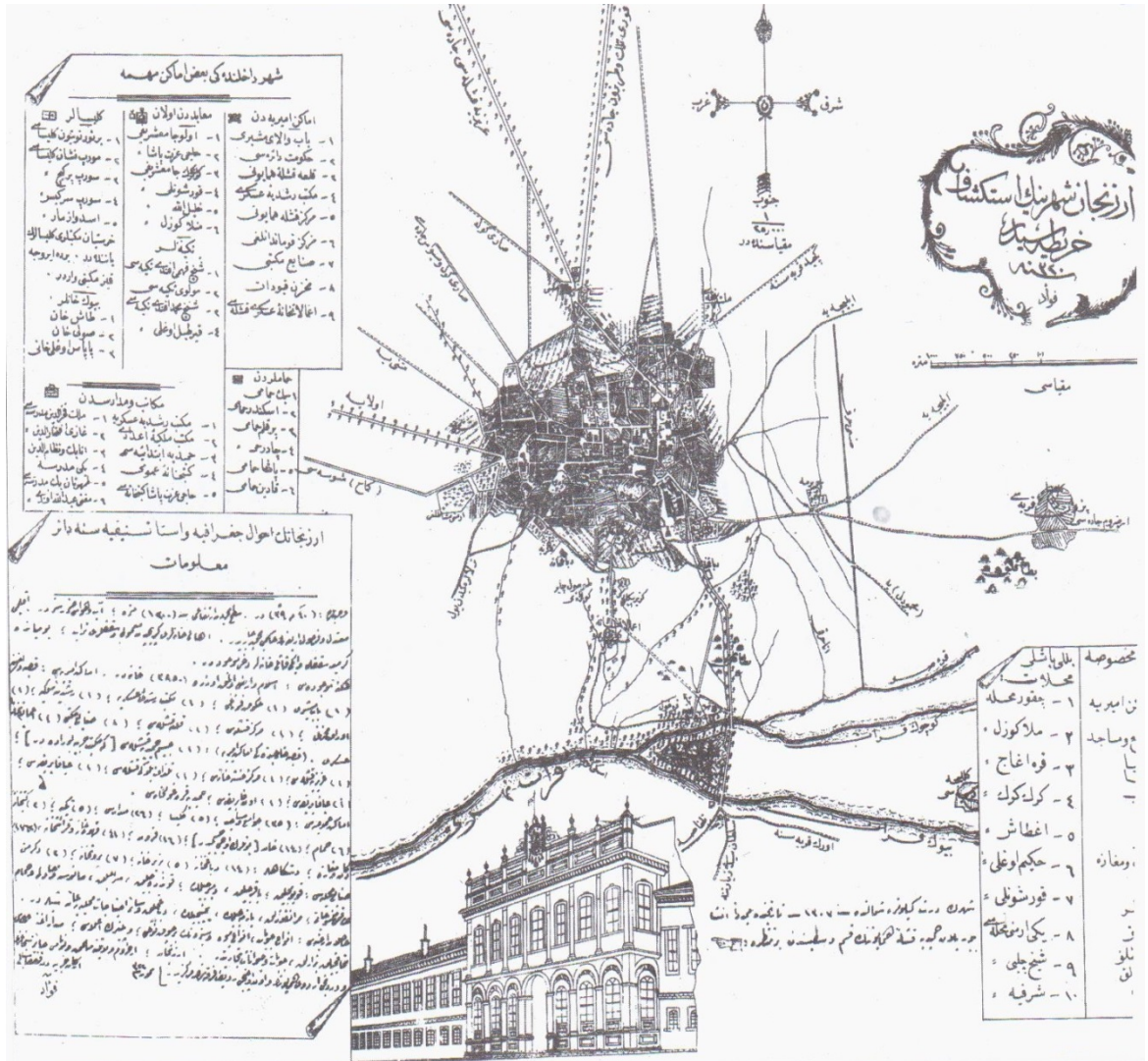
- Ahmet Gül, Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim, Ankara 1997.
- Ahmet Mikdat, Şerefü'l-mücahidin Dersaadet 1331.
- Ahmet Mikdat, Tevhid-i Kâinat, İstanbul 1331.
- Ahmet Refik, Kafkas Yollarında, İstanbul 1919.
- Ahmet Rıfat Efendi, Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, İstanbul 1309.
- Aka İsmail; Timur ve Devleti, Ankara 1991.
- Ali Cevad, Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafya Lügatı, İstanbul 1313.
- Ali Güler, Suat Akgül, Türk Tarihinde Harbiye Ankara 1999.
- Ali Kemali; Erzincan Tarihi, İstanbul 1932.
- Aşıkpaşazade, Aşıkpaşazade Tarihi, İstanbul 1992.
- Avner Ben-Zenkan, TA Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilimsel Faaliyetler, Ankara 2002.
- Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991.
- Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, Mülazım M. Eşref (haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş) Osmanlı Atlası İstanbul 2003.
- Cahit Baltacı, Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti (Eğitim Sistemi), İstanbul 1999.
- Cahit Baltacı, TA Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim, Ankara 2002.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 387 numaralı Karaman ve Rûm Vilayeti Muhasebe Defteri, Ankara 1997.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam Ansiklopedisi, Buk'a Maddesi.
- Dündar Aydın, Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı s. Ankara 1998.
- Dünden Bugüne Kuleli Askeri Lisesi, İstanbul 2007.
- E. İhsanoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim, İnalçık H., Renda G. (edt.), Osmanlı Uygurluğu 1, (347) İstanbul, 2003.
- Editör: Sina Akşin, Türkiye Tarihi, İstanbul 2000
- Enver Konukçu, Büyük Güçler ve Ermeni Kıskaçındaki Erzincan'ın Albayrağımıza Kavuşması, Ankara 2001.
- Enver Ziya Karal Büyük Osmanlı Tarihi.
- Evlıya Çelebi, Seyahatname, İstanbul 1314.
- Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Cilt: 1-2, İstanbul 2000.
- Faruk Sümer, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beylikleri, Ankara 1998.
- Feridun bin Ahmed-i Sipehsâlâr; Mevlânâ ve Etrafindakiler, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977.
- Fuad Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara 2004, s. 221.
- Fuad Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Ankara 2005.
- Fuat Bey, Erzincan Şehrinin İstikşaf Haritası, Temmuz 1322.
- Hasan Ali Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul 1970.
- Hüseyin Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Medrese Programları - İcazetnameler ve İslahat Hareketleri, İstanbul 1983.
- Hüseyin Bulut, Milli Mücadelede Erzincan, Erzincan 1997.
- İ. Hakkı Akansel, Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar, Erzincan 1999.
- İbn-i Battuta, Büyük Dünya Seyahatnamesi, İstanbul 2004.
- İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, İstanbul 1992.
- İsmail E. Erünsal, Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, Ankara 2008.
- İsmet Miroğlu, İA Erzincan maddesi, İstanbul 1995.
- İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası, Ankara 1990.

- Kazım Karabekir, Erzincan - Erzurum'un Kurtuluşu, İstanbul 1939.
 Mefail Hızlı, TA Osmanlı Klasik Döneminde Medreseler, Ankara 2002.
 Mehmed Bahaeddin, Yeni Türkçe Lügat, Ankara 1997.
 Mehmet Altay Köymen, Alparslan ve Zamanı, İstanbul 1995.
 Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1993.
 Mehmet Özel, 2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu, Ankara 1999.
 Mehmet Saray, Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi, İstanbul 1998.
 Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1983.
 Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Şakirdanının İmtihan-ı Umumi Cetvelidir, İstanbul 1309.
 Metin Mahitapoğlu, Erzincan İlindeki Kışla ve Askeri Binaların Tarihçesi, Ankara 1991.
 Milli Savunma Bakanlığı, Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, 2000 Ankara.
 Milli Savunma Bakanlığı, Osmanlı Ordu Teşkilatı, 1999 Ankara.
 Muammer Demirel, TA Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri, Ankara 2002.
 N. Fahri Taş, Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk, Ankara 1995.
 Nazif Öztürk, TA Osmanlı Döneminde Vakıflar, Ankara 2002.
 Necdet Sakaoğlu, Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, Mart 2003.
 Necdet Sevinç, Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı, İstanbul 1978.
 Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1977.
 Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1980.
 Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul 1998.
 Öztuna, Yılmaz; Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1979.
 Roderic Davison, Tanzimat - Osmanlı Türkiyesi'nde Batılı Eğitim, Ankara 2006.
 Servet-i Fünun Gazetesi, Dersaadet 23 Şubat 1321.
 Süleyman Hayri Bolay, Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe, Ankara 2005.
 Süleyman Öztürk, Erzincan, Erzincan 1977.
 Şemseddin Sami, Kamusu'-A'lam, İstanbul 1306.
 Şemseddin Sami; Kamus-u Türkî İstanbul 1306.
 Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, Erzincan 1987.
 Tayyip Duman, TA Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi, Ankara 2002.
 Tercan Kaymakamlığı Komisyon, Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan, Ankara 1998.
 Wassan-Giray Cabağı, Kafkas-Rus Çatışması, İstanbul 1995.
 Yaşar Sarıkaya, Medreseler ve Modernleşme, İstanbul 1997.
 Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II, Ankara 1991.
 Yılmaz Öztuna, Büyük Tarih Ansiklopedisi, Ankara 1992.
 Yusuf Çam, Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Ankara 1991.
 Yücel Gelişli, TA Osmanlı İlk Öğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri, Ankara 2002.
 Ziya Kazıcı, Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, İstanbul 1995.

İNTERNET

- <http://193.255.138.2/takvim.asp> Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13555.pdf>

<http://www.kenthaber.com/dogu-anadolu/erzincan/kemaliye/Haber/kultur-sanat/Normal/tarihi-medrese-restore-ediliyor/b4b3d26b-45f4-4969-908a-90614fc0947e>
http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/23/01/713655/icerikler/yakup-sevki-pasa_36508.html
<http://memory.loc.gov/master/pnp/cph/3b20000/3b28000/3b28200/3b28228u.tif>
<http://memory.loc.gov/master/pnp/cph/3b20000/3b28000/3b28200/3b28229u.tif>
<http://memory.loc.gov/master/pnp/cph/3b40000/3b47000/3b47400/3b47435u.tif>
<http://memory.loc.gov/master/pnp/cph/3b20000/3b27000/3b27900/3b27955u.tif>
<http://memory.loc.gov/master/pnp/cph/3b20000/3b27000/3b27900/3b27958u.tif>
<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html>
[http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_21/25-%20\(419-439.%20syf.\).pdf](http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_21/25-%20(419-439.%20syf.).pdf)
http://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_Galip_Pasiner
http://tr.wikipedia.org/wiki/Fahrettin_Altay
http://tr.wikipedia.org/wiki/İhsan_Nuri
http://tr.wikipedia.org/wiki/Pervâne_Muineddin
http://tr.wikipedia.org/wiki/Sevr_Antlaşması
<http://www.belgenet.com/arsiv/anayasa/1876.html>
<http://www.eksisozluk.com/show.asp?t=oktruva>
<http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/pdf/11401.pdf>
<http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/pdf%5C1234>
http://www.erzincan-bld.gov.tr/icerik/36/tarihce__baskanlar.html
<http://www.erzincanlisesi.k12.tr/tarihce.htm>
http://www.kho.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk /ogretmenleri.html
<http://www.kho.edu.tr/hakkinda/tarihce.html>
<http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/default.htm>
<http://www.konya.bel.tr/konya.php?id=1>
<http://www.meb.gov.tr/meb/tarihce.html>
<http://www.niksar.gov.tr/tarih.html>
<http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/belge/1-95426/camiler-ve-medreseler.html>
<http://www.sivas.bel.tr/bpi.asp?caid=98&cid=644>
<http://www.surppirgic.com/>
http://www.tokat.gov.tr/default_B0.aspx?id=102
<http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=127>
<http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=246>
<http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/ktpbelge/antlasmalar/sevr.pdf>
<http://www.uludagsozluk.com/k/surp>
http://tr.wikipedia.org/wiki/İstanbul'daki_kiliseler_listesi
[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/23/Erzurum_Vilayet%2C_Otoman_Empire_\(1901\).png](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/23/Erzurum_Vilayet%2C_Otoman_Empire_(1901).png)
[http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Mamûretü'l-Azîz_Vilayet%2C_Ottoman_Empire_\(1900\).svg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Mamûretü'l-Azîz_Vilayet%2C_Ottoman_Empire_(1900).svg)

Erzincan Şehrinin İstikşaf Haritası

Eski Erzincan Şehri

دست خط او زده مرتب کردم کتابت شده با عنایت شاهزادگان از تاریخ کتابت او
 هر یک بر سر او منقش شده و تاریخ آن در دست خط او منقش شده است.

تاریخ کتابت	مکتوب آردی	مدون	تاریخ کتابت	مکتوب آردی	مدون
۱۴۰۰	پیرد ادریس رشیدیه	۴۶۶	۱۴۰۸	سوزانغزین رشیدیه	۱۸۶
۱۴۰۳	صفر قاسم	۳۷۰	۱۴۰۷	وانده	۱۴۶
۱۴۰۴	کافور	۴۹۹	۱۴۰۹	بغداد	۵۵۱
۱۴۰۴	فناج	۵۹۵	۱۴۰۵	صفا	۳۶۹
۱۴۰۴	فریدالدین	۴۴۵	۱۴۰۶	طراغچه	۱۴۸
۱۴۰۴	ایوب	۴۸۴	۱۴۰۷	سالم	۵۵۴
۱۴۰۴	رشیدیه	۶۶۶	۱۴۰۸	عبد	۴۰۷
۱۴۰۴	لویس	۵۰۰	۱۴۰۹	اورنگ	۴۹۶
۱۴۰۸	بروس	۲۸۹	۱۴۰۴	سویلی	۱۸۶
۱۴۰۰	ظفری	۱۷۶	۱۴۰۸	سپهر	۴۷۵
۱۴۰۸	فرزاد	۴۹۷	۱۴۰۸	دو کبر	۱۷۹
۱۴۰۹	انزلی	۴۴۱	۱۴۰۹	آرم	۱۰۹
۱۴۰۹	انزلی	۴۴۱	۱۴۰۸	سپهر	۱۰۹
۱۴۰۰	سیاس	۴۴۱	۱۴۰۸	سپهر	۱۰۹
۱۴۰۰	سیاس	۴۴۱	۱۴۰۸	سپهر	۱۰۹

Askeri Rüşdiyelerin Yapım Tarihini Gösterir Cetvel

Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nde Okuyan İki Talebe

Erzincan Askeri Rüşdiyesi Binası

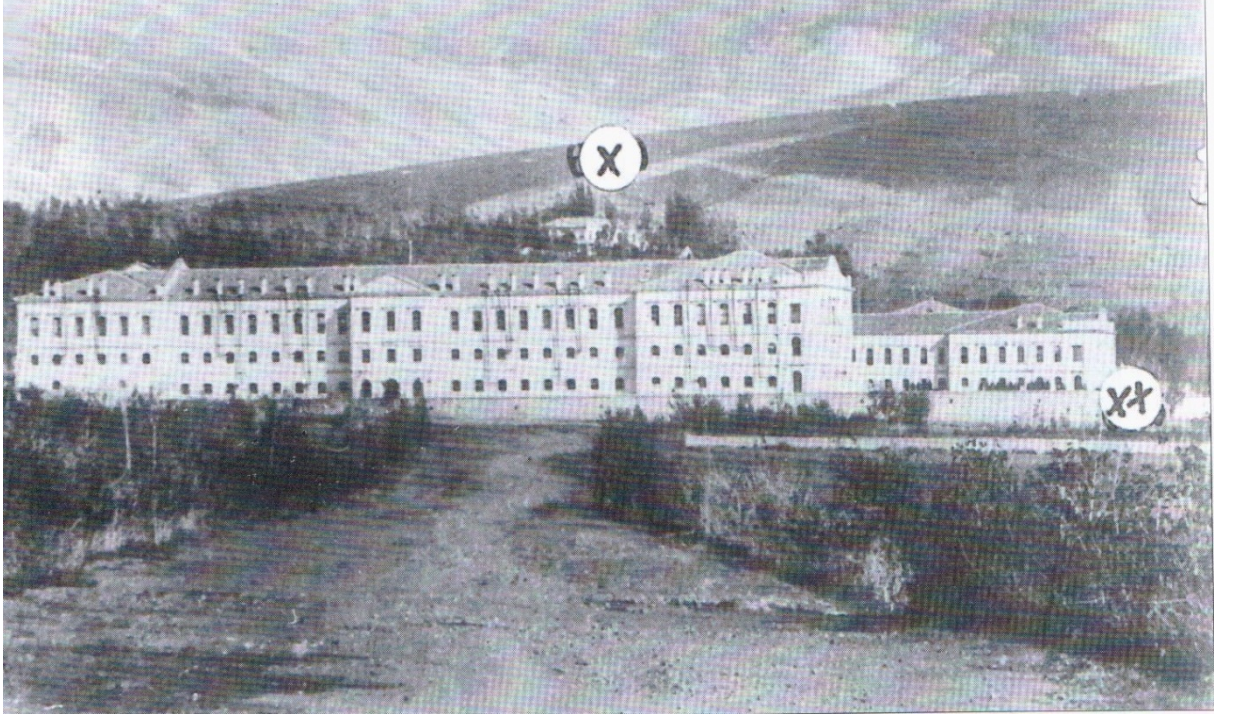

Erzincan Askeri İdadisi

ارزنجان مکتب رشیدیہ عسکریتہ سینک رسمی

Erzincan Askeri Rüşdiyesi

Hamidiye Kışlası (Erzincan Harp Okulu)

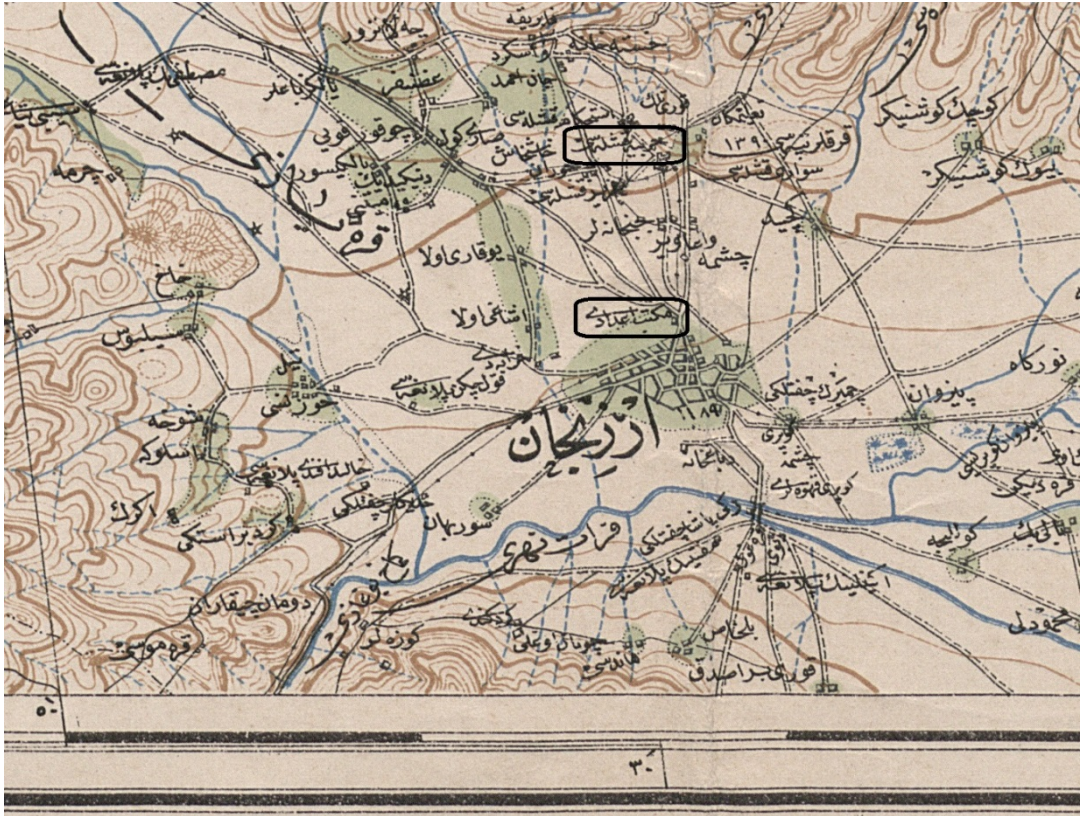
Osmanlı Asyası Haritasında Erzincan ve Çevresi

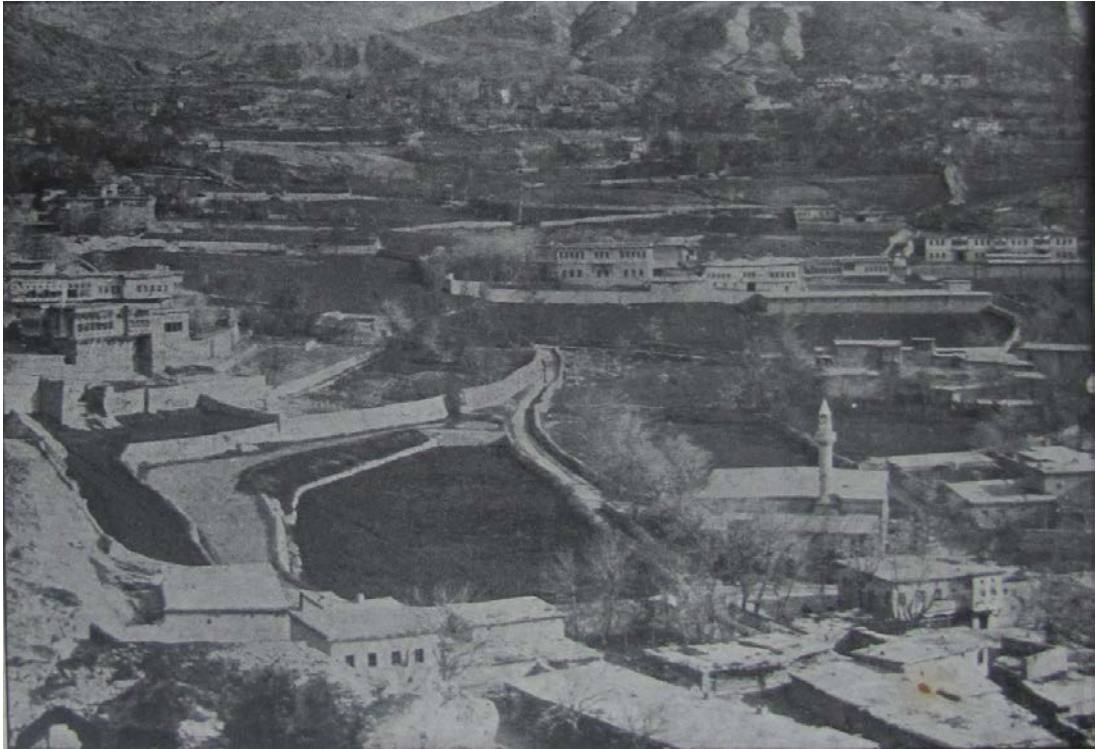
Harbiye Kışlası (Hamidiye Kışlası)

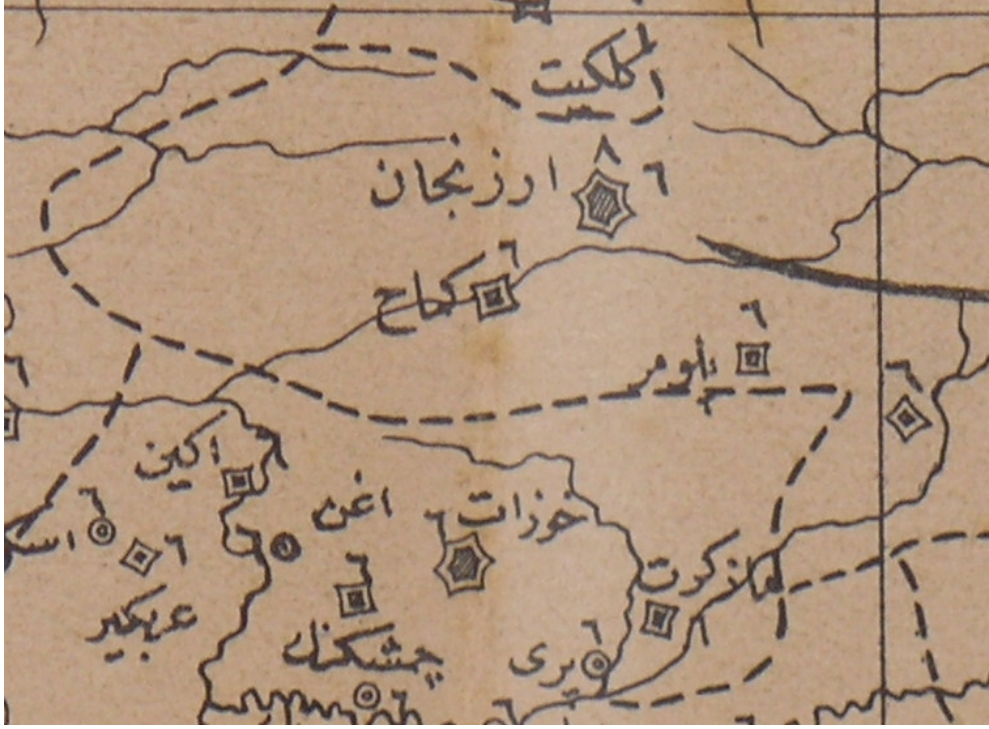
Osmanlı Atlası Eserinde Erzincan Sancağı

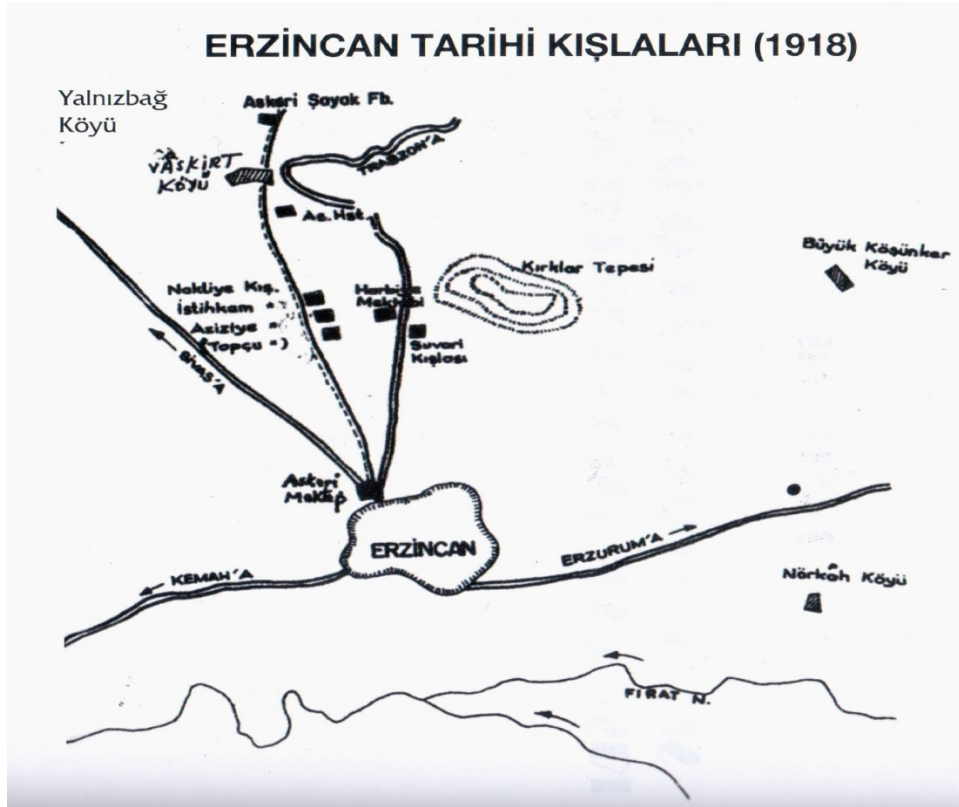
Askeri Bir Haritada Askeri İdadi ve Harbiye'nin Bulunduğu Mahal

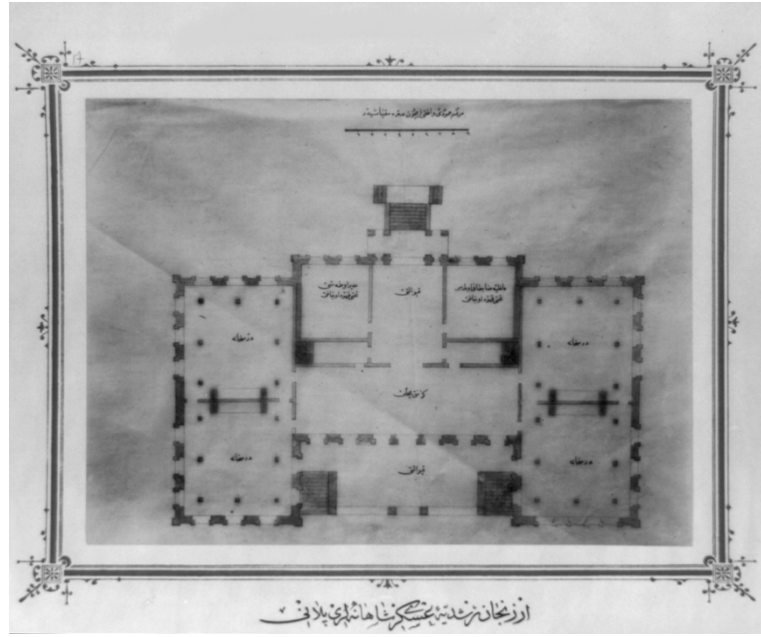

Kemah Kasabası (1900)

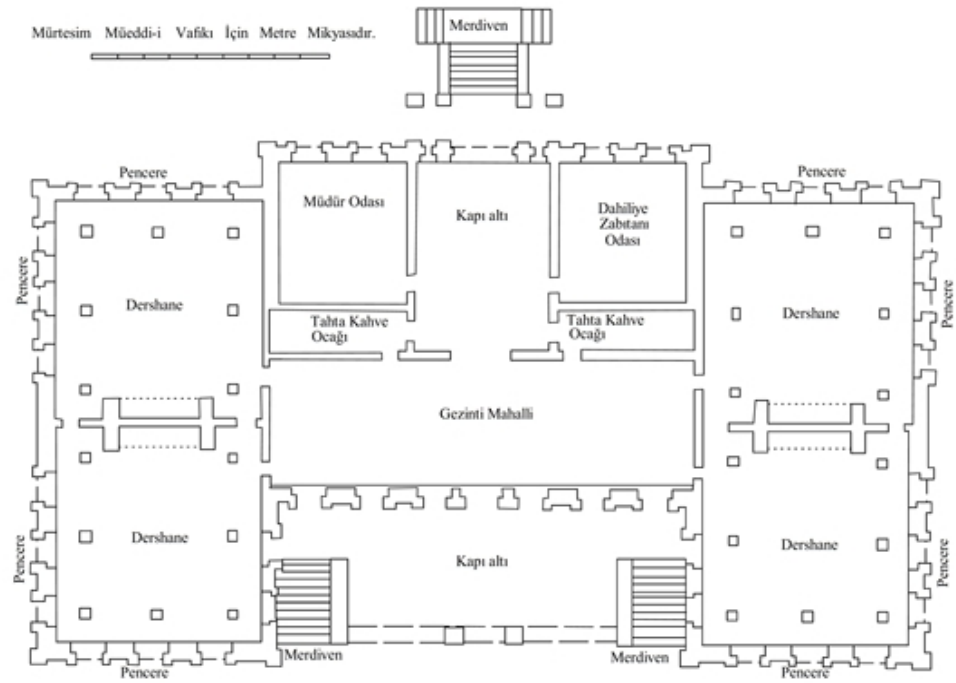

Erzincan'da Bulunan Mektepleri Gösteren Maarif Nezareti Salnamesi Haritası

Erzincan Askeri Rüşdiyesinin Bina Planı

Erzincan Rüşdiye-i Askeri Şahaneleri Planı.

Hamidiye Kışlası (Halen 3. Ordu Komutanlığı)

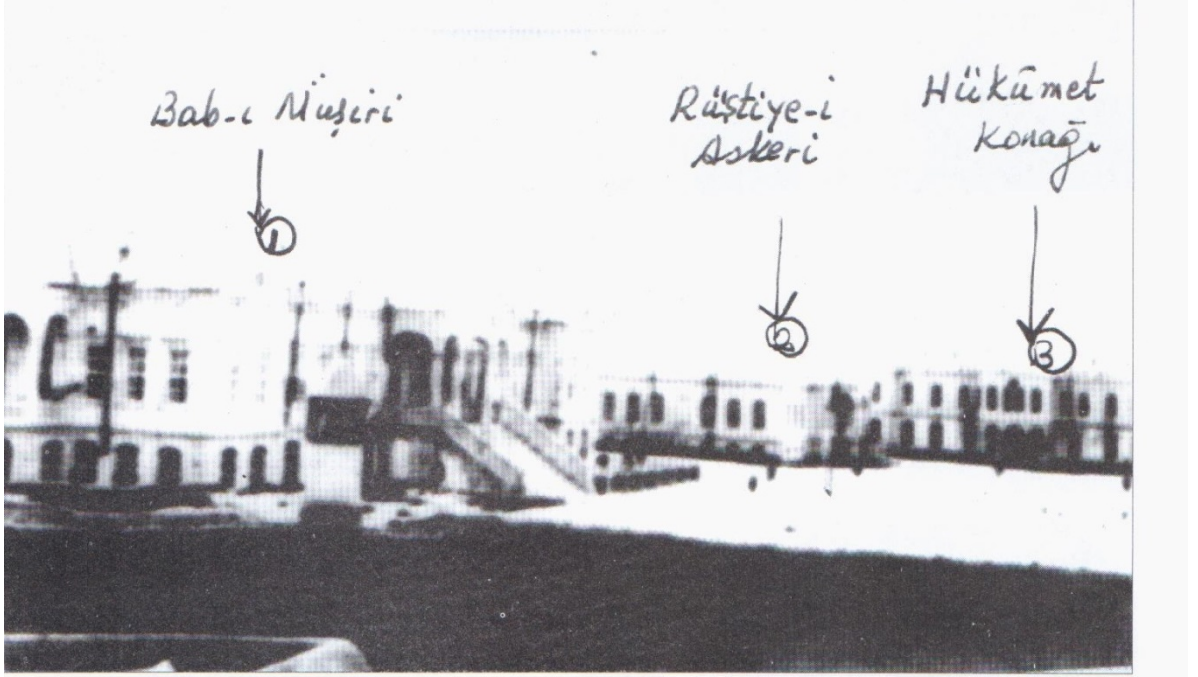

Erzincan Askeri Rüşdiyesi Farsça Muallimi Hacı Ahmet Efendi'nin Kabri

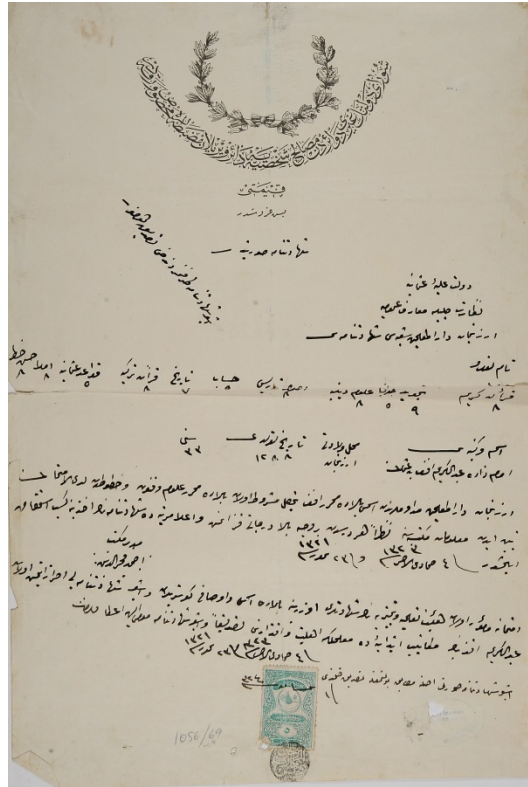
Fahrulmedaris Medresesi ve Kitabesi - Kemaliye

4 ncü Ordu Müşüriyeti (Karargâh Binası) ve yakınındaki kamu yapıları

Erzincan Askeri Rüşdiyesi

Erzincan Darulmuallimini'nden Alınmış Bir Şahadetname

ERZİNCAN HARP OKULU

Subay ve Öğrencileri Okul bahçesindeki eğitim sırasında istirahette (Tüfekler çatılmış durumda komutan ve subayların yakınında 10 adet bisiklet görülüyor.

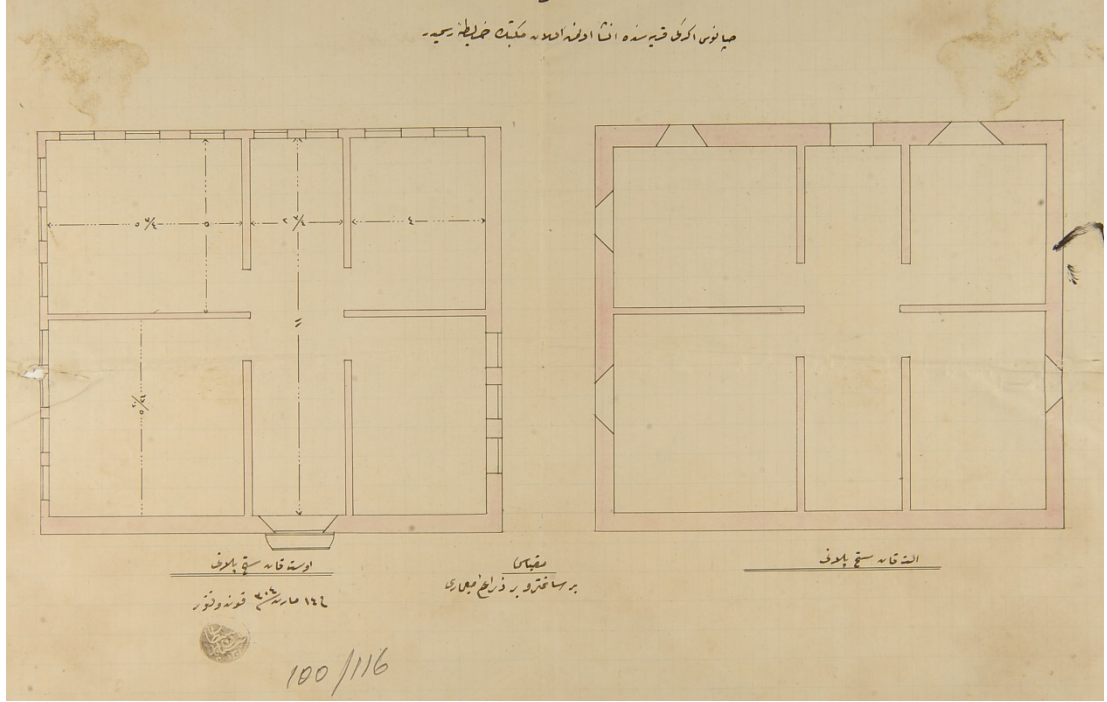
En önde oturan: Okul Müdürü Kurmay Yarbay TAHSİN Bey

Arkada oturanlar: Öğretmen Üsteğmen Suphi Bey, (Tümg. KULA)

İstiklal Savaşı Komutanları'ndan (Vefatı: 1948)

Ders Nazırı Yardımcısı Kurmay Binbaşı Yakup Şevki Bey

(Orgeneral SUBAŞI) 1 inci Dünya Savaşı'nda 2 nci Ordu K.

Resim Hapanos Ekreki Köyü'nde İnşa Edilen Mektebin Planı